

A

189

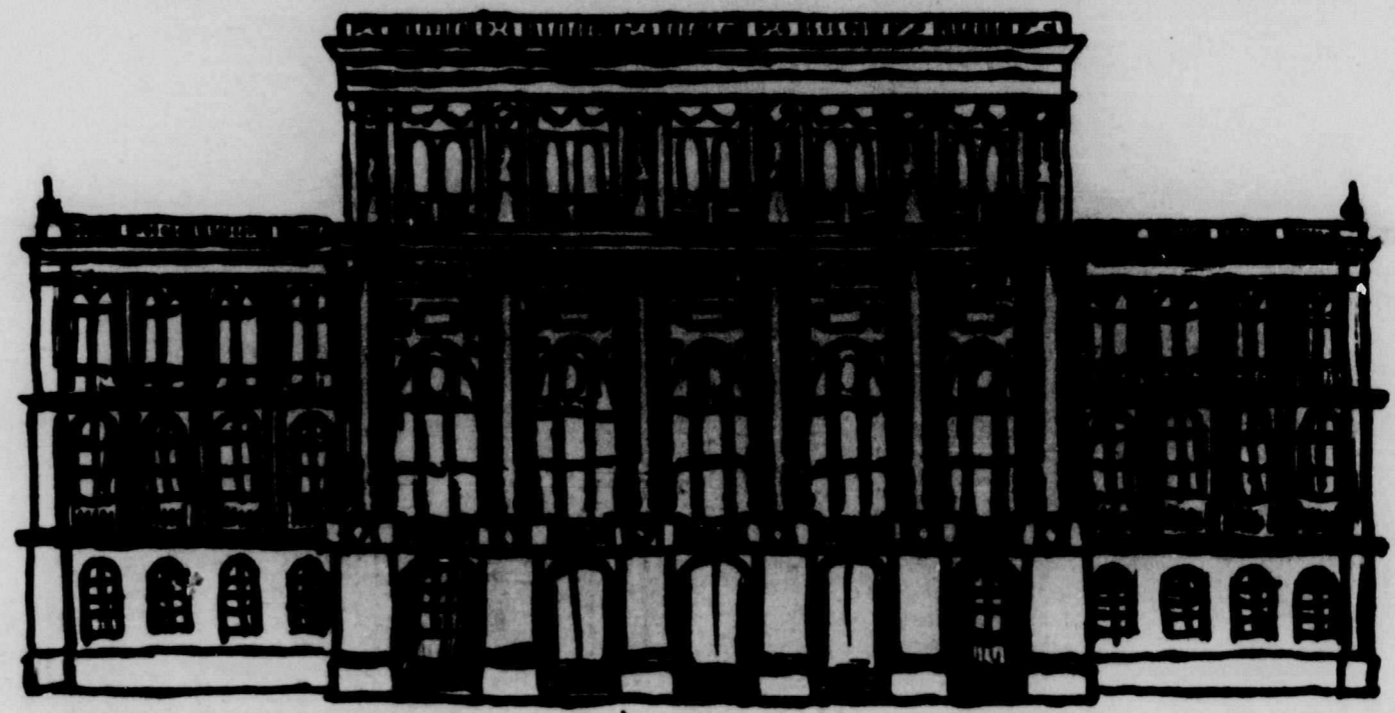
—

VIII

—

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

MIKROFILMTÁR

* BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE *

BUDAPEST

1959

FOTO
J.K.

21 PATMOTHIUN SEBEOSI
JEPISKOPOSI ...

S. PETERSBURG, 1879, 203 p.

MXITHARAJ ANECHIOJ...

S. PETERSBURG, 1879. 71 p.

7 62.4.43

2

1

2

7. 2 XII . 4.
42

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՐԷՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ Ի ՀԵՐԱԿԼՆ

և

ՍԿԻՋԻՆ ՆՈՐԱԳԻՏ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՄԻԹԱՐԱՅ ԱՆԵՑԻՈՑ

ի

Հայրապետութեան Տ. Տ. ՊԵՌՊԵՆՅԱՆ ՎԵՏԱԿԱՆ

Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց

Խ ԵՂՍ ԱՃ

Բ. Պ.

170

Ս. ՊԵՏԵՐՈՒԹՅԱՆ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԿԱՅՄԵՐՈՒՄԻ ՃԵՐՈՒՄԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ

(Վ. ա. Օսթր. Հար 9, № 12.)

1879

A. L'histoire de l'empereur Héraclius par Sébéos, VIIe siècle.

B. Le Commencement de l'Histoire de Mekhithar d'Ani, XIIe siècle. Retrouvé.

2

Արմ.
13-4779

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՒՆՈՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ Ի ՀԵՐՇԿԼՆ

և

ԻՍԷՋԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ ԳԱՏՄՈՒԹԵՆՆ

ԻՐԻՓԵՐԵՑ ԵՆԵՑԻՈՅ

ի

Հայրապետութեան Տ. Տ. ԳԵՂՈՐԳԵՅ վեհախառն Աթոռակիրսի
ամենայն Հայոց

ի լոյս ան
Ք. Պ.

ԿՈՅ. № 17123

Ս. ՊԵՏԵՐՈՒՐԳ

Ի ՏՊԵՐՆԻ ԿԵՅՈՆԵՐՈՒՄԻ ԶԵՄԵՐՆԻՆԻ ԳԻՏՈՒԹԵՆՆ
(Վ. ա. Օսթր. Հ. ա. 9 № 12.)

1879

1

1557-8

По определению Факультета Восточныхъ языковъ отъ 23 Сентября 1878 г.
печатать разрѣшается.

И. д. Декана К. Коссовичъ.

15153

ՆՈՐԻՆ ՎԵՃՔՄՈՒԹԵՆՆ

Տ. Տ. ՎԷՆՈՐԳԵՅ Վ, Հայրապետի Կաթողիկոսի և ծայրագոյն Պատրիարքի Հայաստանեայց Եպարեւական Սուրբ Եկեղեցւոյն Կջմիածնի:

Հգուր Հովանաւորի Համազգային լուսաւորութեան

ամենախոնարհաբար նուիրէ

Ի լոյս անդր

Նորս այս տպագիր «Պատմութեան Սերէոսի ի Հերակլն» արարաւ յետ մանրակրկիտ բազմատութեան տպագրելոյն ի Ա. Պալիս ընդ նորագոյն գրչագիր օրինակի Ապսերական ճեմարանին գիտութեանց ի Ս. Պետերբուրգ: Ի գալն մեր յամենանն սեպտեմբերի ի Ս. Էջմիածին բազում ջանիւ ի խնդիր ելեալ բնագրին պատմութեանս, զորմէ ասէ պ. Միհրդատեան ի յոռաջարանի իւրում (եր. ԺԴ) թէ՛ «զօրինակն մեր բազմատեցաբ ընդ բնագրին, որ ի Ս. Էջմիածին», ոչ գտար զայն ի հռչակաւոր մատենագարանի Սրբոյ Աթոռոյս, զորմէ ճառել ունիմք յայլում նուագի, և ոչ զայլ հնագոյն օրինակն, զոր յիշատակէ հրատարակիչն սակաւ ինչ յետոյ ի նոյն կանխաբանութեան: Ուստի հարկ եղև մեզ զնոր տպագրութիւնս այս առանց ընդ հնագոյն օրինակաց բազմատութեան ի լոյս բնծայել, ուրեք ուրեք միայն զթերութիւնս գրչաց և զվերիպակս ընթերցուածոց ուղղելով ի վերայ նորագոյն գրչագրի և ի վերայ մասանց ինչ Սերէոսի, որ ի փոխ առեալ յայլ պատմագրաց մերոց յերկասիրութիւնս նոցա հասին ցաւուրս մեր: Օսոյսոսիկ հատուածս առանձինն եղաք վասն համեմատութեան ի յաւելուածս ի վերջ պատմութեան Սերէոսի: Այլ և այնպէս տեսցեն ընթերցողք զինչ ինչ տարբերութիւնս ի մէջ երկուց հրատարակութեանց, անմոռաց պահելով զարդիւնսն առաջին տպագրողին մատենիս:

Օբախանումն ի Վարդութիւնս և ի Վլադիս և զբովանդակութիւնս նոցին թողաք ըստ հին տպագրին առանց լրիք փոփոխութեան: զի պակասէին ի մերում գրչագրի: Յանձնէ յաւելար միայն գրանի մի ծանօթութիւնս մթին բանից կամ զուղղութիւնս

ինչ ազաւագութեանց անխորձ զրչաց, և զմեկնութիւնս ինչ բա-
սից և պարսիկ անուանց, որոց նշանակութիւն սակաւածանօթ է
յարգիս:

Յերից զպրութեանց մատենիս միայն զԱրրորդն համարիմք
լինել Սերէսի, որպէս ի վաղուց հեռէ ասացեալ է մեր յայլում
տեղում: Առաջինն է Ազաթանդեղոսի անուանեալ արձանագրու-
թիւն, նշխարք հնազոյն պատմագրութեան ազգիս, հաւասար
քաղաւածոյն Խորենացոյն ի Մարիբաս Կատինայէ: Արիւորդն
Քրոնիկոն հանեալ ի պատմութեանց Խորենացոյն և Ասողկայ:
Այլ ուրուք թուի լինել հատուածն զՄամիկոնէից ծագմանէ,
ոչ ամենևին միարան Քերթոզհօրն. զոր լուեալ հեղինակին ի
բերանոյ հրեշտակաց Ղենաց թագաւորին, եկեալ ոչ ի պալատն
արքային Հայոց Խոսրովու, որպէս կարծեն ոմանք, այլ ի դուռն
մից ի Խոսրովացն Պարսից:

Յանկոցոյք առաւելագոյն պատմական ծանօթութեանց և
տեղեկութեանց զբովանդնակութենէ մատենիս դոցեն զայնս ի
ուս թարգմանութեան մերում սոյն հեղինակութեանս, զոր
հրատարակեալ է մեր ի Ս. Պետերբուրգ յամին 1862.

Այլ և յարեցաք ի վերջ զրոցս զՍիկզբն տակաւին ընդ կո-
րուսեալն համարելոյ Պատմութեան Միթիթարայ Անեցոյ, զոր
բազլին բերմամբ յաջողեաց մեզ գտանել ի մատենագարանի Տ.
Սարգսի Սրբազան Արքեպիսկոպոսի ի Տիգիս:

Թէ և բազումն ջանացաք զերծ մնալ ի սխալանաց սրբա-
գրութեան, այլ և այնպէս սպրգեալ մտին ի տպագրութիւնս այս
վերպակք (տես յեր. 203), զորս հայցեմք ի բարեմիտ ընթերցո-
ղաց ուղղել նախ քան զվերձանելն զրոցս:

Քերտիկ Բեատեն-Պատկանան:

1 յունվարի 1879

Ս. Պետերբուրգ

ԳՊՐՈՒԹԻՒՆ Ա.

Այս եղև ոչ ի կամայական պիտոյից վարժ խուզակի զանստա-
րագրել ժամանակ և զնախնի քաջացն ձեռնարկելով զրոշմել վի-
պասանութիւնս, զիմն յիշատակել զառասպելս, և ի նոյն շարա-
գրելով ասացից զառ ի յարայսն եղելոյ, և ցուցից համառա-
տիւք զարդեաց ժամանակացս զաղետիցս վերաբերութեան զամս
և զաւուրս հինգ թագաւորացն յիշատակելով:

Անդ հայելով ի մատենն Մարաբայ փիլիսոփայի Մժուք-
նացոյ, զոր եզիտ զրոշմեալ ի վերայ արձանի ի Մժբին քա-
ղաքի՝ յապարանան Սանատրուկ արքայի հանդէպ զրան արքու-
նական տաճարին, ծածկեալ յաւերածի արքունական կայենիցն:

Քանզի զսիւնս տաճարին այնորիկ խնդրեալ ի դուռն ար-
քային Պարսից, և բացեալ զաւերածն վասն սեանցն ըստ դիպան
արձանագրին զրոշմեալ ի վերայ վիմի զամս և զաւուրս հինգ
թագաւորացն Հայոց և Պարթևաց. յունարէն զպրութեամբ, զոր
իմ գտեալ ի Միջագետս՝ ի նորին աշակերտացն, կամեցայ ձեզ
զրուցակարգել. քանզի այսու ունէր վերնագիրն այսպէս:

«Աս Ազաթանդեղոս զրիչ զրեցի ի վերայ արձանիս այսորիկ
իմով ձեռամբս զամս առաջին թագաւորացն Հայոց, հրամանաւ
քաջին Տրդատայ՝ առեալ ի դիւանէ արքունի, զոր փոքր մի
և ապա յիւրում տեղումն տեսցես զպատճէնն¹:

«Ըսցց ես նախ առաջին զվէպս յահեղն արքայ և յարի
այրն սկսայց ասել, նախ զնախնեացն պատմութիւնս՝ ուստի եղև

¹ Տես Պատմ. վարդանայ, տպ. ի վենետ. կր. 31, 35:

սկիզբն ամենայն երկրի շինուածոց լրմանց, և անտի ի սոյն պատուաստելոյ յաւղել զգրուցակարգութեան վէպս հսկայազանցն և զառասպելս ունայնս անհանձար զաւրացն, զոր ի մեծ երկանցն աշտարակին յըլծիւն ծնանելով ցրէր ընդ մեծ անապատ անթիւ, որ ի կայս անլուրս ձայնից անդադար ի վերայ առն ընկերի առնոյր սուրն Տիտան, յորում առաջին թագաւորեաց ի վերայ երկրի:

«Եւ Բէլն Տիտանեան ի վեր կարծէր զինքն քան զամենայն ազգս մարդկան՝ զիւրն ոչ ձանաչելով զբնութիւնս, այլ զամենայն ազգս մարդկան ի ծառայութիւն իւր կոչէր: Եւ պա յայնմ ժամանակի Հայկն Աբեթածին ոչ կամեցաւ հնազանդիլ ի ծառայութիւն Բէլայ արքայի, արհամարհեաց զնա աստուած կոչել, անդ Բէլ ի վերայ Հայկին յարձակեալ մարտիւ: Իսկ Հայկըն արի՛ աղեղամբ հալածեաց զնա:

«Արդ՝ այս է Հայկն՝ որ ծնաւ զԱրամանեակ զորդի իւր ի Բաբելոն: Եւ ծնաւ Արամանեակ ուստերս և դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Արամայիս: Եւ ծնաւ Արամայիս ուստերս և դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Ամասիա: Եւ ծնաւ Ամասիա ուստերս և դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Պեղամ: Եւ ծնաւ Պեղամ ուստերս և դստերս բազումս, յորոց անդրանիկն Հարմա: Եւ ծնաւ Հարմա ուստերս և դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Արամ: Եւ ծնաւ Արամ ուստերս և դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Արայն գեղեցիկ:

«Արդ՝ այս են անուանք ազգածինն արանց անդրանկելոցն ՚ի Բաբելոն, գնացելոցն ընդ կողմանս հիւսիսոյ յերկիրն Արարադայ: Օ՛ ի չուեաց խաղաց գնաց Հայկն ի Բաբելոնէ կնաւն և որդւովքն և ամենայն աղխիւն հանդերձ: Եւ չողաւ բնակեցաւ յերկիրն Արարադայ ի տանն որ ի լեռնոտինն, որ զառաջինն շինեալ էր Օրուանայ հաւրն՝ և եղբարքքն հանդերձ:

«Եւ ապա ետ զնա Հայկն կալուած ժառանգութեան կազմեաց թոռին իւրում որդւոյն Արամանեկայ: Եւ ինքն չուեաց գնաց անտի ևս ի հիւսիսակողմն և չոքաւ բնակեցաւ ի բարձրաւանդ զաշտավայրի միջ, և կոչեցաւ անուն զաշտին այնորիկ Հարք, յանուն Հարցն:

«Իսկ երկիրն ըստ նմին պատշաճի կոչեցաւ անուն Հայք՝ որ են հայազամբ հանդերձ:

«Եւ արդ՝ այս Հայկ հզաւր զաւրութեամբ և բարի անձամբ՝ և կորովի աղեղամբ՝ և մարտիկ յոյժ:

«Յայնմ ժամանակի թագաւորեաց ի Բաբելոն որսորդ հսկայ Բէլն Տիտանեան, ձոխն չաստուածացեալ, որոյ հզաւր զաւրութեամբ և սաստիկ յոյժ գեղ սրարանոցի իւրոյ: Եւ էր իշխան ամենայն ազգաց՝ որ սիսեցան ի վերայ երեսաց ամենայն երկրի: Որոյ արարեալ առ աջաւք կախարգութեամբ հնարս՝ և հրամանս թագաւորականս ամենայն ազգաց, և հպարտութեամբ ամբարտաւանութեան իւրոյ կանգնեաց զպատկերն իւր, և ետ երկիրպազանել իբրև աստուծոյ, և զոչս մատուցանել:

«Եւ վազվազակի կատարէին ամենայն ազգքն զհրամանս նորա, բաց մի ոմն Հայկ անուն նահապետ ազգացն ոչ հնազանդեցաւ ի ծառայութիւն նորա, և ոչ կանգնէր ի տան իւրում զպատկեր նորա, և ոչ մեծարէր զնա աստուածաւրէն շքով:

«Եւ էր անուն նորա Հայկ, ընդ որում ծնաւ արքայի Բէլայ ոխութիւն մեծ: Եւ զաւրաժողով լինի Բէլ արքայ ի Բաբելոն և զիմէ գնաց ի վերայ Հայկայ սպանանել զնա:

«Պայ հասանէ յերկիրն Արարադայ ի տունն՝ որ էր նոցա հայրենի՝ զոր շինեալն էր ի լեռնոտին, և կազմոս փախստական գնաց ի Հարք առ հայր իւր ազգ առնել նմա, և ստէ. «Պիմեալ գայ Բէլ արքայ ի վերայ քո, և եկն եհաս մինչև ի տուն անդր, և ես կնաւ իմով և որդւովք ահաւասիկ կամ փախստական»:

«Անու Հայկն զԱրամեակ և զկազմոս զորդի իւր, և զորդիս նոցա և զորդիս եւթանեցունց դստերաց իւրոց, արս հսկայս և նուազունս թուով:

«Եւ ի զիմի հարկանի Բէլայ արքայի, և ոչ կարաց զղէմ ունել բաղմութեան արանց հսկայից սպառազինաց:

«Անդ ի զիմի հարկանի Հայկն Բէլայ, և կամեցաւ ըմբռնել զնա Բէլ ի բուռն իւր: Խոյս ետ Հայկն յերեսաց նորա, և գնայր նա փախստական, և Բէլ զհետ նորա երթայր պնդազոյն հանդերձ զինակրաւն իւրով:

«Օտեղի կալաւ Հայկն, և ասէ ցնա. «Օ՛ր պնդեալ գաս զհետ իմ, դարձիր անդրէն ի տեղի քո՝ զի մի՛ մեռանիցիս այսաւր ՚ի ձեռաց իմոց. քանզի ո՛չ վրիպի նետ իմ իմիք»։ Պատասխանի ետ ՚Իէլ, և ասէ. «Վասն այնորիկ՝ զի մի՛ անկցիս ի ձեռս մանկաւոյ իմոյ և մեռանիցիս. այլ ե՛կ ի ձեռս իմ, և կեաց ի տան իմում՝ խաղաղութեամբ, ունելով ՚ի գործս զմանկուեսս ի տան իմոյ զորսականս»։

«Պատասխանի ետ նմա Հայկն և ասէ. «Շ ուն ես դու և յերամակէ շանց՝ դու և ժողովուրդ քո։ Եւ վասն այնորիկ թափեցի՛ց իսկ այսաւր ի քեզ զկապարձս իմ»։ Եւ արքայն Տիտանեան սպառազինեալ, և վստահացեալ ի կուռ սպառազինութիւն անձին իւրոյ։

«Եւ Հայկն Աբթայն մերձենայր և ունէր ի ձեռին իւրում զաղեղն, որպէս հեծան հզաւր մայրախայտեայ։ Եւ Հայկին գտեղի կալեալ պատրաստի ընդդէմ նորա աղեղամբ։

«Եւ կանգնէ զկապարձսն ի գետնոյ ընդ ինքեան յաղեղն՝ սկսաւրէն կամարին, և ընդ գիրկս մտեալ զաւրութեամբ հարկանէ նետիւ զտախտակս երկաթիս, և ընդ պղնձի վահանն ի թափ անցուցանէ ընդ մտեղէն արձանն յերկիր խարսխեալ վտարեալ նետն. և վաղվաղակի յերկիր կործանեալ զաստուածակարծեալ հսկայն. և զաւրք նորա փախտական լինէին։ Եւ նոքա զհետ մտեալ թափեցին ի նոցանէ երամակս ձիոց և ջորեաց և ուղտուց։

«Եւ Հայկ դարձաւ ի տեղի իւրն. և չոքաւ կալաւ Հայկն զերկիրն Արարազայ. և բնակեցաւ անդրէն աղգաւ իւրով մինչև ցայժմ։ Եւ ի ժամանակի մահուան իւրոյ ետ զնա կալուած ժառանգութեան կողմեայ թողին իւրում, որդւոյ Արամանեկայ եղբաւր Հարմայի (?)։

«Եւ Արամանեկայ հրամայեաց երթալ ի հիւսիսակողմն՝ ուր ինքն իսկ դադարեաց զառաջինն։ Եւ եղև յետ մահուանն Հայկայ առ Արամանակ զորդիս իւր և զզստերս իւր և զարս նոցա, և զքորս եւթանեսին և զարս նոցա, զուստերս և զզստերս նոցա

¹ ՚ի ձեռաց. որինակին՝ յաւղ։

և զամենայն աղս իւր։ Եւ չոգաւ բնակեցաւ անդէն յառաջնումըն գաւառին, զոր կոչեցին յանուն Հարց իւրեանց՝ Հարք։

«Ապա գնաց անտի ևս Արամանեակ ի հիւսիսակողմն և երթեալ իջանէ յերկիր մի խորին դաշտավայր, որ կայ ի մէջ բարձրաբերձ լեռանց, և հատանէ անցանէ ընդ մէջ նորա գետ յորդահոսան. որով անցեալ Արամանակ բնակէ անդ, և շինէ զերկիրն կալուած ժառանգութեան իւրոյ՝ զվայրն լեռնակողմն և զառապար։

«Օկնի Արամանեկայ՝ որդի նորա Արամայիս շինէ իւր ի վերայ գետեզերն տուն բնակութեան, և անուանէ զանուն նորա ըստ անուան իւրոյ Արամայի։ Եւ որդիք նորա սկսան բազմանալ և ընուլ զերկիրն։

«Եւ շինեցին գաւառք. մեռաւ և Արամայիս, և կալաւ զերկիրն որդի նորա Ամասիա։ Եւ ապա յետ նորա Պեղամ։ Սեռաւ Պեղամ՝ և տիրեաց որդի նորա Հարմայ. ապա որդի նորա Արամ։ Ապա որդի նորա Արայն գեղեցիկ, որով անուն իսկ դաշտին այնորիկ կոչեցաւ յանուն Արարազ։

«Եւ Շամիրամ կինն Ասորուոց արքային Նինոսի, քանզի լուաւ վասն գեղեցկութեան նորա և կամեցաւ առնել ընդ նմա բարեկամութիւն, որպէս զի կատարեսցէ զկամս նորա պոռնկութեամբ. քանզի ըստ լրոյ համբաւոյ յոյժ տուփեալ էր ի վերայ անձին և գեղոյ նորա գեղեցկութեանն։ «Օ՛ր ոչ գտանէր յայնմ ժամանակի նման նորա այր ոք ամենևին՝ այր պատկերածոխ. յղէ առ նա հրեշաակս պատարագաւք և կոչէ զնա առ ինքն ի Նինուէ։ Իսկ Արայն ո՛չ զպատարագն նորա ընկալաւ և ո՛չ յանձն առնու երթալ ի Նինուէ առ Շամիրամ. ապա առնու զզաւրսն իւր Շամիրամ, և զնայ ի վերայ նորա ի Հայս։ Վայ հասանէ ի դաշտն Արայի, և տայ պատերազմ ընդ Արայի, հարկանէ զզաւրն, և սպանանէ զԱրայ ի պատերազմին։

«Եւ հրամայէ Շամիրամ տանել զգի նորա ի վերնատունն սպարանից իւրոց, և ասէ «Ես ասացից աստուածոց լիզուլ զվէրս նորա և կենդանացի»։

«Իսկ իբրև նեխեցաւ զի նորա ի վերնատանն, հրամայեաց զաղտնի բնկենուլ ի վիհ և ծածկել։ Եւ զարգարէ զմի զոմն ի հոմանեաց իւրոց այր պատշաճող. և համբաւ հանէ զԱրայի լի-

2

զուլ աստուածոցն և յարուցանել: Ունի ի ծածուկ, և ոչ ումեք ի ծանաւթից նորա ցուցանէ զնա, և այնպէս հանէ համբաւ Արա լեզաց տիկինն Շամիրամ¹:

»Յայնժամ տիրեաց Շամիրամ ՚ի վերայ երկրին Հայաստանեայց, և յայնմհետէ Ասորեստանեայց թագաւորքն տիրեցին մինչև ցմեռանելն Սենեքարիմայ, ապա ապստամբեցին Ասորւոյ թագաւորացն ծառայութենէ:

»Եւ տիրէ ի վերայ նոցա Օւարեհ որդի որդւոց Արամանեկայ, այր զաւրաւոր և կորովի աղեղամբ, ապա Արմոզ, ապա Սարհանգ, ապա Շաւաշ, ապա Փառնաւազ:

»Սա ծնաւ զՆազամ և զՆազարատ, և Նազարատ ծնաւ զՆիւրատ, և Նիւրատ ծնաւ զԱսպատ², և որդիքն Նազարատայ ժառանգեցին զժառանգութիւնս իւրեանց ի կողմանս արևմտից, այսինքն է Անգեղ տուն, վասն զի կոչեցաւ Նազարատ և Անգեղ, զոր ի ժամանակին յայնմիկ ազգ բարբարոսացն աստուած կոչեցին:

»Այս Փառնաւազ հնազանդեալ Նաբուգոդոնոսորայ արքայի ի Նաբելոն: Եւ ապա յայնմհետէ Նաբելացւոց և Մարաց թագաւորքն տիրեցին մինչև ցԱղեքսանդր Մակեդոնացի, որ զամենայն տիեզերս հնազանդեցոյց ի ծառայութիւն:

»Եւ ծառայեցին Մակեդոնացւոց մինչև ցապստամբութիւնն Պարթևաց և Մակեդոնացւոց, և ցհամբարձումն Արշակունեաց թագաւորութեանն: Քանզի զոյն ծառէ ժամանակազիրն՝ այդպէս, որպէս առաջիկ կայ:

»Ի Վամասկոսէ ասեն զնացեալ զՄարսեակն զընդոծինն Արրահամու փախստական լեալ յԱսահակայ, և եկեալ բնակեցաւ

¹ Խորեն. Ա ժե: Փաստոս եր. 238.

² Եօրինակս՝ Նազարամ և Նիւրամ, մեզ այսպէս պատշաճ դատեցաւ ուղղել: Ասպատ է ասպետ, մականունն Նազարատունեաց, զորս անյայտ հեղինակս յորդւոց Արամանեկայ ասէ սերեալ և ոչ ՚ի Հրէից: Յայս իմն ակնարկեն բանք Խորենացոյն Ա. իր. «քանզի ասին ոմանց անհաւաստի մարդոց, ըստ յոժարութեան և ոչ ըստ ճշմարտութեան, ՚ի Հայկայ զթագազիր ազգ չինել բազրատունեաց: Վասն որոյ ասեմ մի՛ այսպիսեաց յիմար բանից հաւանիր, զի և ոչ մի շաւիղ կամ ցուցումն զոյ նմանութեան յասպետաց՝ որ զարդարութիւն ակնարկէ, զի ՚ի բայ բանից և անո՞՞ իմն յազազս Հայկայ և նմանեացն կակազէ:»

առ ոտամբ երկուց լերանցն որ հային հանդէպ մեծի դաշտին Արայի, յԱրագած կատար և ի Վեղ լեառն:

»Եւ անուանէ զլերինս յանուն իւր, որում Ազատն կոչեն լեառն: Եւ լինին նորա երեք որդիք, Փառոխ¹ նա է Աղիազար, և Փառոխտ՝ կոչեն զտեղի բնակութեանն, և Փառականն դաշտ որսոց և արշաւանաց նոցին, որ խառնին յազգ Արամենակայ:

ԱՊՍՏՈՒՄՔՈՒԹԻԻՆ ՊԵՐԹԵՒՆՅՈՒՆ ԵՂԵՒ

Ի ՅԵՅՍ ԺԵՄԵՆԵԿԻ

»Եւ եղև յետ մահուանն Աղեքսանդրու կայսեր Մակեդոնացւոց, ծառայեցին Պարթևք Մակեդոնացւոց ամս կի՛ս: Քանզի թագաւորեաց Սելևկիոս Նիանովր ի Նաբելոն ամս չը: Անտիոքոս Սոտեր՝ ամս ժթ: Անտիոքոս Թէոս՝ ամս Ժ:

»Եւ յամի մետասաներորդի Անտիոքայ արքայի ապստամբեալ ի բաց կացին Պարթևք ի ծառայութենէ Մակեդոնացւոց: Եւ թագաւորեաց Արշակ մեծ որդի արքային Թէոտալացւոց ի Նահլ Շահաստանի յերկիրն Քուշանաց, որում ամենայն ազգք արեւելից և հիւսիսոյ հնազանդեցան ի ծառայութիւն:

»Չուեաց խաղաց զնաց Արշակ արքայն ամենայն զաւրաւքն հանդերձ յարևելից երթալ ի Նաբելոն, յառաջին թագաւորացն կալուածսն, զի անդ հաստատեցէ զթագաւորութիւն իւր, եկն եւ հաս ի Նաբելոն:

»Իսկ Անտիոքոս իբրև ետես՝ զի անչափ բազմութեամբ եկեալ հասեալ էր ՚ի վերայ նորա Արշակ արքայն Պարթևաց, այնուհետև ոչ կարացեալ վստահանալ յիւր զաւրացն բազմութիւն ի զիմի հարկանել վերադին այնմիկ, և խոյս ետ յերեսաց նորա, փախեաւ և զնաց յԱսիաստան: Եւ թագաւորէ ի վերայ Ասիաստանու ամս Ե, և ապա մի ըստ միջէ թագաւորեն Մակեդոնացիքն յԱսիաստան ի ժամանակս ինչ: Եւ Արշակ արքայ հնազանդեցոյց ի ծառայութիւն զԱսորեստանեայս, որ ըստ Անտ-

¹ Անունդ Փառոխ (pro ڤورخ) թուի լինել, — pulchra facie praeditus Vull. այսինքն, զեղեցկասեսել, զեղեցիկ: Տես և Խորեն. Ա. ժր:

իոքայ: Եւ զՏարեւոյցիս և զՊարսիկս և զՄարս. և զերկիրն Հայոց մինչև ցլեառն մեծ կապկոց, և ի յեզր ծովուն մեծի արևմտից. Թագաւորէ Երշակ ի Տարեւոն ամս բազումս:

«Եւ եղև յամին հարիւր և տասներորդի չորրորդի Երշակայ արքայի Պարթևաց. ի չորրորդում ամի Թագաւորութեան Վեմտրեայ ի վերայ Լսիաստանի և Լսորւոց, մինչ Երշակ արքայ զնայ յարևելս, զաւրաժողով լեալ և Վեմտրիոս չորսու կալաւ զՏարեւոնս:

«Իբրև ետես Վեմտրիոս, զի այնչափ բազմութեամբ եկն եհաս ի վերայ նորա Երշակ, տեղի ետ նմա և զնայ մինչև ցԼն. տիոք. և անդ ճակատեցաւ ընդդէմ Երշակայ ի պատերազմ: Եւ եղև պատերազմ մեծ առ Լնտիոք քաղաքաւ. հարկանեն և սրբաջունջ առնեն զգաւրն Վեմտրեայ. և ձերբակալ առնեն զՎեմտրիոս. կապէ զնա Երշակ արքայ ոտիւք և ձեռաւք, և առնու զնայ յարևելս ի Տաշլ Դահաստան:

«Իբրև ետես Լնտիոքոս եղբայր Վեմտրեայ եթէ ըմբռնեցաւ Վեմտրիոս ի ձեռս Երշակայ արքայի. ինքն Թագաւորէ ի վերայ Լսորւոց և Լսիաստանի. զաւրաժողով լինի և զնայ ի Տարեւոն, զինի տասն ամի: Եզդ լինի սորին՝ եթէ Թագաւորեաց Լնտիոքոս եղբայր Վեմտրեայ և եկն ի Տարեւոնս:

«Լուծանէ Երշակ զՎեմտրիոս զինի տասն ամի. և արձակէ առ եղբայրն, որպէս զի խաւսեցի ինչ առնել նմա. և Վեմտրիոս ոչ զնայ առ եղբայրն իւր ի Տարեւոն, այլ յԼսիաստան անցանէ: Եպա խաղայ զնայ Երշակ¹ ի Տարեւոն երեքտասան բիւրովք:

«Յամի հարիւրերորդի քսաներորդի ութերորդի Թագաւորութեան իւրոյ իբրև մաւտ եղև ի Տարեւոն, անկանի ի վերայ նորա Լնտիոքոս յանկարծակի ի ձմեռն ժամանակի՝ ի նեղ վայրի. և ոչ կարեն զաւրել. սպառեն զգաւրն. զարկանեն և ընկեառն զԼնտիոքոս ի խոնարհ և սպանանեն. և ձերբակալ առնեն զՍելեւկիոս զորդին Լնտիոքայ, զոր ունէր ասէ արքայ ի գրանն իւրում Թագաւորին:

¹ Ի ձեռ. օրինակիս Եր՝ Եշխակ:

«Յայնմ ժամանակի Թագաւորեցոյց Երշակ զորդի իւր զԵրշակ փոքր կոչեցեալ ի վերայ աշխարհին Հայոց ի Մծբին քաղաքի: Եւ զատուցանէ նմա սահմանս զԵրուստան առ երկրաւն Տաճկաց և առ երկրաւն Լսորւոց: Եւ զկապուտկեայ առ կիւղիկեալ՝ մինչև ցեզր ծովուն մեծի արևմտից. և ցհիւսիսոյ կողմանէ ի լեառն մեծ կովկաս, որ ձգի ընդ կողմանս արևելից. և անցանէ առ սահմանաւն առ ամուր աշխարհաւն Մարաց. և հասանէ ՚ի լեառն Օարասպ. և անցանէ առ նոր Դիրակ երկրաւն:

«Եւ յուղարկէ զնա ի Մրծանայ ընդ յարևմուտս զաւրումեծաւ եւթանասուն հազարաց սպառազինաց. և մեծամեծ իշխանաւք նախարարաց հազարաց բիւրաւորաց, որում ոչ ոք կարէր զդէմ ունել պատերազմաւ: Մմա ընդ առաջ ելանէր Տագարատն Փառաղեան յորդուցն Երամանեկայ նախարար մեծ հանդերձ զաւրու: Մատուցանէ նմա պատարագ ոսկի և արծաթ. և զարգարէ զնա ի սնդր և ի վակաս. պսակէ զնա ի Թագ հայրենի. և նստուցանէ զնա ի վերայ ոսկիապատ ականակուռ զահոյիցն. և տայ նմա զդուստր իւր ի կնուծիւն:

«Օսա արար Երշակ արքայ ասպետ Հայաստան երկրին, որ էր իշխան և հրամանատար ամենայն Թագաւորութեանն հրամանաց գլուխ, և հայր արքայի և եղբայր. որում ետ իշխանութիւն տէրութեանն այնորիկ, Նա կոտորեաց զՏակայան, որ զաւրաժողով եղեն ի վերայ նորա ի Միջագետս Լսորւոց:

«Եւ այս են իշխանք Պարթևաց, որք Թագաւորեցինն զինի Երշակայ հաւր իւրեանց ի Տաշլ Դահաստան յերկիրն Քուշանաց: Որդիք չորք ասեն լեալ Երշակայ արքայի Պարթևաց. զառաջինն ասեն Թագաւորեցոյց Թետալացոց աշխարհին. զերկրորդն ի վերայ կիլիկեցոց. զերրորդն ի վերայ Պարթևաց. զչորրորդն ի Հայաստան աշխարհին:

«Եւ լինին ամենայն ամբ Երշակայ կենաց իւրոց ճլ ամ. և Թագաւորեաց ամս յիսուն և վեց: Օկնի նորա Թագաւորէ որդի նորա Երշակ ի վերայ Պարթևաց՝ ի Տաշլ Դահաստանի յերկիրն Քուշանաց՝ ամս հ: Եպա որդի նորա Եշնաշ՝ ամս լք: Եպա Երշէն՝ ամս իք: Եպա Երշաւիր՝ ամս խե: Եպա Երտաշէս՝ ամս լդ: Եպա Վարեհ՝ ամս լն: Եպա Երշակ ամս ժե:

յետ նորա պայազատք նորին: Օչոյն ձեւ աւրինադրէն զՄամիկոնէիցն սակս ազգաց զնեղութիւնն: Քանզի ոչ են սոքա որդիք ազգածնինն Արամանեկայ, այլ են եկեալ ի Ղենաստանէ յամս Արտաւանայ արքայի Պարթևաց և մեծին Խոսրովու արքայի Հայոց. որպէս լուայ յառնէն մեծէ՝ որ եկեալ էր հրեշտակութեամբ ի Ղենաց թագաւորէն առ արքայն Խոսրով, յոր իմ հարցեալ ի դրանն արքունի եթէ՝ «Ազդ մի մեծ ի Հայաստան երկրի կայ՝ զորմէ ասեն եթէ ի ձերմէ աշխարհէն զնացեալ են»: Եւ նա ասաց ինձ. «Ասեն, ասէ, գուսանք և ի մերում աշխարհին յերգս իւրեանց, զՄամիկն և զԿոնակն արս երկուս լեալ քաջս և զլիաւոր եղբարս հարազատս, որդիք Կոնանայ նախարարին՝ որ էր երկրորդ ի թագաւորութեանն Ղենաստանի: Արոյ յետ մահուանն անս այսորիկ, առ զկին սորին թագաւորն նոցին ի կնութիւն: Եւ եղև ի նմանէ որդի՝ որ զկնի մահուան հաւր իւրոյ յաջորդեալ նստաւ յաթոռ հայրենի թագաւորութեանն: Եւ նոքա երկու եղբարք նորա ի մաւրէ, և ոչ ի հաւրէ, ապստամբեալ ի բաց կացին ի նմանէ. և միաբանեալ ընդ ինքեանս զմասն մի ի նախարարացն և ի զաւրացն՝ առնեն ուխտ միաբանութեան: Արոյ խորհեալ խորհուրդ չարութեան սպանանել զեղբայրն իւրեանց՝ զթագաւոր աշխարհին Ղենաակուր, և առնուլ զթագաւորութիւն նորա:

Եւ զաւրաժողով լինէին Մամիկն և Կոնակն ի վերայ նորա ի միում տեղոջ աշխարհին իւրեանց, և բաժանի զաւր աշխարհին յերկուս: Ազդ լինի Ղենաակուրի. գումարէ և նա զզաւրս իւրոյ կողմանն՝ և զնայ ի վերայ նոցա ի պատերազմ: Եւ յարձակին ի վերայ միմեանց՝ հարկանեն սրով սուսերի, և սպառեն զզաւրն ապստամբական:

Փախստական լեալ Մամիկն և Կոնակն զնան առ արքայն Արշակունի՝ որ նստէր ի Բաշլ Շահաստանի՝ յերկիրն Քուշանաց: Եւ էր խաղաղութիւն ի մէջ երկոցունց թագաւորութեանցն այնոցիկ:

Յայնժամ մեծաւ աղերսիւ խնդրեալ զնոսա Ղենաակուրի՝ յարքայէն Պարթևաց. «Օ, ի բարձցէ ի միջոյ, ապա թէ ոչ՝ լուծցի ուխտ խաղաղութեանն՝ որ ի միջի մերում»: Իսկ նորա

խնայեալ յարսն, ոչ ետ զնոսա ի ձեռս նորա, այլ զրէ առ նա սիրով. «Անդրէն ուխտ խաղաղութեան մերոյ, ասէ, հաստաւ տուն կացցէ ի միջի մերում, զի երդուեալ եմ առ նոսա զի նոքա մի՝ մեռցին, այլ ետու տանել զնոսա ի մուտս արևու և յեզր երկրի՝ ի տեղին յայն, որ արեգակն ի մայրն մտանէ»:

Յայնժամ հրամայէ արքայն Պարթևաց զաւրաց իւրոց տանել զնոսա զգուշութեամբ մեծաւ՝ կնաւ և որդուլքն իւրեանց և ամենայն աղխիւն իւրեանց յերկիրն Հայոց առ ազգական իւր արքայն Արշակունի՝ որ էր թագաւոր Հայաստան երկրին, ուր և սերեալ բազմացան յոյժ, և եղեն յազգ մեծ ի Մամիկոնայ և ի Կոնակայ. յայսմանէ այն է սպարապետ:

Եւ եղև յետ մահուանն Արտաւանայ՝ որդւոյ Վաղարշու արքային Պարթևաց, թագաւորեաց Արտաշիր որդի Սասանայ միահեծան տէրութեամբ ի վերայ Բարեւազոց, Ասորոց և Մարաց և Պարսից և Պարթևաց, ամս Ծ:

Յամի երրորդի Աղիանոսի կայսեր, և յամս է երրորդի ան մեծի Խոսրովայ արքային Հայոց՝ փոփոխումն թագաւորութեանն այսորիկ լեալ: Ես էր Խոսրով՝ լն ամ: Աղիանոս՝ երրորդն. Արտաշիր՝ զառաջինն:

Յամի է երրորդի չորրորդի մեծին Խոսրովայ, և չորրորդ ամի արքային Պարսից Արտաշիր՝ թագաւորէ Տերենտիանոս ամիսս վեց. քանզի փութանակի վաղձանի:

Յամի լն երրորդի Խոսրովայ արքայի. և ի հինգերորդ ամի Արտաշիրի Պարսից արքայի՝ թագաւորէ Պրոպոս ամս 7: Խոսրով լն: Արտաշիր՝ է: Պրոպոս զառաջինն:

Եւ եղև յամին խն երրորդի մեծին Խոսրովայ. և ի ժն ամի Արտաշիրի՝ թագաւորէ Յունաց Կարոս՝ հանդերձ որդուլքն իւրովք Կարինաւ և Կոմերիանոսիւ՝ ամս 5: Խոսրով խն: Արտաշիր՝ ժն: Կարոս զառաջինն:

Յամի խն երրորդի Խոսրովայ, ժն Արտաշիրի. մինչ արքայ Խոսրով ի Միջագետս էր, Կարոս կայսր գումարէ ամբոխ զաւրաց բազմաց, և զիմէ ի վերայ արքային Խոսրովայ. անտի աճապարեալ ընդ զէմ նորա ելանէ (Կոնակ սպարապետ մեծին Խոսրովու հաւրն Տրդատայ: Ասեն զսմանէ յերկարեալ զամս կե-

նացն ճկ և ունել ի ժամ մահուանն) զհերս և զաչք և զլսելիս և զզաւրութիւնն մանկութեանն¹։

Եւ ապա (ժամ) եղև պատերազմ մեծ ի մէջ Խառանու և Ռւրհայի. հարկանեն և վանեն զզաւրն Յունաց, և մեռանի կարոս ի պատերազմին հանդերձ միով որդուզն կարիանոսիւ։ Եւ ի նմին ամի թագաւորէ Յունաց Վիոկղիտիանոս ամս իբ։ Խոսրով խն։ Եւրտաշիր՝ ժն։ Վիոկղիտիանոս զառաջինն։

Յամի ի երորդի առաջներորդի Եւրտաշրի Պարսից արքային ի չորրորդամի Վիոկղիտիանոսի կայսեր՝ մեռանի քաջն Խոսրով ի վատանուն Ենակայ։ Եւ տիրէ ի վերայ աշխարհիս Հայոց Եւրտաշիր արքայ Պարսից ամս ժն։ Վիոկղիտիանոս՝ զչորրորդն։

Յամին է երորդի Եւրտաշրի, հնգետասներորդի Վիոկղիտիանոսի՝ կայսերակերպ շքեղութեամբ Տրդատիոս ելանէ ախոյեան ընդդէմ արքային Վթաց։ Եւ անդէն ձերբակալ արարեալ զախոյեան անարի զթագաւորն Վթաց՝ ամեալ կացուցանէ յանդիման կայսերն Վիոկղիտիանոսի, և անդէն ի նմին ամի թագաւորեցուցանէ Վիոկղիտիանոս զՏրդատ ի վերայ աշխարհիս Հայոց։ Վուժարէ ի ձեռս սորա զաւրս բազումս, և արձակէ յիւրական իշխանութիւն աշխարհին Հայոց։ Որ տիրէ ամենայն քաջութեամբ և բարեպաշտութեամբ ամս հ։ Եւ է պսպէս. Եւրտաշիր՝ իբ։ Վիոկղիտիանոս՝ ժն։ Տրդատէս զառաջինն։

Յամին թ երորդի Տրդատայ արքային Հայոց՝ թագաւորէ ի վերայ Յունաց աշխարհին կոստանդիանոս, որ շինեաց զՎիլզանդիա ամս թ։ Եւրտաշիր՝ զն։ Տրդատիոս իններորդ։ կոստանդիանոս զառաջինն։

Յամին խթ երորդի Եւրտաշրի արքային Պարսից, և ժթ ամ Տրդատայ արքային Հայոց՝ թագաւորէ Եւրտաշիր զորդի Եւր-

¹ Սամուէլ Ենեցի. «Կարոսի վախճանն ի Միջագետս. Վուժարիանոսի առ նովարիներ, սպանանել ի թրակ, և Կարինոս նոյնպէս ի Կորնակայ պատերազմին։ Կորնակ սպարապետ մեծին Խոսրովայ հաւրն Տրդատայ, ասեն, յերկարեալ զամս կենացն ամս ճկ, և ունել ի ժամ մահուան զաչս և զլսելիս և զհերս և զատամուսն և զզաւրութիւն մարմնոյ մանկութեան։ Սա եհար զԿարոս կայսր և սպանաւ Կարոս որդուզն իւրով ի պատերազմին»։

տաշրի ի վերայ աշխարհին Պարսից ամս հն։ (և ի սոյն ամի վախճանի կայսրն Յունաց Մաքսիմիանոս, և թագաւորէ Վալիանոս՝ ամս ժն և տայ պատերազմ ընդ Եւրտաշրի որդուզն Եւրտաշրի ի Միջագետս ի Խառան, և լինի անդ կոտորած մեծ, մինչև ի նեղ անկանել զաւրուն Պարսից յերկիրն Ռւրհայու, և տեսեալ Եւրտաշիր զպարտութիւն իւր զաւրուն, զիջանի առնել խաղաղութիւն ընդ կայսեր, և նա առեալ զգանձս և զաւարս բազումս գառնայ ի տեղի իւր) Տրդատէս ի։ Մաքսիմիանոս և Վալիանոս՝ զերկրորդն։ Եւրտաշիր՝ զառաջինն։

Յամին լե երորդի Տրդատայ արքային, ժն երորդի Եւրտաշրի արքային՝ թագաւորէ Յունաց Մաքսիմիանոս որդի Մաքսիմիանոսի՝ ամս ժն։ Տրդատէս՝ լե։ Եւրտաշիր՝ ժն։ Մաքսիմիանոս զառաջինն։

Յամին ծ երորդի Տրդատայ արքային՝ թագաւորէ Յունաց կոստանդէս՝ ամս ժն։ Տրդատէս՝ ծ։ Եւրտաշիր՝ լն։ կոստանդէս զառաջինն։

Յամին կե երորդի Տրդատայ արքային Հայոց, խն ամի Եւրտաշրի արքային Պարսից՝ թագաւորէ կոստանդիանոս որդի կոստանդէս ամս լբ։ Տրդատ՝ կե։ Եւրտաշիր՝ խն։ կոստանդիանոս զառաջինն։

Յամին ծբ երորդի Եւրտաշրի արքային Պարսից, ե երորդի ամի բարեպաշտին կոստանդիանոսի կայսեր՝ վաղձանի երանելին Տրդատէս, և թագաւորէ Խոսրով որդի նորա ամս ժն։ Եւրտաշիր՝ ծբ։ կոստանդիանոս՝ ե երորդն։ Խոսրով զառաջինն։

Յամին կթ երորդի Եւրտաշրի արքային Պարսից, իթ կոստանդիանոսի կայսեր՝ թագաւորէ ի վերայ Հայոց Տիրանն որդի Խոսրովայ՝ ամս ժթ։ Եւրտաշիր՝ կթ։ կոստանդիանոս՝ իթ։ Տիրանն զառաջինն։

Յամի ին երորդի կոստանդիանոսի կայսեր, ի ղ ամի Տիրանայ արքայի Հայոց՝ թագաւորէ Ներսէս որդի Եւրտաշրի ի վերայ Պարսից ամս թ։ կոստանդիանոս՝ ին։ Տիրանն՝ ղ։ Ներսէս զառաջինն։

Յամի ժբ երորդի Տիրանայ արքայի Հայոց՝ թագաւորեն կո-

ստանդիաս և Կոստաս՝ որդիք Կոստանդի բարեպաշտի՝ ամս ժի: Տիրան ամս՝ ժի: Ներսէս՝ է: Կոստանդիաս և Կոստաս զառաջինն:

Յամին ժի երորդի Տիրանայ, և է երորդ ամի Ներսէսի արքային Պարսից, եւ ամ Կոստանդի և Կոստասայ՝ որդւոց Կոստանդիանոսի բարեպաշտի Հռաւմայ՝ եկն ի վերայ նորա ի Բասեան գաւառի ի գեաւղն Յոսիայ՝ մինչ դարձուցանել նմա զՏիրան արքայ ամենայն գերութեամբն հանդերձ. և զորդի նորա Արշակ թագաւորեցուցանել և արձակել ի Հայս: Ներսէս զութ երորդն: Կոստանդիաս և Կոստաս՝ զի: Արշակ զառաջինն:

Յամի չորրորդի Կոստանդեայ և Կոստասու, և յերրորդի ամի Արշակայ՝ թագաւորեաց Պարսից Որամազդ որդի Թապուս ամս ի: Կոստանդիաս և Կոստաս՝ ի: Որամազդ զառաջինն:

Յամի զ երորդի Արշակայ արքային Հայոց՝ թագաւորէ ի վերայ Պարսից՝ Թապուս որդի Որամազդայ՝ ամս ի: Կոստանդիաս և Կոստաս՝ է երորդն: Արշակ զ երրորդն: Թապուս զառաջինն:

Յամի թ և ժ երորդի Թապուս արքայի Պարսից, ի երրորդի չորրորդի ամի Արշակայ արքային Հայոց՝ թագաւորէ Յունաց Յուլիանոս՝ ամս թ: Արշակ ի ի: Թապուս՝ ժի: Յուլիանոս նզովածն զառաջինն: Սա որդի է քեւ մեծին Կոստանդիանոսի. թուղեալ զբրիտանոնէութիւնն և եղև կռապաշտ: Ի նոյն աւուրս երանելին Աթանաս հալածեցաւ յԱրիանոսացն՝ զոր Սոկրատոս պատմէ, ի սուրբն Կոստանդիանոսէ սկսանի և մինչ ի փոքր թէ ողոսն զանսրբոց և զսրբոց գործքն և զհայրապետացն զուղղափառութիւնս: Յուլիանոս՝ և Գաղիանոս՝ որդիք Գաղմատիոսի ումեմն, մնացին որբ ի մէկ հաւրէ, և ոչ ի մաւրէ, զոր սնոյց Կոստանդ բարեպաշտն. յետոյ եղեն կռապաշտ:

Կոստի քոյր թագաւորին Կոստանդէ, կին Ալիկիանէ թագաւորին՝ որ ի բունաղբաւսելն մեռաւ:

Յամին ի զ երրորդի Արշակայ թագաւորին Հայոց և ի իւմ երրորդ ամի Թապուս արքային Պարսից՝ թագաւորէ Վաղենտիանոս և Վաղէս՝ ամս ժի: Արշակ ի ի: Թապուս իւմ: Վաղենտիանոս և Վաղէս զառաջինն:

Յամին լի երրորդի Թապուս արքային Պարսից, լի ամի Արշակայ արքային Հայոց՝ թագաւորէ Յունաց Գրատիանոս զառաջինն:

Յամի ի զ երրորդի Թապուս արքային Պարսից և Յուլիանոսի պղծոյ, ըմբռնի Արշակ Հայոց արքայ ի Թապուս արքայէն Պարսից: Լու տիրէ Թապուս ի վերայ Հայոց ամս ժի սրով և հրով և գերութեամբ: Այս թագաւորէ Յունաց Թէոդոս՝ ամս ժի: Թապուս ծն, ի տէրութեան (ի վերայ Հայոց) գերկոտասան երրորդն: Թէոդոսն մեծ զառաջինն:

Յամին ծ զ երրորդի Թապուս արքային Պարսից, և ի զ երրորդի ամի թագաւորութեանն Թէոդոսի մեծի, թագաւորեցոյց Թէոդոս զՊապ որդի Արշակայ ի վերայ աշխարհին Հայոց, տիրէ ամս ժի: Թապուս՝ ծ զ: Թէոդոս՝ զ: Պապ զառաջինն:

Յամի կի երրորդի Թապուս արքային Պարսից, ժի երրորդի Թէոդոսի մեծի՝ թագաւորէ ի վերայ Հայոց Վարազդատ՝ ամս զ: Թապուս՝ կի: Վարազդատ զառաջինն:

Յամի հ երրորդի Թապուս արքայի Պարսից, երկրորդ ամի Վարազդատայ արքայի Հայոց՝ թագաւորէ Յունաց Արկադէոս որդի Թէոդոսի ամս ժի: Թապուս՝ հ: Վարազդատ գերկրորդն: Արկադէոս զառաջինն:

Յամի է երրորդի Արկադեայ կայսեր՝ ի զ երրորդի Վարազդատայ արքայի Հայոց՝ թագաւորէ Պարսից Արտաշիր որդի Թապուս ամս ի: Արկադէոս՝ է: Վարազդատ զ: Արտաշիր զառաջինն:

Յամի զ երրորդի Արկադեայ կայսեր, յերկրորդի ամի Արտաշիր արքային Պարսից՝ թագաւորեն ի վերայ Հայոց Արշակ և Վաղարշակ՝ ամս է: Արկադէոս՝ զ: Արտաշիր՝ թ: Արշակ և Վաղարշակ զառաջինն:

Այս թագաւորէ Պարսից Վաւամ ամս ժի: Արկադէոս ամս թ: Արշակ և Վաղարշակ՝ զ: Վաւամ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Վաւամայ, մետասաներորդի ամի Արկադեայ կայսեր՝ թագաւորէ ի վերայ Հայոց Խոսրով ոմն հրամանաւ Պարսից արքային՝ ամս զ: Արկադէոս՝ ժի: Խոսրով զառաջինն:

Յամի ժի երրորդի Արկաղեայ կայսեր, և ի զ երրորդի ամի Վ. և ամայ Պարսից արքային՝ թագաւորէ Հայոց Վ. և ամշապուհ արքայ ամս ը: Արկաղէոս՝ ժի: Վ. և ամ՝ զ երրորդն: Վ. և ամշապուհ զառաջինն:

Յամին ժի երրորդի Վ. և ամայ Պարսից արքայի՝ թագաւորէ Յունաց Ռնորիոս՝ ամս իբ: Վ. և ամշապուհ է: Յազկերտ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Յազկերտի՝ որդւոյ Վ. և ամայ, և յամի երկրորդի Ռնորեայ կայսեր բարձաւ թագաւորութիւնն Հայոց՝ որ տևեաց ամս նե: Լ. և վաղձանեցաւ և վճարեցաւ:

Լ. արդ՝ երկակի կանոնաւ զՊարսից և զՅունաց հաստատելով նշանակեցից զթագաւորութեան ժամանակն:

Արդ՝ թագաւորէ Պարսից Յազկերտ ամս իս: Լ. և Ռնորիոս թագաւորէ Յունաց ամս իբ: Յազկերտ զառաջինն: Լ. և Ռնորիոս զառաջինն:

Յամի ի երրորդի երկրորդի Ռնորեայ կայսեր՝ թագաւորէ Վ. և ամ որդի Յազկերտի՝ ամս իբ: Լ. և յամի երկրորդի Վ. և ամայ՝ թագաւորէ Յունաց Թէոդոս՝ ամս իբ: Լ. և Ռնորիոս՝ իբ: Վ. և ամ՝ ը: Թէոդոս զառաջինն:

Յամի ի երրորդի Թէոդոսի փոքու՝ թագաւորէ Պարսից Յազկերտ՝ որդի Վ. և ամայ, ամս ժթ: Լ. և յամի Յազկերտի թագաւորէ Յունաց Կոստանդիոս՝ ամս իս: Յազկերտ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Յազկերտի՝ թագաւորէ Յունաց Վաղենտիանոս՝ ամս լ: Յազկերտ զերկրորդն: Վ. և ամայ Վաղենտիանոս զառաջինն:

Յամի ժը երրորդի Վաղենտիանոսի կայսեր՝ թագաւորէ Պարսից Վազարշ որդի Յազկերտի՝ ամս զ: Վ. և ամայ Վաղենտիանոս՝ ժը: Վ. և ամայ զարշ զառաջինն:

Յամի ի երրորդի երկրորդի Վաղենտիանոսի կայսեր, թագաւորէ Պարսից Պերոզ՝ ամս իս: Վ. և ամայ Վաղենտիանոս՝ իբ: Պերոզ զառաջինն:

Յամի ժ երրորդի Պերոզի՝ թագաւորէ Յունաց Կարկիսոս ամս զ: Պերոզ՝ ժ: Կարկիսոս զառաջինն:

Յամի ժէ երրորդի Պերոզի արքայի՝ թագաւորէ Յունաց Վր. և ամինոս՝ ամս զ: Պերոզ՝ ժէ: Վ. և ամինոս զառաջինն:

Յամի ի երրորդի Պերոզի՝ թագաւորէ Յունաց Մարկիանոս ամս ե: Պերոզ՝ ի: Մարկիանոս զառաջինն:

Յամի իե երրորդի Պերոզի՝ թագաւորէ Լեոն զառաջինն: Յամին լ երրորդի Պերոզի թագաւորէ Յունաց Լեթիմոս՝ ամս զ: Պերոզ՝ լս: Լեթիմոս զառաջինն:

Յամի իս և չորրորդի Պերոզի՝ թագաւորէ Յունաց Ռլիմպուս՝ ամս մի: Լ. և ի միւսում ամի միւս Օ. և նոն՝ ամս մի: Լ. և ի ինչ երրորդին Պերոզի՝ թագաւորէ Օ. և նոն ի վերայ Յունաց՝ ամս ժէ: Պերոզ՝ ինչ: Օ. և նոն զառաջինն:

Յամի չորրորդի Օ. և նոնի՝ թագաւորէ Պարսից Զամասպ՝ ը: Օ. և նոն ի վերայ Յունաց զչորրորդն: Զամասպ զառաջինն:

Լ. և ի վերայ ե երրորդի ամի Օ. և նոնի կայսեր՝ թագաւորէ Պարսից Կաւատ՝ ամս իս: Օ. և նոն՝ զ: Կաւատ զառաջինն:

Յամի զժ երրորդի Կաւատայ՝ թագաւորէ Յունաց Լնաստաս՝ ամս իս: Կաւատ՝ զժ: Լնաստաս զառաջինն:

Յամի իս երրորդի Կաւատայ՝ թագաւորէ Յունաց Յուստիանոս ամս լը: Կաւատ՝ զիս: Յուստիանոս զառաջինն:

Յամի երրորդի Յուստիանոսի կայսեր՝ թագաւորէ Խոսրով որդի Կաւատայ՝ ամս իս: Յուստիանոս զերրորդն: Խոսրով զառաջինն:

Յերեսուն և եօթն ամի Խոսրովայ՝ թագաւորէ Յունաց Յուստիանոս՝ ամս ժբ: Խոսրով՝ լէ: Յուստիանոս զառաջինն:

Յամի ժբ երրորդի Յուստիանոսի կայսեր՝ թագաւորէ Պարսից Արմիզդ որդի Խոսրովայ ամս ժբ: Յուստիանոս՝ ժբ: Արմիզդ զառաջինն:

Յամի երկրորդի Արմիզդի՝ թագաւորէ Յունաց Տիբերոս՝ ամս զ: Արմիզդ զերկրորդն: Տիբերոս զառաջինն:

Ի հինգերորդի ամի Արմիզդի՝ թագաւորէ Յունաց Մաւրիկ ամս իս: Արմիզդ՝ ե: Մաւրիկ զառաջինն:

Յամի է երորդի Մաւրկայ կայսեր՝ թագաւորէ Պարսից Խոսրով որդի Որմզդի՝ ամն լէ: Մաւրիկ զէ երորդն: Խոսրով զառաջինն:

Յամի ժդ երորդի Խոսրովայ՝ թագաւորէ Յունաց Փոկաս՝ ամն ը: Խոսրով՝ ժդ: Փոկաս զառաջինն:

Յամի ի երորդի Խոսրովայ Պարսից արքային՝ թագաւորէ Յունաց Լրակղոս՝ որդի Լրակղի՝ ամն է: Խոսրով՝ իբ: Լրակղոս զառաջինն:

Յամի ժէ երորդի Լրակղի կայսեր՝ թագաւորէ Պարսից Կաւատ՝ որդի Խոսրովայ ամն ւ: Լրակղոս՝ ժէ: Կաւատ զառաջինն:

Եպա Երտաշիր ամն դ: Լրակղոս ամն ի: Երտաշիր զառաջինն:

Եպա Բբոր Բամբիշն, զուսար Խոսրովայ՝ ամն ը: Լրակղոս իւ: Բամբիշ զառաջինն:

Եպա Յազկերտ ամն ի: Լրակղոս իգ: Յազկերտ՝ զառաջինն:

Յամի իդ երորդի երանելոցն Լրակղի կայսեր, և յերկրորդ ամի՝ միաբանեալ Պարսից արքայի ընդ Խամայէլացիսն, (որ ելին) արտաքս ի Սինէ անապատէ՝ հրամանաւ Եստուծոյ առնել անապատ միանգամայն զամենայն երկիր: Լրակղոս իդ: Յազկերտ զերկրորդն: Եմն, արքայ Խամայէլի, զառաջինն:

Բայց զամն եկամտիցն և ծառայիցն թագաւորելոցն, որպէս Խոռեմայն և զՍոռոսի Որմզդին և Խոսրովայն և զՈրմիզդն՝ որք բռնութեամբ կալան զթագաւորութիւն: Եւ էր որ ընդ պատառել ազգացն հակառակութեամբ ի սոյնս յաւելեալ կարգեցից թիւ, որպէս զկէս ամին Խոռեմայ ի կէս ամին Կաւատայ. յաւել ևս ասացից ամ մի:

Յամի զ երորդի Պարսից արքայի Յազկերտի՝ վախճանի Լրանելին Լրակղէս, և թագաւորեն որդիք նորա Կոստանդին և Լրակղակ: Ի նմին ամին մեռաւ Կոստանդին զաւեալ ի մաւրէն: Եւ թագաւորէ Լրակղակ: Վարձեալ փոխեցաւ Լրակղակ, և թա-

գաւորէ Կոստոս որդի Կոստանդեայ՝ որ կոչեցաւ յանուն հաւր իւրոյ Կոստանդին: Յազկերտ է երորդ: Կոստաս զառաջինն:

Եւ թագաւորեաց Յազկերտ ի վերայ աշխարհին Պարսից ամն ի: Յազկերտ՝ ի: Կոստանդին՝ ժւ: Երբայն Խամայէլի թ:

Յերկոտասան ամի Կոստանդի, և ի ի երորդ ամի Խամայէլացոց տէրութեանն՝ բարձաւ տէրութիւնն Պարսից՝ որ կալաւ շէք ամ:

ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՐԷՈՍԻ Ե ՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ի ՀԵՐԵՍԿԸՆ

Ն Ա Խ Ե Ր Պ Ա Ն Յ

Եւ եղև ի նուազիւ ժամանակաց տէրութեանն Արշակունեաց ի Հայաստան աշխարհի, ի բառնալ տէրութեանն Վառձապուհ արքայի՝ տիրէ ի վերայ սորա ազգն Կարքեղովմայեցի իշխանութեանն, խորհուրդ ի ձեռն առեալ ահեղ և ահագին՝ հանդերձ միարանութեամբ դառնաշունչ և մեծամեծ քաղէիցն, և ամենայն զլիաւոր նախարարաւքն թագաւորութեան իւրոյ՝ բառնալ ի Հայաստան աշխարհէ զբարեպաշտութեան պտուղս։ Ուստի ոչինչ աւգտեցաւ, այլ յոյժ վնասեցաւ, և բարեպաշտութիւնն ևս քան զևս ծաղկեալ պայծառացաւ։

Արդ՝ զժամանակս թագաւորութեանն չարագործին Յազիերտի, և եթէ սրպէս նա կամէր զաստուածայինն եղծանել կարգս։ Եւ կամ սրպէս քաջ նախարարացն Հայոց և նախանձաւորն Աստուծոյ նահապետն Վամիկոնէից տանն՝ Կարմիրն կոչեցեալ Վարդան, հանդերձ միագունդ սպառազէն նիզակակից ընկերաւքն և զաւրաւքն իւրեանց կազմեալ զինեցան ի պատերազմ՝ առեալ ի ձեռն զվահանն հաւատոյ, և զգեցեալ իրրև զզրահ ամրութեան

զնախանձն աստուածային բանին, զողջես թէ առաջի աչաց իսկ ականատես դէմ յանդիման տեսանելով զի վերուստ առաքեալ նոցա զպսակն։ Վասն որոյ արհամարհեալ զմահ, և առաւել լաւ համարեալ մեռանել¹ ի վերայ աստուածային պողոտային։ Եթէ՝ սրպէս ի վերայ նոցա էին զաւրքն պարսիկ սաստիկ բռնութեամբ, և կամ՝ սրպէս ի դիմի հարեալ զիւրեանց կատարեցին զնահատակութիւն։ Եւ կամ՝ սրպէս ի ձեռս հեթանոսաց ըմբռնեալ սուրբ վկայքն Քրիստոսի՝ կատարեցին զնահատակութիւնս իւրեանց Մար Շահր մերձ ի Նիւշապուհ քաղաքի, ի տեղոջն՝ որ կոչի Թէարքունի։ Եւն ամենայն ի ձեռն այլոց զրեցաւ, որպէս ցուցանէ նոյն իսկ պատմութիւնն։

Ի այց զայն ամենայն՝ որ ի Պերոզի ժամանակն եղեալ չարութիւն, և զառ ի Խոսրովայ զապստամբութիւն զՎարդանայ, և զզաւրացն Պարսիցն զապստամբելն ի յՈրմզդիէ, զմահն Որմզդայի և զթագաւորելն Խոսրովայ, զմահն Վաւրկայ և զթագաւորելն Փսկասայ, զառնուլն Լազիպոսի, զկոտորածն Լղէքսանդրի, զղիմելն Հերակղի ի կողմանս հիւսիսոյ առ արքայն Թէտալացոց, զյուզարկումն անհուն բազմութեանն ազգաց, զասպատակն Յունաց Մարպատական, զառ և զաւար, և զզարձն ընդ Փայտակարան, զեկ զաւրացն Պարսից յարևելից զգիմի հարկանել նմա, զպատերազմն՝ որ յաշխարհին Աղուանից, զզարձ կայսերն ի Նախճրևան քաղաքն և զկոխն Արճիշոյ, զզնալն կայսեր անդէն ի սահմանս իւր, զմիւս ևս այլ զիմելն ի վերայ Խոսրովայ, զզորձ պատերազմին՝ որ ի Նինուէ, զասպատակն որ ի Տիւրոն քաղաք, զզարձն Մարպատական, զմահն Խոսրովայ, զթագաւորելն Կաւատայ, զհաշտութիւն՝ որ ի մէջ թագաւորացն երկոցունց, զթուղուն անդրէն ի բաց զսահմանս Յունաց, զզարձ աստուածեան խաչին ի քաղաքն սուրբ։ Յետ այսորիկ զարթուցեալ անհուն բարկութիւն, և զվերջին աղէտս հինին՝ որ ի կողմանս հարաւոյ։ Եւ թէ՝ սրպէս յանկարծաւրէն շարժեցան բանակքն Խամայէլի, և ի վայրկեան ժամանակի վանելով զզաւրութիւն թագաւորացն եր-

¹ Այսպէս ի ձեռագ. օրինակիս, իսկ ի տպ. էր՝ տեսանել։

կոցուց՝ կալան յԱզգիպտոսէ մինչև յայս կոյս գետոյն մեծի Լփրատայ և ցասման Հայաստանեայց, և յեզերէ ծովուն մեծի արևմտից մինչև ի դուն թագաւորութեանն Պարսից, զամենայն քաղաքս Միջագետաց Եսորոց և զՏիսրոն և զՎէճ Երտաշիր և զՄարանդ, զՀամատան մինչև ցՎանձակ քաղաք և ցՀրատն մեծ՝ որ յԱտրպատական գաւառի:

Օայս ամենայն կամեցայ ի ձեռն գրոյս այսորիկ կարճառաւտ ձեզ վիպասանել:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Ապստամբութիւն Վահանայ ի Պերոզէ, և զբաւել զիշխանութիւնն, և պատերազմաւ յաղթել. մահ Պերոզի և թագաւորել Կաւատայ և պատուել զՎահան մարզպանութեամբ. մահ Կաւատայ և թագաւորել Խոսրովայ՝ որ Ենուշ Բուսան կոչի. ապստամբել Վարդանայ և ծառայել Յունաց. պատերազմ Խոսրովայ և պարտիլ:

Լսեղև յամս Պերոզի արքայի Պարսից բարձունն ամենայն իշխանութեանցն և կարգաց և աւրինաց քրիստոնէութեան, և այնպիսի վտանգ նեղութեան հալածանաց և քամահանաց ի վերայ հասեալ իշխանաց, մինչ զի ի բաց ընկեցին յինքեանց զլուծն ծառայութեան: Եւ ապստամբեալ Մամիկոնեանն Վահան՝ հալածեաց զՊարսիկս և բռնաբարայն զբաւեաց զիշխանութիւնն:

Յայնժամ արձակէ ի վերայ նորա Պերոզ արքայ՝ Հոնաց զաւր յոյժ: Եւ հրաման տայ խիստ սաստիւ սպանանել զապստամբն, և հարկանել զամենայն արու սրով սուսերի: Բնդդէմ սորա աճապարեալ Վահան սպարապետ է հազարաւ ընտիր վառելոց, կարգին գունդ առ գունդ, և ճակատ առ ճակատ, և յարձակին ի միմեանս ի ձայն փողոյ տաղնապաւ ի դաշտին Պերանայ:

Ենդ յաւզնութիւն հասեալ աստուածեան Բանն, հողմն սաստկացուցեալ զմրրիկ փոշոյն՝ զգաւաւքն Պարսից հեղոյր, իբրև զմութ խաւարի՝ զնոսա պատէր ի միջաւրեայ ժամանակի: Սաստիկ կոտորած լինէր երկոցունց կողմանցն, և ոչ գոյր ընտրել զդիւանկելոցն, ոչ զպարսիկ և ոչ զհայ գաւրական: Բայց սակայն զաւ-

րացեալ զաւրն Հայոց վանեցին անդ կոտորածով զգաւրն Պարսից, և զմնացեալսն փախստական արարեալ՝ հալածական տանէին, և դարձան յաղթութեամբ մեծաւ:

Եսս Վահան ժողովեաց և զհարկս աշխարհին Հայոց և շինեաց եկեղեցիս մեծամեծս, զոր աւերեալ էր Պարսից ի Վաղարշապատ քաղաք և ի Վւնի և ի Մզրայս և ի բազում տեղիս աշխարհիս Հայոց: Եւ շինեալ զերկիրն նորոգեաց վերստին:

Իսկ Պերոզի արքային Պարսից՝ թէպէտ և կամեցաւ վերստին զաւրս գումարել ի վերայ աշխարհիս Հայոց, ոչ եղև նմա պարապ, զի համբաւք թշնամեացն ստիպէին զնա ի կողմանցն Քուշանաց: Եւ յայնմ մարդէ՛, զի ինքն իսկ արքայն Քուշանաց խաղացեալ գայր ի վերայ նորա զաւրու մեծաւ:

Եւ նորա գումարեալ զաւրս իւր՝ զնաց ընդդէմ նորա տագնապաւ մեծաւ: Եւսէ. «Երթայց նախ առաջին զնա վանեցից, և ապա պարապաւ դարձեալ զնացից ի Հայս և մի՛ խնայեսցէ սուր իմ ի նոսա, յարս և ի կանայս»:

Եւ ինքն անցեալ փութանակի եհաս ընդդէմ թշնամոյն յարևելս, և եղև պատարազմն սաստիկ, հարին և կործանեցին զազմութիւն զաւրացն Պարսից, մինչև ոչ մնաց ի նոցանէ ապրեալ և փախստական: Եւ մեռաւ Պերոզ արքայ ի պատերազմին հանդերձ եւթաներումբ որդուովքն:

Եւ ապա յայնժամ թագաւորեաց Կաւատ որդի նորա ի վերայ աշխարհին Պարսից: Եւ զի բեկեալ էր զաւրութիւն բազմութեանն զաւրաց իւրոց, ոչ ընդ ումեք կամեցաւ ունել գործ պատերազմի, այլ արար խաղաղութիւն յամենայն կողմանց. առնէ և ընդ Հայոց հաշտութիւն, և կոչէ զՎահան ի դունն, և մեծարէ զնա մեծապէս պատուով: Եւ տայ նմա զմարզպանութիւն աշխարհին և զՄամիկոնեաց տէրութիւն, և երդում առ բազում ի ծառայութիւն, և արձակէ բարեաւ յերկիր իւր:

Յետ Վահանայ կալաւ զիշխանութիւն Վարդ Պատրիկ եղբայր նորա սակաւ ինչ ժամանակ, և մեռաւ: Օկնի նորա եկին մարզպան պարսիկք, ապա ոչ կարացին պատերազմիլ Հայք, ի

¹ Ի ձեռ. օրինակիս՝ աւրէ:

հնազանդութեան կացին մինչև ցՍուրէն մարզպանն և ցՎարդան Մամիկոնէից Տէրն:

Եւ եղև ի իսն ամի թագաւորութեան Խոսրովայ՝ որդւոյ Կաւտայ՝ ապստամբեաց Վարդան, և ի բաց եկաց ի ծառայութենէ թագաւորութեանն Պարսից հանդերձ միաբանութեամբ ամենայն Հայաստանեալք: Սպանեալ զՍուրէնն մարզպան յանկարծաւրէն ի Վրէին քաղաքի, առին զաւար բազում, և գնացին ի ծառայութիւն Յունաց:

Յայնժամ յառաջ քան զայս ապստամբեալ ի բաց եկաց ի Հայոց՝ անուանեալ Վահան իշխան աշխարհին Սիւնեաց, և խնդրեաց ի Խոսրովայ յարքայէն Պարսից, զի տարցեն զղիւան աշխարհին Սիւնեաց ի Վրէնայ ի Փայտակարան քաղաք, և կարգեսցէ զքաղաքն ի Շահրմար Լտրպատականի, զի մի՛ ևս կոչեսցի անուն Հայոց ի վերայ նոցա: Եւ կատարէր հրամանն:

Իսկ առ Հայոց երդնոյր թագաւորն Յունաց, և հաստատէր զնոյն ուխտ՝ որ ի մէջ թագաւորացն էր երկոցունց՝ երանելոյն Տրդատայ և Կոստանդիանոսի, և տայր նոցա զգաւրսն կայսերական յաւանութիւն: Եւ նոցա առեալ զգաւրն՝ զիմեցին ի վերայ քաղաքին Վրէնայ և պաշարեալ կործանեցին ի վայր, և հալածեցին զգաւրն Պարսից՝ որ ի նմա կային:

Բայց եհաս ի վերայ նոցա յանկարծաւրէն խռովութիւն մեծ, զի զեկեղեցի սրբոյն Վրիզորի, որ շինեալ էր մերձ ի քաղաքն, էին արարեալ համբարանոցս Պարսիկքն, հարին հուր և այրեցին վասն որոյ եղև նոցա խռովութիւն մեծ:

Գայ ապա ի վերայ նորա Միհրանն Միհրեանդակ ի հազարաւ գաւրու և փղաք բազմաւք: Եւ եղև պատերազմ մեծ ի զաշտին Խաղամխեայ, և հարեալ զգաւրն Պարսից անհնարին հարուածովք մաշէին ի սուր սուսերաց, զփիղսն զամենայն թափէին: Եւ Միհրանն՝ սակաւուք պրծեալ գնացին յերկիրն իւրեանց:

Եւս այն Վարդան է՝ յորոյ վերայ եկն ինքն արքայն Պարսից՝ կոչեցեալ Լնուշ Բոււան Խոսրով, հանդերձ բազմութեամբ սպառազէն զաւրացն և փղաք բազմաւք, և ճանապարհ կալեալ ընդ

¹ Ի ձեռ. օրինակիս էր՝ միհրհանն:

գաւառն Լրտազու՝ գնաց ընդ Բագրևանդ՝ զանց արարեալ զՎարնոյ քաղաքաւ: Եւ կալեալ ճանապարհ գնաց ի տեղի մի, և բանակեցաւ զէմ յանդիման նորա:

Եւ ի վաղուեան առաւօտուն հապճեպ ստիպով կարգեն զուեղ առ զուեղ, և ճակատ առ ճակատ, և բաղխէին զմիմեանս պատերազմաւ: Եւ սաստկացաւ պատերազմն ի վերայ երեսաց երկրի, և խմբեցաւ պատերազմն յոյժ, և մատնեաց Տէր ի պարտութիւն զթագաւորն Պարսից և զաւրս նորա զամենայն: Եւ խորտակեցան առաջի թշնամեացն սրով սուսերի, և փախեան յերեսաց նոցա սաստիւ տագնապաւ, ոչ զիտելով զճանապարհս փախստեան իւրեանց՝ երթեալ ամրացան ի գետն մեծ՝ որ կոչի Լուիրատէս: Եւ ուռուցեալ ի վեր ջուրն՝ խաղացոց զբազմութիւն փախստականացն իբրև զբազմութիւն մարախոյ, և ոչ կարացին յաւուր յայնմիկ ձողոպրել բազումք: Բայց թագաւորն մազապուր պրծեալ սակաւուք՝ ի փիղս և ի ձին ապաստան եղեալ, փախստական ընդ Լղձնիսն անդրէն ի կայանս իւր երթայր:

Եւ նորա առին զբանակն ամենայն հանդերձ արքունական գանձիւքն: Եւ կալան զՆամբիշն և զբանակն, և թափեցին զՄաշապերձանն, ամենայն զեսպակն ոսկեղէն բազմաբանքար, որ էր ակամբք պատուականաւք և մարգարտաւ յօրինեալ, որ անուանեալ կոչէր ի նոցունց զեսպակ փառաց: Եւսաւ և Հրատն՝ զոր ընդ ինքեան շրջեցուցանէր թագաւորն հանապազորդ յաւանականութիւն իւր, որ մեծագոյն համարեալ էր քան զամենայն կրակ, որ կոչէր ի նոցունց Լթաշ. հեղձաւ ի գետն հանդերձ Մովսէտան Մովսէտաւ և այլ բազմութեամբ մեծամեծաց աւագաց: Յամենայն ժամ աւհարեալ է Լստուած:

Ք Լ ՈՒ Խ Բ.

Ի Քրիստոս հաւատալ եւ մկրտիլ Մնուշ Ընուանայ յեպիսկոպոսէն, եւ ննջումն թագաւորիւ Որմզդի. հարկանել Վահրամայ զգորս Թէտաւացւոց եւ պատերազմիլ ընդ արքային Մազզըթաց, եւ սպանանել զնա անդ. ապստամբութիւն Վահրամական զորացն ի Խոսրովայ եւ փախուստ. զաւ Վահրամայ. օղնութիւն խնդրել Խոսրովայ ի կայսերէն Մարկայ.

Ե 8 Ս Խոսրով որ կոչեցաւ Ընուշ Ընուան՝ ի ժամանակս իւրոյ թագաւորութեանն յառաջ քան զապստամբութիւն զայս, հաստատեաց զերկիր, քանդի էր խաղաղասէր եւ աշխարհաշէն: Եւ ի լինել ապստամբութեան այնորիկ, յայնմ հետէ ընդոստուցեալ զարթեաւ ի բարկութիւն՝ զանձն անջնաս համարեալ, իբր թէ՝ «հայր էի ամենայն երկրի, եւ ոչ տէր: Եւ սնուցեալ զամենեսեան իբրև որդի եւ սիրելի: Եւ արդ՝ ասէ, ի նոցանէ խնդրեսցէ Ըստուած զարինս զայս»: Եւ յս Խոսրով ի ժամանակս իւրոյ թագաւորութեան կապեաց զպահակն Ջորայ եւ Ըղուանից, կալաւ ձերբակալ զարքայն Եգերացւոց, եւ առ մարտիւ զԸնտիոք պիսիդացւոց, եւ զերեալ նստոյց առ թագաւորական կայանին:

Շ Ինեալ քաղաք եւ անուանեալ զնա Վեհ Ընջատոք Խոսրով, զոր անուանեալ Շահաստանին Ոկնոյ կոչեն: Եւ առ սա զԲարա եւ զԿաղնիկոս, գերեաց ասպատակաւ եւ զկողմանս Կիւղի կէացւոց:

Կալաւ սա զթագաւորութիւնն՝ ամս խր: Եւ ի ժամ վաղձանին ծագեալ փայլակնացեալ զնովաւ Լոյս աստուածային Բանին. քանդի հաւատաց ի Քրիստոս՝ ասելով այսպէս. «Հաւատամ ի միայն Ըստուած, յայն՝ որ արար զերկինս եւ զերկիր, զոր քրիստոնեայքն պաշտել խոստովանին՝ Հայր եւ Որդի եւ Հոգի սուրբ. զի նա միայն է Ըստուած. եւ այլ ոչ գոյ բաց ի նմանէ զոր քրիստոնեայքն պաշտեն»:

Եւ հրաման տուեալ սպասաւորացն զմոզպետն արձակել արքունի ի հեռագոյն տեղիս ի գործ, եւ զայլն մերժեալ յարքունա-

կան կայենիցն, եւ կոչեալ զԿալիսկոպոսապետն՝ որ Երան՝ կաթողիկոս անուանի: Սկրտեցաւ ի նմանէ եւ հրամայեաց ժամ առնել ի սենեկին, եւ ընթեռնուլ զՏէրունական Ըւետարանին զպատգամս, եւ հաղորդեցաւ ի կենդանարար Մարմնոյ եւ Ըրեանն Տեառն. եւ հրաժարեալ ի Կաթողիկոսէն եւ ի Տէրունեան Ըւետարանէն, եւ արձակեն զնա յիւր տեղին:

Եւ ապա զկնի սակաւ ինչ աւուրց ննջեաց ի բարւոք ծերութեան իւրում. եւ բարձեալ զմարմին նորա քրիստոնէիցն՝ տարեալ եղին ի շիրիմս թագաւորացն: Եւ թագաւորէ Որմիզդ որդի նորա յետ նորա:

Եւ արդ՝ այս են զաւրավարք արքային Պարսից՝ որ եկին մի ըստ միոջէ յերկիրս Հայոց՝ յապստամբութենէ Վարդանայ Մամիկոնէից տեառն՝ որդւոյն Վասակայ, մինչև ցայսաւր ժամանակի: Ոմանք մեռան ի պատերազմի եւ ոմանք պատերազմեցան եւ ոմանք յաղթութիւն գործեցին եւ զնացին: Յորժամ սպանին զՍուրեն մարզպան, ի նմին ամի եկն Վարդան Վշնասպ ոմն, եւ գործ ինչ ոչ գործեաց. եկաց ամ մի եւ զնաց: Եւ ապա եկն եւ Վոդոնն Միհրան ի հաղարաւ զաւրաց սպարազինաց եւ փղաւք բազմաւք եւ ունէր նա ընդ ինքեան սատարս բազումս ի ճամբարէ անթիւ ազգացն, ընդ որ բնակեալն են ընդ լեռնակողմամբ Կովկասու ազգք Հոնաց. եւ հրաման յարքայէն՝ զի անձետս արասցեն զարս ի յաշխարհէն Հայոց՝ խլել՝ բրել՝ յատակել, անխնայ յերկիր կործանել:

Եւ եկեալ նա բայց եթէ ուրեք յանմատոյց ամրոցաց ուրեմն մնացեալ ապրեցան մարդիկ: Եւ կամ թէ՝ ուրեք ի հեռագոյն աշխարհս փախստական զնացին: Բայց սակայն ոչ կարացին բազումք ճողոպրել. քանդի զորս գտանէին, սուր ի վերայ եղեալ սատակէին: Սա արար կռիւ մի ի Վիրս, եւ պարտեցաւ: Եկն ի Հայս, եւ առ զԸնկղ սուտ երդմամբ:

Փիլիպպոս, Սիւնեաց տէր, արար կռիւ մի ընդ քաղաք եւ ընդ Խաղամախիս. եւ կռիւ մի ի Վանանդ՝ ի յԱթմուս գեղ, եւ յերկոսեանն պարտեցաւ. եկաց նա ամս է եւ զնաց:

1 Ի տպ. եւ ի ձեռ. օրինակի էր՝ որ էր անդ. մեզ այսպէս ուղղելի դատեցաւ: Ցե՛ս Պատմ. Վարդանայ, տպ. ի Վ. Ե. Եր. 59:

Երբ եկն ինքն արքայն (Որմիզդ որդի) Ենուշ Բուռան խորով (ու), որ զՎ նդոյն կապեալ եղ ի Վրուանդականի, և Վ ըստամ պրծեալ գնաց փախստական, և ոչ սակաւ ինչ պատերազմունս զարթոյց սա յաւուրսն յայնոսիկ շուրջ զիւրեաւ:

Եւ եղեւ ի ժամանակին յայնոսիկ Վ ասրամ ոմն Մերհեւանդակ, ի շխան արևելից կողմանց աշխարհին Պարսից՝ որ հարկանէր քաջութեամբ իւրով զգաւրս Թետալացւոց և բռնութեամբ ունէր զՆահլ և զամենայն երկիրն Քուշանաց՝ մինչև յայնկոյս զետոյն մեծի՝ որ կոչի Վ Եհուտ, և մինչև ցտեղին՝ որ կոչի Կազբիոն¹: Քանզի զանց արար յայնկոյս նիզակի քաջին Սպանդիատայ, զորմէ ասեն բարբարոսքն եթէ՝ «Հասեալ նա պատերազմաւ² մինչև ցայս վայր ցցեալ զնիզակ իւր ի գետնի»:

Յայնժամ արարեալ Վ ասրամայն այնորիկ պատերազմն ընդ մեծի արքային Մազքթաց, որ էր ի կողմանս յայնմիկ յայնկոյս գետոյն մեծի, եհար զբազմութիւն զաւրացն, և սպան զԹագաւորն ի պատերազմի, և ըմբռնեալ յափշտակեաց զամենայն զգանձ թագաւորութեանն այնորիկ:

Յայնժամ առաքէ առ արքայն Պարսից ի ձեռն հրեշտակաց իւրոց հրովարտակս աւետաւոր, և սուղ ինչ աւարան ի մեծամեծ գանձուցն հասելոց յաւարէ աստատակին՝ նշանակ թագաւորութեանն ի պատուական իրացն, և զամենայն զգանձն զաւրուն շնորհէ ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորութեան:

Երգ՝ իբրև տեսեալ թագաւորին Որմիզդի զհրեշտակսն եկեալս աւետաւորս, և ընթերցեալ զգիրս ողջունի զաւրացն, և ընկալեալ զընծայսն աւարամասն ի պատուական արքունական գանձուցն, թէպէտ և ինդացեալ՝ վեր ի վերոյ զմարդկան զմիտս հաճէր, այլ ի ներքուստ ցասմամբն բարբառեալ ասէր. «Բնթրիքն առաւել մեծադոյն և զնշանն ի պատուոյս³ ձանաչեմ, բոցց յայնչափ սաստիկ գանձուցն ոչ էր արժան այնչափ հասանել յարունիս»:

Յայնժամ փոխանակ աւետաւոր հրովարտակին՝ հրամայէ զրել

¹ Թերևս՝ Կազբիոն: Sht'a Journ. Asiat. 1869. էր. 173. Ետզ. էր. 114. Գասրուն:
² Ի տպ. եւ ի ձեռ. օրին. էր՝ պատ. բազմաւ:
³ Ետզիկ, էր. 115. Ի պատասխա:

հրովարտակ առաւել ցասմամբ, և արձակէ ի գնդէն համահարզանց և փուշտիպանացն արքունի, զի երթիցեն առ զաւրն, և զգանձն զամենայն ի միջի արսացեն: Եւ նոցա երթեալ սկսան պահանջել:

Յայնժամ ընդոստուցեալ զաւրն ամենայն, սպանին զհաւատարիմն արքային, և ի բաց կացեալ ի ծառայութենէ նորա, զՎ ասրամ նստուցին թագաւոր իւրեանց. երգումն կնքեցին ըստ աւրինի իւրեանց. միաբանեցան և զարձան յարևելից, և զիմեցին յԱսորեստան, զի սպանցեն զԹագաւորն իւրեանց զՈրմիզդ, և բարձրցեն զտունն Սասանական, և հաստատեցեն զՎ ասրամ յաթոթ թագաւորութեանն:

Եւ փութանակի ժողովեալ և առեալ գնացեալ զբազմութիւն քաջ և մարտիկ ազգացն արևելից: Երգ՝ մինչև ցայս այսպէս շփոթ ամբոխի ի մէջ պարսից աշխահին լեալ՝ Յովհան Պատրիկ և զաւրք Յունաց պատեալ պաշարեալ պահէին զբաղաքն Վրունայ՝ մարտուցեալ ընդ նմա մեքանայիւքն՝ մերձ էին ի կործանել զպարիսպն:

Իբրև եհաս լուրս այս՝ թողին զնա, և զնացին. ձանապարհ կալեալ յԱսորպատական, լաստեցին զերկիրն ամենայն, հարեալ զամենայն¹ զայր և զկին բերանով սրոյ իւրեանց, առեալ զամենայն առ և զգերի և զաւար զարձան յերկիրն իւրեանց:

Երգ՝ իբրև եհաս լուր ազազակիս այսորիկ ի դուռն Սասանականին՝ առ Որմիզդի թագաւորն Պարսից, ոչ սակաւ ինչ երկուկը ասի պատեցին զնա: Եւ կոչեցեալ զնախարարս՝ որ ի դրանն արքունի, և զգունդս համահարզանց և զփուշտիպանացն, և խորհուրդ արարեալ առնուլ զգանձն թագաւորութեան և զամենայն ամբոխ դրանն արքունի, և անցանել յայնկոյս գետոյն մեծի՝ Վզլաթայ ընդ զում ի Վ Եհկաւատ, և հատանել զլարսն կամրջացն. և խորհէր իւր սպաւէն առնել զբազմութիւն ամբոխին արքային Տաճկաց:

Իսկ այս ոչ այսպէս պատկանէր. քանզի խորհուրդ արարեալ խորհին արանց և համահարզանց և փուշտիպանաց արքային, զի

¹ Եյսպէս ի ձեռ. օրինակին. իսկ ի տպ. ոչ գոյր:

սպանցեն զՈրմիզդ և նստուցեն թագաւոր զորդի նորա զԽոսրով. խորհուրդ արարեալ լուծանել զնա¹ և առնել իւրեանց առաջնորդ և գործոյն գլխաւոր: Լա գնացեալ ի բերդն Վրուանդականի, լուծին զնա և զամենայն կալանաւորսն ընդ նմա, և արձակեալ զոմն սուրհանդակ հաւատարիմ երազագոյն երիվարաւք, և գրեալ առ Վստամ եղբայր, զի սաստիկ ստիպով վաղ հասցէ ի տեղի գործոյն. և եկեալ նա փութանակի:

Լա ժողովեցան ամենայն նախարարք և զաւրագլուխք և զաւրք ի գահլիճն արքունի, որ ի ժամուն յայնմիկ հանդիպեցան անդ. և մտեալ ի սենեակ արքայի՝ կալան զթագաւորն Որմիզդ, և անդէն վաղվաղակի փորեցին զաչս նորա և ապա սպանին:

Լա նստուցին զորդի նորա թագաւոր ի վերայ աշխահին պարսից. և սկսան առնել պատրաստութիւն փախստեան յայնկոյս գետոյն մեծի Վալաթայ: Լա ոչ յետ բազում աւուրց Վահրամն եկն եհաս փութանակի իբրև զխոյանալ արծուոյ:

Լա քանզի մանուկ տղայ էր Խոսրով ի թագաւորել իւրում, առին զնա քեռիքն իւր Վնդոյ և Վստամ, և անցին յայնկոյս գետոյն մեծի Վալաթայ ընդ զոմ², և հատեալ ի բաց զլարսն կամրջացն: Լա եկեալ Վահրամն էառ զամենայն զտունն և զգանձ և զկիսնայս արքունի, և նստաւ ի գահոյս թագաւորութեան: Լահրամայեաց կապել զլաստս փայտեղէնս, և անց զգետոյն առ ի յըմբռնել զԽոսրով. բայց նորա յերկիւղէն ոչինչ կարաց ունել զտեղի: Իբրև անցին գնացին փախստական, և խորհեալ ի ճանապարհի, թէ ո՞ր լաւագոյն իցէ՝ երթալ առ արքայն Տաճկաց, եթէ առ թագաւորն Յունաց:

Լապա լաւ համարեցան առնել իւրեանց ապաւէն զթագաւորն Յունաց: «Օ ի թէպէտ և է, ասեն, թշնամութիւն ի միջի, սակայն քրիստոնեայ են և ողորմած. և յորժամ երդնուն՝ ստել երդման ոչ կարեն»:

Լա գնացեալ ընդ արեւմուտս զուղիղ ճանապարհ երթեալ մտին ի քաղաքն՝ որ կոչի Սաղար. և դադարեցին անդ:

Լա սա թէպէտ անց զգետոյն, ոչ կարաց հասանել. յետս դարձան անդրէն ի Տիւրոն:

¹ Եյս ինքն՝ զՎնդոյ, զեղբայր Վստամայ:
² Չոմ է աղաւաղեալ յն. Հենթա, կամուրջ:

Յայնժամ յղէ Խոսրով արքայ առ թագաւորն Վաւրիկ արս ճոխս պատարագաւք, և գրէ այսպէս. «Տուր ինձ զգահ և զտեղի թագաւորութեան հարց՝ և նախնեաց իմոց, և արձակեա՛ ինձ զաւր յաւգնութիւն՝ որով կարացից հարկանել զթշնամին իմ, և կանգնեա՛ զթագաւորութիւն իմ, և եղէց քոյ որդի: Լա տաց քեզ զկողմանս զԼսորուոց՝ զԼրուաստանն ամենայն մինչև ի Մծբին քաղաք: Լա յերկրէն Հայոց՝ զաշխարհն Տանուտերական իշխանութեան մինչև ցԼրարատ և ցՎրւին քաղաք, և մինչև ցեզր ծովուն Ռզնուեաց և ցԼուեստաւան. և զմեծ մասն Վրաց աշխարհին՝ մինչև ցՏիխիս քաղաք. և կայցուք ուխա խաղաղութեան ի մէջ մեր մինչ ցմահ երկոցունցս, և անշուշտ լիցի այս երդումն ի միջի մերում և ի մէջ որդուոց մերոց, որ թագաւորելոց իցեն յետ մեր»:

Լա ժողովեալ թագաւորին զամենայն Սնկղիտոսն, հարցանէր ցնոսա խորհուրդ, և ասէր. «Սպանին պարսիկք զՈրմիզդ զթագաւորն իւրեանց և նստուցին զորդի նորա թագաւոր: Լա զաւրք թագաւորութեանն նստուցին զայլ ոմն թագաւոր յԼրեւելս. և եկեալ նա զաւրու մեծաւ յինքն յափշտակեաց զթագաւորութիւնն. և մանուկ որդի նորա փախստական գնացեալ եկն առ մեզ, և խնդրէ ի մէնջ զաւրս յաւգնականութիւն, և խոստանայ առնել այսպէս: Լա զի՛նչ արասցուք, ընդունի՛մք. արժան է ընդունել թէ ոչ»:

Իսկ նոքա ասեն. «Ոչ է արժան ընդունել, զի ազգ մի անարէն են և ամենեկին սուտ. ի նեղութեան իւրեանց խոստանան առնել, և յորժամ յանդորր ելանեն՝ ստեն. բազում չարիս կրեալ է մեր ի նոցանէ. թող սպառեացեն զմիմեանս, և մեք հանդիցուք»:

Լա թագաւորն Խոսրով կայր ի մեծ վտանդի, և տեսանէր զմահ առաջի աչաց. զի զերծեալ էր ի բերանոյ առ իւծոյ և անկեալ ի բերան թշնամեաց, ուստի փախուստ ոչ զոյր:

Իսկ թագաւորն մերժեալ զխորհուրդս Սնկղիտոսացն, յինքենէ յղէր զՓիկղիպիկոս զփեսայ իւր և տայր տանել պատասխանի ընդունելութեանն. առնոյր ի նմանէ երդումն, և տայր նմա զաւր կայսերական յաւգնականութիւն՝ զՅովհանն պատրիկ ի Հայոց կո-

¹ Ի տղ. և ի ձեռագ. էր՝ Հայոց: Մեր այսպէս եղաւ. տես թոմ. Սրժբ. էր. ՍՊ. 5

զմանէ, և զՆերսէս ստրատելատ յԱսորոց և զզաւրս նոցա. ան-
ցեալք ի հանդիսի, երեք հազար հեծեալ ըստ հարկաւորաց,
ըստ հազարաւորաց, ըստ զնդից, ըստ դրաւշից իւրեանց:

Արդ՝ վասն զի մայր Շապհոյ դուստր Ասպարապետին այնորիկ,
որ էր նախարար ասանն Պարթեւաց, որք մեռեալ էին, քոյր Վլըն-
դոյի և Վստամայ. և ինքն Վնդոյ էր այր իմաստուն և խորհրդ-
դական, և սրտիւ արիագոյն՝ որպէս ասացի: Եւ արար պատերազմ՝
մի մեծ ի Մելիտինէ՝ յորում պարտեցաւ և զնաց: Ապա եկն Տամ
Խոսրով, և արար երկու կռիւս, մի՝ ի Բասեան ի Բոլորապահակի,
ուր Սուրց և Երասխ խառնին: Եւ մի՝ ի Բազրեւանդ ի Արթնի:
Եւ յերկուսինն յաղթութիւն գործեաց մեծամեծ. եկաց երկուս
ամս՝ և զնաց:

Ապա եկն Վարազ Վզուրն և արար կռիւ մի ի Վանանդ ի
Պարթմսու գեղ՝ որ և նախ վանեցաւ, և ապա յաղթեաց. եկաց
ամ մի՝ և զնաց:

Ապա եկն ասպետն մեծ Պարթեւն և Պալչաւն, և արար
կռիւ մի ի Շիրակ աւանին և յաղթեաց. եկաց եւթն ամ՝ և զնաց:

Ապա Հրահատն՝ մարգպան՝ որ զնաց ի Սրծունին իւրայնոցն
սատար ի պատերազմ. և անդ նորա պարտեցան և սպա յաղթու-
թիւն ստացան: Եւ անտի դարձեալ՝ արար կռիւ մի ի Բզնունիս ի
Ծաղկաջուրն և յաղթեաց. եկաց չորս ամիս՝ և զնաց:

Ապա եկն Հրարտին Վատան մարգպան: Ապա այնուհետև
ոչ կարացին պարսիկք պատերազմու զդէմ ունել զաւրացն յու-
նաց: Եւ սովաւ սպանաւ Որմիզդ. և թագաւորեաց որդի նորա
Խոսրով: Եկաց ամս երկու՝ և զնաց:

Ապա եկին սահմանակալք պարսիկք մինչև ցոպառումն խա-
ղաղութեանն՝ որ ի մէջ Պարսից և Յունաց, և ի մէջ թագաւո-
րացն երկոցունց Մաւրկաց և Խոսրովաց:

Եւ ապա Վրնդատականն: Ապա Խորականն: Օսո սպանին
զաւրք պարսից ի Վառնի. և ինքեանք ապստամբեալք զնացին ի
Վեղումս: Ապա Մերակբուտն: Ապա Յաղղէնն: Ապա Բուամահ:
Ապա Հոյիմանն:

1. فرهاد ասուն պարսից:

ՄԱՏԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԵԱՆ

ՊԵՏՐՈՒԹԻՒՆ ԹՍԳՆՈՐԵՍՅԱՆ

Վե՞ր արիական, վանումն տիեզերական, հէն Սասանական՝
յարուհէն Խոսրովեան՝ որ հրդեհեալ բոցացոյց զառ ի ներքոյս
ամենայն՝ զորդեալ զծով և զցամաք, զարթուցանել զկործանումն
ի վերայ ամենայն երկրի:

Եւ արդ՝ ես ճառեցից զեղելոյն յերկրի, զանցից կործանմանն
առասպելս վիպասանելով, զի վերուստ զարթուցանել սրտ-
մտութիւն, և զառ ի ներքոյ բորբոքեալ զբարկութիւն. զհրոյն և
զարեան հեղեղել և զհինիցն արշաւանս. և զմահարբերն ասպատակ,
զգոչիւն դիւաց և զաղաղակ վիշապաց, զազանց քաւդեաց և զա-
րանց հսկայազանց, քաջաց սպառազինաց, հեծելոց յարևելից յա-
րևմուտս, ի հիւսիսոյ ի հարաւ: Եւ զհարաւայինն զարթուցեալ
մեծաւ բորբոքմամբ՝ յարձակեալ ի վերայ միմեանց, և կատարեալ
զհրամանն բարկութեան Տեառն ի վերայ ամենայն երկրի. որք
իւրև զմըրիկ աւոյ թուուցեալ, փոթորկեալ, ընթացեալ ապա-
կանել զառ ի ներքոյս ամենայն, աւարել զլերինս և զբլուրս, պա-
տառել զզաշտս վայրաց, և խորտակել զվէմն և զբարինս ի ներքոյ
զարշապարաց երկվարաց և յառաթուր սմբակաց: Եւ արդ՝ ասա-
ցից զվէպս ի կործանիչն և յապականողն Խոսրով՝ յԱստուծոյ
անիծեալն:

Գ Լ Ո Ի Խ Գ

Գիտնել Վահրամայ ի վերայ Խոսրովայ և նամակք երկու առ Մուշեղ. և հաւատարմութիւն Մուշեղի առ Խոսրով. պատերազմ մեծ. պարտիւ ապստամբաց. ապերախութիւն Խոսրովայ առ Մուշեղ. վասն որոյ Խորհուրդ Մուշեղի սպանանել զնա և գրել ամբաստանութիւն ընդ իշխանացն Յունաց առ Կայսրն. այնմ տհաճութիւն Կայսեր, և թուղթ առ նոսա և առ Խոսրով. արձակել յունական զաւրաց. կոչիւ Մուշեղայ ի կայսերն առ պալատն:

Եւ եղև յետ մահուանն Խոսրովայ որդւոյ Կաւառայ, և թաւաւորել որդւոյ նորա Որմզդի ի վերայ աշխարհին պարսից՝ որոյ մայր իւր դուստր էր Խաբանայ մեծի արքային Թետալացւոց, կին Խոսրովայ՝ հաւր սորա անուն Կայէն՝, որ թէպէտ և ի հայրենեաց մեծագոյն, ևս առաւել մեծագոյն և զազանագոյն ի մայրենեաց կողմանէ:

Քանզի երարձ սա զամենայն նախարարս և զնախնիս և զտունս բնակագոյնս յաշխարհէն պարսից: Սպան սա զՍպարապետն մեծ զպարթևն՝ և զպահլաւն՝ որ էր ի զաւակէ Մնակայ մահապարտի. զոր առեալ զայեկաց ի հինէ անտի Խոսրովայ արքայի Հայոց՝ փախուցին ի դուռն արքունի իւրեանց՝ ի կողմանս պարսից: Եւ կատարեաց արքայն ի վերայ նորա զպարթևան խոստացեալս հաւրն նորա Մնակայ. զբուն իսկ զպարթևական զպահլաւն անդրէն փախուցեալ թագ կապեալ մեծարեաց, և արար իւր երկրորդ թագաւորութեանն:

Եւ էին երկու որդիք Սպարապետիս այսորիկ, անուն միոյն Վնդոյ և երկրորդին՝ Վստամ: Եւ զզաւրս աշխարհին Հայոց ընդունէին՝ զուժարել, որք ի ժամուն առ ձեռն գտեալ և անցեալք ի հանդիսի իբրև հաղարք հնդկտասանք, իւրարանջիւր գունդք նախարարաց՝ ըստ հարիւրաւորաց՝ ըստ հազարաւորաց՝ ըստ զնդից՝ ըստ դրաւչուց իւրեանց: Մենեքեան սորա սպառազէնք, ընտիրք պատերազմոյք վառեալք քաջութեամբ՝ իբրև զհուր,

1 Թերևս իցի պատինն թագաւորութեան՝ قان:

որ ոչ զանգիտեն և ոչ զթիկունս զարձուցանէին. դէմք առիւծու դէմք նոցա: Թեթևութիւն ոտից իբրև զթեթևութիւն այծեմանց երազութեամբ ի վերայ դաշտաց. մտադիւրութեամբ և ամենայն հնազանդութեամբ, չու յուղի անկեալ գնացին:

Եւրդ՝ առեալ ապստամբին միհրացելոյն զզաւրս իւր, զփիղս և զամենայն զգանձս թագաւորական, չու արարեալ զնայ հասանէ Ղտրպատական. և բանակեցան սակաւ մի հեռագոյն ի միմեանց ի Վարարատ դաւառին:

Եւրդ՝ գրէ Վահրամն հրովարտակ առ Մուշեղ և առ այլ նախարարս Հայոց, որ ունէր այսպէս:

«Ես այսպէս կարծէի՝ եթէ ես յորժամ ընդ թշնամիս ձեր մարտընջիմ, և դուք ի կողմանէ այտի եկեալ ինձ աւգնական լինիցիք. զի ես և դուք, միաբանութեամբ բարձրուք ի միջոյ զտիեզերական պատուհասն՝ զտունն Սասանայ: Իսկ դուք աւագիկ ժողովեալ զայք ի վերայ իմ պատերազմաւ յօգնութիւն դմա. այլ ես ոչ երկեսցի ի ժողովելոց երիցանցդ Հոովմայեցւոցդ՝ որ եկեալ են ի վերայ իմ: Բայց դուք Հայք՝ որ տարաժամ ցուցանէք զտիրասիրութիւն. ոչ ապաքէն տունդ Սասանական երարձ զերկիրդ ձեր և զտէրութիւն: Եւ կամ ընդէ՛ր բնաւ ապստամբեցին հարքն ձեր և զնացին ի ծառայութենէ նոցա, մինչև ցայսաւր պատերազմեալ ի վերայ աշխարհին ձերոյ: Եւ արդ՝ զիմեալ գայ ի վերայ իմ կորուսանել զայն չափ վաստակս ձեր. զի թէ Խոսրով յաղթեալ էր՝ երկորին դոքա միաբանեալ բարձրեն զձեզ ի միջոյ: Բայց զի հաճոյ թուեսցի ձեզ ի բաց կալ ի դոցանէ և միաբանել ընդ իս, և ձեռն տալ ինձ յաւգնականութիւն: Եւ թէ ես յաղթեցից՝ երդուեալ ի մեծ աստուածն Երամազդ, և Ղրեգակն տէր և ի Վուսին, ի Հուր և ի Զուր, ի Միհր՝ և յամենայն աստուածս՝ եթէ ձեզ տուեալ լիցի իմ Հայոց թագաւորութիւն: Օհր և դուք կամիք, արասջիք ձեզ թագաւոր: Եւ թողում ձեզ զամենայն երկիրն Հայոց մինչև ցկապիոհ և ցղուռն Մղուանից. և Ղտրուոց կողմանէ՝ զՂրուաստան և զՆոր Շիրական մինչև ցասմանս Տաճկաց, զի առ նախնեաւքն իսկ ձեզ լեալ է. և ընդ արևմուտս մինչև ցկեսարիա կապագովկացւոց: Եւ ես մի իշխեցից քան զՂրասպ անցանել յայնկոյս. և զանձն Երեաց թագաւորութեանս բաւական

համարեալ լիցի ինձ և ձեզ: Եւ այնչափ ձեզ շատ լիցի՝ մինչև ձեր թագաւորութիւնդ հաստատեսցի:»

Եւ ըստ իւրեանց կարգի՝ էր ալ ծրարեալ և կնքեալ ընդ հրովարտակին:

Եւ առեալ նոցա զհրովարտակն և ընթերցեալ՝ ոչ արարին բանիցն պատասխանի. և ոչ իսկ ասացին բազմաց, զի երկնչէին յանմիաբանութենէ իւրեանց:

Եւ արդ՝ զրեն անդրէն դարձեալ թուղթ երկրորդ. «Պրեցի առ ձեզ ի բաց կալ ի նոցանէ, ինձ և ձեզ բաւական համարելով զամենայն աշխարհս և զամենայն դանձս թագաւորութեանս այսորիկ. ուրեմն ոչ կամեցարուք լսել, զի ոչ արարէք բանիցն պատասխանի: «Եւ զձեզ ապաշաւեմ՝ ստէ. այլ վաղիւ, քանզի լինի առ Սասանայ՝, ցուցանեմ ձեզ փիղս վառս, և ի վերայ՝ զաւրս սպառազիւնեալս քաջաց, որ տեղացեան ի վերայ ձեր նետս երկաթեղէնս ձեռքաձգութեամբ և շառաւունս՝ մուխս պողովատիկս՝ սլաքաւք ի հաստաձիգ աղեղանց, արս երիտասարդս հզաւրս սպառազէնս վատնելոց, և երիվարս տաճիկս և երազունս, տապարս և սուսերս մուխս և պողովատիկս և կռուփս՝ որչափ Սոսրովայ և ձեզ պիտոյ իցէ:»

Եւ նէ նմա Սուշեղ պատասխանի: «Եւ յաբան առ Եստուծոյ մարդասիրութիւնն, և ում կամեցաւ՝ ետ. բայց դու պարտիս յանձնքս ապաշաւել և ոչ ի մեզ: Եւ ծանեայ զքեզ այր պողոքաբան՝, և ոչ խրախուսես խստուած, այլ ի քաջութիւն և ի փղաց զաւրութիւն: Եւլ ես ասեմ քեզ՝ եթէ Եստուած կամեսցի, վաղիւ պատելոց է զքեւ պատերազմ քաջաց, և ճայթեսցեն ի վերայ քո և ի վերայ բազմութեան փղացդ իբրև զամպս երկնից գազանազոյնս քան զամենեսեան: Եւ ի վերուստ ահազին ճայթէ և փայլատակէ և յարձակին քեզ սպառազէնք ձերմակ երիվարաւք և բռնալիր նիզակաւք, և անցանեն ի մէջ բազմութեանն իբրև զփայլատակուհր զանտառս զգալարս և զգաւսացեալս հրոյ շանթելոյ՝ զի ցաւ:

1 Թում. Սրժբ. եր 95. քանզի վաղիւ առաւօտուն:
2 Ի ձեռ. օրին.՝ շաւատունս: Եւ Թում. Սրժբ. եր 95՝ շուառունս:
3 Թումս Սրժբ. եր 96. պատարան:

զանայցեն ի յերկնից ի յերկիր, և այրեսցեն զխուս գաշտաց: «Քանզի՝ թէ աստուած կամեսցի, տանելոց է սաստկութիւն հողմոյ զզաւրութիւնդ քոյ իբրև զփոշի, և գանձ արքունի յարքունիս գնայ:»

Եւ ընդ նոսա Վնդոյն այն և Վստամ՝ զոր վերագոյն ասացի. և զաւրք պարսիկք իբրև ութ հազար հեծեալ: Եւ եղև ի վա. զուեան առաւաւտուն մինչդեռ արևն զձայրս հարկանէր, կարգէին ճակատ առ ճակատ, և բաղխէին զմիմեանս պատերազմաւ: Ու ժզին լինէր խուժք և խառնուրդ՝ և սաստիկ լինէր կոտորածն ի մէջ տարուբերին: Եւ մարտուցեալ յայգուէ մինչև ցերեկոյ՝ յաւգնեցան երկոքին կողմեանքն ի պատերազմին:

Եւ այնչափ սաստիկ լինէր կոտորածն՝ մինչ զի խաղացեալ վտակաց սաստկութիւն արեանցն առողանէր զերկիրն ամենայն: Եւ ոչ կարացաւ զգէմ ունել՝ փախստական լինէր զաւրն ապստամբական առաջի զաւրացն յունաց: Իսկ նոցա զհետ մտեալ մինչև ցքաջ մթանալ երեկոյին՝ ցիրս դիաթաւալ կացուցանէին զղաշտաւքն և զճանապարհաւքն. զբազումս սատակէին ի սուր սուսերի իւրեանց, և զբազումս ձեռքակալ արարին, և կապեալ ձեռս ի վերայ թիկանց՝ բերեալ կացուցանէին առաջի թագաւորին:

Եւ բազմութիւն փղացն դիմեալ գնային բռնաբար: Եւ պա. զհետ արշաւեալ ազատագունդ սպառազինացն, ներքուստ ի վեր ծակոտէին զսպառազէնս հեծելոց՝ որ կային ի նիւս փղացն, և աներկիւղ անվեհեր կռուէին, և սատակեալ զբազում փիղս և զհեծեալս և զփղապանս, զարձուցանէին անդրէն բռնաբար, և զբազմութիւն փղացն: Եւ եկին ածին յանդիման թագաւորին:

Եւ անդրէն դիմեալ ի բանակետոն զաւրացն Վահրամայ, և կայր ի խորանին գանձ արքունի և ամենայն գանձք թագաւորութեանն անթիւ և անհամար պատուականք. զամենայն աւար հարկանէին, և զբազում գահոյս ոսկիապատս չքնաղ և զանազան կալմութեամբ մանրէին սուսերաւք իւրեանց, և անցանէին ի կողմանս փաղանդ փաղանք զբռնինս բարձեալ ուղտուց և ջորուց բազմութեանն: Եւ լցան ամենեքեան բազում և մեծամեծ աւարաւ:

Եւ յողովեցին ապա և զաւրն պարսից ի ճապաղուածէ գանձուցն ոչ սակաւ իրս, և հասուցին անդրէն յարքունիսն իւրեանց, և զաւ.

րացաւ յաւուր յայնմիկ արքայ Սոսրով ի ձեռն յաղթութեանն այնորիկ քան զամենայն զթշնամիս իւր, և հաստատեցաւ թագաւորութիւն նորա:

Եւ զբազմութիւն ձեռքակալաց ձիահեծելոց և փղահեծելոցն հրամայէր մերկացուցանել և կապել զձեռս ի վերայ ուսոց և արկանել կոխան ի ներքոյ ոտից փղացն. և ոչ ուրեք կարացին գտանել զհետ Վահրամայ: Օ ի զերծաւ և զնաց այսպէս փախտաւ կան, և չորաւ և անկաւ ի Բահլ Շահաստան, որպէս ի բանէն Սոսրովայ սպանաւ ի նոցունց իսկ:

Եւ եղև ըստ աւուրց ինչ յետ անցանելոյ պատերազմին այնորիկ մեծի, մինչդեռ արքայն Սոսրով նստէր ի մէջ խորանին իւրում, և զաւրն պարսից շուրջ զնովաւ բանակեալ և զաւրն յունաց հեռագոյն ի նոցանէ աւթիւ միով ուրոյն բանակեալ հոծ բազմամբոխ լիութեամբ աւարաւ իւրեանց, և կային զառաջեաւ արքային ամենայն մեծամեծք նախարարք իւր:

Խաւսել սկսաւ արքայն և ասէ. «Իցէ՛ որ արդեաւք լեալ ի թագաւորաց աշխարհի՛ որ կարող է ըմբռնել զմիւս այլ թագաւոր զթշնամի իւր՝ զաւերիչ թագաւորութեան իւրոյ, և ոչ սպանցէ զնա, և ջնջեսցէ զամենայն արու յաշխարհէ նորա, այլ առնիցէ զնա յորդեգիրս. թագ կապեալ նմա և ծիրանեաւք զարդարեալ մեծարիցէ. վանեալ զթշնամիս նորա և հաստատեսցէ զնա յաթոռ թագաւորութեանն, և տուեալ նմա գանձ արքունական ի գանձուց իւրոց, արձակէ զնա բարեաւ գնալ զձանապարհ իւր: Եւ յնպիսի պարգևս շնորհեաց ինձ Մաւրիկ թագաւոր հայր իմ, զոր ոչ որ կարէ ի մարդկանէ շնորհել որդւոյ իւրում սիրելւոյ»: Եւ յսպէս պատասխանի ետուն ոմանք ի նոցանէ, և ասեն. «Երբայ յաւիտեան կեանց. մեք ոչ զիտեմք արժան իցէ շնորհ ունել և թէ ոչ: Օ ի ամենայն թագաւորութիւն գանձիւք հաստատեալ կայ. և զորք զամենայն գանձս թագաւորութեան աւար վարեցին»:

Պատասխանի ետ արքայն և ասէ. «Օ գանձս թագաւորութեան իմոյ ընդ կողս դոցա այսրէն արտաքս քարշեցից հանդերձնոցունց աղիտեալ դանձիւք: Քանզի իմ է այն ամենայն. բայց ինձ այս կարի

է, զի ապրեցաւ տիրատեացն այն և զնաց: Եւ որ քաջ է նա և վերստին այլ զաւրս գումարէ ի քաջաց ազգաց արևելից»:

Պատասխանի ետուն նմա և ասեն. «Օ տիրատեացն զայն նորա զերծուցին, քանզի մերով աջաւք իսկ տեսաք, զի կալաւ զնա Մուշեղն այն Մամիկոնեան, և ետ նմա երիվար և զէն, և արձակեաց»: Օ այս ասացին՝ զի կամեցան ի վերայ նորա չարիս: Քանզի տեսանելով զհաւայս նորա չարաչարս, զարհուրեալ խոտորեցան սիրաք իւրեանց ի նմանէ: Եւ ոչ ինչ էած զմտաւ արքայն՝ եթէ զինչ իցէ բանն այն. քանզի մանուկ տղայ էր և խակ: Եւ ոչ ինչ յիշեաց զսոսրովութիւն այնպիսի զաւրացն. այլ հաստատեաց զմիտս իւր ի վերայ բանիցն ստուծեան, և ասէ. «Պոչեսցի այսր Մուշեղ, և կապեսցի ոտիւք և ձեռաւք, մինչև ես վասն նորա ծանուցից կայսեր»:

Ի նմին ժամու հրամայէ գրել նա յետկար, և արձակու զմի ի սուրհանդակացն առ Մուշեղ. «Փութով եկ՛ ասէ, գործ հասեալ է կարի կարևորագոյն». Եւ հրաման ետ փուշտիպանայն իւրոց և ասէ. «Պատրաստ լերուք՝ զի յորժամ եկեսցէ նա, և ես ձեռամբ նշանակեցից ձեզ, յանկարծակի զձերս նորա յետս կալարուք և կապեցէք զնա. բայց պատրաստ լիջիք՝ զի այր քաջ է նա, և մի կամ թէ ինքն մեռանի, կամ զիս սպանանէ: Եւ թէ իսկ ինքն մեռանի, ես պատասխանի տաց կայսեր վասն նորա»: Մոյնպէս և բարապանացն պատուէր ետ՝ ասէ. «Օ զոյշ կացէք, զի յորժամ եկեսցէ Մուշեղ ի դուռն խորանին իմոյ՝ ի բաց լուծէք ի միջոյ նորա զկամարն և զսուսերն՝ ասելով՝ եթէ. «ոչ է աւրէն զինու հանդերձ մտանել յանդիման թագաւորին»:

Երբ՝ մինչդեռ առնէր նա համար հանդիսի ի մէջ զաւրաց իւրոց՝ տեսանել զթիւ կենդանեացն և մեռելոց՝ որք անկան ի պատերազմին, եկն եկաց առաջի նորա սուրհանդակն և ասաց նմա ողջոյն, և մատոյց նմա զթուղթն: Իսկ Մուշեղայ առեալ զթուղթն՝ ասէ ցնա, եթէ «ողջոյն իցէ և խաղաղութիւն»: Պատասխանի ետ սուրհանդակն՝ և ասէ. «Ողջոյն է և խաղաղութիւն, և զայլազգ ինչ ես ոչ զիտեմ, բայց միայն զի հրամայեցաւ ինձ փութանակի կուշել զբեզ»: Եւ անդէն վաղվաղակի պատրաստեցաւ նա որպէս ի պատերազմ, բանզի արկ ի միտս իւր՝ եթէ զուցէ հասեալ ինչ

իցէ գործ պատերազմի, կամ շնորհ ինչ իցէ պարզևս փոխանակ վաստակոցն: Եւ առնու ընդ իւր արս երկու հազարս ի սպառազինաց՝ յազատաց և յանազատաց, զորս գիտէր արժանիս պատուոյ, և վստահ էր հեծելութեամբ:

Եւր գրեալ վասն նորա և առ պատրիկն Յովհանն՝ զի արձակեցէ զնա, և նորա դարձեալ հրաման տուեալ նմա երթալ այնպէս պատրաստութեամբ, և հրամայեաց ամենեցուն նոցա արկանել զանձամբ իւրաքանչիւր զսպառազինութիւն իւր, վստեցան և զնացին:

Եւ եղև իբրև մտին ի մէջ բանակին, և մերձ եղեն մաւտ ի Մաշկապերձանն արքունի: Եւ հրաման հասանէր ընդդէմ՝ մի՛ երթալ այնքան բազմութեամբ, այլ բացազոյն նստուցանել զնոսա, և նմա սակաւ արամբք յանդիման լինել արքայի:

Եւ նորա ոչ առեալ յանձին առնել այնպէս, այլ զնաց զաւրութեամբք մաւտ ի դուռն խորանին արքունի, և զաւրն պարսից կացին շուրջ զխորանաւն սպառազինեալք, և իջեալ յերկվարէն՝ զնաց ի դուռն խորանին Ծ արամբք: Եւ զաւրն կային այնպէս զինեալ իւրաքանչիւր երկվարաւք: Օտարհուրեցաւ արքայն, և ամենայն զաւրք նորա, և սկսան ծածկել զնենգութիւնն, և եղև իբրև եհաս ի դուռն խորանին՝ մատեան բարապանք դրանն և ասեն. «Եւ յոյժ զկամարդ և զսուսերդ ի միջոյ քու մէջ, և մերկեալ ի քէն զսպառազինութիւն քո՝ զի ոչ է արեւն մտանել առաջի թագաւորին»: Եւ նկաւ կասկած ի սիրտս նորա, սկսաւ պատրաստել և կազմել զինքն յարձակումն: Պատասխանի ետ բարապանացն և ասէ. «Ի մանկութենէ իմմէ սննդակից եղեալ եմ թագաւորաց ի նախնեաց իմոց և հաւուց, և այժմ հասեալ կամ ի դուռն արքունի ի տեղի հանդիսի: Եւ զսպառազինութիւնն իմ յանձնէ իմմէ ի բնոց մերկացայց, և լուծից զկամարս և զգաւտիս յանձնէ իմմէ, զոր ոչ երբէք լուծանեմ ի տան իմում յուրախութեան: Եւ կամ ի՞նձ արժան իցէ գիտել զչարութիւնդ պարսից»: Եւ հրաման ետ միում ընթանալ մանկանցն, զի յառաջ մատուցէ զզաւրն յաւ զնութիւն, և ինքն դարձաւ անդրէն ի գնալ:

Եւ զգ եղև արքայի՛ եթէ ոչ կամեցաւ այնպէս մտանել, այլ դարձաւ անդրէն և զնաց: Եւ սկսաւ թագաւորն ծածկել զչարու-

թիւն և ասէ. «Թողցի արդ ի բաց խորհուրդն այն, թող եկեսցէ, որպէս և կամեսցի»: Քանզի ինքն մանուկ էր, և զաւրութիւն զաւրացն սուղ ինչ և սակաւ: Կոչեն անդրէն և ասեն. «Հրաման ետ մտանել որպէս և կամիս»: Եւ դարձաւ և ասէ. «Թող տեսից՝ եթէ զի՞նչ բարի խորհեցի տալ ինձ արքայից արքայ»:

Եւ եմուտ ի խորանն՝ զառաջեաւ արքայի եւթն արամբք, և խոնարհեցաւ ի վերայ երեսաց իւրոց՝ երկիր եպագ արքայի, և կանգնեցաւ: Եւ արքայ ոչ ձգեաց զձեռն իւր՝ որպէս երեկն և եւ աւանդն՝ ընդունել զնա և ողջունել, այլ կայր այնպէս յամառացեալ, և անդ կացին այսպէս յամառացեալք:

Եւրկեաւ արքայ և զանգիտեաց, և ոչ կարաց տալ հրաման՝ որպէս խորհեալ էր, և ասել կամ մեծ կամ փոքր՝ յերկիւղէն: Եւ նա դարձեալ ել փութանակի ի խորանէն, մատուցին նմա զերկվարն, հեծաւ և զնաց: Եւ եղև իբրև ետես զայն արքայ՝ յոյժ երկեաւ, և կամեցաւ ծածկել զճլաս իւր՝ յոտն եկաց ի գահոյիցն և ընթացաւ ի դուռն խորանին, ել արտաքս և արձակեաց զհետ նորա զոմն զլիսաւոր նախարար: Եւ տանել աղ կնքեալ՝ երդումն, և կոչել անդրէն, «զի պատուով և մեծարանաւք զնացես, ասէ, աստի, և մի՛ համարիր ի միտս քո խորհել վասն քո՛ այլազգ ինչ»:

Եւ նորա ոչ կամեցեալ, այլ զնաց ճանապարհ իւր: Եւրդ՝ նա խորհեալ նոցա զայս՝ յերրորդ ժամու դիմել ի վերայ խորանին և սպանանել զնա: Եւ հրաման տուեալ զաւրացն՝ որք սպառազինեալ շուրջ զխորանաւն Խոսրովու կային: Վասն զի եկեալ ի զգացումն և զաւրաց նորա զխուովութիւն դադարեցին ի խորհրդոյն և զնացին:

Եւ եղև մինչդեռ երթային նոքա, ի դիմի հարաւ սոցա մի ոմն ի փուշտիպանաց արքայի, և ըմբռնեալ զնա՝ առին զնացին ընդ իւրեանս, և սպառնացաւ նմա Մուշեղ երդմամբ, զի եթէ ոչ պատմեսցէ նմա զեղեալն վասն նորա խորհուրդ՝ մեռցի:

Իսկ նորա երդմնեցուցեալ զնա, զի մի տացէ զնա ի ձեռն արքայի, և պատմեաց զամենայն: Եւ պա ի միւսում աւուրն ընդ առաւաւտնն զնացեալ ի դուռն պատրիկն Յովհաննու, ետես զնա

¹ Ի տպ ոչ գոյր՝ խորհել վասն քո:

և խաւսեցաւ զամենայն չարիսն, ունելով զառաջի զոստիկան փուշ տիպանն, որ և նա եկաց և խաւսեցաւ զամենայն եղեալ բանս: Խռովեցան իշխանքն և ամենայն զաւրն. բայց և նոցա յիշելով զերդումն և զխռովութիւնն կայսերն, ոչ ինչ ի վեր հանին զբանսն: Լսացին գրել առ Թագաւորն և ծանուցանել նմա զամենայն չարիսն: Բայց ասաց Մուշեղ յանդիման ամենեցուն. «Եթէ ոչ մեռցի այրն այն, ի նորա ձեռն կորնչելոց է ամենայն երկիր Հռովմայեցոց տէրութեանդ»:

Յայնմ ժամանակի գործեցին ընծայս մեծ, աւարամասն: Թագաւորին իւրեանց՝ պսակս և խոյր մի ի զմրուխտս և ի մարգարիտս յաւրինեալս, ոսկի և արծաթ բազում յոյժ, և սկանս պատուականքս չքնաղաղիւտ և հանդերձս պճնեալս ի զգետտուց՝ որ ի զարդ իւրեանց յաւրինեալ Թագաւորացն պարսից, երկվարս արքունականս հանդերձ իսկ արքունական կազմուածովքն. և գործեալ ընծայս:

Եւ առաքեն հանդերձ աւետաւոր հրովարտակաւ գրեալ և ամբաստանութիւն զարքայէն Խոսրովայ, և գումարեն զհետ ընծային հեծեալս չորեք հարիւր: Եւ զգ լինի Խոսրովայ՝ եթէ ետուն տանել ի գանձուց քոց՝ գանձ աւարամասն Թագաւորին իւրեանց, և գրեցին գրէն ամբաստանութիւն: Եւ ընդոստուցեալ դառնութեամբ Խոսրով, արձակէ զինի նոցա զաւր, զի հասցեն ի ծանապարհի և կորուսցեն զՄուշեղն յանկարծաւրէն գաղտաբար. և առեալ զգանձն արքունի՝ հասուցեն առ նա այնպէս իմն փութանակի: Գիտացեալ և վասն իրացն և իշխանքն յունականք. և նոցա առաքեալ զինի նոցա զաւր բռնագոյն. և հասեալ անդէն ի մաւտոյ, ոչ ապրեցուցին ի նոցանէ և ոչ մի: Եւ բանն ի վեր ոչ ել. և զզաւրն տարեալ հասուցին ի պաղատն մեծաւ խնդութեամբ:

Բնկալաւ Թագաւորն զընծայսն, և առաքէ հրովարտակ մեծաւ շնորհակալութեամբ ի ձեռն իւրոյ հրեշտակի, և գրէ առ նոսա ի բաց կալ ի խորհրդոյն յայնմանէ, զոր ամբաստանեալ զԹագաւորէն: «Եթէ ոչ զզուշանայցէք անձին զորս՝ ի ձեռաց ձերոց խընդրեցից զդա»: Գրէ և առ արքայն՝ գոհութեամբ արձակել զամենեսեան:

Յայնժամ արքայն Խոսրով ետ ամենեցուն ըստ իւրաքանչիւր չափուց՝ պարգևս, և արձակեաց յիւրմէ: Եւ իւր չու արարեալ յԽորպատականէ՝ գնաց յԽորեստաս՝ ի բնիկ Թագաւորական կայանս իւր: Եւ հաստատեցաւ յաթոռ Թագաւորութեան. և զխոստացեալ պարգևսն կայսերն կատարեաց. ետ նոցա զԼրուաստան զամենայն մինչև ցՄծբին, և զերկիրն Հայոց՝ որ ընդ իւրով իշխանութեամբ էր, զտուն Տանուտերական մինչև ցգետն Հուրագրան, և զգաւառն կոտէից մինչև ցաւանն Գառնի և ցեղր ծովուն Բզնունեաց, և զԼոստաւան և ցՎոգովիտ գաւառ մինչև ցՀացիւն և ցՄակու: Եւ կողմն վասպուրական գնդին էր ի ծառայութիւն պարսից արքային: Եւ ի նախարարացն Հայոց բազումք ի յունաց կողմանէ և սակաւք՝ ի պարսից: Եւ և զմեծ մասն Վրաց աշխարհին մինչև ցՏփլիսի քաղաք: Բայց զՄուշեղն զայն կոչեաց Թագաւորն ի պաղատն. և այլ ոչ ետես զերկիրն:

Գ Լ Ո Ի Խ Կ

Բարեկաշտութիւն Շիրին Թագուհաց՝ որ էր քրիստոնեայ կին Խոսրովայ արքայի. և հրովարտակ Խոսրովայ:

Ինչ սորա կանայք բազում ըստ աւրինի մոզութեան իւրեանց, բայց առ սա կանայս քրիստոնեայս, և սորա կին քրիստոնեայ յոյժ գեղեցիկ ի Խուժաստան աշխարհէ՝ անունն Շիրին: Սա է Բամբիշն տիկնաց տիկին, Շինեաց վանս և եկեղեցի մերձակայ արքունական կայենիցն, և բնակեցոյց ի նմա քահանայս և պաշտանեայս. կարգեաց ռոճիկս և հանդերձագինս յարքունուստ, զարդարեաց ոսկով և արծաթով: Եւ բարձրիզլուխ համարձակութեամբ քարոզէր զաւետարանն Երբայութեան ի դրանն արքունի. և ոչ ոք իշխէր ի մեծամեծաց քաղցիցն բանալ զբերանի իւր և ասել բան մի մեծ կամ փոքր ընդ քրիստոնէի:

Բայց ապա յորժամ լցան աւուրք, և եհաս ի կատարեալ ժամանակի, զբազումս ի մոգուց՝ որ դարձան ի քրիստոնէութիւն, սպանմամբ կատարեալ մարտիրոսութեամբ ի տեղիս տեղիս:

Եւ հրաման ետ՝ ասէ. «Մի՛ որ յանաւրինաց իշխեսցէ դառնալ ի քրիստոնէութիւն, և մի՛ որ ի քրիստոնէից դարձցի յանաւրինութիւն, այլ իւրաքանչիւր որ յիւր հայրենի յաւրէնս պինդ կացցէ: Եւ որ ոչն կամիցի ունել զհայրենի դէն, այլ ապստամբեալ ի բաց կացցէ յիւր հայրենի աւրինացն, մեռցի»:
Բայց ի մեծ տաւնի Ողորմեանն՝ երթային ի վանաց Շիրինայ, և որ այլ քրիստոնէայք ի դուռն սենեկին արքայի՝ պաշտմամբ ընթեռնուին զաւետարան, և առնուին պարգևս ի թագաւորէն, և գնային: Եւ ոչ որ իշխէր խաւսել ինչ ընդ նոսա:

Պ Լ Ո Ի Խ Ե

Խնդրել կայսերն Մարկայ զմարմին Գանիւլի
ի թագաւորէն Խոսրովայ:

Եւ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնսիկ խնդրեաց թագաւորն յունաց ի թագաւորէն պարսից զմարմին մեռելոյ առն այնորիկ՝ որ կայր ի Շաւշ քաղաքի, ի գանձու արքային՝ եղեալ ի պղնձի աւազանի՝ զոր պարսիկն անուանէ կաւ Խոսրով, և քրիստոնէայքն ասեն զՎանիկէլի մարգարէի: Եւ արքայն Խոսրով հրամայէ տալ նմա զխնդիրն: Իսկ տիկինն Շիրին յոյժ խռովեալ էր ի վերայ իրացն. իբրև ոչինչ կարաց առնել զկամս թագաւորին դարձուցանել, հրաման ետ ամենայն քրիստոնէից աշխարհին՝ զի պահաւք և աղաւթիւք խնդրեսցեն ի Քրիստոսէ, զի մի՛ շարժեալ գնացցէ յաշխարհէն շնորհն այն:

Եւ ժողովեալ ամենայն երկիրն ի տեղին յայն, ուժգին խնդրուածովք և արտասուազոչ ողբովք խնդրէին ի Քրիստոսէ արգելուլ: Եւ ածեալ նմա ջորիս, և բերեալ նմա դեսպակ արքունի, և

առին գնացին: Իսկ իբրև ելին ընդ դուռն քաղաքին, յանկարծաւրէն ցամաքեցան աղբիւրքն՝ որ ելանէին ի մէջ քաղաքին և հոսէին արտաքս, և ամենայն երկիրն վայիւ և աղաղակաւ գնային զհետ նորա:

Եւ եղև իբրև մեկնեցաւ ի քաղաքէն ասպարէզս երիս՝ յանկարծակի զտեղի առին ջորիքն՝ որ ի դեսպակին. և ոչ որ կարաց զնոսա շարժել ի տեղւոջէն: Եւ դարձեալ անդրէն յանկարծակի բռնաբար սուր սուր հարկանելով զամբոխն պատառեցին և զգուռն բռնութեամբ, և ընթացան անդրէն ի քաղաքն. և եղև իբրև մտին ընդ դուռն քաղաքին՝ անդրէն արձակեալ բղխեցին ջուրք գետոյն, և հոսէին ջուրքն արտաքս լի յորձանաւք ջուրց իբրև զառաջինն:

Պիտուութիւն արարին կայսերն վասն նորա փութանակի: Եւ նորա տուեալ տանել նմա պատարագս, հրամայեաց առնել որպէս և նայն կամեցաւ. թողին գնա և գնացին ի բաց:

Պ Լ Ո Ի Խ Զ

Պիր ամբաստանութեան Մարկայ առ Խոսրով վասն իշխանացն և զորացն Հայաստանի և առաջարկութիւն զիր մասինն հեռացուցանել ի թրակէ. և նա զՊարսից մասինն՝ յԱրեւելս. փախուստ յունական մասին իշխանաց առ Պարսս. առարել Խոսրովայ զՀամարակարն գանձու բազմաւ. ի մասն Յունաց զբազումս յանկուցանել յինքն. յափշտակել իշխանաց զգանձն. պատրաստութիւն պատերազմի. պատգամ. քակտումն իշխանաց ի միմեանց. երթալ ոմանց առ Յոյնս և ոմանց՝ առ Պարսիկն:

ՅԵՏՆՔ ժամանակի թագաւորն յունաց Մարկի հրամայէ զրել առ թագաւորն պարսից զիր ամբաստան վասն իշխանացն ամենայն Հայաստանեաց և զաւրաց նոցա: «Ազդ մի խոտոր և անհնազանդ են, ասէ, կան ի միջի մերում և պղտորեն: Բայց եկ՝ ասէ, ես զիմս ժողովեմ և ի թրակէ գումարեմ. և դու զբոյզ ժողովէ և հրամայէ յԱրեւելս տանել: Զի եթէ մեռանին՝ թշնամիք մեռանին. և եթէ սպանանեն՝ զթշնամիս սպանանեն. և մեք կեցցուք խաղաղութեամբ: Զի եթէ դոքա յերկրի իւրեանց լինիցին՝ մեզ հանգչել ոչ լինի»:

Միաբանեցան երկրորին. և սկսաւ կայսրն հրաման տալ, զի ժողովեցեն զամենեսեանսն. և ի թորակէ գումարեցեն. և սաստիկ տաղնապէս՝ հրամանն կատարէր: Եւ սկսան փախչել ի կողմանէն յայնմանէ, և զալ ի ծառայութիւն պարսից, մանաւանդ՝ որոց երկիրն ընդ նորա իշխանութեամբ էր: Իսկ նա զամենեսեան ընդունէր մեծարանաւք և մեծամեծ պարզևս քան զկայսր պարզևէր նոցա. մանաւանդ իբրև տեսանէր զփախուտ նոցա ի կայսերէն՝ և ս առաւել մեծապէս սիրով կամէր կորզել առ ինքն:

Արդ՝ իբրև տեսանէր թագաւորն պարսից զմարդկան փախուտ ի կայսերէն՝ արձակոյր ի Հայս զՎասպուրականն համարակարն հանդերձ գանձու բազմաւ և մեծամեծ պատուովք. զի այնպէս նուաճեալ աճցէ զնոսա ի ծառայութիւն իւր. և զնայր Համարակարն ի Հայս՝ և ընդ նմա դանձ ուղտաւք բազմաւք:

Եւ մինչ Սամուէլ Վահևունի հանդերձ այլովք ընկերովք իւրեանց զնացին ընդդէմ նորա և պատահեալ ի սահմանս Ատրպատական աշխարհին՝ հանին զգանձն, և համարակարին զարևն պարզև շնորհեցին: Եւ էին այսպիսի. Ատատ Խոսիտունի, Սամուէլ Վահևունի և Սամակ Սամիկոնեան, Ստեփաննոս Սիւնի և Կոտիտ՝ Ամատունեաց տէր և Թէոդոս Տրպատունի, և հեծեալք իբրև երկու հազարք: Եւ զայս եղեւ ի մտի՝ եթէ գանձուդ այդորիկ զՀայաստան մե՛ր արասցուք. և առեալ ի նոցանէ ազնութիւն՝ պատերազմեցուք ընդ երկուսին թագաւորոց, և բըռնութեամբ զերկիրդ մեր ի մեզ դարձուցուք: Եւ հասեալ ի Մախճաւան քաղաք, քակտեցան խորհուրդք միաբանութեան. ոչ հաւատարով միմեանց ի բաց բաժանեցին զգանձ և բանակեցան, և նստան ի շամբին՝ որ կոչի Ղահուկ: Եւ աւանիկ համարակարն երթեալ ի դուռն՝ պատմեաց թագաւորին զամենայն եղեալսն, և բանք կայսերն արգարացան:

Յայնժամ հրամայէ զրել Խոսրով արքայ հրովարտակ առ կայսր, և խնդրէ զաւր յազնականութիւն: Եւ արձակէ անդրէն զվասպուրական համարակարն ի Հայս: Յայնժամ հրամայէ Հե-

¹ Ի ձեռ. օրին. էր՝ Կատից:

րակղի զաւրաւարի, որ նստէր ի Հայաստան երկրի, առնուլ զզաւրս իւր, և գնալ ի վերայ նոցա ի պատերազմ: Եւ արդ՝ երթեալ միացան երկուց թագաւորացն զաւր ի Մախճաւանն քաղաքի, և եղև ի գումարել ի վերայ նոցա զաւրացս այսոցիկ, սկսան արձակել առ նոսա պատգամս, զի մի՛ լիցի պատերազմ և արիւնահեղութիւն ի մէջ քրիստոնէից, այլ ի բաց կացցեն ի յամառութենէն յայնմանէ, և նուաճեցին անդրէն ի ծառայութիւն թագաւորին, և երդմամբ հաստատեալ առ նոսա՝ եթէ ոչ երկեւղ է ձեզ ի թագաւորէն: Ասէր և համարակարն՝ «եթէ զիս արքայից արքայ առ ձեզ արձակեաց, և ես ձեզ իսկ բերի զգանձն, և չիք ինչ ձեզ երկիւղ յարքայից արքայէ», և ցուցանէր նոցա երդումն ըստ աւրինի իւրեանց:

Ասան նոքա քակտել և բաժանել ի միմեանց. ի բաց եկաց ի սոցանէ Սամակն Սամիկոնեան և Կոտիտն Ամատունեաց տէրն և Ստեփաննոս և այլք ևս ընդ նոսա՝ զանձինս անջնաս ցուցանելով համարակարին, նուաճեցին զզաւրս իւրեանց ի ծառայութիւն արքային պարսից: Իսկ Ատատն Խորխոռունի և Սամուէլն Վահևունի զաւրաւքն իւրեանց փախստական գնացին ընդ քաղաքագեւղն կոչեցեալ Սաւղայ, հասանէին յաշխարհն Աղուանից ի Հոնս դէմն արարեալ, և անցեալ ընդ գետովն՝ որ կոչի Կուր, բանակէին առ գետեզերքն:

Հասեալ և սոքա յափն գետոյն՝ բանակէին աստի կողմանէ: Եւ իբրև ոչ կարացին նոքա վստահանալ ի ճամբարսն Հոնաց, յայնժամ ապա երդումն խնդրեալ ի թագաւորէն յունաց, և զնացին ի ծառայութիւն նորա: Գնացին ոմանք առ համարակարն, և դարձան անդրէն յերկիրն իւրեանց: Եւ ժողովեալ համարակարին զամենայն իշխանս և զզաւրս Հայոց, որ ի պարսից կողմանէ ողորբաւ և ևս քաղցր բանիւք յորդորեալ զամենեսեանսն միաբանեաց, արար գունդս գունդս: Եթող անդրէն յաշխարհին սակաւուք՝ և գնաց. «մինչև ես ծանուցից՝ ասէ, վասն ձեր, և հասցէ անտի հրաման դադարել անդ»: Գլի զմտաւ իսկ ածեալ է նորա և զայլոց զալն առ նոսա, և զբազմանալն:

Իսկ զԱտատն Խորխոռունի փութանակի հանդերձ զաւրուն իւրոյ կոչէ թագաւորն ի պալատն, և մեծարէ շքով և պատուով, և տայ ինչս բազումս, և գումարէ ի թորակացիս:

Գ Լ ՈՒ Խ Է

Իշխանք հայոց Յունական մասին ամպատմրին. պատերազմ. մահ ոմանց ի պատերազմի, և ևրկուցն գլխատիլ:

ԱՊՍԾԱՐԵՒՆ դարձեալ ի կողմանց յունաց սեպուհքն Վա. հեռուիք՝ Սամուէլն զոր ասացի և Սարգիս և Վարազ Ներսէս և Ներսէս և Վստամ և Թէոդորոս Տրպատունի: Եւ խորհէին սպանանել զկորատորն՝ մինչդեռ նա նստէր ի ջերմի՝ բժշկել ի հիւանդութենէ՝ մերձ ի քաղաքն կարնոյ: Իսկ նա ուստեմն իրա. զեկ եղեալ՝ փախստական ի քաղաքն անկանէր. և նոցա արշաւեալ ի ջերմուկն՝ ոչ դիպան նմա: Ապա աւարեալ զոր ինչ ի դիմի հարկանէր, առին աւար բազում, և զնացին յերկիրն ամուր կոր. դուաց. և կամեցեալ զամուրսն զայն ունել:

Ապա զհետ նոցա լինէին զաւրն յունաց՝ Հերակղ զաւրավար և Համազասպ Սամիկոնեան. և նոցա հասեալ մերձ յամուրն, անցին զգետովն՝ որ կոչի Ջերմայ ընդ կամուրջն՝ որ անուանեալ կոչի Վանիէլի կամուրջ¹, և ի բաց ընկեցին զկամուրջն և ամրացեալք յանձուկն պահէին զտեղի կամրջին. կային առ գետե. զերբն, և խորհէին՝ թէ զի՞նչ արժան է առնել: Եւ իբրև ոչ գտին հուն, և կամեցան՝ դառնալ ի բաց. յանկարծակի ի դիմի հարկանէր սոցա երէց մի ուղևոր. և կալեալ նոցա զէրէցն՝ ասեն նմա. «Յոյց մեզ զհուն գետոյս, ապա թէ ոչ՝ սպանցուք զքեզ»: Եւ նորա առեալ զզաւրն՝ եցոյց զհունն ի ներքոյ անդ: Եւ անցեալ զաւրն ամենայն զգետովն. ոմանք ի թիկանց զամուրն պահէին, և ոմանք զկամրջախելն և զձորաբերանս ունէին, և այլք մտեալ յամուրն ընդ նոսա մարտնչէին, և չարաչար լինէր կոտորածն. բայց սա. կայն սպառէին զնոսա:

Արդ՝ զՆերսէս և զՎստամ և զՍամուէլ սպանին ի պատերազմին՝ որք ոչ սակաւ արարին շուրջ զնովաւ զկոտորածն. բայց

¹ Ի ձեռ. օրին. էր՝ կարմունջ:

զՍարգիս և զՎարազ Ներսէս ձերբակալարարին հանդերձ այլովք ոմամք. և տարեալ ի կարնոյ քաղաք, և ապա գլխատեցին: Ար ի ժամ գլխատելոյն ասէր Վարազ Ներսէս զՍարգիս. «Վիճակ արկ. ցուք թէ՛ զի՞ առաջի սպանցեն»: Իսկ Սարգիս ասէր. «Ես այր ծեր եմ և մեղաւոր, աղաչեմ զձեզ՝ զպագևսդ այդ ինձ շնորհեցէք. թող զի փոքր մի հանգեայց, և ոչ իսկ տեսից զմահն ձեր»: Ապա զնա յառաջ գլխատեցին: Բայց Թէոդորոսն Տրպատունի փրծեալ փախստական զնաց ի դուռն արքային պարսից: Եւ նորա կապել հրամայեաց և տալ ի ձեռս թշնամեացն, զի մեռցի. և սաստիկ ա. ղետիւք վտանգեցոյց:

Եւ թշնամիքն՝ որ էին ի Թրակացւոց կողմանէն, աւար առին զթագաւորութեան, անհուն զաւրացն բազմութեամբ ի ձեռն հապ. ձեպ պատերազմացն՝ զթագաւորութիւնն և զազգս Հռովմայեցւոց տէրութեանն կամեցեալ բառնալ, և թագաւորութեան տիրել ան. ձամբ ի վերայ թագաւորանիստ քաղաքին:

Գ Լ ՈՒ Խ Ը

Հրաման ի կայսերն ժողովել արևելեան զօրաց իւրոց և Հայաստանեաց, անցանել ընդ ծով և գումարիլ ի Թրակիա ընդէմ թշնամոյն. ընտրիլ Մուշեղայ նոցա զօրա. գլուխ. յաղթել, ապա յաղթիլ, և ըմբռնիլ Մուշեղայ և սպանանիլ:

ՅՍԵՍՏԱՐ թագաւորն յունաց հրաման տայր ժողովել զաւրաց իւրոց զամենայն՝ որ յարևելից կողմանէ. վասն զի խաղաղութիւն էր, և բանք ինչ ոչ գոյին նորա ընդ Ասորիսն ի պարսից տէրու. թենէն: Հրաման ետ անցուցանել զամենեսեան ընդ ծով, և գու. մարել ի կողմանս Թրակացւոց ընդ զէմ թշնամոյն: Հրաման ետ ժողովել դարձեալ զամենայն այր և ձի ի Հայաստանեաց և զիշխանս նախարարացն, որք հմուտ էին և կարող զգէմ ունել՝ կուռել ուաղ մի նիզակամուկս ձակատի: Եւ հրաման ետ դարձեալ՝ վերստին զաւր հանել յաշխարհէն Հայոց բազում յոյժ, զամենեսեան կա. մով և ընտրով հասակի. կազմել գունդս զարդս, և զինու վառեալ

և անցուցանել զամենեստանսն յաշխարհն թորակացուց ընդդէմ թշնամւոյն. և Մուշեղ Մամիկոնեան զաւրագլուխ նոցա:

Արդ՝ երթեալ նոցա ի վերայ աղգացն՝ որ ունին զկողմանս արևմտից ի յեզր մեծի գետոյն Վանուբայ: Եւ եղև պատերազմ սաստիկ ի վերայ երեսաց երկրին յայնորիկ. խորտակեցաւ զաւրութիւն թշնամւոյն այնորիկ առաջի երեսաց զաւրացն յունաց, և փախստական արարեալ յայնկոյս գետոյն Վանուբայ: Եւ ինքեանք մեծաւ յաղթութեամբ հրեշտակ աւետաւոր կայսերն և ամենայն պաղատային փութանակի առաքէին:

Եւ գնացեալ ինքեանք ի ներքին կողմն ասպատակաւ, և անցին ի նեղ ինչ տեղիս, աւերէին զերկիրն ամենայն, և հասեալ ի դիմին՝ եղև պատերազմ մեծ, հարին զյոյնն և խորտակեցին կործանմամբ մեծաւ, և փախստական վարեցին առաջի իւրեանց: Եւ կալեալ զնեղ վայրն առաջի նոցա թշնամւոյն՝ վանեցին զնոսա սրով սուսերի, և ճողոպրեալ հազիւ հազ զերծանէին յամուրս աշխարհին թորակացուց: Եւ ձերբակալ արարին զՄուշեղն Մամիկոնեան, կապեցին զբարձրաբերձ տնկոյ անտառին, և սպանին: Եւ բազմութիւն նախարարացն և զաւրացն Հայաստանեայց յաւուր յայնմիկ կործանեալ սատակեցան:

Ապա վերստին դարձեալ այլ զաւրս զումարեալ, հրամայեաց թագաւորն միայն զգուշանալ անձանց:

Ք Լ ՈՒ Խ Թ.

Հրաման կայսերն Մորկայ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի ի Հայս. բաժանուին Մթողոյ Հայրապետութեան:

Հրաման ելանէ դարձեալ ի կայսերէն վերստին այլ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի յամենայն եկեղեցիս Հայաստան երկրի, և միաւորել հաղորդութեամբ ընդ զաւրս իւր: Իսկ մանկուէք ուխտի եկեղեցեացն Հայոց փախստական գնացեալ յաւտար երկիր վա-

րէին: Եւ բազմաց առ ոչինչ համարեալ զհրամանն՝ զտեղի կալան և անշարժ մնացին: Եւ բազումք հաւանեալ փառասիրութեամբ հաղորդեալ միաւորեցան աւրինաւորք: Բաժանեցաւ ապա և Մթող կաթողիկոսութեանն յերկուս. անուն միոյն Մովսէս. և միւսոյն՝ Յոհան: Մովսէս ի պարսից կողմանէ. և Յոհան՝ յունաց:

Եւ Յովհան ընդ նոսա հաղորդեալ միաւորեցաւ, բայց Մովսէս ամենեւին ոչ լինէր ի նոսա հուպ. և սպասք ամենայն եկեղեցւոյն՝ որ ի Վրենի սրբոյն Գրիգորի, զոր տարան եղեալ ի պահեստի ի կարնոյ քաղաքի: Ուստի վարեցաւ ինքն այսուհետև ի գերութիւն յերկիրն պարսից՝ յՄհամտան շահաստան:

Ք Լ ՈՒ Խ Թ.

Հրաման դարձեալ ի կայսերն ժողովել զայրեւձի ի Հայոց. տանելն զգորս Մամիկոնեան Սահակայ և Սմբատայ Բագրատունւոյ. դառնան Սմբատայ ի Հայս. խորհուրդ նախարարացն Հայոց. երթալ Սմբատայ առ կայսրն եօթն արամբք. ընկենու ի կիւնիկն. քաջութիւն Սմբատայ անդ. ազատիլ և ապա արսորին յՄփրիկէ:

Յոհան ժամանակի դարձեալ հրաման ելանէր ի կայսերէն՝ վերստին քննել և խնդրել յաշխարհէն Հայոց զայր և զձի արս ընտիրս սպառազէնս թոհ հեծելոց, և տալ յերկուս արս հաւատարիմն և արձակել մեծաւ ստիպով:

Յայնժամ ի խնդիր ելեալ ընտրեցին արս թոհ սպառազէնս և ետուն յերկուս արս հաւատարիմս: Մի հազար ցՍահակ Մամիկոնեան. և մի հազար ի ձեռն Սմբատայ Բագրատունւոյ որդւոյ Մանուէլի: Եւ ոչ ընդ մի ձանապարհ արարեալ նոցա զչուն, այլ Սահակ Մամիկոնեան արձակեան միով հազարաւ ընդ Սեբաստիա, և զՍմբատ Բագրատունի միւսովն ընդ կողմանս Խաղտեաց: Եւ Սահակ գնացեալ տանի հասուցանել զզաւրն ի պաղատն, և յանդիման լինի թագաւորին:

Իսկ Սմբատ հասեալ ի Խաղտիս՝ բռնանայ. քանզի երկեալ զաւրն ի ձանապարհի, ոչ կամեցեալ երթալ ի տեղին յայն զհետ

Թագաւորին խնդրոյ: Ազդ լինի Թագաւորին եղեալ իրքն. ապա
 ի ձեռն հրովարտակաց և հաւատարիմ հրեշտակաց երդմամբ
 խոստանայ մեծաւ պատուով փութանակի արձակել յերկիրն իւր:
 Այլ զաւրուն խոստանայր պատիւս մեծամեծս և ինչս, և այնպէս
 ողորբեալ ածէ ի հաշտութիւն. և գնացեալ միաբանութեամբ յան
 դիման լինէին Թագաւորին: Այլ Թագաւորն սպառազինէ զզաւրն, և
 զարդարէ և գումարէ ի սահմանս Թրակացոց, և զԱմբատ մեծաւ
 պատուով յուղարկէ անդրէն հասանել յերկիրն իւրեանց բազում
 ստացուածովք:

Ապա դարձեալ սկսան միաբանել մնացեալ նախարարքն Հայոց,
 և խնդրէին ի բաց կալ ի ծառայութենէն յունաց Թագաւորին. և
 նստուցանել իւրեանց Թագաւոր, զի մի և նոցա հասցէ մեռանել ի
 կողմանս Թրակացոց, այլ կեալ և մեռանիլ ի վերայ աշխարհին
 իւրեանց: Այլ բանք խորհրդոց նոցա ոչ ունէր զմիաբանութիւն
 իրին յինքեանս հաստատեալ, այլ ոմանք ի նոցանէ շոգմոզու
 թեամբ հասուցին զբանս խորհրդեանն յունկն Թագաւորին, և ինք
 եանք այսր և անդր սորսորեալ խուսափէին:

Յայնմ ժամանակի հասանէին դեսպանք արքունականք հրո
 վարտակաւք, և կալեալ զԱմբատ հանդերձ այլուք ոմանք եւթն
 արամբք և տարան յանդիման Թագաւորին: Այլ քննեալ զնոսա ի
 մէջ բազմամբոս հրապարակին, հատաւ վճիռ ի վերայ նոցա՝ մեր
 կացուցանել և ընկենուլ ի կիւնիկն¹: Այլ էր սա այր անհեթեթ
 անձամբ և գեղեցիկ տեսեամբ, և բարձր և լայն հասակաւ, և
 բուռն և ցամաք մարմնով: Յայնժամ հզաւր և պատերազմող՝ որ
 ի բազում պատերազմունս ցուցեալ էր զիւր քաջութիւնն և զու
 նութիւն: Այս է զաւրութիւն նորա. քանզի անցեալ սա ի ներ
 քոյ անտառախիտ մայրեաց և զաւրաւոր ծառոց՝ ի վերայ յաղթան
 դամ և հզաւր երիվարին, և յարձակեալ զոստով ծառոյն բուռն
 հարկանէր, և կծկեալ² ուժգին երանաւքն և ոտիւք զմէջ երիվա
 րին վերացուցանէր երանաւքն ի գետնոյն. մինչ զի ամենայն զաւ
 րացն տեսեալ ահարեկ լինէին ի զարմացմանէ:

¹ է χυνηγιον յոյն պատմագրաց:

² ի սպ. էր՝ կծկալ:

Այլ արդ՝ մերկացուցեալ զնա և ազուցեալ անդրավարտիս և
 ընկեցեալ ի կիւնիկն, զի կուր լիցի գազանաց: Այլ արձակեալ ի
 վերայ նորա արջ. և եղև՝ իբրև դիմեաց ի վերայ նորա արջն՝ նա
 աղաղակեաց մեծաձայն և ընթացաւ ի վերայ արջոյն, և զարկեալ
 բռամբ իւրով զձակատն, և անդրէն սատակէր զնա ի տեղոջն:
 Արկորորդ անգամ արձակեցին ի վերայ նորա ցուլ. իսկ նորա բուռն
 հարեալ զեղջերացն ցլուն, և զաղաղակ հզաւրին և յաւգնեալ
 ցուլն ի մարտին՝ գելոյր զպարանոցն և խորտակէր զերկոսին եղ
 ջիւրսն ի վերայ գլխոյն. թուլանայր ցուլն և յետս յետս գնալով ի
 փախուստ դառնայր: Իսկ նորա զհետ ընթացեալ բուռն հարկա
 նէր յագին, և ի կծղակն ազդեր միոյ ոտին նորա: Այլ թափեալ
 զկծղակսն մնայր ի ձեռին նորա: Այլ ցուլն գնայր ի նմանէ փա
 խըստական միով ոտամբն բոկ: Գարձեալ երրորդ անգամ արձա
 կեցին ի վերայ նորա առիւծ. և եղև՝ ի վերայ նորա յարձակել
 առիւծուն՝ այնպէս իմն յաջողեալ նմա ի տեսանէ, բուռն հարեալ
 յականջ առիւծուն՝ հեծաւ ի վերայ նորա: Այլ անդէն բուռն հա
 րեալ զխոչափողիցն՝ խեղդէր զառիւծն և սպանանէր: Այնդ ա
 զաղակ բազում ամբոխին զերկիրն ընուին, և խնդրէին ի վերայ
 նորա ողորմութիւն ի Թագաւորէն:

Այլ նա վաստակեալ ի մարտին՝ նստէր ի վերայ առիւծուն մեռե
 լոյ՝ զի փոքր մի հանգիցէ: Այնդ և կին Թագաւորին անկեալ առ
 ոտս նորա՝ խնդրէր ի վերայ նորա առնել ողորմութիւն. վասն զի
 սիրելի էր յառաջն այրն այն Թագաւորին և կնոջ նորա, և
 անուանեալ էր զնա իւր յորդեգիրս: Այլ նա զարմացեալ ընդ զաւ
 րութիւն և ընդ պնդութիւն առնն և լուեալ պաղատանաց կնոջն և
 ամենայն պաղատոյն՝ հրամայեաց առնել ի վերայ նորա ողորմութիւն:

Յայնժամ տարան զնա ի լուացումն ի բաղանիս՝ լուացին զնա
 և զգեցուցին, և կոչեցին զնա յընթրիս արքունի, զարմանեցին
 զնա կերակրովք: Այլ զկնի սուղ ինչ անցելոց, մանաւանդ եթէ՝ ոչ
 ի չար ինչ կամաց Թագաւորին, այլ ի նախանձորդաց չարախո
 սութենէ, հրամայէ հանել զնոսա ի նաւ և աքսորել ի կղզիս հեռա
 ւորս. և ապա անտի հրամայէ անցուցանել յԱփրիկէ, և առնել
 նոցա անդ ի մէջ նոցա, և առնել զնա անդ ի մէջ զաւրացն՝ որ
 էին անդ ի բուն:

Գ Լ Ո Ի Խ Փ Ը

Կոչիլ յՍտորեւտան եւ պատուիլ յարքային խոսրովայ այնց նախարարաց, զոր Համարակարն եթող. եւ զորաց նոցա նստիլ յՍպասհան:

Իսկ որ ի պարսից կողմանէ էին նախարարքն եւ զաւրք, զորմէ վերագոյն ասացի՝ եթէ եթող համարակարն եւ զնաց. թէ մինչև հասցէ հրամանն արքունի:

Յայնժամ եկին հասին պէշասպիք հրովարտակաւք կոչել զնոսա միաբանութեամբ ի դուռն արքունի: Եւ այսոքիկ են նախարարք եւ զաւրք՝ որ զնացին միաբանութեամբ հանդերձ իւրաքանչիւր զնոյվք եւ զրաւշու ի դուռն թագաւորին պարսից Ստորովո՛ յամի վեցերորդի թագաւորութեան նորա: Եւ աջին՝ Պագիկ Մամիկոնեան որդի Մանուէլի: Եւ իրորդն՝ Պապ Բագրատունի որդի Եշտայ ասպետի: Եւ իրորդն՝ Ստորով Վահևունեաց տէր: Զորորդն՝ Վարդան Երծրունի: Զինգերորդն՝ Մամակ Մամիկոնեան: Վեցերորդն՝ Ստեփաննոս Սիւնի: Եւ թներորդն՝ Կոտիտ Եմատունեաց տէր: Եւ այլք ընդ նոսա ի նախարարաց: Եւ հասեալ նոցա յՍտորեւտան ի տեղի արքունական տանն եւ յանդիման եղեն թագաւորին: Իսկ նա խնդութեամբ ընկալաւ զնոսա, եւ երեւելի շքեղութեամբ մեծացոյց պատուովք. եւ զմեծամեծ իշխանն հրամայէ պահել ի դրանն արքունի, կարգել նոցա ռոճիկս յարքունուստ՝ տալ ի տունս իւրաքանչիւր, եւ կոչել յամենայն աւուր յընթրիս արքունի: Եւ զաւրաց նոցա հրաման տայր նստիլ ի Սպասհան աշխարհի, եւ զարմանել զնոսա սիրով եւ ամենայն կամակարութեամբ:

Գ Լ Ո Ի Խ Փ Թ

Գատել խոսրովայ զքեռիս, սպանումն Վնդոյի, եւ Վստամայ փախուցեալ պատերազմիլ ընդ խոսրովայ, եւ իշխել ի կողմանս Վարթեաաց:

ՅԵՏՆՄ ժամանակի արկ ի միտս իւր Ստորով արքայն՝ խնդրել զքէն վրիժուց մահուան հաւր իւրոյ ի ձեռաց նախարարացն այնոցիկ՝ որք սպանին զնա: Եւ նախ կամի դատել զքեռիս իւր: Զրաման տայ ունել զՎնդոյ՝ զայն զոր վերագոյն ասացի, կապել եւ սպանանել: Իսկ եղբայր նորա Վստամ ոչ հանդիպեցաւ ի ժամուն յայնօրիկ ի դրանն արքունի: Եւ թէպէտ կոչեալ պատրանաւք եւ բազում ողորանաւք, իբր թէ ոչ գիտիցէ նա զմահ եղբաւրն իւրոյ, սակայն նա ուստեմն իրազել եղեալ՝ ոչ անկանէր ի պատրանս խաբէութեան նորա, այլ ապստամբեալ անկանէր յամուր երկիրն Վեղմայ, եւ գումարեալ նուաճէր ընդ ինքեան զամենայն զաւրս նոցա:

Եւ ելեալ ի կողմն Ռէոյ ասպատակաւ, եւ աւար հարկանէր զամենայն զբազում աշխարհս թագաւորութեան պարսից: Յայնժամ արքայն Ստորով աւնոյր զզաւրս իւր եւ զնայր ի վերայ նորա. եւ զաւր կայսերն էր ընդ նմա: Եւ մարտ եղեալ կուռով ընդ միմեանս յՌեհ աշխարհին: Եւ յայնմ պատերազմի ոչ փոքր ինչ քաջութիւն գործեալ հայակոյտ զաւրացն, զոր տեսեալ թագաւորն՝ առաւել զարմանայր:

Իսկ իբրև ոչ կարաց ընդդէմ ժուժկալել ապստամբն՝ ի լեռնա կողմն ապաւինեալ ամրանայր: Եւ այնպէս ոչ յաղթահարեալք ի միմեանց՝ ի բաց դառնային յիւրաքանչիւր տեղի: Գնայր եւ ապրստամբն Վստամ յամուր երկիրն Վեղմայ, որ եւ ապա անտի չուարարեալ երթայր ի կողմանս Վարթեաաց, ի բուն երկիրն իւրոյ

1 Գեղում - Գեղմայ, Գեղումն - Գեղման, եւ Գեղմանց լեռն խորենացոյն Բ, 58, եւ արդի ګیلان Գիլան գաւառն պարսիցս: Գրի նոյնպէս՝ Գիլան, Գեղան, Գեղմն, Գեղմն եւ այլն:

զլեզու իւրեանց մոռացան և դպրութիւն նուագեալք և կարգ քահանայութեանն պակասեալք: Կային ա՛յ և ազգ Կողբեացն՝ որք գերեցան մերովքն արամբք: Կային անդ և յիշխանութենէն յունաց և յԱսորուոց կողմանէ ոչ սակաւք:

Իշին ազգ Կողբեացն անհաւատք, բայց ի վերայ քրիստոնէիցն ծագէր լոյս մեծ, հաստատէին ի հաւատս և ուսանէին դպրութիւն և լեզու, և հաստատէին ի կարգ քահանայութեան յաշխարհի անդ երէց ոմն ի նոցանէ, որ անուանեալ կոչէր Աբել:

Պ Լ Ո Ի Խ Ժ Ե

Քալ Աստամայ յԱսորեստան առ ի սպանանել զխոսրով և առնուլ զթագաւորութիւնն. մնանիլ ի Պարիովկայ արքային Քուշանաց խաբէութեամբ. պատերազմ փոքր ի Աւրկան աշխարհի:

Եւ եղև ի ժամանակին յայնմիկ նուաճեալ ընդ ինքեան Վլքստամայ զերկոսին թագաւորսն Քուշանաց՝ զՇ աւզն¹ և զՊարիովկն. և զումարեալ զամենայն զաւրսն կողմանց Արևելից, դիմեաց գնաց յԱսորեստան զաւրու մեծաւ և հզաւր յոյժ՝ զի սպանցէ զԱսորով և աոցէ յինքն զթագաւորութիւն նորա: Եւ զաւրք նորա կային յաջմէ և յահեկէ բացագոյն ի նմանէ. և արքայն Քուշանաց Պարիովկն ի թիկունս նորա զկնի նորա: Յայնժամ արկեալ ի միտս իւր նենգաւոր արքային Քուշանաց՝ երթեալ անցանէր զառաջեալ նորա սակաւ արամբք, և իջեալ յերիվարէն երկիրպագանէր ի վերայ երեսաց իւրոց եւթն անգամ: Եւ մատուցեալ սա յառաջ, հրամայեաց հեծանել անդրէն յերիվարն իւր. և դարան գործեալ էր նմա ի ճանապարհի: Ասէ Պարիովկն. «Հրամայեալ արձակել ի քէն զամբոխդ, զի խաւսեցայց ինչ ընդ արքայի բանս ինչ խորհրդեան»:² Որոյ ոչ զգացեալ զնենգութիւն նորա՝ հրամայեաց մարդկանն երթալ յինքենէ: Եւ եղև մինչդեռ երթային

¹ Ի ձեռ. որ էր՝ Շօկն.

նորա զճանապարհն և խաւսէին, ելին յանկարծակի դարանակալք ի տեղուջէն իւրեանց, և հարեալ սպանին զՎստամ. և ժամադիր լեալ զաւրացն իւրոց Պարիովկն, ազգ առնէր նոցա փութանակի, և նոցա զհետ արշաւեալ հասանէին և կալեալ զկին Վստամայ և զամենայն աղիւ և զկարասի նորա՝ դարձան փութանակի և գնացին:

Անազան ուրեմն և ապա յետ աւուրց ինչ անցելոց ազգ լինէր ամենայն զաւրացն. և նորա լքեալք քակտեցան ի միմեանց, և մեկնեալ գնացին յիւրաքանչիւր ի տեղիս: Գնացին նոյնպէս և զաւրն Պեղումն՝ որ ընդ նմա, եկեալ հասեալ փութանակի յԱմուրս աշխարհին իւրեանց: Եւ արքն այնք հայաստանեայք՝ որ ապստամբեալ էին ի Սմբատայ և գնացեալք առ Վստամ ընդ նոսա: Իբրև գնացին նորա յերկիրն՝ որ կոչի կոմշ¹ որ կայ անդրէն ի թիկանց Վրկանի՝ յայնմ կողմանէ սարոյն՝ որ անցանէ ընդ մէջ նոցա, և հասին ի գեւղն՝ որ կոչին Խեկեանդ:

Ի նդդէմ ելանէր նոցա Շահր Վահրիճ, և Սմբատ Գուրկան մարզպան հանդերձ բազմաւ. և զաւրք Պեղումք ոչ աւելի քան զերկուս հազարս. և եղև պատերազմ ի վերայ երկրին այնորիկ, հարին զգաւրն պարսից, և փախստական արարեալ հալածական տանէին, զբազումս սպանեալ և զբազումս ձերբակալ արարեալ դարձան անդրէն, և բանակեցան մաւտ ի տեղի պատերազմին: Եւ արքն այնք հայաստանեայք ընդ նոսա: Մեռան բազումք և ի զաւրացն և ի հայաստանեայցն՝ որ ընդ մարզպանին Սմբատայ:

¹ կոմշ կամ կոշմ: قوش քաւառ խորասան նահանգին պարսից:

Գ Լ ՈՒ Խ Փ.Ձ.

Գտանել մասն ի խաչափայտին:

Եւ զի անկեալ ի միտ առն միոջ երազ իւր երեք ամսաբ յառաջ քան զլինին պատերազմին այնորիկ. և անուն առն Յովսէփ: «Եւր մի՛ ասէ, սքանչելատեսիլ, եկեալ ասէր ցիս՝ պատերազմ լինի զկնի երկոց ամսոց, և անկանին բազումք ի պատերազմին, բայց դու երթիջի՛ր ի պատերազմին տեղի. և նշան լիցի քեզ այս՝ զի տեսանիցես այր մի անկեալ ի վերայ երեսաց երկրի, և մարմին նորա պաղպաղէ ի մէջ ամենայն դիականցն, և դու երթեալ որ ինչ գտանիցես առ նմա՝ առցես ի քեզ: Եւ զգոյշ լեր, ասէ, մի՛ մոռանայցես. զի նա է սքանչելի: Եւ յարուցեայ գնաց. և իբրև հասեալ ի տեղին՝ գտանէ նոյնպէս, որպէս ի տեսլեանն ասացեալ էր, զի մերկացուցեալ էր գնա և զամենայն դիակուսնս: Եւ ունէր ընդ անձն շագոյր մաշկեղէն ընդ ուս իւր՝: Եւ պա կայր մարմին նորա ի մէջ դիականցն. և մատուցեալ առ յինքն զշագոյրն. և տեսանէր զի կայր ի նմա տուփ մի արծաթեղէն և խաչ մի ի մէջ նորա՝ յորում կայր մասն մեծ ի տէրունեան խաչէն: Կնքէր զինքն նովաւ, և առեալ գնայր զՏետ ընկերաց իւրոց:

Չուեցին ամենայն զաւրքն ի տեղոջն յայնմանէ, և երթեալ հասանէին յամուրս աշխարհին իւրեանց: Յայնժամ զՎահրիձն խնդրէր թագաւորն ի տուն, և առ Սմբատ առաքէր շնորհակալութիւն մեծ, զի միամտութեամբ մարտուցեալ վանեցաւ, և ոչ եթող զտեղին. և ապա յետոյ ամենեցուն գնայր և նա փախստական:

1 ի ձեռ. օրին. էր՝ ուս ընդութիւր:

Գ Լ ՈՒ Խ Փ.Կ.

Պատերազմ Սմբատայ ընդ թշնամիսն և և յաղթել մեծանալ ի պատիւ և և ի պարգևս պատուական՝ քան զամենայն մարզպանս. կարգել ի մատուակութիւն արքայի՝ որդւոյ Սմբատայ Վարազտիրոց անուն. շնուիմ եկեղեցւոյ սրբոյն Գրիգորի. և նստիլ կաթողիկոսի:

Եւ եղև ի գալ միւս ամի՛ ժողովէին ամենայն գունդք թշնամեացն, և երթեալ բնակէին ի Տապարաստան գաւառի. գումարէ և Սմբատ զամենայն զաւրսն իւր և ի դիմի հարկանի նոցա պատերազմաւ: Եւ մատնեաց տէր Եստուած զզաւրս թշնամեացն ի ձեռն Սմբատայ, և սատակեաց զամենայն սրով սուսերի. և ապրեալքն գնացին փախստական ի տեղիս իւրեանց: Իսկ այնք՝ որ էին ընդ նոսա, խնդրեցին երդումն և պայման և եկին կացին առաջի Սմբատայ, և Յովսէփն այն ընդ նոսա: Եւ պա ունէր Յովսէփ զգիւտն իւր առաջի նորա և պատմէ զտեսիլն, և բազում նշանս՝ զոր արարեալ էր ի մէջ բարբարոսացն, պատմէր: Յայնժամ յարուցեալ Սմբատ ծունր կրկնէր առաջի նորա, և առեալ յինքն՝ կնքէր զինքն նովաւ. և տայր ի ձեռն Սիհրուի ուրումն առն երանելոյ՝ զոր և կարգեալ էր ի վերայ տանն իւրոյ՝ հաւատարիմ և կամակատար. որ ի տանէ՛ Վիմաքսեանից, և տայր յեկեղեցին զոր ունէին երկցունք զրան նորա:

Յայնժամ առաքէ առ նա թագաւորն հրովարտակ մեծապէս գոհութեամբ, պատուով մեծացուցանէ ի վեր քան զամենայն մարզպանս իւրոյ տէրութեան անելով, և զամենայն անաւթս մատուակացն առաքէ նմա ոսկի, և հանդերձս թագաւորականս, արտախուրակս ոսկեզաւծս և զանգապանակ ակամբք և մարզաբլտովք կարգեալ. և զորդի նորա՝ որոյ անունն էր Վարազտիրոց՝ զոր էր սնուցեալ նորա իբրև զմի յորդուոց իւրոց և էր մեծարու ամենայն զրանն արքունի, կարգէր ի մատուակութեան պաշտել զգինի անձին տրքայի:

Եւ կալաւ Սմբատ մարզպանութիւն աշխարհին այնորիկ՝ ամս ըն Յետ այսորիկ հրաման հասանէ կոչել գնա բազում մեծարա.

նաւք ի դուռն արքունի, և հրամայէ երթալ տեսանել զերկիր իւր՝
յամի ութ և տասներորդի իւրոյ թագաւորութեան:

Եւրդ՝ խնդրէ նա հրաման յարքայէն շինել զեկեղեցի սրբոյն
Պրիգորի՝ որ էր ի Ղուին քաղաքի: Եւ վասն զի վախճանեալ էր
Սովսէս կաթողիկոսն երանելի, և ոչ գոյր վարդապետ ի տեղոջն
յայնոսիկ, և ևս փութացաւ խնդրել յարքայէն հրաման, և հա-
սեալ հրաման յերկիր իւր, առնէ խնդիր վասն Աթոռոյն մեծի, զի
կարգեսցեն ի վերայ նորա տեսուչ խնամող եկեղեցւոյն և առաջ-
նորդ փրկութեան իւրոյ: Եւ նստողին զԱբրահամ զՈչտունեաց
եպիսկոպոսն յաթոռ հայրապետութեան, ապա սկսան արկանել
հիմն եկեղեցւոյն. ժողովեաց ճարտարապետս քարի, և կացոյց ի
վերայ նոցա հաւատարիմ գործակալս, և հրաման ետ փութանակի
հասուցանել ի կատարումն: Եւ գրեալ գիր ամբաստանութեան
բերդակալին և մարզպանին առ արքայ՝ եթէ. «կարի մե՛րձ է առ
բերդն, և փնասակար է ի թշնամւոյ»:

Հրաման հասեալ յարքայէ՛ եթէ «բերդն քակեսցի, և եկե-
ղեցին անդրէն ի նմին տեղոջն շինեսցի», ամէն:

Պ Լ ՈՒ Խ ՓԸ:

Կոչի Սմբատ ի դուռն Պարսից, և առնու զպատիւ տանուտէրութեան՝ որ կոչի Խոսրով
Հում: հալածէ զՔուշանս, սպանումն Գատոյեանայ, դարձեալ ելանէ Սմբատ ընդ նա-
խարարս Հայոց ընդգէմ ազգին Քուշանաց և շեփթաղեայ. ըմբշամարտութիւն ինչ
յաղթէ Սմբատ և երթայ մեծաւ շքով ի դուռն:

Եւ եղև՝ յանցանել ձմերայնւոյն, ի գալ գարնայնւոյն ժամա-
նակի, հասանէին սուրհանդակքն հրովարտակաւք, և կոչեն զնա
մեծաւ շքեղութեամբ ի դուռն արքունի: Եւ երթեալ յանդիման
լինել թագաւորին ի մեծ անուանեալ զաստակերտին, և ելեալ ար-
տաքս ի գահլիճն, նստի ի Բոր և ի Բահղակ¹:

¹ Ի ձեռ. օրին Պահղակ:

Յայնժամ տայ նմա արքայ զտանուտէրութիւն՝ որ անուանեալ
կոչէր Խոսրով Հում¹, զարդարէ ի չքնաղս, ի գտակ և ի պատ-
մուճանս բեհեղեայս յոսկւոյ աւծեալ, մեծացուցանէ ահագին պա-
տուաւք ի ճամբար ականակապ և ի գումարտակ, և ի գահս ար-
ծաթիս, արձակու ի նա զվաճառն փոքր՝ զդիւան աշխարհին: Տայ
նմա զփողսն չորեքձայնեանս և պահպանս դրանն նորա ի հե-
տեակաց արքունի, գումարէ նմա զաւր մեծաւ ահեղութեամբ յա-
րևելս յերկիրն Քուշանաց, և հրամայէ նմա առնել մարզպան՝
զոր ինքն կամեսցի:

Իսկ սորա գնացեալ անտի եկն եհաս² ի մերձակայ երկիրն ա-
ռաջին իւրոյ իշխանութեան՝ Կումշ, և կոչէ առ ինքն ի Վրկանէ
զբուն ձեռական զաւրսն իւր զհամաշխարհիկ և գնայ ուղղորդ Մ-
րևելս:

Եւ այս են իշխանք նախարարացն Հայոց, որ ընդ նմա իւրա-
քանչիւր գնդաւ և դրաւշու. Վարազշապուհ Մործրունի, Սար-
գիս Տայեցի, Արտաւազդ և Վստամ և Հմայեակ Ապահունի,
Մանուէլ Ապահունեաց տէր, Վաւր Պողթնեաց տէր, Սարգիս
Գիմարսեան, Սարգիս Տրպատունի, և այլք ի նախարարացն: Եւ
զաւրք նորա իբրև երկու հազար հեծեալ՝ յաշխարհէն: Ետես զի
զաւրքն Քուշանաց ասպատակեալ սփռեալ էին ի վերայ երեսաց
ամենայն երկրին, և իբրև լուան զլէւր համբաւոյ նորա՝ ժողովե-
ցան և գնացին, և սա պնդեալ զհետ նոցա՝ փութանակի հասա-
նէր: Իսկ նոքա իբրև տեսին զնա զհետ նոցա հասեալ՝ զարձան
ընդդէմ ճակատեցան, և բաղխեցին զփմեանս պատերազմաւ.
անտի ի փախուստ դարձան զաւրքն Քուշանաց, և վանեցան առա-
ջի գաւրացն Խոսրով Հմոյ, բազումք ի նոցանէ մեռան և բա-
զումք փախստական գնացին: Եւ նա դարձեալ բանակեցաւ յԱպր
Հահր և ի Տոս³ գաւառի, և ինքն նստէր երեք հարիւր արամբք
ի քաղաքագիւղն՝ որ կոչի Խոսիտ⁴:

¹ Եօրին, մեր խառն էր գրեալ այս մականունն՝ մորթ Հումն, և մերթ՝ Հում:

² Ի տպ. և ի ձեռ. օրին. էր՝ ի Հայս. մեր այսպէս պատշաճ վարկաբ ուղղել:

³ Ի ձեռ. օրին. էր՝ յապր շահրոս. ի տպ. յԱպր Հահրոս. մեր այսպէս եղար,

զերկուս գաւառս որոշելով՝ զՏոս և զԱպրահար, այսինքն سوس و شهر:

⁴ Ի ձեռ. օրին. Խոսիտ:

Յայնժամ թագաւորքն Քուշանաց խնդրեցին իւրեանց օգնական ի մեծէն Խաբանայ՝ արքայէ կողմանցն հիւսիսոյ: Լա եկն ելամբոս չ բիւրոյ ի թիկունս աւգնականութեան նոցա՝ անց զգետոփն՝ որ կոչի Վեհոտո, որ ելանէ ի թուրքաստանէ յերկրէն Լաիղատայ, զՎիոնոս եփեսոտեայս, զՇամնն և զՏրամնն, և հոսի ի Հնդիկս: Լա բնակեալ ի վերայ գետեղերն՝ ասպատակս սփռեցաւ ընդ արեւմուտս, և հասեալ յանկարծաւրէն պատեցին պաշարեցին զգիւղաքաղաքն՝ զի ունէր գիւղն պատուար ամրութեան շուրջ զիւրեաւ շուրջանակի:

Յայնժամ հրաման տայ Սմբատ երեք հարիւրոցն անկանելի բերդակն՝ որ ի մէջ գիւղաքաղաքին. և ինքն հեծեալ յերկար երկւք արամբք՝ որոց էին անուանք այսոքիկ՝ Սարգիս Վիմաքսեան և Սարգիս Տրպատունին և ոմն մի ի զինակրացն գեղջու հեծեալ՝ անուն Սմբատիկ. և զիմեալ յանկաճաւրէն ի դուռն հասին՝ հատին զամբոխին զաւրուծիւն և զնացին: Լա երեք հարիւրքն անկեալ ընդ բերդակն որ ի մէջ գիւղաքաղաքին՝ զիմեցին ի վերայ զաւրաց նորա: Լա էր հրամանատար զաւրուն նորա պարսիկ ոմն իշխան՝ անուն Վատոյեան՝ հրամանաւ արքունի:

Ընդ թէպէտ և արձակէ առ նա Սմբատ՝ որ է Սոսրով Շումն, խոյս տալ ի նոցանէ, նորա ոչ կամեցեալ լսել՝ ել ընդդէմ նոցա պատերազմաւ. և հարեալ նոցա զզաւրս պարսից՝ փախստական արարին զՎատոյեան, և ինքեանք ասպատակ սփռեալ՝ արշաւեցին մինչև ի սահմանս Ռէոյ և Մսպահան գաւառի, և աւերեալ զերկիրն ամենայն՝ դարձան անդրէն ի բանակն իւրեանց: Լա հրաման հասեալ ի մեծէն Խաբանայ առ Շեմբուխ՝ անցին զգետոփն և դարձան անդրէն ի տեղի իւրեանց: Մպա հասեալ քննող յարքունուտ՝ Սմբատայ և Վատոյեանայ, այր ոմն զլխաւոր նախարար՝ որում անունն էր Շահրապան Ռանդական: Իսկ արդարացուցին զաւրն ամենայն մնացեալն զՍմբատ. և Վատոյեան տարեալ ի դուռն կապանաւք՝ սպանաւ յարքայէ: Յայնժամ Սմբատ ժողովէ զզաւրն՝ և վերստին սպառազինէ, գումարէ և այլ զաւրս բազումս յաւգնութիւն

1 Ի ձեռ. օրին. էր՝ որ ելանէ ի թուրքաստան երկրէն և ի դատայ. զգիոնոս, և փեստեայս, զշամնն, զտրամնն և հոսի ի Հնդիկս: Յայլում օրին. Բրահմն:

իւր, և զիմեալ գնայր ի վերայ ազգին Քուշանաց և արքային Հեփթաղեայ: Լա նա անտի մեծաւ կազմութեամբ ընդդէմ ելանէ նորա. եկին հասին ի տեղի մարտին. և ճակատեցան դէմ յանդիման միմեանց: Ընդ՝ պատգամ յղէ առ Սմբատ արքայն Քուշանաց և ասէ. «Օ ինչ աւգուտ է այսպէս խառնամբոխ մտանել ի ի պատերազմ՝ սպառել զաւրս մեր: Լա կամ ի՛ւ ծանիցի իմ և քո քաջութիւնդ: Բայց եկ ես և դու միայն մարտիցուք, ելեալ ես աստի ախոյեան, և դու՛ այտի. զի այսաւր ծանիցի քեզ քաջութիւն իմ»: Իսկ նորա ձեռն յանձին հարեալ՝ ասէ. «Լահաւասիկ պատրաստ եմ ի մեռանիլ»: Լա յարձակեալք աստի և անտի մեծաւ տագնապաւ ի միմեանս հասանէին. և ի մէջ երկուց ճակատուցն մարտ եղեալ ընդ միմեանս կուռէին, և ոչ կարէին վաղվաղակի զմիմեանս յաղթահարել, զի արք սակաւազաւրք էին երկուքին և կուռ սպառազինեալք: Մպա ի վերուստ իմն հասեալ աւգնութիւն՝ պատառի վերտեամուտ բազլիկ՝ և կուռ զբազին ամրութիւն արքային Քուշանաց ի նիզակէն Սմբատայ. զի հարեալ զնա զաւրութեամբ զիաթաւալ յերկիր կործանէր: Լա զաւրքն նորա իբրև տեսին զարքայն իւրեանց՝ զարհուրեցան և դարձան և զնացին փախստական. և սոքա զհետ արշաւեալ հասին ասպատակաւ մինչև ի Ռաշլ շահաստան Քուշանայ՝ և աւար հարեալ զերկիրն ամենայն, զՀար և զՎատագէս, զՏիսորոստայն² ամենայն և զՏաղական, առնոյր և զբերդս բազումս, և զնոյնս քանդեալ աւերէր և դառնայր յաղթութեամբ մեծաւ և բազում՝ աւարաւ, և երթեալ բնակէր ի Մարգ և ի Մարգոտոս³ գաւառի:

Յայնժամ հրեշտակք աւետաւորք փութով հասանէին առ արքայն Սոսրով, լիով զեղեալսն պատմէին քաջութիւնս: Իսկ արքայն Սոսրով զուարճանայր զուարթանայր մեծաւ խնդութեամբ, և հրամայէր զարդարել փիղ մի մեծ և ածել ի դահլիճն. հրամայէ

1 Թերևս ի վերտ բառն բարդեալ բազլիկ տարագ զբահագործութեան. տես և խոր. Բ. 85.

2 Ի տպ. էր՝ Տիսորոստայն. իսկ ի ձեռ. օրին. այսպէս, աւղապոյն طخارستان:

3 Եւսինքն مرو և مروود ի խորասան նահանգի:

ևս հանել ի վեր զորդի նորա զՎարազդի որ անուանեալ կոչէր յարքայէ Ջալիտեան խորով: Եւ հրամայէ դանձա ցանել ամբոխին. և գրէր առ նա հրովարտակ մեծապէս գոհութեամբ. և կոչէր զնա ի դուռն մեծաւ պատուով և շքեղութեամբ:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԹ.

Մեռանիլ Մարտոյ խաղաղութեամբ. ապստամբիլ նախարարացն Հայոց ի Պարսից և երթալի ծառայութիւն խաբանայ արքային հիւսիսց:

Եւ եղև իբրև մերձեցաւ աւթիւ միով ի դուռն արքունի՝ հրաման տայ արքայ ամենայն նախարարացն և զաւրաց իւրոց ելանել ընդ առաջ նորա, և աւժանդակացն հրամայէ նժոյգ տանել ընդ առաջ նորա յախոռէ արքունի՝ արքունական կազմուածով. և երթեալ մեծաւ շքով և փառաւք յանդիման եղև թագաւորին:

Իսկ նորա տեսեալ խնդութեամբ ընկալաւ զնա, և ձգեաց առ նա զձեռն իւր, և նորա համբուրեալ զձեռն նորա՝ անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց: Յայնժամ ասէ ցնա արքայ. «Միամտութեամբ վաստակեցար, և մեք աւելի գո՛հ եմք զքէն. և արդ՝ յայսմ՛հետէ աւելի մի՛ լինիր աշխատ ելանել ի պատերազմն, այլ կաց աստէն մերձակայ, առ կե՛ր և արբ, և ուրախութեան մերում պարապեա՛ս»: Եւ էր նա երրորդ նախարար ի տաճարի թագաւորութեանն խորովայ արքայի, և կացեալ ժամանակս սակաւս՝ վախճանեցաւ յամս ի՞նչ երրորդի թագաւորութեանն նորա: Իսկ զմարմին նորա մեռեալ տարան ի Հայաստան երկիր ի բնիկ հանգստարանսն, և և եղին ի տապանի ի գիւղն Վարիւնս՝ որ է ի Վոգովիտ գաւառի:

Վրա ապստամբեալ գնացին ի ծառայութիւն մեծին խաբանայ արքայի կողմանցն հիւսիսց, ի ձեռն Ղենաստանն Ղեպետիսց. ապա գնացեալ յարևելից յարևմուտս ընդ կողմանս հիւսիսայ

խառնել ընդ զաւրացն Ղեպետիսցն այնորիկ, հրամանաւ թագաւորին իւրեանց խաբանայ: Եւ ելեալ ընդ պահորակն Ղորայ զաւրաւք բազմութեան՝ գնացին յաւգնականութիւն թագաւորին յունաց:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի.

Ապստամբութիւն Ստատ խորխոռունայ Պատրկի մեծի և մահ նորա. սահմանակալքն Պարսից և Յունաց:

Իսկ արդ՝ զի՛նչ ևս զՍտատ խորխոռունայ ասացից և զմիւս անգամ զապստամբութիւնն: Եւ սա պատրիկ մեծ, վասն որոյ հրաման տայ թագաւորն կոչել զնա ի պաղատն, և գնացեալ ի նա եւթանասուն արամբք. և մեծարեալ շքեղացոյց զնա և որ ընդ նմայն, ըստ արժանի վայելչական ընդունելութեանն: Եւ նմա անաւթս ոսկիս և արծաթիս և դանձա բազումս յոյժ:

Եւ հրաման ետ երթալ ի Թիրակ առ զաւրս իւր. և հրաժարեալ ի թագաւորէն և գնաց: Եւ մինչդեռ գնայր ի ճանապարհի՝ արկ նա ի միտս իւր ապստամբել, և գնալ առ թագաւորն պարսից: Եւ ստերիւրեալ ի ճանապարհէն՝ գնաց ի ծովեզերն և հանդիպեալ նաւի միոջ՝ ասէ նաւորդացն. «Լ՛նցուցէք զիս յայնկոյս, զի ի դորժ կարևոր առաքեալ եմ ես ի թագաւորէն»: Եւ հրապարեալ զնաւորդան՝ անցուցին զնա, և գնաց փութանակի, ճեպեալ հասանէր ի Հայաստան երկիր: Եւ ոչ զք վաղազոյն իմացաւ զճանապարհ գնալոյ նորա, մինչև բազում աւթեանաւք մեկնեալ հեռացաւ ի ծովեզերէն: Վրա ուրեմն իրազեկ լինէին գնալոյն. և ելեալ ընդդէմ սորա քաղաքաց քաղաքաց զաւրք և ոչ կարէին զդէմ նորա ունել, և ընդ ութն և տասն տեղի արարեալ նորա պատերազմն ի ճանապարհի՝ յաղթող ամենայնի գտանէր: Թէպէտ և իւր զաւրականն պակասեալ նուազէր՝ և այնպէս գնացեալ փութանակի հասանէր ի Վախճաւան: Եւ ընկալեալ զնա պարսիցն ի

բերդն ամրանայր: Յայնժամ ժողովէր զամենայն զաւրսիւր Սորա-
տեւանն, և երթեալ պսշարէր զբերդն շուրջանակի զամենն:

Աղբ լինի արքային Խոսրովու եղեալ իրքն և արձակէ ի վերայ
նոցա զՊարսպենպետ հանդերձ զաւրու: Իբրև եկն մերձեցաւ
զաւրն, թողին նոքա զքաղաքն և զնացին. և նորա փութացեալ
զնաց առ թագաւորն պարսից: Իսկ նա սիրով ընկալաւ զնա, մե-
ծացոյց պատուովք, և ետ նմա զզանձս, և հրամայեաց ոռձիկ
յարքունուստ:

Եւ եղև զկնի ամի միոյ մեռանիլ Մաւրկայ, և թագաւորել
Փոկասայ: Արկ սա ի միտս իւր ապստամբել և զնալ առ թագա-
ւորն յունաց. սկսաւ պատրաստել երիվարս տաճիկս և կազմել
սպառազինութիւն, յանգուցանէ յինքն արս սրիկայս¹: Աւր ե-
հաս ի լսելիս արքային բանն, հրաման ետ կապել զնա ոտիւք և
ձեռաւք, և բրաւք սպանանել:

Եւ այս են սահմանակալքն տէրութեանն պարսից յամս հաշ-
տութեան այնորիկ ի Հայաստան երկրի և ի Վուին քաղաք. Վըն-
դատական, Նիխաւրական. զսա սպանին զաւրքն պարսից ի Վուին,
և ինքեանք ապստամբեալ զնացին ի Վեղուճն: Ապա Մերկուտ,
ապա Յազգէն, ապա Բուտմահ, ապա Յեմանն²: Իսկ ի յունաց
կողմանէ, նախ՝ Յովհան պատրիկ, ապա Հերակղ, ապա Սուրէն
զաւրավար, մինչև լցան ամբ երեքտասանք հաշտութեանն:

Եւ հրաման ելանէ ի կայսերէ. «Արեսուն հազար հեծեալ վզե-
նակալ է, ասէ, իմ ի վերայ աշխարհին Հայոց: Աղբ լն երգաւոր
ժողովեսցին ինձ անտի և նստուցին ի թերակացոց աշխարհին»:
Եւ արձակոյր զՊրիսկոս ի Հայս վասն գործոյն այնորիկ, մինչդեռ
եկեալ հասանէր համբաւն խռովութեան մեծի: Եւ Պրիսկոս յա-
րուցեալ զնայր անհնարին տազնապաւ:

¹ Ի ձեռ. օրին. սրիկասւր:
² Յեմանն, 31.

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Ա:

Սպանուին Մորկայ կայսեր և թագաւորել Փոկասայ. ապստամբել Երակղի զօրավարի
Աղբքանդրից, և Ներսիսի զօրավարի միջազետաց Սորոց. պաշարուին Ուրհայի ի
Յունաց, և պաշարուին Գարա քաղաքի ի Խոսրովայ, և գումարել զօրս ի կողմանս
Հայոց և առնել նոցա զօրագլուխ զԶուան իշխանն Ահհ. զալ յՈւրհայ և առ յինքն
առնուլ զԹեոդոս, և զարձեալ անդրէն կործանելն զԳարա. առնուլ Ուրհայի ի Յունաց
և սպանուին Ներսիսի զօրավարի:

Եւ եղև յամի չորեքտասաներորդի Խոսրովայ արքայի, ի
քսաներորդ¹ ամի Մաւրկայ թագաւորութեանն՝ ապստամբեալ ի
բազ կային ի կայսերէ զաւրն յունաց՝ որ ի Թրակացոց կողմանէ,
և նստուցին իւրեանց թագաւոր զայր ոմն անուն Փոկաս կոչեցեալ:
Եւ զնացեալ միաբանութեամբ ի կոստանդնուպալիս՝ սպանին
զՄաւրիկ թագաւոր և զորդիս նորա, և նստուցին զՓոկաս յա-
թոս թագաւորութեանն: Եւ զնացին ինքեանք անդէն ի կողմանս
Թրակացոց աշխարհին ի դէմ թշնամոյն: Եւ էր որդի մի կայ-
սերն Մաւրկայ՝ անուն նորա Թէոդոս: Աւր համբաւոյն ելեալ
տարածանէր ընդ ամենայն երկիր՝ եթէ զերծաւ Թէոդոս և զնաց
առ թագաւորն պարսից: Ապա ոչ սակաւ ինչ խռովութիւն լինէր
ի մէջ Հռովմայեցոց տէրութեանն անդէն ի թագաւորանիստ
քաղաքին և Մղէքսանդր քաղաքի յԱզիպտոս և յԱրուսաղէմ
և յԱնտիոք, և յամենայն կողմանս երկրի առեալ սուր զմիմեանս
սատակէին:

Հրաման ետ թագաւորն Փոկաս սատակել զամենայն՝ ապս-
տամբ՝ որ երկմտեալ էին ի նորին թագաւորութենէն: Բազումք
սատակեցան անդէն սրով ի թագաւորանիստ քաղաքին: Եւ առա-
քեալ զՌոնոս ոմն իշխան հանդերձ զաւրու ի վերայ Անտիոքայ
և յԱրուսաղէմ, և յամենայն կողմանս աշխարհին. և նորա երթ-
եալ եհար զԱնտիոք և զԱրուսաղէմ սրով սուսերի, և զամենայն
իսկ զբազմութիւն քաղաքաց երկրին այնորիկ սպառեաց սրով:

¹ Ի սպ. էր՝ քսան և երեք, ի ձեռ. օրին. իդ: Մեզ այսպէս ուղղելի գատեցաւ:

Յայնժամ ապստամբեալ ի բաց եկաց ի Փոկասայ Արակէս զաւրաւար զաւրու իւրով՝ որ էր ի կողմանս Աղէքսանդրի, և բռնացեալ ի բաց կալաւ զերկիրն Ազիպտացոց: Եւ յԱսորոց կողմանէ ապստամբեալ Ներսէս զաւրաւար ի Միջագետս Ասորոց, և հանդերձ զաւրու իւրով մտեալ բռնանայ յԱւրհայ քաղաքի: Եւ եկեալ զաւր ի վերայ նորա պատեալ պաշարեալ պահէին զքաղաքն հանդերձ զաւրու:

Եւ եղև իբրև լուաւ արքայն Խոսրով զլուր համբաւոյն այնորիկ՝ ժողովեալ զուժարեաց զամենայն բազմութիւն զաւրաց իւրոց, և զնաց ընդ արևմուտս, և հասեալ ի Ղարա քաղաք, նստաւ շուրջ զնովաւ, և պաշարեաց զսա, և մարտ եղեալ կուռէր ընդ նմա: Եւ ընդ կողմանս Հայոց զուժարեալ զաւրս, և զԶուվան՝ Վեհ ոմն իշխան մեծ զաւրագլուխ նոցա: Յայնժամ արքայ Խոսրով բաժանէ յերկուս մասունս. զմի մասն եթող անդէն շուրջ զքաղաքաւն, և միւսով մասամբն զնայ ինքն ի վերայ զաւրուն՝ որ պատեալ պաշարեալ պահէին զԱւրհայ: Եւ հասեալ ի վերայ նոցա յանկարծաւրէն ի ծագել առաւաւտուն՝ զոմանս սատակէր սրով, զոմանս փախստական արարեալ, կէսն ամրացեալ ի գետն Աւիրատ մեռանէին, և կէսքըն զնային հալածական: Իսկ արքայն Խոսրով մատուցեալ ի դուռն քաղաքին, զի բացցեն նմա և մտցէ ի ներքս. իսկ նոքա բացին զդուռն, բայց մանուկ մի զարդարեալ թագաւորական հանդերձիւ, և եղեալ ի վերայ զլիւոյն նորա պսակ, և եհան արձակեաց առ նա Ներսէս՝ ասէ. «Ղա է որդի թագաւորին Սաւրկայ՝ Թէոդոս, և արասցես ի վերայ դորա ողորմութիւն՝ որ պէս և հայր դորա ի վերայ քոյ»:

Եւ մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ զնա Խոսրովայ արքայի, դարձաւ անդրէն և զնաց ի Ղարա քաղաք, և ունէր զնա առ իւր թագաւորական պատուով. և նստաւ նա շուրջ զՂարայիւ գտարի մի և կէս, և փորեցին զհիմունս քաղաքին ի ներքոյ պարսպին, և կործանեալ զպարիսպն նորա՝ առին զքաղաքն, և սուր ի վերայ եղեալ մաշեցին զամենայն սրով սուսերի: Եւ առեալ զառ և զաւար քաղաքին, դարձան անդրէն ի Տիգրոն, քանզի էր զաւր նորա

¹ Ի սոյ էր՝ Զուվանս:

աշխատեալ և լքեալ ի պատերազմէ քաղաքին: Եւ հասեալ ի վերայ Ուրհայի այլ զաւր ի յունաց կողմանէ՝ մարտեան ընդ քաղաքին և առին զնա. և կալեալ զՆերսէս սպանին և արիւն հեղին:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Ն

Պատերազմ՝ Պարսից ընդ Յունաց ի դաշտն Շիրակ և պարտութիւն Յունաց. դարձեալ պատերազմ ի Ծագլուտան, և պարտութիւն Յունաց, և անձնատուր լինիլ Քուրդոսի Խորխուռնոց և տալ զբերդն Պարսից. մահ նորա:

Իսկ Զուանն Վեհ, զոր արձակեաց ի կողմանս Հայոց հանդերձ զաւրու իւրով, երթեալ հասանէ յԱյրարատ գաւառ, և ի Ղուին քաղաք ի ձմերային ժամանակի, և դադարեալ հանգուցանէ զզաւրս իւր մինչև ի դալ հասանել զարնայնոյ ժամանակի:

Յայնժամ ապա և զաւրն յունաց ժողովեալ զուժարեացն ի քաղաքագեղն Աղեվարդ, և հասեալ ի վերայ նոցա զաւրն պարսից՝ եղև պատերազմ ի դաշտին Աղեվարդայ. հարին զզաւրն պարսից և կործանեցին կործանմամբ մեծաւ. և սպանին զզաւրաւարն ի պատերազմին, և զմնացեալն փախստական արարեալ հալածական տանէին: Եւ առեալ զառ և զաւար զբանակին պարսից՝ դարձան ի բանակեողն իւրեանց՝ որ կայ ի վերայ զետեղերն՝ որ կոչի Հոռոմոց մարդ:

Եւ եղև ի դալ ամին միւսոյ մինչդեռ արքայ Խոսրով մարտնչէր ընդ Ղարա քաղաքի, զուժարեացաւ այլ զաւր պարսից ի կողմանս Հայոց, և Ղատոյեան զաւրագլուխ նոցա: Եւ զաւրն յունաց զուժարեացն ի դաշտն Շիրակ և ի գեղն՝ որ կոչի Շիրակաւան: Եւ անդ զետեղեալ զադարեացն աւուրս ինչ, և ինքեանք տաղնապետք յընտանի պատերազմէն և զարհուրեալք յարձակմանէ աւտար թշնամոյն: Եւ զաւրն պարսից հասեալ ի վերայ նոցա իբրև զսոցանալ արծուոյ: Իսկ նոցա թողեալ զտեղի բանակին իւրեանց՝ անցին յայնկոյս գետոյն ի դաշտն՝ որ կոչի Ականից:

և զուրն պարսից հետամուտ եղեալ հասանէին նոցա: Եւ լինի պատերազմն ի գեւղն՝ որ կոչի Վեաիկ: Եւ մինչդեռ սոքա ճակատեալ էին դէմ յանդիման գալ և մերձենալ առ միմեանս. իսկ բնակիչք գաւառին՝ որ էին ժողովեալ ի բերդն Երզնայի, և ելեալ անտի բազմութեան մանկուոց զերանդաւք և սրիանաւք անկան ի վերջոյ նոցա, և գործեցին մեծ աւճիռ վնասուց, թողին վիրաւորս, և առեալ զառ և զաւար և զկապուտ՝ զնացին ի բերդն իւրեանց:

Եւ նոցա բաղխեալ պատերազմաւ՝ փախստական լինէր զաւրն յունաց առաջի նոցա: Իսկ նոցա զհետ մտեալ կոտորէին զբազումս ի դաշտացն և ի ճանապարհացն ցիր և թաւալ կացուցանէին: Եւ սակաւք մնացեալք փախստեսցս զնացին: Իսկ նոցա զառ և զաւարն առեալ զնացին ի բանակն իւրեանց: Եւ իբրև տեսին զեղեալ չարութիւնն՝ համագունդ արշաւեալ ի բերդն՝ առեալ զնա, զբազումս սրով սատակեցին. և բազումք գահապէժ լինէին յահէ անտի. և կէսքն ելեալ ընդ դուռնն՝ որ բանայր ի կողմն գետոյն՝ փախստական գնացին, և զայլն ամենայն ի գերութիւն վարեցին: Եւ գերեցան յաւուր յայնմիկ ի բերդէն յայնմանէ գեւղք չի: Եւ զամենայն նոյնպէս ի գերութիւն վարեցին, և ժողովեալ զամենայն զառ և զաւար գաւառին. և զաւրքն դարձան և զնացին յԱտրպատական:

Եւ պա եկն Սենիտամ Խոսրով, և զաւրն յունաց գումարեալ նստան ի Ծաղկոտանն՝ մերձ ի գեւղն՝ որ կոչի Մնգղն, ընդ որ անցանէ գետն Մրտանի. և ի միւս կողմանէ քակեալ զգեւղն՝ ածին ամրութիւն շուրջ զինքեամբ: Եւ զաւրագլուխ նոցա Թէոդոս Խորխոռունի. և զաւրն պարսից եկեալ բանակեցան մերձ առ նոսա ի թիկանց կողմանէ. և նոքա զարհուրեալ խաւսեցան ընդ նոսա, նախ՝ ի խաղաղութիւն, ասացին ոչ ունել պատերազմ, այլ թողուլ զբերդն և երթալ խաղաղութեամբ: Եւ պա միաբանք եղեալ՝ ոչ հաստատեցաւ բանն, այլ վստահացեալ յամրութիւն իւրեանց կարծէին առնել ինչ: Եւ եղև ի վաղիւ անդր դիմեաց գնաց ի վերայ նոցա զաւրն պարսից: Եւ ոչ ոք արկանէր ի նոցանէն զէն զանձամբ իւրով, և կամ թամբէր զերկվար իւր: Եւ թէ որ զինէր զանձն կամ թամբէր զերկվար, հասանէին մանկուկը ի շխանացն,

և հանեալ ի բաց ձգէին զզէնն չարաչար տանջելով զարսն, և զգաւտիս երկվարացն սրով հատանէին:

Եւ եկեալ զաւրն պարսից ճակատեցան մերձ առ նոսա դէմ յանդիման ի դաշտին կողմանէ, և ձգեալ բազմութեանն զաւրու աղեղնաւորացն, և թափեցին ի նոսա զկապարձս՝ իւրեանց, և ծակոտէին նետիւք իւրեանց առ հասարակ զամենայն արս և զերկվարս: Եւ ընդոստուցեալ ամենայն երկվարք՝ որ կապեալ էին առ մուրս առ իւրաբանչիւր դրան խորանաց, ընթաղրեալ առաթուր հարկանէին զխորանսն և զբանակսն ամենայն: Եւ թշնամուցն հատեալ զամրութիւն՝ անկու ի բանակն, և անհնարին լինէր կոտորածն. և նոցա հատեալ զտեղի մի, ոմանք հետեակք և ոմանք հեծեալք յանկուճուշի՝ ձի, իլին և զնացին փախստական: Եւ թիւոքս Խորխոռունի անկեալ ի բերդն՝ ամրանայր. և նստան նոքա անդէն յայնմ գիշերի ի նոցուն բանակետղն: Եւ եղև ընդ առաւաւսն, պատգամ արձակէին զի թողցեն զբերդն և զնացեն իւրեանց կարասեան՝ և ամենայն կազմածովս: Եւ յանձին կալեալ նոցա առնել այնպէս: Եւ յաւուրն երրորդի բացին զդուռն քաղաքին, և ելին զնացին ամենեքեան ըստ ասացելումն բանին: Իսկ զԹէոդոսն Խորխոռունի կոչէր զաւրավարն պարսից և ասէր ցնա. «Ո՛չ ունիմ ի շխանութիւն արձակել զքեզ առանց արքունի հրամանի, այլ տաց տանել զքեզ ի դուռն, և զրեցից վասն քոյ առ արքայ զամենայն բանս բարութեան, եթէ սրպէս միամտութեամբ և տիրասիրութեամբ գործեցեր՝ զի զզաւրս նոցա ի ձեռս մեր այնպէս մատնեցեր: Եւ ապա զբերդդ առանց աշխատութեան սրպէս ետուր մեզ, և եկիր կամաւք քովք ի ծառայութիւն: Եւ զրեաց ըստ նմին բանի, և ետ տանել զնա ի դուռն: Եւ արքայ Խոսրով սիրով ընկալաւ զնա, և կարգեաց նմա ոռճիկս և հանդերձագինս յարքունուստ: Իսկ յապա ժամանակիս՝ եղեալ կարծիս նենդութեան, հրամայեաց սպանանել: Իսկ ի բերդին Մնգղն նստուցեալ բերդակալ, և գումարեալ զզաւրս իւր զնաց ինքն ի ներքսաղոյն և նուաճեաց զերկիրն ի ծառայութիւն:

1 Ի տպ. էր՝ կապանս.
2 Ի ձեռ. օրին. էր՝ յանկուճուշի.
3 Ի ձեռ. օրին. էր՝ կարասանան:

Լա եղև յետ այնորիկ՝ միւսանդամ պատերազմն ի կողմանս Բասենոյ, և եհար զյոյնն և հալածեաց. և փախստականն արաբեալ ընկենոյր յերկիրն իւրեանց: Լա կալաւ նա քաղաքս՝ զԱնգրզ և զՎայլատուս, զԱրգինայ, և ի Տարային զքաղաքն Ծինկեր. փի: Լա հրաման հասեալ յարքայէն՝ գնաց:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Գ

Արձակել Խոսրովայ զորոս բազմաւ զզորազուին Բազման զՍոսեամ, յՍորեստան, և զԱշտատ զՅեզտայար ի Հայաստան, ընդ նմա և զԹեոդոս կայսր. հնազանդիւ ամենայն Միջագետաց Բազման Չիոուեմայ պատերազմիւ Աշտատայ ընդ Յոյնս և հնազանդեցուցանել զՎարնոյ դաւառն. պատերազմ Շահնայ ընդ Յոյնս և յաղթել. դաղթել ընակչաց Վարնոյ յԱհմատան Շահաստան, մահ կաթուղիկոսաց. առնուլ Վեսարիոյ ի Շահնայ և սպանուի Վասակայ Արծրունոյ:

ՅԵՅԵԻՍԻՄ արքայ Խոսրով գարձաւ ի Վարայէ և հանդոյց զզաւրս իւր վերստին, և այլ եւս բազմութիւն զաւրաց ժողովեալ գումարեաց, և արձակէր ընդ կողմանս Ասորեստանի զաւր մեծ և հզաւր յոյժ, զՍոսեամ, որ Բազմանն անուանեալ, զաւրազուիս նոցա: Լա հրաման տայր նոցա այսպէս՝ եթէ, «Արք եկեցեն ի ծառայութիւն, սիրով ընկալ, և ի խաղաղութեան և ի շինութեան պահեստիւր, և որ ընդգէմ գարձցին և պատերազմեցին, սրով սատակեցին»: Լա ընդ կողմանս Հայաստանի արձակէր զԱշտատ զՅեզտայար հանդերձ զաւրու մեծաւ. և զԹեոդոս կայսր զանուանեալ որդի Մաւրկայ ընդ նմա գումարէ: Խոսեամ առեալ զզաւրացն բազմութիւն գնաց ի կողմանս Ասորեստանի, և հասեալ ի Միջագետս Ասորոց, պատեալ պաշարեն զԱւրհայ քաղաք, և մարտ եղեալ կռուի ընդ նմա: Իսկ նոքա ի բազմութենէ զաւրացն և ի մարտիցն յաղթութիւնն, և զի ոչ ուստեք զոյր նոցա ակնկալութիւն փրկութեան, խաւսեցան ի խաղաղութիւն, և խնդրեցին երդումն՝ զի մի կորուսցեն զքաղաքն, և բացեալ զգուռն քաղաքին հնազանդեցան ի ծառայութիւն: Նոյնպէս և Ամիթ և

Թեւա և Ռաշայենայ և ամենայն քաղաքք Միջագետաց Ասորոց կամաւք հնազանդեալ ի ծառայութիւն պահեցան ի խաղաղութեան և ի շինութեան: Լա գնացեալ նոցա յԱնտիոք քաղաք, հնազանդեցան և նոքա կամաւք ի ծառայութիւն հանդերձ ամենայն քաղաքաւք և բնակչաւք իւրեանց փախստականք լեալ ի սրոյն փոկասայ:

Իսկ Աշտատ Յեզտայար եկն ի սահմանս Հայոց յամի ութ և տասներորդի թագաւորութեանն: Լա զաւրն յունաց գումարեալ ժողովեցան ի գաւառն Բասենոյ, և ևս ահագին դիմեալ յարձակեցան ի վերայ նորա. և եղև պատերազմ մեծ ի Վու և Յորդրու: Հարին զաւրն յունաց և խորակեցին կործանմամբ մեծաւ: Բազմաք մեռան ի պատերազմին, և ոչ զոյր թիւ սպանելոցն ի դաշտին. հալածեաց զնոսա մինչև ի քաղաքն Սատաղացոց, և ինքն գումարեալ բանակեցաւ շուրջ զՎարնոյ քաղաքաւ: Լա կալաւ ընդ նմա զործ պատերազմի. ընդդիմացան ի ներքուստ ինչ. և ոչ սակաւ լինէր կոտորածն վնասուց յարտաքնոցն: Ապա յստաջ մատուցեալ Թեոդոս կայսրն ասելով, եթէ, «Ես եմ թագաւորն ձեր», Յայնժամ հաւանեալ բանային. ելին զխաւորքն քաղաքին և ընծայեցան նմա, և զարձեալ անդրէն հաւանեցուցին զքաղաքն՝ թէ նոյն ինքն է Թեոդոս որդի Մաւրկայ: Յայնժամ բացեալ զգուռն՝ հնազանդեցան ի ծառայութիւն, և կարգեալ ի նա պահապանս, գնաց և կալաւ զքաղաքն Հաշտենից՝ Չիթաութ և զՍատաղ և զԱսաստիայ և զՆիկոպաւլիս և գնաց: Ապա եկն Շահէնն Պատգոսապան և զանց արարեալ զՎարնոյ քաղաքաւն, և յոստանն Ղաւնայ եկն մարգպանութեանն Շահրայեանպետ: Իսկ Շահեանն երթեալ հանդիպէր զաւրացն յունաց ի Վարին գաւառի: Լա արարեալ պատերազմ՝ հարկանէր զնոսա սրով սուսերի և փախստական արարեալ հալածական առնէր յաշխարհէն:

Իսկ յամին քսաներորդի առաջներորդի արքային Խոսրովայ՝ հրաման ետ նմա՝ փոխել զբնակիչս ի Վարնոյ քաղաքէ և տանել բնակեցուցանել յԱհմատեան շահաստանի. ընդ նոսին ըմբռնեալ և երանելի ծերունի կաթուղիկոսն Յովհան ի գերութիւն վարեցաւ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցոյն: Լա անդէն վտղձանեալ բերաւ մարմին նորա ի գեւղն Աւան՝ յեկեղեցին, զոր ինքն

չինեաց: Լա ի նմին ամի վաղձանեցաւ երանելին Լբրահամ կաթողիկոսն: Լա յետ սորա յաջորդէ զաթոռ հայրապետութեանն: Կուստաս Տարոնաց եպիսկոպոսն՝ որ ի գեղջէ Լղցիցն աւանէ, և՝ տա սովաւ կատարի շինուած եկեղեցւոյն սրբոյն Վրիգորի:

Լա յամին քսաներորդի Խոսրովայ արքայի՝ ասպատակ արաւրեալ Շահենայ՝ արշաւեաց ի կողմանս արևմտից, և գնացեալ ի Կեսարիա Կապադովկացւոց, իսկ բնակիչք քաղաքին քրիստոնեայք ելին ի քաղաքէն և գնացին, բայց Հրէայքն ընդ առաջ երթեալ հնազանդեցան ի ծառայութիւն, և նստաւ նա ի քաղաքին յայնմիկ զտարի մի: Կալան զՎասակն Լործրունի զորդի Սահակայ նահապետին Լործրունեաց, և սպանին զնա հանդէպ դրանն քաղաքին ի վերայ փայտի, որ թէպէտ և բազում աւճիռս վաստուց գործեալ էր նորա ի զաւրուն պարսից, սակայն ամենայն զաւրն պարսից ողբայր զնա վասն քաջութեան և արիութեան, և մանուկ ուժեղ և բարձրահասակ: Մանաւանդ զի սնեալ ևս էր ի մէջ նոցա, և վարժեալ ևս ի նոցանէն հրոհանգաւ, այսպէս և սա:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Գ

Գիմնն Հերակլի յՍոսրեստան ընդգէմ Պարսից, պատերազմ մեծ առ Մնտիք քաղաքաւ, պարտութիւն Յունաց, հնազանդութիւն երկրին Պաղեստինու Պարսից, նստիլ յԵրուսաղէմ Պարսիկ ոստիկանի և սպանումն նորա, կոտորած մեծ յԵրուսաղէմ որով Պարսից ևս այրել, գերութիւն սրբոյ Խաչին:

ԽՈՍՐՈՎ ԻԲ. ԵՐԵՎՆԱՍ ԶԵՌԱՋԻՆՆ

Լա եղև ի ժամանակին յայնմիկ գումարել զաւրս Լորակլի՝ որ ի կողմանս Լգիպտացւոց, յամի քսաներորդի երկրորդի թագաւորութեան Խոսրովայ, և նաւեալք ընդ ծով՝ հասին ի Կոստանդնուպալիս, և սպանեալ զԻսկաս թագաւոր՝ նստոյց զՀերակլոս զորդի իւր յաթոռ թագաւորութեանն, և արար յամենայն երկիրն խաղաղութիւն:

Լա եղև իբրև թագաւորեաց Հերակլոս՝ արձակեաց հրեշտաւորս մեծապէս գանձիւք և հրովարտակաւք առ արքայ Խոսրով խնդրել զխաղաղութիւն մեծաւ թախանձանաւք: Արում ոչինչ կամեցաւ լսել արքայ Խոսրով ասելով. «Իմ է թագաւորութիւնն այն, և ես զթէոզոս զորդին Սաւրկայ նստուցի թագաւոր: Լա նա երթեալ առանց մեր հրամանի թագաւորեաց, և զմեր գանձն մեզ ընծայս մատուցանէ, բայց ես ոչ դադարեցից՝ մինչև առից զնա ի բուռն իմ»: Լա առեալ զգանձն՝ հրամայեաց սպանանել զհրեշտակո նորա, և բանից նորա ոչ արար պատասխանի:

Յայնժամ գումարեալ Լորակլի զգաւրս իւր՝ բանակեցաւ շուրջ զքաղաքաւն և արգել զնոսա յարշաւանաց իւրեանց: Լա գումարեալ զգաւրն ի ձեռն Կուրատորի ուրումն, հրաման ետ զգուշանալ, և ինքն գնաց ի տեղի իւր:

Լա պաշարեցին զքաղաքն Կեսարացւոց՝ տարի մի, և նեղեցաւ զաւրն պարսից ի կերակրոյ, և զի ոչ գոյր խար երկվարացն բազմութեան: Լա եղև իբրև հասին յաւուրս ամառնային ջերմութեանն, և լցեալ սեռնեցան վայրքն բուսով դալարոյ՝ հրդեհեցին զքաղաքն հուրք, և ելեալ գնացին բռնութեամբ, հարեալ զյոյնն և փախստական արարեալ յետուստ իւրեանց, և ինքեանք երթեալ ի սահմանս Հայոց: Լա ձմերեալ զաւրն պարսից ի Հայաստան աշխարհին:

Կոչի Շահեն փութանակի ի դուռն թագաւորին պարսից, և հրաման տայ նմա արքայ երթալ անդրէն ընդ արևմուտս փութանակի: Իսկ նորա առեալ զգաւրս իւր յաւուրս ամարայնոյ գնացեալ հասանէ ի Կարնոյ քաղաք, և դիմեալ ի վերայ Մելիտնոյ, առնու զնա և հնազանդէ ի ծառայութիւն: Լա ինքն գնացեալ միանայր ի զաւրն Խոսրեայ, որ էր ի Պիսիդացւոց կողմանէ և յՍտանն Վրենայ:

Լին փոխանակ Շահայեանպետի՝ Պարսեանպետ Պարշընաղդատ, ապա համգարուն Շոնազալ¹, ապա Շահրապղական: Սարար կուր մի ի Պարս և յաղթեաց, ապա Շոնազալ¹ և հասն: Սա

¹ Ի միւսում օրինակի՝ Շոնազալ

հետամուտ լեալ զհետ թագաւորին Արակոյ ի Հայս մինչև ի սահմանս Ասորեստանի, մինչև եղև պատերազմ մեծ ի 'Աինուէ' յորում անկաւ ինքն և ամենայն զաւրբ իւր:

Իսկ թագաւորն Արակոյն գումարէ զՓիլիպիկոս զոմն երէց ի զաւրավարութիւն: Լա էր լեալ Փիլիպիկոս այս փեսայ կայսերն Մաւրկայ, և բազում ժամանակաւ արարեալ զաւրավարութիւն՝ գործէր զմարտից յաղթութիւն: Լա ապա յանկարծաւրէն արկեալ ի միտս իւր անդրէն յաւուրս Մաւրկայ թագաւորութեանն, կտրեալ զհերս զխոյ իւրոյ և զգեցեալ զբաճանայութիւն՝ զինուորեցաւ յուխտ եկեղեցոյ: Արդ՝ զսա բռնագատեալ Հերակղի՝ կարգէ զաւրավար և արձակէ ի կողմանս արևելից զաւրու մեծաւ: Լա նորա զիմեալ ընդ Աեսարիա Կապադովկացոց, երթեալ հասանէր ի Հայաստան երկիր՝ ի զաւառն Այրարատայ, և բանակի ի զաշտին Աղարշապատ քաղաքի: Հապճեպ ստիպով ի ձեռն թեթևութեան երազոտն սուհանգակաց հրաման թագաւորին հասաւ. մեծաւ վտանգաւ ստիպէր զզաւրս իւր հասանել զհետ նորա, և անյիշատակ ի միջոյ ի բաց բառնալ զզաւրն: Լա նորա երթեալ մեծաւ ստիպով հասին ի զաւառն Այրարատայ և բանակեցան ի վերայ գետեղերն Արասիայ, կամեցեալ առ վաղիւն խմբել զգործ պատերազմին: Ի նմին ժամու ի զիշերին զնայեալ ի վերայ Փիլիպպոսի ի 'Աիգ զաւառի և պատեալ զթիկամբք լերինն Արագածայ, երթեալ անցանէ ընդ Շիրակ և ընդ Անանդ մերձ քաղաքաւն Կարնոյ և երթեալ հասանէ ի սահմանս իւր:

Իսկ զաւրն պարսից՝ քանչի յաւգնեալ էր ի հեռաւոր և յայնպէս վտանգաւոր ուղեաց ձանապարհին, քանզի բազումք մեռան ի ձանապարհին ի զաւրացն, և բազմաց երիվարք սատակեալ անկանէին հետիոտս, ոչ կարացեալ հապճեպ ստիպով զկնի նոցա լինել հետամուտ: Այլ զաղարեալ աւուրս ինչ, ապա զնայեալ հանգստիւ, երթեալ անցանէ ի կողմանս Ասորեստանի: Լա բանակեցան անդէն ի տեղոջն՝ ուր էին զառաջինն և լայնեալ յաջ և յահեակ իւրեանց՝ լաստեցան և կալան զերկիրն ամենայն:

Յայնմ ժամանակի թագաւորեցոյց Հերակղոս զորդի իւր զԱստանդին, ետ զնա ի ձեռն Արնկղիտուին, և յանձնեալ ամենայն

մեծամեծացն պալատոյն՝ հաստատեաց զնա յաթոռ թագաւորութեան իւրոյ: Լա իւր առեալ յանձն զանուն զաւրավարութեան հանդերձ եղբարն իւրով թէոդոսիւ՝ գումարեալ ժողովեաց զբազմութիւն զաւրացն, և անցեալ զնայց Ասորեստան ի կողմանս Անտիոքացոց: Լա եղև պատերազմ մեծ ի կողմանս Ասիացոց, և բռնացեալ հոսեցաւ արիւն զաւրավարացն առ Անտիոք քաղաքաւ: Սաստիկ լինէր խումբ և խառնուրդ, և անբաւ կոտորածն ի մէջ տարուբերին, և յաւգնեալ վանեցան ի մարտին երկրքին կողմանքն: Բայց սակայն զաւրացեալ պարսիկն՝ փախուցեալ զյոյնն հալածեաց, և ստացաւ հանդերձ քաջութեամբ զյաղթութիւն: Լա եղև միւս ևս այլ պատերազմ մաւտ ի նեղուց մտին ի Աիւլիկեայ. եհար յոյնն զպարսիկն ի ձակատուն՝ ըն արանց սպառազինաց: Լա ինքն դարձեալ փախստական զնայց, և զաւրացեալ զաւրն պարսից՝ անցեալ կալաւ զՏարսաւն քաղաք և զամենայն բնակիչսն Աիւլիկեացոց զաւառին:

Յայնժամ ապա ամենայն երկիրն Պաղեստինացոց կամաւք հնազանդեցան ի ծառայութիւն արքային պարսից, մանաւանդ մնացորդք ազգին Հեբրայեցոց՝ ապստամբեալք ի քրիստոնէից, և առեալ ի ձեռն զնախանձ հայրենի՝ մեծ աւճիրս վնասուց գործէին ի մէջ բազմութեան հաւատացելոցն: Արթեալ առ նոսա միաւորեցան խառն ի միաբանութիւն: Յայնժամ զաւրն արքային պարսից նստէր ի Աեսարիա Պաղեստինացոց, և զաւրավարն նոցա անուանեալ Ռազմիոզան՝ որ է խոռեամ, խաւսէր ընդ Արուսաղէմի՝ զի կամաւք հնազանդեցին ի ծառայութիւն, և ի խաղաղութեան և ի շինութեան պահեսցին:

Արդ՝ նախ միաբանեալ հնազանդեցան ի ծառայութիւն, և մատուցին զաւրավարին և զիշխանացն պատարագս մեծամեծս, և խնդրեալ ոստիկանս արս հաւատարիմս նստուցին առ իւրեանց առ ի պահպանութիւն քաղաքին: Լա յետ անցանելոյ ամսոց՝ մինչ միաբանեալ ամենայն ուսմիկ կաճառացն՝ մանկուրք քաղաքին սպանին զոստիկանս թագաւորին պարսից, և ինքեանք սպստամեալք ի բաց կացին ի ծառայութենէ նորա: Յայնժամ եղև պատե-

¹ Յորին ևս ի սպ. էր՝ Պաղմիոզան, մեր այսպէս:

րազմն ի մէջ բնակչացն քաղաքին Արուսաղէմի, հրէին և քրիստոնէին. և զաւրացեալ բազմութեան քրիստոնէիցն՝ հարին, սատակեցին զբազումն ի հրէիցն: Աւ մնացեալքն ի հրէիցն անկեալ ի պարսպացն՝ գնացին ի զաւրն պարսից: Յայնժամ ժողովեաց Խոռեամ՝ որ է Նաւիկոզան՝ զզաւրս իւր և երթեալ բանակեցաւ շուրջ զԱրուսաղէմաւ և պաշարեաց զնա. և կալաւ ի վերայ նոցա գործ պատերազմի զաւուրս ԺԹ: Աւ փորեալ ի ներքոյ զհիմունս քաղաքին, աւերեցին զպարիսպն: Աւ եղև յաւուրն ԺԹ երորդի՝ յամեանն մարգաց, որ աւր ի է՛ էր ամոյն, յամի ի է՛ երորդի թագաւորութեանն Ապրուէզ Խոսրովայ. զկնի տասն աւուր անցելոյ յետ Օստիկին առին զաւրքն պարսից զԱրուսաղէմ: և սուր ի գործ արարեալ մինչև ցերիս աւուրս՝ սպառեցին զամենայն մարդիկ քաղաքին. և նստան ի ներքս քաղաքին և այրեցին զքաղաքն հուրբ: Աւ հրամայեցին՝ համար անկեղոց դիականցն, և եղև թիւ սպանելոցն ծէ՛ հազար մարդ: Աւ զորս կալան կենդանիք՝ լե՛ հազար մարդ: Կալան և զհայրապետն որում անունն էր Օւրբարիա, և զխաչապանն. և ի խնդիր անկեալ կենսաբեր խաչին՝ սկսան զնոսա տանջել. և զբազումն ի պաշտանէից կառափնատեալ սատակէին ի ժամանակին յայնմիկ: Ապա ցուցին զտեղին՝ ուր ծածկեալ կայր, զոր առեալ վարեցին ի գերութիւն. և զարծաթ և զոսկի քաղաքին ձուլեալ խաղացուցին ի դուռն թագաւորին. ապա վասն անկեղոց ձերբակալացն հրաման հասեալ ի թագաւորէն առնել ի վերայ նոցա ողորմութիւն, շինել զքաղաքն, և զնոսա անդրէն հաստատել յիւրսքանչիւր կարգ: Աւ զհրէայսն հրամայէ հալածական առնել ի քաղաքէն. և անդրէն վաղվաղակի մեծաւ ստիպով կատարեն զհրամանն արքունի: Աւ կարգեցին երիցապետ զոմն ի վերայ քաղաքին՝ անուն Մողեստոս⁵, որ զրէ ի Հայաստան երկիր աւրինակ սյսպէս:

¹ Յօրին. էր՝ իբ. իսկ ի տպ. այսպէս:
² Այսպէս ի ձեռ. օրին. իսկ ի տպ. էր՝ ին:
³ Ի ձեռ. օրին. այսպէս. իսկ ի տպ. էր՝ համարեցին:
⁴ Այսպէս ի ձեռ. օրին. իսկ ի տպ. էր՝ ժէ:
⁵ Ի տպ. եւ ի ձեռ. օրին. էր՝ Մողեստոս:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Ե .

Թուղթ Մողեստոս երիցու առ Տէր Կումիտաս և պատասխանի ի Կումիտասայ կաթուղիկոսէ առ Մողեստոս. նորոգումն տաճարին սրբոյն Հոփսիմայ ի Կումիտասայ կաթուղիկոսէ:

ԱՌ ՏԵՐ ԿՈՒՄԻՏԱՍ

ՏԵՍՌԻ իմոյ ամենայն բարութեան և երանութեան և հոգևորի Կումիտասայ արքեպիսկոպոսի և մետրապաւլտի աշխարհիդ Հալոյ, Մողեստոս նուաստ երէց և տեղապահ Արուսաղէմի:

Աւրհնեալ է աստուած և հայր տեսան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, հայր զթութեանց և Աստուած ամենայն մխիթարութեանց, որ մխիթարեաց զմեզ մխիթարութեամբ բազմաւ ի վերայ ամենայն նեղութեանց մերոց՝ ի զալստեան ձերոյ հաւտիդ: Քանզի՛ ոչ մխիթարեաց զմեզ ի գալստեան դոցա. նախ՝ յիշեցուցանելով զմեզ զառաջին երթեւեկն՝ զոր առնէին ի պատուական տեղիս Արուսաղէմի: Արկորդ՝ զի հաճեաց զմիտս մեր ի գալստեան դոցա, և ծանեաք զի ոչ իսպառ մերժեաց զմեզ Աստուած: Այլ արդարև սոյն Աստուած մեր ի մեզ է՛ ցուցանելով մեզ ի ձեռն նոցուն իրաց զմեծամեծս իւր, որ յառաջ քան զյաւիտեանս մինչև ցայժմ կատարելով և զզաւրութիւն նորա և սքանչելիս նորա աւրհնելով և մեք զՊաւղոսին ասասցուք. «Ո՛րպէս մեծացան գործքքո տէր, զամենայն իմաստութեամբ արարեր: Արդարև անբնին են զատաստանք նորա, և առանց զննելոյ են ճանապարհք նորա: Օ՛ր ի նվ ծանեաւ զմիտս տեսան, կամ ո՛ր խորհրդակից եղև նմա, կամ ո՛ր ետ նմա փոխ և հաստուցանէ նմա, զի ի նմանէ են և նովաւ և ի նա ամենայն. նմա փառք յաւիտեանս, ամէն»: Արդ՝ զի զհալա-

¹ Ի տպ. էր՝ բանի:

ուսկորդսն մեր սիրելիս արար, և ետ զմեզ ի գթութիւն և յողորմութիւն առաջի ամենայն դերջաց մերոց՝ որ զտիրասպանունս և զհրէպոս, որք կարծէին չարչարանաւք սորա դարձեալ թշնամանել զայն՝ որ չարչարեցաւ վասն մեր, զտէրն մեր Յիսուս Քրիստոս՝ զճշմարիտ Աստուածն մեր: Որք համարձակեալ պատերազմեցան իսկ, և այրեցին զպատուական տեղիս զայս: Հաճեցաւ Աստուծոյ մարդասիրութիւնն զնոսա աւարացուցանել ի քաղաքէն սրբոյ իւրմէ Արուսաղէմէ: Որք կամէին բնակիչ առնել ինքեանց, լսեն բովանդակ չընակել, և տեսանել ոչ արժանաւորին և զպատուական և զերկրպագու չարչարանս, և զսուրբ և զկենարնկալ նորա գերեզմանս, և զսուրբ Գողգոթայ մեծափառ նորոգեալ, ճանաչեն հատուցեալ զիւրաքանչիւր փառս. բազում վերագրութեամբ զԱստուծային պաշտաւնն, և զմայր եկեղեցեաց Սիանն, և զվերացումն նորա: Եւ միանգամայն իսկ ասացեալ՝ զամենայն երկրպագու տեղիս նորոգեալ լսելով նախանձաբերին, ոչ ի բարի, այլ ի բնիկ նախանձանք հայրենական հաւր նոցա Կայենի: Քանզի բազում անգամ ջանացան, բազում կաշառաւք հրաման խնդրէին մտանել ի սուրբ քաղաքն, և ոչ արժանաւորեցան Աստուծոյ արգելեալ, որ և խրատեաց՝ զմեզ՝ ոչ ըստ գործոց մերոց, այլ հայրական գթութեամբն դարձուցանել զմեզ ի նորոգութիւն:

Բայց և զհրաշային զրելով ուրախ առնելք զքեզ, ոչ յանխառութենէ և կամ յաւերանաց շինութիւնք երկրպագու տեղեացս այսոցիկ լինին, այլ ի ձեռն նորա ողորմութեանն՝ որով բարձրացոյց զաշխարհս և զառ ինքն ծանաւթութիւն շնորհեաց:

Արդ՝ որպէս ասացեալք թէ շնորհիւն Աստուծոյ ի ձեր սուրբ աղաւթիցդ ամենայն եկեղեցիքս Արուսաղէմի կարգաւորեցան և պաշտին: Եւ խաղաղութիւն քաղաքիս Աստուծոյ և սորին շրջեկիս, որպէս դէմ յանդիման պատմեն ձեզ, որպէս տեսին զայս քրիստոսասէր մարդիկդ ձեր: Քանզի զայս ամենայն ի սորին յաւրինողին՝ և միայն ի մարմնի են գործքն, և ոչ ի մարդկային ձեռաց է զաւրութիւն, զի մի՛ պարծեսցի ամենայն մարմին առաջի նորա: Քանզի նա է խաղաղութիւն մեր որ առնէ զամենայն, որպէս ա-

1 Ի ձեռ. օրին. խրամատեաց:

սացեալք է, և վերստին նորոգէ որպէս այժմիկ մարտեալ՝ ուրախ արասցէ զմեզ ի ձեռն սուրբ աղաւթից ձերոց, քարոզելով զսորին խաղաղութիւն սուրբ եկեղեցեացն և շնորհելով մեզ հովիւս և առաջնորդս եկեղեցեաց նորա: Եւ արկցէ ի միտս ձեր՝ անդադար աղաւթելով վասն մեր, և մի՛ պակասել ամենևին ի յիշել և նայիլ ի մեզ և յաղքատս Արուսաղէմի, և որ ինչ պիտոյ է լնուլ: Եւ եթէ հնար իցէ զաստուածասէր ձեր նախանձդ և ի ձեռնտուութիւն շինածոյ՝ կենարար չարչարանացն ձգել. զի և այսմ բարւոյ և փափազելի պարգեւաց հանդիպիմք. բայց և զայս աղաչեմ՝ զհայրական զձեր սրբութիւնդ և որք ընդ ձեզ սըբասուն եպիսկոպոսունսդ են, առաջի նոցա ընթեռնուլ զթուղթդ:

Եւ այս է թղթոյս պատասխանի՝ զոր գրեցին Հայր Արուսաղէմ առ Մոզեստոս¹:

ՉՅԵՆ աւետաւոր փողոյ մեծի ի հրեշտակէն զոչէ մեզ ի ձեռն թղթոյս այսորիկ հասելոյ յաստուածակերտ քաղաքէ այսի, որ աւետարանէ մեզ ուրախութիւն մեծ:

Վասն այսորիկ ուրախ լինին երկինք, և ցնծասցէ երկիր, զուարճացին փառաւք իւրովք եկեղեցի և մանկունք իւր: Եւ արդ՝ մեք ամենեքեան միաբան գոչմամբ զհրեշտակական փառափանութիւնսն երգեսցուք ասելով. «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»:

ՊԵՏՐՈՍԻՆԻՆ Տ. ԿՈՒՄԻՏԵՍՍԵ

ՇՆՈՐՀԻՆ Աստուծոյ յեպիսկոպոսապետէս և յամենայն ուղղափառ եպիսկոպոսացս և յերիցանցս, ի սարկաւազացս և ի զպրացս, և յամենայն ժողովրդոց աշխարհիս Հայոց ձեզ նեղելոցդ և վշտացելոց, գանալից եղելոցդ և խրատելոցդ, յանձանձելոց և զզուելոցդ, սփոփելոցդ և սիրեցելոցդ ի Հաւրէն երկնաւորէ:

1 Ի ձեռ. օրին. էր՝ առ կայսր:

Եղբայր պատուական Մողեստոս՝ քեզ և ամենայն եկեղեցեացող որ Արուսաղէմի, շնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և և սէրն Աստուծոյ և խաղաղութիւն բազմասցի:

Նախ՝ գոհանամ զԱստուծոյ ի վերայ մխիթարութեանց՝ ընդ որ մխիթարեաց զմեզ, որպէս զի և դուք կարող լինիջիք մխիթարել զայնոսիկ, որ յամենայն նեղութիւնս իցեն: Օ, ի ահաւասիկ մեք իսկ ի ձեռն մխիթարութեան ձերոյ՝ որ եհաս առ մեզ, մխիթարեցաք ի բազում վշտացս և ի սաստիկ նեղութեանցս և ի դառն կտտանացս որ նեղէ զմեզ: Այլ հաւատարիմ է Աստուած որ սիրովեաց հայրական զթութեամբն իւրով զամենայն հաւատս հաւատացելոց ի ձեռն այդորիկ, և մոռացոյց զտրտմութիւնս մեր ուրախութեամբ լրոյս և ձայնիւ շինութեամբդ և խաղաղութեամբդ Արուսաղէմի: Բայց առ մեզ գոչէ մարգարէն, աղաղակէ և ասէ. «մխիթարեցէք, մխիթարեցէ զժողովուրդ իմ՝ ասէ Աստուած, քահանայքդ խաւսեցարո՞ւք ի սիրտ Արուսաղէմի, և մխիթարեցէք զդա, զի լի եղև տառապանաւք»: Իբրև յորդիս մատուցեալ է ի ձեզ Աստուած, քանզի՝ զոր սիրէ տէր, խրատէ. ս իցէ որդի, զոր ոչ խրատեսցէ զնա հայր իւր. զի նորա վերաբն բժշկեցաք, և խրատ խաղաղութեան մերոյ ի նմա: Բայց գիտեա՞ դու զայս՝ ով եղբայր սիրելի, ոչ սակաւ մխիթարութիւն գործէին և մերոյ ժողովրդեանս յերթևեկէ այդ ճանապարհացդ: Նախ՝ զի մոռանային վիշտս և զտրտմութիւն աշխարհիս: Արկորդ՝ զի սրբէին զմեզս իւրեանց ի ձեռն ապաշխարութեան, պահոց և ողորմութեան, տքնութեամբ զտիւ և զգիշեր անհանգիստ ուղեգնացութեամբ: Արբորդ՝ զի մկրտէին զմարմինս ի ջուր սրբութեան ի Յորդանանու յորձանսն հրաղէզս, որ յամենայն տիեզերս աղբերացաւ շնորհքն աստուածային, զի սփռէին զանձուկ սրտի զաստուածամերձ Մինէական լերամբն առ Մովսիսիւ զմարգարէականն՝ (ասելով) ընկեր ցընկեր. «Եկայք ելցո՞ւք ի լեառն տեառն և ի տունն Աստուծոյ Յակովբայ»: Այլ ևս զմեծադոյնն ասասցուք ըստ առաքելական ձայնի. «զմատչելն ի Միովն լեառն և ի քաղաք Աստուծոյ կենդանոյ Արուսաղէմն յերկինս», և ի բիւրաւոր բանակս հրեշտակաց և յեկեղեցիս անդրանկաց գրեւոյն յերկինս, զաթուն Աստուծոյ ի վերայ երկրի տեսանել, և զգատաւորն ամենեցուն զԱստուած

տեսանելով բազմեալ յերկնաւոր խորանի, և ի վերայ աստուածընկալ խարսխիդ: Իսկ եբրև դարձոյց բարձրեալն զերեսս իւր ի մէնջ, և նայեցաւ ի մեզ՝ խեթիւ արեգականն, և հետեւելով հետտեցան անձինք մեր և խոսկեցաք: Տեառն Աստուծոյ մերում արգարութիւն, և մեր ամաւթ երեսաց: Այլ յորժամ կամեցաւ Աստուծոյ մարգասիրութիւնն ի վերայ կործանելոցդ սաստկութեամբ՝ առնել բարերարութեամբ քաղցրութիւն, ընկզմեցաք ի խորութիւն բարձրութեան: Այլ ի վերայ այսր աւետաբեր նկարազրի՝ անդադար բերանովք՝ անհանգիստ լեզուաւք զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ զբարերարն և զարանչելագործն և զպարգևաբաշխն աւրհնեսցուք. զի թէպէտ և այնպէս ահագին և սաստիկ էր սուրակոխ և հրակէզ աւրն դատաստանին քոյ, այլ ճարտարապետն իմաստուն՝ որ ընտրեացն և սրբեացն զձեզ՝ որպէս ոսկի ի բովս, նոյն նորոգեսցէ վերստին զհառս իւր ի վերայ քոյ, և զարմանալի արասցէ մխիթարութիւն իւր ի քեզ:

Այլ զայս ամենայն սիրելին մեր յառաջագոյն պատմեաց մեզ յասելն իւրում զէջ Միովնի Արիքով, զանկեալդ ի ձեռս աւազակացն՝ որք մերկացուցին զդա, և վէրս ի վերայ վերաց եղեալ թողին կիսամահ և զնային. տեսանել զդա քահանայից ճանապարհորդաց՝ և առնել զանց. տեսանել զդա հրէից և զևտացոց և ամբարշտաց՝ և առնել զանց. զիւրովին ճանապարհորդելդ, զթութեամբդ մատչելդ, պատել զվէր դորա և արկանել ի դա զողորմութիւն և զարիւն կենարար: Ասէ ձէթ և գինի արկանել ի վերայ դորա և պատել զի բժշկեսցի: Որ ահաւասիկ տեսան՝ ածեալ ի պանդոկի յայդ՝ և դարմանել և զերիս դահեկանս՝ որ ետ ի պանդոկապետն, ահաւասիկ դու ունիս ի ձեռս քոյ դարման առատ: Այլ զոր ինչ ծախեսցես ի դա՝ ի միւսանդամ զալտեանն հատուցէ քեզ:

Մի այսուհետև ողբասցէ Միւսն, և մի՛ զգեցցի սուգ Արուսաղէմ, քանզի աւաղիկ եկեալ հասեալ է արքայն Քրիստոս փրկել և մխիթարել. այլ պսակ մխիթարութեան քո ի ծաղկացու

1 Ի ձեռ. օրին. էր՝ ի քեզ խեթիւ:
2 Ի միւս մ օրինակի՝ հետան:
3 Ի ձեռ. օրին. էր՝ յայդ:

չարչարանաց նորա քոլորի, և մահ նորա թագ մխիթարութեան եղիցի ի վերայ գլխոյ քոյ: Յոյժ հաշէին և մաշէին չարքդ որ զիքդ հրէից՝ ո՛վ սիրելի, զի ծառքդ քրիստոսեանք՝ զորս հատին տապարաւք կատարութեամբն իւրեանց ի ձեռն անմիտ փայտահարաց, ահաւաղիկ արձակեցին շառաւելք, և բազմացան: Եւ ելից զդա բարձրեալն ձիթենեաւք՝ և արմաւենեաւք, զոր խաչահաւուացող մանկունք և տեսանել անգամ մի՛ արժանաւորեսցին:

Բայց դուք եղբարք, ըստ առաքելոյ ձայնին՝ ողջ լերուք ի Տէր, հաստատուն կացէք, մխիթարեցարուք, միաբան լերուք, խաղաղութիւն արարէք, և Եստուած խաղաղութեանց և սիրոյ եղիցի ընդ ձեզ, ամէն:

Շինուին տաճարին Հռիփսիմեայ:

Եւ եղև յամի ի՞նչ երրորդի թագաւորութեանն Եւրուէզ Խոսրովու՝ քակեաց կաթուղիկոսն Կուսիտաս զմատուռ սրբոյն Հռիփսիմեայ ի Վաղարշապատ քաղաքի, զի կարի ցած և մթին էր շինուածն, որ շինեալ էր սրբոյն Սահակայ հայրապետի Հայոց կաթուղիկոսի՝ որդւոյ սրբոյն Ներսիսի:

Եւրդ՝ մինչդեռ քակէին զորմն մատրանն, երևեցաւ յանկարծակի լուսաւոր և չքնաղազիւտ արքունական մարգարիտն՝ այսինքն կուսական մարմին սրբոյ տիկնոջն Հռիփսիմէի: Եւ քանզի անգամ անգամ յաւշեցին զնա յաւշեալ ի միմեանց, և երանելի սրբոյն Վրիգորի կնքեալ մատանեաւ իւրով և մատանեաւ երանելւոյն Սահակայ Հայոց կաթուղիկոսի, զոր նա ոչ համարձակեցաւ բանալ: Եւ կնքեալ իւրով ևս մատանեաւ, որ արժանի իսկ էր կնքել զայսպիսի մարգարիտ՝ երկոց հաւատարմաց երրորդ մատանեաւք:

Ո՛վ մարգարիտ, որ ոչ ծովածին, այլ մարգարիտ՝ որ ծնեալ ի թագաւորական ազգէն, և սնեալ ի գիրկս սրբութեան, և նուիրեալ Եստուծոյ, որում ցանկացեալ էին տեսանել զքեզ արդարք, և խանդակաթէր ի սէր քոյ երանելին Կուսիտաս:

Չափ հասակի էր երանելւոյն ինն թղաւ և չորս մատուռս, և զզրդեալ ամենայն կողմն հիւսիսոյ դայր յերկրպագութիւն, և բազում ախտաժեստաց լինէր բժշկութիւն ամենայն ցաւոց: Շինեաց

զեկեղեցին՝ և զերանելին եթող ի բացեայ վասն զիջութեան որմոյն մինչև ցամաքել կրոյն: Եւ աւամիտիեցաւ ի կայանս իւր:

Վերացոյց և զփայտայարկս սրբոյ կաթուղիկէին. նորոգեաց և զխախուտ որմոյն. շինեաց զբարայարկս: Եւս եղև յամն Յովհաննական վանաց երկոց սրբոյ կաթուղիկէին:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Օ:

Գալ խոռեմայ զօրու բազմաւ ի Քաղկեդոն առնուլ զի. Պօլիս. յորդոր եւ ընծայ կայսերն. հաւանիլ նոցա եւ դառնալ յետս. դարձեալ գալ Պարսից ի Բիւզանդիա. պատերազմ մեծ ի ծովու. պարտութիւն Պարսից. հրովարտակ խոսրովայ առ Հերակլոս. շունչ Հերակլի ի վերայ Պարսից. պատերազմառ Յիզրանակերտի. և յաղթութեամբ ևւ աւարաւ գալ Հերակլի ի Կեսարիա կապաղովկացւոց՝ եւ անտի վերստին գիմել ի վերայ խոսրովու, եւ պատերազմ ի դաշն Նինուէի. պարտութիւն Պարսից:

Եւ եղև յայնմ ժամանակի զիմեաց զնաց Խոռեմաւ զաւրու իւրով ի Քաղկեդոն, և բնակեցաւ դէմ յանդիման Բիւզանդիայ, և խնդրէր անցանել և զերել զքաղաքն թագաւորանիստ:

Եւրդ իբրև ետես կայսրն Երակղոս զհէնն՝ որ եկն ի կործանել զթագաւորութիւն նորա՝ ակամայ բարեկամանայ և մեծարէ զնոսա իբրև զվաստակաւորս և զսիրելի հիւրս. ել ընդ առաջ նորա պատարագաւք, և տայր զաւրաւարին և իշխանացն մեծամեծ ընծայս: Եւ բաշխէր զաւրացն հոգս և ճաշ և ընթրիս ամենայն զաւրացն մինչև ցեւթն աւր. և ինքն նստեալ ի վերայ նաւու կայր ի մէջ ծովուն և խաւսէր ընդ նոսա այսպէս. «Օ, ի՛նչ կամիր առնել կամ է՛ր եկիք ի տեղիս յայս. մի՛թէ զծով իբրև զցամաք համարիք մարտնչել ընդ նմա: Կարող է Եստուած՝ եթէ կամի, ցամաքեցուցանել զսա առաջի ձեր. բայց զդոյշ լերուք՝ գուցէ ոչ հաճեսցի Եստուած և խնդրեսցէ ի ձէնջ զվրէժ անդունդք ծովուն: Քանզի ոչ եթէ վասն աստուածալաշտութեան ձերոյ ետ ձեզ յաղթութիւն, այլ վասն մերոյ անաւրէնութեան. մեզք մեր արարին

զայս, և ոչ թէ քաջութիւնն ձեր: Լա կամ զի՞նչ խնդրէ թագաւորն ձեր յինչն՝ որ ոչ առնէ ընդ իս զհաշտութիւն. բառնալ կամ ժիցի զթագաւորութիւնս իմ, մի ջանասցի՞, քանզի զսա Մստուծոյ հաստատեալ է, և բառնալ զսա որ ոչ կարէ, բայց եթէ Մստուծոյ այնպէս ինչ թուեսցի, կամք Մստուծոյ կատարեսցին: Լա կամ ասիցէ, եթէ ես նստուցից ձեզ թագաւոր. արասցէ զով և կամեսցի, և մեք ընդունիմք: Եւ զքէն արեան Մաւրկայ խնդրիցէ՝ խնդրեաց Մստուած ի ձեռաց Փոկասայ ի ձեռն հաւր իմոյ Հեւրակի. այլ տակաւին ծարաւի է արիւնարբութեամբ: Մինչև յե՛րբ ոչ յազեսցի արեամբ. միթէ ոչ կարէին Հռոմք սպանանել զնա և բառնալ զտէրութիւնն պարսից, յորժամ ետ զնա աստուած ի ձեռս մեր. այլ արար ի վերայ նորա ողորմութիւն: Լա ես զնոյն խնդրեմ ի նմանէ՝ զհաշտութիւն և զսէր: Լա ես խընդրեմ ձէնջ երիս ինչս, և լուարուք ինձ. ի բաց արարէք յաշխարհէս՝ զհուր և զսուր և զգերութիւն. և յերեցունցդ աւգուտ գտանէք, զի ոչ դուք նուազիք ի սովու, և ոչ հարկք արքունի կորնչիցին: Լա ես առաքեմ աւասիկ թագաւորի ձերոյ հրովարտակ պատարագաւք խնդրել ի նմանէ զհաշտութիւն և ընդ իս զխաղաղութիւն: Լա նոցա ընկալեալ զընծայս՝ հաւանեցան առնել ըստ խնդրոյ նորա: Իսկ թագաւորն պարսից ընդունէր զպատարագան բերեալ ի կայսերէ, և զհրեշտակն անդէն ոչ արձակէր: Լա հրաման տայր զաւրաց իւրոց նաւաւք անցանել ի Ռիւզանդիա: Լա կազմեալ նաւ սկսաւ պատրաստել նաւամարտութիւն ընդ Ռիւզանդիայ. և ելին ընդ առաջ նորա ի Ռիւզանդիոյ գաւրք նաւամարտիկ: Լա եղև պատերազմ ի մէջ ծովուն՝ ուստի դարձան ամալթով զաւրքն պարսից. և կորեան ՚ի հազար մարդ նաւաւք, և այլ ոչ ևս համարձակեցան ի նոյն գործ:

Լա եղև յամի լի՞ երորդի Խոսրովայ արքայի՝ զրէ առ Երակղոս հրովարտակ այսպէս:

«Մստուածոց պատուական և ամենայն երկրի տէր և թագաւոր և ծնունդ մեծի Երամազդայ Խոսրով՝ առ Երակղէս անմիտ և անպիտան ծառայդ մեր:

1 Յս. Թում. Երծր. եր 99. իսկ ի տպ. և. ի ձեռ. օրին. ևր լիկ՝ ջանասցի:

«Ո՛չ կամեցեալ տալ զանձն ի ծառայութիւն, այլ տէր և թագաւոր կոչես զքեզ, և զանձ իմ որ առ քեզ են, ծախես, և զծառայս իմ պատրես. և զզաւրս աւազակաց ժողովեալ՝ չտաս ինձ հան, գէտ: Ո՛չ սպաքէն սպառեցի զյոյնս: Լա դու ասես վստահանալ Մստուածն քոյ. վասն է՛ր ոչ փրկեցին զԿեսարիա և զԼարուսաղէմ և զԼիզքսանդրիա մեծ ի ձեռաց իմոց: Միթէ և այժմ ոչ գիտես՝ եթէ զծով և զցամաք ինձ հնազանդեցուցի. իսկ արդ՝ միայն զԿոստանդնուպաւլիս ոչ կարացից բրբէլ: Բայց արդ՝ զամենայն յանցանս թողումք քեզ. արի՛, առ զկին քո և զորդիս, և եկ այսր: Լա տաց քեզ ագարակս, այդիս և ձիթենիս, որով կեցցես. և մեք սիրով նայեսցուք ի քեզ: Մի խաբեսցէ զքեզ սնոտի յոյսն ձեր. զի Քրիստոսն այն որ զանձն իւր ոչ կարաց ապրեցուցանել ի հրէիցն. այլ սպանին կապեալ զփայտէ. զքեզ զիսորդ կարէ ապրեցուցանել ի ձեռաց իմոց: Եւ եթէ իջանիցես յանդունդս ծովու՝ ձգեցից զձեռն իմ, և ըմբռնեցից զքեզ. և ապա տեսցես զիս, որպէս դու ոչ կամիցիս»:

Լա առեալ Երակղի կայսեր զհրովարտակն՝ հրամայեաց ընթեռնուլ առաջի հայրապետին և մեծամեծացն: Լա մտեալ ի սուրնն Մստուծոյ՝ տարածեցին զհրովարտակն առաջի սրբոյ սեղանոյն. անկան ի վերայ երեսաց իւրեանց յերկիր առաջի Տեառն, և լացին դառնապէս, զի տեսցէ զնախատինսն՝ զոր նախատեցին զնա թշնամիք նորա:

Հաճոյ թուեցաւ Երակղի և ամենայն սինկղիտոսացն նստուցանել զԿոստանդոս՝ որդի Երակղի, յաթոռ թագաւորութեանն՝ որ էր մանուկ փոքր: Լա Երակղի հանդերձեալ զինքն՝ առնուլ զկին իւր և զնալ յարևելս. ապա յայնժամ աւելի ևս հաստատեցին զԿոստանդին ի պատիւ թագաւորութեան ըստ առաջին բանին:

Եւ պատրաստեցաւ Երակղոս կնաւն և ներքինեաւքն և իշխանաւք դրանն և արար զՕստիկն ի Կոստանդնուպաւլիս, և զյոզոյ Օստիկն նաւեաց ի ծով ի Քաղկեդոն: Հրաման տայ զաւրաց իւրոց ժողովել ի Կեսարիա կապաղովկացւոց, և ինքն չուարարեալ ի Քաղկեդոնէ՝ եկն ի Կեսարիա, և եհար զխորան իւր ի մէջ բանակին, և կոչել հրամայեաց զամենայն զաւրսն և ընթեռնուլ զհրովարտակն առաջի նոցա, և պատմէր զեւն իւր առ

նոսա: Իսկ զաւրն թէպէտ և ընդ բանսն խոսվեցան, սակայն խնդութեամբ ուրախ եղեն ի վերայ գալստեան նորա: Աւրհնեցին նմա զյաղթութիւնն և ասեն. «Ամենայն ուրեք ուր և երթիցես՝ ընդ քեզ եմք ի կալ և ի մեռանիլ. և եղիցին ամենայն թշնամիք քոյ հող ի ներքոյ ոտից քոց, ի ջնջել զնոսա յերեսաց երկրէ տեառն Աստուծոյ մերոյ, և ի բառնալ զնախատինս իւր ի մարդկանէ:» Զուեաց զնաց Արակլոս ճի՛ հազարաւ, և երթեալ ի դուռն թագաւորին պարսից, և ճանապարհ կալեալ ընդ կողմանս հիւսիսոյ՝ ել զէպ ուղիղ ի կարնոյ քաղաք, և հասեալ ի Վրլին այրարատեան՝ աւերէ զնա և զՆախճաւան:

Եւ զիմեալ ի Գանձակ արի գեւղն այն¹, կործանէ և զբազինս Հրատին մեծի՝ որում Վ շնասպն² կոչէին: Եւ արքայ Խոսրով փութացուցանէր զզաւրս իւր՝ որ ի յունաց գաւառին՝ զի հասցէ նմա յաւգնականութիւն: Օքի թէպէտ և կազմեցին զերիվարս իւր, և ետ ի ձեռս Շահենայ պատգոսապանի, այլ նուազէր զաւրն և չկարացին ունել զդէմ. զգանձս իւր ամբարէր ի Տիգրոն, և ինքն պատրաստէր ի փախուստ: Իսկ զաւրն պարսից փութանակի հասանէին ի Մրծուին: Ազդ լինի Արակլի կայսեր եթէ եկն Խոռեամ ի Մրծուին, առնու զզաւրս իւր և գերութիւն, և դառնայ առ ամուր աշխարհաւն Մարաց. զայ հասանէ ի Փայտակարան: Ազդ եղև Խոսրովու՝ եթէ դարձաւ Արակլոս և եհաս ի Փայտակարան, և կամի ընդ Աղուանս անցանել ի Վիրս. հրաման ետ զաւրավարի իւրոյ Շահր Վարազայ՝ զի զառաջն կալցի: Եւ նա փութով հասանէ Մարարատ, և անցանէ ի Գարդման ընդդէմ նորա, և բանակի ի միւս Տիգրանակերտի յանդիման նորա: Եւ Շահենն լի աւ հասեալ բանակեցաւ ի թիկանց Արակլի ի Տիգրանակերտ աւանի: Եւ էին սոքա աստի, և նոքա անտի բանակեալ: Եւ բանակն Արակլի ի մէջ նոցա երկոցունց:

¹ Ա. Թովմ. Երծր. եր. 102՝ Գանձակ Ետրպատականի
² Ի ձեռ. օրին. եր՝ Վ շնասպն կրէին: Ի տպ. Վ շնասպն: Խեբ եղար Վ շնասպ, ուղղագրին համարեալ զայս ձեռ ըստ հնչման Հայոց. տես յեր. 29 Վարդան Վ շնասպ. նոյնպէս առ Ղազ. Փարպ. եր. 359, 390, 487, 489, 325, եւ այլն, նոր տպ. զանուանս՝ Ետր Վ շնասպ, Նիխոր Վ շնասպգատ, Խիհր Վ շնասպ, Յզատ Վ շնասպ եւ այլն: Իսկ ըստ պարսից հնչման անուն հրատիս եր՝ گوسپان Գուշասպ, թերեւս Վ շնասպ, այլ ոչ Վ շնասպ կամ Վ շնասպ:

Իբրև ետես Արակլոս, եթէ ի մէջ արկին զնա՝ դարձաւ ի վերայ զաւրուն՝ որ ի թիկանց կողմանէ, հապճէպ զաւրութեամբ եհար զնա և խորտակեաց և զնաց ընդ Ծղուկս, և թափեցաւ ընդ լեռնակողմն ի դաշտն Նախճաւանն ի ձմերան ժամանակի:

Եւ Շահր Վարազ զաւրու իւրով, և Շահենն իւրովք զերծելովք զնացին զհետ նորա: Իսկ նորա հասեալ անցանէ ընդ հուն գետոյն Արասիայ՝ յաւանն Վրնջուհիս և բանակի յանդաստանս նորա: Եւ զաւրն պարսից հասեալ՝ ոչ կարացին անցանել զգետոյն այն աւրն: Հասանէ Արակլոս ի Նազրեանդ և անցանէ Մալահունիս, և բանակի ի գեւղն՝ որ կոչի Հրճմուհիք: Եւ Շահր Վարազ սփռէր զզաւրս իւր Մղիովիդ, և ինքն այրընտիր եղեալ զհազար սպառազինաց վառելոց քաջաց: Եւ երթեալ նստի Մրճէշ գաւառի՝ դարանամուտ լինել, որպէս զի ի մէջ գիշերին անկցի ի վերայ բանակին Արակլի:

Ազդ լինի Արակլի ի ձեռն արձակելոյ լրտեսաց՝ եթէ եկն Խոռեամ, և դարանակալ եղև ի վերայ քոյ: Յայնժամ Արակլոս ըստ նմին աւրինակի այրընտիր և ձիընտիր առնէ, և յարձակի ի վերայ նորա քսան հազարաւ, և հասեալ Մղի, գտանէ զարսն յառաջ մարտիկ՝ հինգ հարիւր: Նախ՝ զնոսա կոտորէ, և զերծեալ մի ոմն ի հեծելոցն՝ հասեալ ի Մրճէշ գոյժ արկանէ Խոռեմայ՝ եթէ հասեալ է թշնամին ի վերայ քոյ, և կոտորեցին զզաւրն պէշոպա² Մղի: Եւ բարկացաւ Խոռեամ ի վերայ առնն, հրամայեաց զնա կապել ոտիւք և ձեռաւք, և ասէ. «Արակլոս ցարդ յինէն փախտական գնայր, արդ եկեալ հասեալ եմայսպիսի զինու, և նա յինէն ոչ փախիցէ:» Եւ ինչ նորա բանքն ի բերան էին, և նորա հասին ստիպով ի վերայ նոցա, պատեցին զքաղաքն երեք կուսէ, և բորբոքեցին զնա հուրը, և այրեցին զզաւրացն բազմութիւնս: Եւ եթէ ելանէր ոք ի նմանէն ի փախուստ, անդէն ըմբռնեալ ստակէին. և ապրեալ ոչ որ ել ի նոցանէ, զի զամենեսին եկեր հուր ահազին: Իսոյց Շահր Վարազ զերծաւ՝ նստեալ ի վերայ նուաստ

¹ Ա. յայլս ի ձեռ. օրին. իսկ ի տպ. եր՝ զաւրսն քաջամարտիկ:
² Ոչ է այս անուն զաւրապետի ուրուք, այլ ազատազուծին պարսիկ բառիս یشاپ փեշոպ, թերեւս ըստ նախկին հնչման՝ պեշոպայ, այսինքն՝ յառաջապահ զունդ:

երիվարի. այնպէս զերծեալ զնաց առ զաւրս իւր, զոր ժողովեալ էր յԱղիովիտ գաւառի:

Իսկ Երակլոս առ զաւար և զկապուտ բանակի նոցա՝ դարձաւ յաղթութեամբ մեծաւ, և երթեալ հասանէ ի կողմանս Կեսարացոց. և Շահր Վարազ զնաց զհետ նորա փութանակի: Բայց զի յաւգնեալ էր զաւրն՝ խորհեցաւ բազում գաւառս ընդ մէջ արկանել զի հանգիցէ զաւրն և կազմիցի. և զնացեալ ի կողմանս Լսիացոց, անդ սիռեալ զաղարեցին:

Յայնժամ առեալ Երակլի զզաւրս իւր՝ դարձաւ յերկիրն Հայոց, անցեալ ընդ Շիրակ հասանէ ի հուն զետոյն Երասխայ, և անց ընդ գետաւն առ Վարդանակերտաւն աւանաւ, երթեալ թափեցաւ ի Գոգովիտ գաւառ: Եւ Ռոճիկ Վահանայ և զաւրուն պարսից կարծեցեալ զնոսա փախստական գնալ: Իսկ նորա ճանապարհ կալեալ ի Հեր և ի Օարեանդ գաւառ, դէպուղի ի Տիգրոն ի վերայ Խոսրովու: Եւ իբրև միջամուկս եղև ի սահմանս Լսորպատական գաւառի, ապա ուրեմն լուր եղև Ռոճ Վահանայ, առ զզաւրս իւր և զնաց զհետ նորա ի Նախճաւան քաղաք: Եւ յնպէս փութով զնացեալ զաւր և զղիշեր, մինչև չոգաւ եհաս մերձ ի նա: Եւ նորա անկեալ յայնկոյս լերինն Օարասպայ՝ յերկիրն Լսորեստանեաց: Եւ սոքա պնդեցան զհետ նորա. և նոցա դարձեալ ընդ արևմուտս՝ զնաց ի Նինուէ: Եւ եկեալ այլ զաւրս յաւգնականութիւն Ռոճ Վահանայ ի դրանէ արքային՝ արք ընտիր յամենայն թագաւորութենէն, և խառնեալ ի միմեանս՝ հետամուտ եղեն Երակլի: Իսկ Երակլոս ձգեաց զնոսա մինչև ի դաշտն Նինուէի՝ և դարձ ետ ի վերայ նոցա սաստիկ զաւրութեամբ. և էր բալ ի վերայ դաշտին: Եւ ոչ գիտացին զաւրն պարսից զգարձն Երակլին ի վերայ նոցա մինչև երթեալ խառնեցան ընդ միմեանս:

Եւ այնպէս զաւրացոց տէր զողորմութիւն իւր ի վերայ Երակլի յաւուր յայնմիկ, մինչև հարեալ սատակեցին զնոսա իբրև զայր մի և սպանին զզաւրավարն ի պատերազմի: Եւ զմնացեալսն շրջափակ արարեալ կամէին զամենեսեան սատակել: Իսկ նոցա բողոք կալեալ թէ «աստուածասէր և բարերար տէր, արա՛

1 τὸ ὄρος τοῦ Ζάρα. Chron. Pasch.

ի վերայ մեր ողորմութիւն»: Յայնժամ Երակլոս հրամայեաց զնոսա թողուլ ի բաց: Եւ ինքն հրամայեաց Երակլոս ասպատակել ի վերայ երկրին:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Է

Փախուտ խոսրովայ. առնուլ Հերակլի զՏիգրոն և այրել, և դառնալ յԼսորպատական սպանումն խոսրովայ և բառասուն որդեց նորին. թագաւորել զաւատայ և հաշտութիւն առնել ընդ Յայնս, և ի բաց թողուլ զսահմանս:

Իսկ Խոսրով արքայ պարսից փախստական գնաց՝ անցանել ընդ Գղլաթ գետաւ՝ ի Վեհ Կաւատ, հատեալ զլարս նաւակամրջացն: Եւ Երակլոս հասեալ բանակեցաւ առ դուռս մերձ Տիգրոն քաղաքի, և այրեաց զամենայն ապարանս թագաւորականս շուրջ զքաղաքան: Եւ ինքն զնաց յԼսորպատական ամենայն աղիւն և բազմութեամբ իւրով՝ զի էին միտք Երակլի զարհուրեալ ի Խոռեմայ: Իսկ Խոռեմ ոչ եկն Խոսրով արքայի յաւգնականութիւն, այլ եկաց անդէն ուր էրն ի կողմանս արևմտից: Եւ Խոսրով արքայ դարձաւ անդէն ի տուն, և հրամայեաց կազմել զնաւակամուրջսն: Բայց տիկնայքն և որդիքն արքայի և զանձն և ախոռն արքունի երիվարացն էին ի Վեհ Կաւատ:

Սկսաւ Խոսրով ժողովել զմնացեալ նախարարսն, և խաւսէր ընդ նոսա ահագին դատաստանաւք՝ եթէ «ընդէ՛ր և ոչ զուք մեռարուք ի տեղոջ պատերազմին, քան եթէ գալ առ իս. արդեօք զԽոսրով մեռեալ կարծէիք»: Յայնժամ խորհուրդ միաբանութեան ի մէջ առեալ ասեն. «Թէպէտ ի թշնամեացն ապրեցաք, բայց ի ձեռաց դորա ոչ զոյ մեզ ապրել. այլ եկայք իմացուք ինչ»: Յայնժամ երգուան առ միմեանս, և զնացեալ ի զիշերի ընդ զոմն ի Վեհ Կաւատ, կալան զլա և կարգեցին ի վերայ նորա պահապանս. և թագաւորեցուցին զԿաւատ զորդի նորա. նաև զերիվարսն որով եկեալ էր Խոսրով ի Տիգրոն, հանին զաղտաբար: Իսկ յորժամ

եհաս գոյժ աղաղակին այսորիկ առ խոսորով՝ ընդոստուցեալ յա-
 չէն՝ զարհուրեցաւ. խնդրեալ երիվար, և մտեալ յասպաստանն
 ոչ գտին: Եւ արքայ Կաւատ եկն անց ամենայն զաւրաւքն իւր-
 ովք: Եւ արքայ խոսորով յայլակերպս եղեալ՝ եմուտ ի բուրաս-
 տանն արքունի, և մտեալ ընդ թաւ թփով ծաղկոցին զաւզեալ
 դադարեաց: Եւ եկեալ Կաւատ արքայ հրամայեաց խնդիր առնել,
 և գնացեալ ի բուրաստանն՝ գտին զնա. կալան զնա և ածին դահիճ
 անդր: Եւ հրամայեաց Կաւատ արքայ և սպանին զնա: Եւ վասն
 որդւոցն խոսորովու ասեն նախարարքն. «Ո՛չ է արժան ապրել նո-
 ցա, զի խռովութիւն յարուցանեն»: Յայնժամ հրաման ետ արքայ
 Կաւատ և սպանին զամենեսին ի միում ժամու՝ արս ին. և խնդրեաց
 յինքըն զտիկնայս և զգանձս և զխոռոս արքունի:

Այս սկսաւ արքայ Կաւատ խորհուրդ առնել ընդ նախարարս
 թագաւորութեանն իւրում եթէ «պարտ է հաշտութիւն առնել
 ընդ կայսեր, և ի բաց թողուլ զամենայն շահմանս թագաւորու-
 թեան նորա. և ընդ ամենայն կողմանս հաշտութիւն արասցուք»: Եւ
 հաւանեցան միաբանութեամբ առնել այնպէս: Յայնժամ հրա-
 մայէ Կաւատ արքայ գրել առ Երակլոս հրովարտակ ողջունի. և
 թողու ի բաց զամենայն սահմանս նորա: Եւ տայ տանել նմա եր-
 դումն, աղ կնքել և տանել ընդ հրովարտակին. արձակէ զՌաշ¹
 ոմն իշխան, մեծամեծ ընծայիւք հաստատել զնա ի վերայ միաբա-
 նութեանն այնորիկ:

Եւրդ՝ իբրև եհաս Ռաշն այն և ետ աւետիս և մատոյց զհրո-
 վարտակն, և կալաւ զառաջեալ զընծայսն, մեծապէս գոհացան
 զԱստուծոյ Երակլոս արքայ և ամենայն զաւրք իւր: Յայնժամ
 հրաման ետ արքայ Երակլոս արձակել զբազմութիւն գերութեանն
 և զաւարն ամենայն ի բաց տալ: Եւ գրէ կտակաւ հնութեան, և
 հաստատէ խաղաղութիւն հանդերձ երդմամբ, և արձակէ զոմն
 յիւրոց գլխաւոր նախարարացն՝ որում անունն էր Յուստաթ², հան-
 դերձ մեծամեծ ընծայիւք: Եւ զՌաշն այն մեծարեալ ընու պա-
 տուական գանձիւք, և արձակէ: Եւ իւր չուեալ խաղաղութեամբ

¹ Ի ձեռ. օրին. էր՝ գրուան ոմն:

² Εὐστάθιον μεγαλοπρεπέστατον ταβουλάριον Chron. Pasch.

զնաց ի տեղի իւր: Եւ Յուստաթ երթեալ ընծայիւք առաջի Կա-
 ւատայ արքայի և մատուցանէ զհրովարտակն, և առաջի ունի զըն-
 ծայսն: Իսկ արքայ Կաւատ խնդութեամբ ընկալաւ զնա. և դար-
 ձեալ վերստին հաստատէ առ նմա զբանս խաղաղութեան, և սահ-
 մանացն հաստելոց երդմամբ հրովարտակաց. և կնքեալ աղ ըստ ա-
 ռաջին աւրինակին զՅուստաթ ըստ առաջին թագաւորաց: Եւ
 յանդիման նորա հրամայէ գրել առ Շահր Վարազ, զի ժողովեացէ
 զզաւրն և եկեցոցէ անցցէ յերկիրն պարսից, և ի բաց թողցէ զսահ-
 մանս յուսաց, թէպէտ և նա ոչ կամեցաւ լսել հրամանին այն-
 միկ. և զՅուստաթ արձակեցին լի գանձիւք, և գնաց:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Բ:

Մարգպան լինել վարազտիրոցի որդւոյ Սմբատայ. ընտրել կաթուղիկոս ֆրիստափո-
 րայ և անկանիւն. յաջորդելն Եգրի. վախճանիլ Կաւատայ, և թագաւորել Սրտաշրի
 որդւոյ նորա. զիւր Հերակլի առ խոռեմ, և խնդրել զսուրբ խաչն ի նմանէ. սպանուին
 Սրտաշրի և թագաւորել խոռեմայ. սպանուին խորեմայ և թագաւորել Քրոր զստերն
 խոսորովայ. յետ սորա խոսորովայ ումնն. և յետ սորա Սգարմիդուխտ զստեր խոսորովայ.
 յետ սորա Որմզդի. ապա թագաւորել Յազկերտի:

ՅԵՆՔՅԵՐ կոչէ արքայ Կաւատ զՎարազտիրոց զորդի Սմբա-
 տայ Բագրատունւոյ՝ խոսորով Շահր Վարազ կոչեցելոյ, և տայ նմա զիշ-
 խանութիւն տանուատէրութեանն. առնէ զնա մարզպան. և արձա-
 կէ ի Հայս հանդերձ ամենայն ընչիւք հայրենի, զի զաշխարհն
 ի շինութեան պահեսցէ: Եւ իբրև եկն նա ի Հայս, խնդու-
 թեամբ ընկալան զնա ամենայն աշխարհն Հայաստանեայց.
 բայց զի մեռեալ էր երանելին Կուսիտաս կաթուղիկոսն և
 կայր տեղին անհրամանատար. խորհուրդ առնէր ընդ ամենե-
 ցուն անասնել զոմն արժանաւոր: Յայնժամ առաջադրութեամբ
 Թէոփորոսի Ռշտունեաց տեառն՝ ընտրեցին զոմն անապատական՝

Ղարահամեան տանէ՝ որում անունն էր Քրիստափոր: Օճա նստուցին կաթուղիկոս, և նա դիպաւ այր հպարտ և ամբարտաւան, որոյ լեզու իւր էր իբրև զսուր սուսեր: Սա բազում խուովութիւն յուզեաց և արկ սուր ի մէջ ընդ Մսպետ և ընդ եղբայր իւր չարախօսութեամբ: Կալաւ սա զաթոռ հայրապետութեան ամս ք. և յամին երրորդի եղին ի վերայ նորա բամբասանս: Լա ժողովեալ ամենայն եպիսկոպոսունս և իշխանս արարին քննութիւն: Լա եկեալ արք երկու ի նորին ընտանեաց և վկայեցին զմանէ առաջի ամենայն բազմութեանն. ապա արձակեալ զոմանս յեպիսկոպոսաց անտի: Լա առին ի նմանէ զփակեղն պատուոյ քահանայապետութեան, և ընկեցին զնա ի կարգէն և հալածեցին զնա անարգանաբ: Լա անդէն փութանակի նստուցին կաթուղիկոս զԼոր ի Նիզ գաւառէ, որ էր առ երանելոյն Կումիտասաւ կարգեալ փակակալ սրբոյն Գրիգորի. և սա էր այր խոնարհ և հեզ, որ ոչ կամէր զոք ցասուցանել, և ոչ ելանէր ի բերանոյ նորա բան տգեղ:

Լա արդ՝ մինչդեռ խորհէր Կաւատ արքայ շինութեան աշխարհի, և կամէր ընդ ամենայն կողմանս խաղաղութիւն առնել, կեցեալ ամիսս վեց՝ վախճանեցաւ: Լա նստուցին թագաւոր զՂարտաշիր զորդի նորա. և նա էր մանուկ տղայ: Յայնժամ Լորակոս զրէ առ խոռեամ այսպէս. «Կաւատ թագաւոր ձեր վախճանեցաւ և քեզ հասեալ թագաւորութեանն այն աթոռ. և ես քեզ տամ զնա, և զաւակի քո՝ յետ քո: Լա եթէ զաւր պիտոյ է՝ արձակեցից յաւգնականութիւն որչափ և պիտոյ իցէ քեզ, և ուխտ դիցուք ի մէջ իմ և ի մէջ քո հանդերձ երգմամբ զրով և կնքով»: Յայնժամ դիւրաւ հաւանեալ խոռեմայ՝ թողու ի բաց զՂղեբսանդրիս, և առեալ զամենայն զաւրս իւր և ի մի վայր գումարեաց, և թողեալ զնոսա, և ինքն սակաւուք զնաց ի ժամադիր տեղին, ուր ասացեալ էր նմա Լորակոս: Լա տեսեալ զմիմեանս ուրախ լինէին մեծապէս: Յայնժամ երգուաւ նմա Լորակոս՝ տալ զթագաւորութիւնն զայն, և խոստանայ նոյնպէս որդւոց նորա յետ նորա, և զաւր որչափ և պիտոյ իցէ: Լա խնդրէր առաջին խնդիր ի նմանէ զՍաչն կենսաբեր՝ զոր գերեաց նա Ղարուսաղէմէ: Յայնժամ երգուաւ նմա խոռեամ և ասէ. «Յորժամ հասից ի դուռն արքունի, նոյն ժամայն խնդիր արարից Սաչին. և տաց բերել առ քեզ:

Լա և պայման սահման եղից՝ ցոր վայր և դու կամիցիս, արն վասն նորա հաստատութիւն զրով և կնքով և աղիւ»: Լա խնդրեաց ի նմանէ զաւր սակաւ, և մեկնեցան զնացին ի միմեանց: Իսկ խոռեմայ առեալ զբազմութիւն զաւրաց իւրոց՝ զնաց ի Տիգրոն, և հրաման տուեալ ոմանց՝ սպանին զտղայ թագաւորն զՂարտաշիր, և ինքն երթեալ նստաւ յաթոռ թագաւորութեանն. և զամենայն արս գլխաւորս՝ որ ի դրանն կամ որ ի զաւրուն, յորում ոչ կարէր վստահանալ, հրաման ետ սրով սատակել զնոսա, և զայլս կապանաւք ետ տանել առ Լորակոս:

Յայնժամ արձակեաց երանելին Լորակոս արս հաւատարիմս առ խոռեամ վասն տէրունեան Սաչին: Լա նորա խնդիր արարեալ մեծաւ ստիպով հաղիւ հազ ետ ցարսն, որ եկեալ էին: Լա նորա առեալ զնացին փութանակի: Լա ետ նոցա ինչս ոչ սակաւ, և մեծաւ ուրախութեամբ արձակեաց զնոսա պատուով:

Իսկ խոռեամ յաւուր միում զգեցեալ էր զհանդերձ թագաւորական և նստեալ ի վերայ երիվարի շրջէր ի մէջ զաւրուն ցուցանել զինքն. յանկարծակի ի թիկանց կուսէ յարձակեցան ի վերայ նորա, հարին զնա և սատակեցին: Լա թագաւորեցուցին զՏրոն դուստր խոսրովայ՝ որ էր կին նորին, և կարգեցին հրամանատար ի դրանն զՍոռոխ Որմիզդ՝ որ էր իշխան կողմանց Լորպատականի: Լոր՝ խոռոխն այն յղէ առ Սամբիշն՝ թէ «Լեր ինձ կին», և նորա յանձին կալեալ ասէ. «Լ՛ի միով արամբ հասարակ գիշերի, և ես արարից զկամս քո»: Լա յարուցեալ հասարակ գիշերի միով մանկամբ զնաց. և իբրև եմուտ ի տաճարն արքունի՝ յարեան ի վերայ նորա պահապանք դրանն և հարեալ սպանին զնա: Լա կալաւ Սամբիշն զթագաւորութիւն ամս ք. և մեռաւ: Յետ սորա խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ: Լա յետ խոսրովայ՝ Լզարմիգուխտ դուստր խոսրովայ: Լա յետ սորա Որմիզդի՝ թոռն խոսրովայ՝ զոր խեղդամահ արարին զաւրն խոռեմայ: Լա ապա թագաւորէ Յազկերտ որդի Կաւատայ՝ թոռն խոսրովայ, որ ունէր զթագաւորութիւնն երկեւղիւ, զի պատառեալ բաժանեցան զաւրք աշխարհին պարսից՝ յերիս մասունս: Օճաւր մի այն՝ որ ի սարսից և յարևելից կողմանէ: Լա զաւր մի խոռեմայ՝ որ Ղարուսա

տանեաց կողմանէ : Լա զաւր մի՛ որ յԱտրպատական կողմանէ : Բայց թագաւորութիւն նորա էր ի Տիզբոն, և ամենեքին միաբան պատուէին զնա միաբանութեամբ ամէն՝ :

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Թ.

Քալ սրբոյ խաչին ի սուրբ Երուսաղէմ: որոշիւ սահման թագաւորացն երկոցունց, ընդունել Եզրի զժողովն Քաղկեդոնի յատկամանէ Մովսէս Գնունուոյ, խորհուրդ Մովսէս ընդ Ռատովմայ ի վերայ Վարազտիրոց ասպետի, փախուստ Վարազտիրոցի, երզնու թագաւորին նմա, երթալն նորա ի պալատն իւ մեծարիւ չար խորհուրդ Սեթաւարիկոսի ընդ իշխանաց ի վերայ հօրն, յայտնել խորհրդոյն և մահ նոցա, աքսոր Վարազտիրոցի, քաջութիւն Գաւթի Սահառունուոյ և լինիլ կիւրապաղատ, գործք Թեոդորոսի Ռշտունեաց տեառն:

Խոյ զտէրունեան սուրբ Խաչն ընկալեալ երանելի աստուածասէր և երջանիկ թագաւորին Երակլի, գումարէ զզաւր իւր յորդոր և խնդալից սրտիւ : Լա չու յուղի անկեալ հանդերձ ամենայն թագաւորական սպասաւորութեամբն պատուելով զսուրբ հրաշալի և զերկնաւոր զիւտն, և տարեալ հասուցանէ ի քաղաքն սուրբ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցւոյ՝ որ ապրեալ էր ի ձեռաց թշնամեացն ի Բիւզանդիա քաղաքի : Եւստ անդ ոչ սակաւ ինչ լինէր ուրախութիւն յաւուր յայնմիկ ի մտանել նոցա յԱրուսաղէմ : Չայն լալոյ և ողբոյ և հեղումն արտասուաց ահագին բորբոքման սրտից նոցա խանդաղատանաց, և կսկծելոյ աղեացն թագաւորին և իշխանացն և զաւրացն ամենեցուն և բնակչացն այնոցիկ՝ որ ի մէջ քաղաքին : Լա ոչ ոք կարէր երգել զտէրունեան երգս յահագին և յաղիողորմ խանդաղատանացն թագաւորին և ամենայն բազմութեանն : Լա կարգեալ հաստատեաց ի տեղի իւր, և զամենայն սպասս եկեղեցեացն եղ յիւրաքանչիւր տեղիս, և բաշխեաց ամենայն եկեղեցեացն և բնակչաց քաղաքին աւրհնութիւն և զինքս խնկոց :

1 Ի ձեռ. օրին. էր՝ այսէ.

Լա զնաց ինքն զձանապարհս իւր զէպ ուղիղ ի միջագետս Եսորւոց, զի կալեալ հաստատեցէ ընդ ինքեան զքաղաքս սահմանացն : Լա յսահման հաստատեցաւ նոյն՝ որ առ Խոսրովաւ և Մաւրկաւ հաստատեալ էր : Լա եկաց Խաչն տէրունական յաստուածակերտ քաղաքին մինչև ցմիւսանգամ առած Երուսաղէմի յորդուոցն Խամայէլի : Լա ապա զնաց փախստական ի քաղաքն թագաւորանիստ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցւոյն :

Եւստ ապա զաւրաւարն յունաց Մովսէս Գնունին ի Հայաստան երկրէն, և յինքն կալաւ զամենայն երկիրն ըստ ասացելումն սահմանին : Եւստ ցկաթուղիկոսն ցԼազր՝ երթալ նմա յերկիր սահմանացն և հաղորդել աւրինաւք ընդ կայսեր, ապա թէ ոչ՝ արասցուք մեզ այլ կաթուղիկոս, և զու կալ զիշխանութիւնդ քոյ ի պարսից կողմանէ : Խսկ կաթուղիկոսն իրբև ոչ կարաց թողուլ զերկիր իշխանութեան իւրոյ՝ խնդրեաց ձեռնարկ հաւատոյ ի թագաւորէն : Լա վաղվաղակի առաքեցաւ նմա տումար գրեալ՝ ձեռամբ թագաւորին, և նզովեալ զՆեստոր և զամենոյն հերձուածողս : Բայց ոչ էր նզովեալ զժողովն Քաղկեդոնի : Լա զնաց կաթուղիկոսն յերկիրն Եսորեաստանի, ետես զթագաւորն և հաղորդեցաւ ընդ նմա աւրինաւք : Լա խնդրեալ ի թագաւորէն պարգևս զաղն կողբայ, և առեալ զպարգևն դարձաւ մեծաւ շքով ի տուն իւր : Լա ապա յայնմհետէ նստէր ի մէջ բանակի յունաց, մինչև զաւրաւարին հաճոյանալ ըստ կամաց նորա : Կարգէր զկարգս զինուորացն և բաշխումն շտեմարանաց ի վերայ ամենայն երկրին :

Խսկ Վարազտիրոց ասպետ՝ անուանեալ ի թագաւորաց Զաւրտեան Խոսրովու՝ որդի մեծին Խոսրովայ Շումն, շինեաց բոլորովին զամենայն աշխարհն Հայոց : Բայց ոչ նուաճեալ հնազանդեցաւ իշխանին մեծի՝ որ յԱտրպատական աշխարհին՝ որում Խոռոխ Որմզդն կոչէին : Կաւ ոչ յետ նորա որդւոյ նորին՝ Ռոստոմայ՝ որ էր իշխան ի կողմանս Եսորպատականի, և էր խոռովութիւն մեծ ի մէջ երկոցունց : Եւստ և զաւրաւարն յունաց Մովսէս սկսաւ և նա առնել չարախաւսութիւն զասպետէ առ Ռոստոմայ իշխանին՝ որ յԱտրպատական աշխարհին : “Մի կացցէ սա ի Հայս :

1 Ի սպ. էր՝ Ռատովմայ :

ապա թէ ոչ խոռովութիւն մեծ լինիցի ի մէջ երկոցունց թագաւորացն: Եւ արձակեալ նորա զեղբայր իւր Վարիբպետ, զի երթեալ ձմերտացէ ի Վրէնի, և ապա կապեցեն զասպետ և առնալ զնասցեն: Եւ զի ամենայն զաւրն պարսից սիրէին զասպետ, մի ոմն յիշխանաց անտի մեծ ազդ արար նմա և սսէ. «Տես զանձն քոյ՝ զի վաղիւ կապելոց են զքեզ»: Իսկ ասպետ առեալ զկին իւր և զորդիս՝ փախեաւ ի գիշերի, և ճանապարհ կալեալ զնաց ի Տարոն: Եւ անդ երթեալ ժողովեաց զզաւրս իւր, և խնդրեալ երգումն ի թագաւորէն Երակլէ՝ զի մի հեռացուցէ զնա յաշխարհէն իւրմէ, և ընկալեալ երգումն հաւատարիմ՝ երթեալ յանդիման լինէր նմա յԱսորեստանեայց աշխարհին: Յայնժամ երգուաւ նմա թագաւորն Երակլոս և սսէ. «Կացցես առ իս սակաւ ժամանակս, ապա արձակեցից զքեզ պատուով մեծաւ յերկիր քոյ»: Եւ մեծացոյց զնա քան զամենայն պատրիկսն՝ որ էին ի թագաւորութեան նորա: Եւ զնացեալ ի պաղատն՝ ետ նմա ապարանս թագաւորականս և գահոյս արծաթի և զանձս բազումս յոյժ: Եւ որդի նորա Սմբատ էր սիրելի սենեկապետին Երակղի:

Եւ այս է չարութիւն եղեալ յորդի կայսերն Երակղի՝ ի յանցրս մեծս, որում անուեն էր Եթալարիկոս՝ որ ի խոր վիրաւորեաց՝ զսիրտ հաւրն և խրամատեաց զհրաշալի անձն, և յերեսաց նորա զգեղեցկութիւնն, և պատճառք (կորստեան) իւր անձին և բազմաց: Քսենդի միաբանեալ սա և թէհոգորոս եղբաւր որդի Երակղի անուանեալն Մագիստրոս և բազումք ի մեծամեծաց քաղաքին, և Վահան Խոռխոռունի: Սորա ամենեքին միաբանեալ սպանանել զԵրակլոս, և զորդի նորա զԵթալարիկոս նստուցանել յաթոռ թագաւորութեանն: Վտաւ ի խորհրդեանն յայնմիկ լեալ Վարազտիրոց՝ որդի Խոսրովայ Շումն Սմբատայ. բայց չէր միաբանեալ սպանման թագաւորին և որդւոց նորա. այլ սսէ. «Վուրասէք զնոսա տեղապահս Եստուծոյ, ապա ոչ է պարտ լինել այդմ բանի, և յայդմ խորհրդի ոչ միաբանիմ ընդ ձեզ»: Եւ բանք խորհրդեանն պատմեցաւ լիով յունկն թագաւորին յումեմէն կորատուրէ՝ որ էր լեալ ի խորհրդեանն: Իբրև հաւաստութեամբ ի վերայ

1 Ս յսպէս ի տպ. ուղղեալ. իսկ ի ձեռ. օրին. էր՝ որ ի Խոռխոռունեաց:

եհաս թագաւորն՝ հրամայեաց ընդ առաւաւտն ունել զորդի իւր և զեղբաւրորդի և զամենեսեան որք ընդ նոսա էին. կտրել զքիթս և զաջոյ ձեռնն ամենեցուն: Բայց արձակեալ պատգամ առ ասպետ՝ սսէ. «Վոխանակ զի արարեր դու այդպիսի առ իս, և ոչ կամեցար արկանել զձեռն քոյ յարիւն իմ և յարիւն որդւոց իմոց, և ես ոչ արկից զձեռն իմ ի քեզ և յորդիս քոյ: Բայց երթ կաց ուր և հրամայեցից քեզ, և արարից ի վերայ քոյ որդումութիւն»: Եւ թէպէտ բազում անգամ աղաղակեցին կողմունքն՝ թէ «մեռցի», սակայն նա ոչ կամեցաւ լսել նոցա: Եւ հրամայեաց տանել զնա և զկին նորա և զորդիս նորա ի կղզի և ի քաղաքն նեղութեանն՝ որում Եքսորն կոչեն:

Վտաւ լեալ ի խորհրդեանն յայնմիկ և Վաւիթ Սահառունի, զոր կապեալ Մժեժայ՝ առաքէ ի պաղատն: Եւ հատեալ նմա զկապանս իւր ի ճանապարհին, սատակէ զարսն՝ որք տանէին զնա: Եւ զարձեալ անդրէն միաբանէ ընդ ինքեան զզաւրս Հայոց՝ յարձակի ի վերայ Մժեժի Վնունեոյ զաւրավարին յունաց, հարեալ սատակէ զնա և զՎարազ Վնունի: Եւ առ յինքն զաւրավարութիւնն կամակցութեամբ և սիրով ամենայն զաւրացն:

Իսկ թագաւորն առնէ ըստ խնդրոյ իշխանացն զնա իշխան ամենայն աշխարհացն՝ և տայ նմա պատիւ կիւրապաղատութեանն, և հաստատէ զնա ի ծառայութիւն իւր, և կալեալ զիշխանութիւնն ամս ք ամենայն ճոխութեամբ մեծապէս: Եւ պա անարգեալ ի զաւրացն՝ հալածեցաւ, և անմիաբան լեալ ամենայն ազատացն՝ կորուսին զերկիրս Հայոց: Բայց միայն աստուածասէր իշխանն Ռշտունեաց գաւառին թէհոգորոս կազմէր զզաւրս իւրոյ կողմանն հանապազ և զգուշանայր զտիւ և զգիշեր ըստ իւրոյ քաջ իմաստութեանն, ոչ սակաւ աւճիրս գործէր ի թշնամեացն: Եւ շինեալ զԵթալարիկոս կղզի՝ անդ ապրեցուցանէր զբազում գաւառս:

1 Ի ձեռ. օրին. ամենայն ուրեք էր՝ Մեծէժ, ըստ յուն. Μεζέζιος.

Գ Լ Ո Ի Խ Լ

Բարձուն Սասանականին որ կալաւ զիշխանութիւնն ամս շիբ. եւ ծագունն Մահմէտի. եւ մուտ որդւոցն Իսմայէլի յաշխարհն Հայոց. մահ Նրակլի եւ Թագաւորն Կոստանդեայ:

ՕՆԱՐԱՆՆԵՐՆԵՐՆ ճառեցից զգաւակէ. ոչ զազատէն, այլ զայն՝ որ յաղախնոյն ծնեալ, յորոյ վերայ անսուտ կատարեալ աստուաւ ծային բանն, եթէ «Չեռք նորա յամենեսեան, և ամենեցուն ձեռք ի նա»:

Յայնժամ երթեալ ժողովեցան յԱդեսացոց քաղաքն՝ երկու տասան ազգք ամենայն ցեղիցն հրէից: Եւ եղև իբրև տեսին՝ թէ զնաց մեկնեցաւ ի նոցանէ զաւրն պարսից, և թողին ի բաց զքաղաքն խաղաղութեամբ, փակեցին զդուռն և ամրացան ի նա. և ոչ ետուն մտանել ի նոսա զաւրացն Հռովմայեցոց տէրութեանն: Իսկ Թագաւորն յունաց Նրակլոս հրաման ետ պաշարել զնա: Եւ իբրև զիտացին սորա՝ եթէ ոչ կարեմք ունել զզէմ՝ նորա պատերազմաւ. խաւսեցան ընդ նմա ի խաղաղութիւնն: Եւ բացեալ զդուրս քաղաքին՝ երթեալ կացին առաջի նորա: Յայնժամ հրաման ետ նոցա երթալ զաղարել իւրաքանչիւր ի բնակութիւն. և զնացին նորա: Եւ կալեալ զճանապարհս անապատին զնացին ի Տաճկաստան առ որդիսն Իսմայէլի, կոչեն զնոսա յիւրեանց աւգնականութիւն, և ծանուցանեն նոցա զհարազատութիւն իւրեանց զրոց կտակաւ: Իսկ նոցա թէպէտ և հաւանեալ վասն մերձաւոր հարազատութեանն, այլ ոչ կարէին առնել հաւանութիւն ի մէջ բազմութեանն նոցա, և զի էին պաշտամունք նոցա բաժանեալ ի միմեանց: Յայնժամ մանակի այր ոմն ի նոցունց իսկ յորդւոցն Իսմայէլի՝ որում անունն էր Մահմէտ, թանկանդար: Որպէս ի հրամանէն Ըստուծոյ երևեալ նոցա քարոզ՝ ճշմարտութեանն ճանապարհ, զԱբրահամեանն ուսուցանէր նոցա ճանաչել զԸստուած. մանաւանդ զի՝ հմուտ և տեղեակ ևս էր Մովսիսական պատմութեանն: Եւրդ՝ զի վերուստ էր հրամանն, ի միջէ հրամանէ ժողովէին ամենեքեան

ի միաբանութիւն աւրինացն: Եւ թողեալ զունացնութեան պաշտամունսն՝ դառնային առ աստուած կենդանի՝ որ երևեցաւ հաւրն նոցա Աբրահամու: Եւրդ՝ աւրինարդէ զնոսա Մահմէտ, ոչ ուտել մեռելոտի, և ոչ ըմպել գինի, և ոչ խաւսել սուտ, և ոչ խառնակիլ ի պոռնկութիւն: Եւ ասէր. «Եւրդմամբ խոստացաւ աստուած զերկիրն զայն Աբրահամու և զաւակի նորա յետ նորա մինչև յաւիտեան: Եւ կատարեաց որպէս խաւսեցաւն առ այնմ ժամանակաւն, մինչ սիրէրն զԽարայէլ: Իսկ արդ՝ դուք էք որդիք Աբրահամու, և կատարէ աստուած զխոստումն Աբրահամու և զաւակինորա ի վերայ ձեր. այլ միայն սիրեցէք զաստուածն Աբրահամու և երթայք կալարուք զերկիրն ձեր՝ զոր ետ աստուած հաւր ձերում Աբրահամու, և ոչ կարէ ոք ընդդէմ ձեր կալ պատերազմաւ՝ զի աստուած ընդ ձեզ է»:

Յայնժամ ամենեքեան ժողովեցան միաբան յԱւիւլայ մինչև ցՈւր և յանդիման Եգիպտոսի, և զնացին յանապատէն Փառանու երկոտասան ցեղ՝ ըստ ցեղի տանց նահապետաց իւրեանց: Եւ բաժանեցին ժք հազար արանց՝ որ յորդւոցն Խարայէլի ի ցեղսն իւրեանց, հազար այր մի ի ցեղ մի՝ առաջնորդել նոցա յերկիրն Խարայէլի¹: Եւ չուեալք զնացին բանակք բանակք ըստ իւրաքանչիւր նահապետութեանց, Կարէութ. Կեդար. Աբդիւղ. Մոսամբ. (Մաստ). Մասմայ. Իդովմայ. Մասէ. Բողղատ. Թեման. Յետուր. Կափէս և Կեդմայ²: Եւս են ազգք Իսմայէլի: Եւ հասեալ յԱռաքով Մովսիսու ի սահմանս Ռուբէնի. զի բանակն յունաց բանակեալ էին յԱրաբիա, և անկեալ ի վերայ նոցա յանկարծակի՝ հարին զնոսա ի սուր սուսերի, և փախտտական արարին զԹէոդոս³ եղբայր կայսերն Նրակլի, և զարձեալ բանակեցան յԱրաբիա:

Եւ ամենայն մնացորդք ժողովրդեան որդւոցն Խարայէլի ժո

¹ Ի տպ. էր՝ Երուսաղէմի:
² Ի կարգս ժք ցեղից Իսմայէլականաց աւելորդ փակագծիւ եղեալն մեր՝ Մաստ, նախ՝ զի այսու ժգ լինին թիւք նոցա. երկրորդ՝ զի ի գիրս Ծննդ. զԼ. ին, 13-16 ոչ յիշատակի ի շարս որդւոց Իսմայէլի: Տես՝ նոյնպէս Պատմ. Վարդանայ տպ. ի վն. էր. 63:
³ Նոյն և. Թէոդորոս. Տես. Պատմ. Վարդ. էր. 64.

զովեալ միաբանեցան ի միասին, և եղեն զաւր մեծ: Եւ եղև յետ այնորիկ արձակեցին պատգամս առ թագաւորն յունաց, և ասեն այսպէս. « Զաւր մերում Մքրահամու ետ աստուած զերկիրդ զայդ ի կալուած ժառանգութեան և զաւակի նորա յետ նորա: Եւ մեք եմք որդիք Մքրահամու. շատ լիցի քեզ ունել զերկիրդ մեր. ի բաց թող խաղաղութեամբ և մեք ոչ եկեսցուք յերկիր քոյ. ապա թէ ոչ՝ տոկոսիւք պահանջեսցուք ի քէն զկալեալն:» Իսկ կայսրն ոչ աւնոյր յանձն, և ըստ պատգամին պատշաճի ոչ աւնէր նոցա պատասխանի, այլ ասէ. « Իմ է երկիրս և քոյ վիճակ ժառանգութեան՝ անապատն. ե՛րթ գնա խաղաղութեամբ յերկիր քոյ:» Եւ սկսաւ գունդս կազմել իբրև հն՝ և ետ նոցա զաւրավար՝ զոմն մի ի հաւատարիմ՝ ներքինեաց իւրոց, և հրաման ետ երթալ նոցա յԱրարիա, և պատուիրեաց չառնել պատերազմ ընդ նոսա, այլ զգուշանալ անձանց, մինչև իւր այլ զաւրս գումարեալ արձակեցէ յաւգնականութիւն նոցա: Իսկ նոցա հասեալ ի Յորդանան և անցին յԱրարիա, և թողեալ զբանակս իւրեանց ի գետեզերին՝ հետիոտս գնացին ի վերայ բանակի նոցա: Իսկ նոցա զմասն ինչ ի բանակէն դարանակալ արարեալ աստի և անտի, և կարգեալ զբազմութիւն խորանացն շուրջ զբանակաւն, և ածեալ զուղտերամակսն՝ մակաղեցին շուրջ զբանակաւն և զվրանաւքն, և կապեցին չուանաւք զոտս նոցա. այս է ամրութիւն բանակի նոցա. Եւ սոքա յաւգնեալք ի ծանապարհին՝ ուր ուրեմն կարացին հատանել զամրութիւն բանակին, և սկսան սատակել զնոսա: Յանկարծակի յարեան դարանակաւքն ի տեղոջէ իւրեանց և յարձակեցան ի վերայ նոցա. և անկեալ ահ տեսոն ի վերայ զաւրացն յունաց, և ի փախուստ դարձան առաջի նոցա. և ոչ գոյր նոցա փախուստ ի թանձրութենէ աւազոյն, զի թաղէին ոտքն մինչև ի սրունսն, և տագնապ մեծ յարեգականն ջերմութենէն, և սուր թշնամւոյն ի վերայ նոցա: Եւրդ՝ անկան ամենայն զաւրավարքն և կործանեցան: Եւ եղև թիւ անկելոցն աւելի քան զերկու հազարս: Եւ սակաւք ի նոցանէ ապրեալքն փախստական անկանէին ի տեղի ապաստանի:

Եւ նոքա անցեալք ընդ Յորդանան՝ բանակեցան յԱրիբով: Յայնժամ անկաւ ահ նոցա ի վերայ բնակչաց երկրին. և հնազանդեցան ի ծառայութիւն նոցա ամենեքեան: Յայնմ՝ զիշերի և եւ

րուսաղէմացիքն փախուցեալ զտէրունեան Խաչն, և զամենայն սպասս եկեղեցեացն Մստուծոյ և արկեալ ի ծով, նաւաւք յուղարկեցին ի պաղատն Կոստանդնուպաւլսի: Եւ ապա խնդրեալ նոցա երդումն ի նոցանէ՝ հնազանդեցան ի ծառայութիւն նոցա:

Իսկ թագաւորն յունաց այլ ոչ ևս կարաց գումարել զզաւրս իւր ընդդէմ նոցա: Եւ նոքա բաժանեցին զզաւրս իւրեանց յերիս մասունս: Մասն մի յԱգիպոսս՝ որ երթեալ կալան մինչև ցԱղէքսանդրիա: Եւ մասն մի ի հիւսիսոյ կողմանէ, ընդդէմ թագաւորութեանն յունաց: Եւ յական թաւթափել կալան ի վերջնոյ ծովուն մինչև ցեզր գետոյն մեծի՝ յափրատայ. և յայն կողմն գետոյն՝ զՈւրհայ և զամենայն քաղաքս միջագետաց: Եւ մասն մի յարևելս՝ ի վերայ թագաւորութեանն պարսից:

Եւ նուազեցաւ թագաւորութիւնն պարսից ի ժամանակին յայնմիկ և զաւրք նոցա բաժանեալ յերիս մասունս: Յայնժամ զաւրացն Իսմայէլի՝ որ էին գումարեալ ի կողմանս յարևելից, երթեալ պաշարեցին զՏիզբոն, զի անդ նստէր թագաւորն պարսից: Եւ զաւր աշխարհին Մարաց գումարեալ ի ձեռն զաւրավարին իւրեանց Ռըստոմայ ձեռն վառելոց՝ ժողովեցան և գնացին ի վերայ նոցա ի պատերազմ. յայնժամ թողեալ զքաղաքն՝ անցին յայնկոյս գետոյն՝ Վզլաղայ: Եւ գնացին և անցին նոքա զգետաւն և պրնդեցան զհետ նոցա, և նոքա ոչ դադարեցին մինչև ի սահմանս իւրեանց՝ ի գեւղն՝ որ կոչի Զերթիճան: Եւ սոքա պնդեալք զհետ նոցա՝ և չոքան բանակեցան ի դաշտին: Եւր անդ և Մուշեղ Մամիկոնեան որդի Վաւթի՝ զաւրավարն Զայոց երեք հազար սպառազինաւք, և Վրիգոր իշխանն Սիւնեաց տէրն՝ ու արամբ: Եւ եղև յարձակումն ի վերայ միմեանց, և փախեան զաւրն պարսից առաջի նոցա. իսկ նոքա զհետ մտեալ հարին զնոսա ի սուր սուսերի իւրեանց: Եւ մեռան ամենայն նախարարքն զլիաւորք. մեռաւ և զաւրավարն Ռըստամն. սպանին և զՄուշեղ երկու քեռորդուքն, և զՎրիգոր Սիւնեաց տէր միով որդուով: Եւ այլքն զերծեալ գնացին փախստական յաշխարհն իւրեանց: Եւ մնացորդք զաւրացն պարսից յԱտրպատական գումարեալ ժողովեցան ի մի վայր. և նստուցին իւրեանց զաւրավար զՍոռոխազատ. և փութացեալ ի Տիզբոն էաւ զամենայն գանձս թագաւորութեանն և

զբնակիչս քաղաքացն և զթագաւորն իւրեանց, և փութացաւ հասուցանել յԱսորպատական, և իբրև մեկնեալ հեռացան՝ յանկարծակի եհասա ի վերայ նոցա զաւրն Իսմայէլի: Եւ նոքա զարհուրեալ թողին զգանձս և զբնակիչս քաղաքին և փախեան. փախեաւ և թագաւորն իւրեանց, և անկաւ ի զաւրն հարաւոյ: Իսկ նոցա առեալ զգանձն ամենայն դարձան ի Տիգրոնն, առին և զբնակիչսն քաղաքացն, և աւարեցին զամենայն երկիրն:

Յայնժամ կատարեալ երանելոյն Երակլի զկեանս իւր բարւոք ծերութեամբ, և էին աւուրք իւրոյ թագաւորութեանն ամբ է: Երդմնեցուցանէ զորդի իւր զԿոստանդին՝ առնել (գթութիւն) ի վերայ ամենայն յանցաւորացն՝ զոր հրամայեալ էր առնել յաքսորսն, և դարձուցանել զնոսա յիւրաքանչիւր տեղիսն: Երդմնեցուցանէ և վասն ասպետի՝ ածել զնա և զկին նորա և զորդիս նորա, և հաստատել ի կարգն առաջին: Եւ եթէ կամեսցի գնալ յաշխարհն իւր, երգուեալ եմնմա, մի եղիցի սուտ երգումն իմ: Երձակեա զգա և թող երթայ խաղաղութեամբ:

Մեռաւ Երակղոս, և թագաւորեաց որդի նորա Կոստանդին: Եւ ոչ դք ընտրեցաւ զաւրաւար յաշխարհին Հայոց. քանզի անմիաբան լեալ իշխանացն՝ մեկնեցան ի միմեանց:

Եւ ել զաւր ապականիչ յԱսորեստան կողմանէ ընդ ծանապարհս ձորոյ յաշխարհն Տարօնոյ, առին զնա և զՅզնուհիս և զԼիդիոս: Եւ ծանապարհ կալեալ ի Բերկրոյ ձորն ընդ Որդսպոյ և ընդ Վոգոլիտ՝ թափեցան յԱյրարատ: Եւ ոչ դք կարաց ի զաւրացն Հայոց արկանել զոյժ ի Բրւին աւան, բայց արք երեք յիշխանացն, որք երթային ժողովել զզաւրն ճապաղական՝ Թէոդորոս Վահևունի, և Խաչեան Եռաւելեան, և Եապուհ Եմամունի: Որք գնացեալ փախստական ի Բրւին, և հասեալ ի կամուրջն Մեծամաւրի, ի բաց աւերեցին, և ինքեանք անցեալք զոյժ արկանել ի յաւանին: Եւ ի բերդն ժողովեցին զամենայն մարդիկ աշխարհին՝ որ եկեալ էին ի կուլթս այգեստանին:

Բայց Թէոդորոսն գնացեալ ի Նախճաւան քաղաք: Եւ հասեալ թշնամին Բուշայն՝ ի կամուրջն Մեծամաւրի ոչ կարաց ան-

1 Ի ձեռ. օրին. Եր՝ Բուշայն:

ցանել. բայց ունէին առաջնորդ իւրեանց զՎարդիկ իշխան Մուկաց՝ որ կոչէր Լինիկ: Եւ պա անցեալ ընդ կամուրջն Մեծամաւրի, հարին ասպատակաւ զամենայն երկիրն, և ժողովեալ զաւար և զգերութիւն բազում յոյժ, և եկեալ բանակեցան ի յեզր մայրւոյն Խոսրակերտի¹:

Եւ եղև յաւուրն հինգերորդի դիմեցին ի վերայ քաղաքին. մատնեցաւ քաղաքն ի ձեռն նոցա. քանզի արկին մուխ շուրջանակի, մերժեցին ծխոջն և նետաձգութեամբն զպահապանս պարսպին, և կանգնեալ սանդուխս՝ ելին ի պարիսպն և անկեալք ներքս բացին զըռուռն քաղաքին: Եւ դիմեալ ի ներքս զաւրք թշնամեացն սատակեցին սրով զբազմութիւն քաղաքին, և առեալ զաւար և զկապուտ քաղաքին՝ ելին և բանակեցան ի նմին բանակեցին. որ աւր ի էր տրէ ամսոյն՝ յաւուր ուրբաթի: Եւ զադարեալ աւուրս ինչ ելին և գնացին ընդ նոյն ճանապարհ՝ ընդ որ եկեալն էին: Եւ խաղացուցին զբազմութիւն զերւոյն՝ լէ հազար ոգի: Իսկ իշխանն Հայոց Ռշտունեաց տէրն զարանակալ եղեալ ի Վոգոլիտ գաւառի՝ դիմէ ի վերայ նոցա սակաւուք: Եւ ոչ կարաց զղէմ ունել նոցա, փախստական լինի առաջի նոցա, և նորա զհետ մտեալ նոցա՝ սատակէին զբազումս ի նոցանէն, և ինքեանք չորքան անցին յԱսորեստան: Եւ եղև այս յամս Եզրի կաթուղիկոսի:

Իսկ ի ձեռն այնր պատերազմի ի կայսերէ հրաման հասեալ զաւրաւարութեանն Թէոդորոսի Ռշտունեաց տեառն՝ հանդերձ պատրկութեան պատուով:

Եւս ամենայն լինի ի ձեռն կաթուղիկոսին Ներսիսի՝ որ յաջորդեցաւ ի նմին ամի յաթոռ կաթուղիկոսութեան՝ փոխանակ Եզրի կաթուղիկոսի:

Բայց յորժամ ելին յարևելք որդիքն Իսմայէլի ի Սին անապատէն, ոչ ել ընդ նոսա և թագաւորն նոցա Եմա. այլ իբրև յաղթեցին պատերազմաւք վանեալ զերկոսին թագաւորութիւնն՝ կալան յԱզիպտոսէ մինչև ցլեառն մեծ Տորոս, և ի ծովէն արևմտից մինչև ցՄարս և Խուժաստան, ապա ելին արբունական բանա-

1 Ի միւս օրինակի՝ Խոսրովակերտի:

կաւքն ի բուն սահմանս կալուածոցն Իսմայէլի: Լա հրաման ետ արքայ ժողովել զնաւ և զնաւորս բազումս, և անցանել ընդ ծով ի հարաւակողմն, յարևելս ի Պարսս, և ի Սաղաստան, և ի Սընտ, և ի Սրման, յաշխարհն Տուրան, և ի Մակուրան՝ մինչև ի սահմանս Հնդկաց: Իսկ զաւրացն փութանակի պատրաստեալ՝ զհրամանս կատարէին. և այրեցին զամենայն երկիրն, և առեալ զաւար և զկապուտ՝ դարձան անդրէն արշաւանս դնելով ի վերայ ծովուն մկանանցն՝ հասանէին ի տեղիս իւրեանց:

Ապս լուաք յարանց գերելոց ի Խուժաստան Տաճկաստանէ, որոց ինքեանք իսկ ականատես եղեալ պատմեցին մեզ զայս բան:

Պ Լ Ո Ի Խ Լ Ե .

Վասն Հրէից ևւ չար խորհրդոց նոցա:

ԸՍՇԾԻՑ և զհրէիցն զապստամբողացն զխորհուրդսն՝ որ սակաւ ժամանակս աւգնականութիւն գտեալ ի Հագարացւոցն, առին խորհուրդ շինել զտաճարն Սողոմոնի: Լա գտեալ զտեղի՝ որ կոչի սրբութիւն սրբութեանց՝ շինեցին զնա խարսխով շինուածով տեղի աղաւթից իւրեանց: Լա նախանձեալ ընդ նոսա Իսմայէլացւոցն՝ մերժեցին զնոսա ի տեղւոջէ յայնմանէ. և անուանեցին զնոյն (տուն) աղաւթից իւրեանց. նոքա յայլում տեղւոջ անդէն յատակս տաճարին շինեցին այլ տեղի աղաւթից իւրեանց: Լա անդէն առաջի արկեալ զիւրեանց չարութեան խորհուրդ՝ ընուլ կամեցեալ զԼըուսաղէմ ծայր ի ծայրէ արեամբ, ջնջել զամենայն քրիստոնեայսրն յԼըուսաղէմէ: Ըրդ՝ այր ոմն ի մեծամեծացն Իսմայէլի երթայր յերկրպագութիւն ի տեղի աղաւթից իւրեանց միայն. ի զիմի հարան նմա արք երեք հրէայք ի գլխաւորաց նոցունց, որոց էին սպանեալ խոզս երկուս՝ և տարեալ եղեալ ի տեղի աղաւթիցն, և զարիւնն հեղեալ զորմովք և զյատակաւք տանն: Լա եղև իբրև

ետես՝ զնոսա այրն՝ զտեղի էառ և խաւսեցաւ ընդ նոսա, զի՞նչ և խաւսեցաւ. և նոքա պատասխանեալ նմա զանց արարին զնովաւ, և զնացին: Լա նա իսկոյն մտեալ ի ներքս կալ յաղաւթս ետես զչարիս, և դարձաւ փութանակի՝ զի կալցի զարսն: Լա իբրև ոչ եգիտ զնոսա՝ լուռ եղև և զնաց ի տեղի իւր. և ապա բազումք մտեալ տեսին զչարիսն, և գոյժ արկին քաղաքին: Լա ուսուցին հրէայքն իշխանին՝ թէ քրիստոնեայքն պղծեցին զտեղի աղաւթիցն. հրաման ետ իշխանն՝ և ժողովեցին զամենայն քրիստոնեայսն, և մինչ կամէին զնոսա սրով սատակել՝ եկն այրն և եկաց յանդիման: Ըսէ. «Ընդէ՛ր հեղուք զայդչափ արիւն ի տարապարտուց. հրամայեցէք ժողովել զամենայն հրէայսդ, և ես ցուցից զմահապարտսն»: Լա եղև իբրև ժողովեցին զամենեսեան, և մտեալ ի մէջ նոցա՝ ծանեաւ զարսն զերիսն՝ որ դիպեցան նմա: Լա կսլեալ զնոսա՝ դատեցին ահագին դատաստանաւք, մինչև յայտնեցին զխորհուրդն: Լա զի իշխան նոցա էր ի հրէից անտի, հրամայեաց սպանանել արս վեց զգլխաւորս խորհրդեանն. և այլոցն թոյլ ետ զնալ ի տեղի իւրեանց:

Պ Լ Ո Ի Խ Լ Բ .

Մեռանիւ Կոստանդնի գաւեալ ի մօրէն՝ և թագաւորել Երակոսի որդւոյ երկրորդ կնոջն Երակէայ. գալ ի Կոստանդնուպօլիս Վաղենտինի զօրավարի և նստուցանել թագաւոր զԿոստաս զորդի Կոստանդնի. պատերազմ Պարսից ընդ Իսմայէլացիսն և պարտիւ. դառնալ Վարազտիրոց Սպակտի յաքսորէ, և բազմաց. գալ Իսմայէլացւոց յԱտրպատական և բաժանիլ յերիս. առին զբերդն Սրժափու արշաւաւք ի գունդն սեփհական:

Լա եղև ի մահուանն Լըրակլի թագաւորեաց Կոստանդին որդի նորա, և կարգէ ի վերայ զաւրաց իւրոց զաւրավարս զՎաղենտիանոսն, որ կոչէր Ըրշակունի: Լա հրամայեաց իւրոց երթալ յարևելս:

¹ Ս յսպէս ի ձեռ. իսկ ի սոպ. էր՝ և հաս:

Լա սակաւ ինչ աւուրս թագաւորեալ Կոստանդին, դաւեալ ի Մարտինեայ մաւրէ իւրմէ՝ ի կնոջէն Լարակլի՝ մեռանէր: Լա թաւ գաւորէ Լարակլոս որդի Լարակլեայ՝ որ ի Մաւրինեայ Լագոստեայ քանդի Կոստանդին էր յառաջին կնոջէն: (Լա) Վաղենտինի գործեցեալ իրս՝ զնայ ի վերայ նորա զաւրու իւրով ի Կոստանդնուպաւլիս: Լա կալեալ զՄարտինէ, կտրէ զլեզու նորա և ապա սպանանէ զնա հանդարձ երկու որդու վրէն նորա: Լա նստուցանէ թագաւոր զԿոստաս զորդի Կոստանդինի, և անուանէ յանուն հաւրն իւրոյ Կոստանդին: Լա ինքն գումարէ զզաւրսն, և զնայ ընդ արևելս:

Լա եղև յառաջնումամի Կոստանդեայ թագաւորին յունաց, և յամի տասներորդի Յազկերտի արքային պարսից՝ զուժարեցան զաւրքն պարսից ընդ Խամայէլի կի՛ արանց վառելոց սպառազինաց: Լա իամայէլացւոցն ճակատեցան ընդդէմ՝ նոցա ինչ արանց սուսերամերկաց, և բաղխեցին զմիմեանս պատերազմաւ ի Մարսրս գաւառի, մինչև յերիս աւուրս յերկարեալ պատերազմն. մինչև նուաղեալ երկոցունցն կողմանցն հետևակն մարտին: Յանկարծակի ազդ եղև զաւրացն պարսից՝ եթէ եկն զաւր յաւգնականութիւն իամայէլացւոցն: Լա փախեան զաւրն պարսիցն ի բանակէն զգիշերն ամենայն, և մնացորդքն զաւրուն Խամայէլի զնացին ի վերայ նոցա ընդ առաւաւտն: Լա ոչ զոք գտին ի բանակին, և ասպատակ սփռեալ ընդ ամենայն երեսս երկրի՝ հարին զմարդ և զանասուն սրով, և առեալ բերդս իբ՝ սատակեցին զամենայն կենդանի՝ որ էր ի նոսա:

Բայց զահագին աղէտս հէնին Խամայէլի՝ որ բորբոքեաց հրդեհեալ զծով և զցամաք, ո՛վ կարիցէ պատմել: Բայց երանելին Դանիէլ կանխաւ գուշակէ մարգարէութիւնն զայսպիսի նեղութեանս որ եկն եհաս ի վերայ երկրի՝ որ չորս գազանաւք շանակէ զչորս թագաւորութիւնսն՝ որ յառնելոցն էին ի վերայ երկրի: Լա նախ առաջին զԱրևմտից թագաւորութիւն զմարդացեալ գազանն, որ է յունաց, և յայտ անտի է. ասէ. «Թափեցան վարազաթևքն և ջնջեցաւ յերկրէ»: Օղիական կռամոլութեանն ասէ զՋնջումն: «Լա եկաց իբրև ի վերայ ոտից մարդոյ, և սիրտ մարդոյ սուսաւ

¹ Այսպիսի ձևով որին իսկ ի սպ. էր՝ պարսեւ:

նմա»: Լա ասն գազանն երկրորդ նման արջոյ, և եկաց ի կողմն մի՝ յարևելից կողմանէ՝ զՍասանականին ասէ զԹագաւորութիւնն: «Լա կողք երեք ի բերան ունելով», զՊարսից և զՄարաց և զՊարթևաց թագաւորութիւնն: Լա յայտ անտի է՝ որ ասէին ցնա. «արի կե՛ր զմարմինս բազմաց»: Արպէս և եկեր իսկ ամենեցուն գիտելով: «Իսկ գազանն երրորդ իբրև զինձ, և չորք թևք թռչնոյ ի վերայ նորա, և չորք գլուխ գազանին», զՀիւսիսային ասէ զԹագաւորութիւն՝ Վոգ և Մագոգ, և երկու ընկերք նոցին՝ որոց սուսաւ իշխանութիւն թռչել զաւրութեամբ ի ժամանակի իւրում ի կողմանս հիւսիսոյ: «Իսկ գազանն չորրորդ ասէ զ և զարմանալի, և ժանիք նորա երկաթիք, և մագիլք նորա պղնձիք, ուտէր և մանէր և զմնացուածսն առ ոտն կոտորէր»: Լա չորս յարուցեալ ի Հարաւոյ կողմանէ Խամայէլեան թագաւորութիւնն, որպէս հրեշտակապետն մեկնեաց եթէ՝ «Գազանն չորրորդ թագաւորութեանն կացցէ որ առաւել իցէ քան զամենայն թագաւորութիւնս, և կերիցէ զամենայն երկիր»: «Լա թ՛ եղջիւրք՝ թ՛ թագաւորք յարիցեն, և զկնի նորա յարիցէ այլ՝ որ առաւել է չարեաւք քան զամենայն առաջինսն», և որ ի կարգին է:

Լա եղև յերկրորդումամի Կոստանդի՝ թոռին երանելոյն Լարակլի՝ խորհէր Վաղենտին անտի ի միտս իւր ճարտարութեամբ խաբել զսինկղիտոսն, և համբառնալ զինքն ի պատիւ թագաւորութեանն, որպէս զի պսակեալ զինքն այնպէս արասցէ զզաւրավարութիւն: Լա ծանրացոյց զլուծ ծառայութեան ի վերայ բնակչաց քաղաքին, և զայն երեք հազար սպառազէնս՝ զոր ընդ ինքն տարաւ, և զաւրս բազումս այլ միարանեալ իւր թիկունս հաստատէր: Յայնժամ ժողովեցան արք քաղաքին ի սուրբ եկեղեցին Լստուծոյ առ հայրապետն՝ և ծանուցանեն նմա բառնալ զծանրութիւնն ծառայութեան, և առաքեցին առ Վաղենտին ի բաց բառնալ զծառայութիւն զայն, և նա ոչ կամեցաւ լսել: Լա անդ էր մի ոմն յիշխանացն՝ որում անունն էր Լնտոնինոս. ասէ ցՎաղենտին. «Օղինչէ նոցա միարանութիւնն այն և խորհուրդն. կամ զի՛ իսկ իշխեցին համարձակաբար արձակել առ քեզ զայսպիսի բանս. բայց եթէ հրամայեսցես ինձ՝ ես երթայց և քակտեցից զմիարանութիւն նոցա և զխորհուրդն: Լա հալածեմ զնոսա յիւրաքանչիւր տեղիս, զի

կատարեսցին կամք քոյ: Եւ ասէ. «Երթ և արա որպէս ասացերդ»: Եւ նա յարուցեալ գնաց արամբք հազարաւք, և իբրև եմուտ յեկեղեցին: սկսաւ պատուհասել զգլխաւորսն զանիւ: Յոտն եկաց հայրապետն, և ասէ. «Շատ և ոչ է իրաւացի առնել ի տեղոջս յայմիկ պղպիսի ինչ»: Եւ յարձակեալ Մնտոնի՝ ած ապտակ ի ծնաւտ նորա, և ասէ. «Երթ կալ զտեղին քոյ»: Յայնժամ խռովեալ ամբոխն՝ յարձակեցան ի վերայ նորա: Եւ ըմբռնեալ զնա քարշեցին զոտանէ ի մէջ քաղաքին, և այրեցին հրով: Եւ զդ եղև Վաղենտինի և զողումն կալաւ զնա: Եւ անդէն վաղվաղակի հեղաւ ամբոխն ի վերայ նորա, և քարշեալ արտաքոյ տանցն՝ գլխատեցին. և տարեալ ի տեղին՝ ուր այրեցին զՄնտոնիոնոս, ի նմին տեղոջ այրեցին և զնա: Եւ զկոստանդին հաստատեցին յաթոթազաւորութեանն: Եւ արարին զաւրավար զԹէոփորոս զոմն հաւատարիմ յիշխանացն Հայաստանեայց, յայնց՝ որ ի յունաց կողմանէ:

Սա իբրև առ զաւրավարութիւնն՝ աղաչեաց զթագաւորն և խնդրեաց պարգևս՝ առնել ողորմութիւն այնոցիկ, զորս էր պքուրեալ յԱփրիկէ: Եւ մանաւանդ վասն Մսպետի՝ որդւոյ Սմբատայ Խոսրով Շումկոչեցելոյ: Եւ քաղցրացոյց Մստուած զսիրտ թագաւորին և հրամայեաց ածել զնոսա ի քաղաքն թագաւորական: Եւ ընկալաւ զնոսա իբրև զսիրելիս թագաւորութեանն, և զորդի նորա առաջին սպաթար զՍմբատ ի մէջ ամենայն սպաթարացն, և կանտիտատ: Եւ անդէն կարգեաց ի կարգն առաջին յամին հինգերորդի թագաւորութեան իւրոյ: Կոյնպէս և զՎահանն Խոռխոռունի, և զայլ ևս: Եւ արձակեաց ի Հայս այր ոմն իշխան՝ անուն Թումա: Սա եկեալ ոչ կամէր եղծանել զուխտն՝ որ ի մէջ կայսեր և իշխանին Սարաց. միաբանեաց զամենայն իշխանսն ընդ ինքեամբ և գնաց առ իշխանն Սարաց և խաւսեցաւ ընդ նմա ի խաղաղութիւն: Եւ առ ի նմանէ ինչս բազումս և խոստացաւ նմա երդմամբ, զի տացէ տանել զԹէոփորոս կապանաւք ի պաղատն, զի նա էր իշխան աշխարհիս Հայոց: Եւ գարձաւ եկն անդրէն ի զաւրս Հայոց: Եւ իբրև եկն յերկիրն կոտէից, յանկարծակի յարձակեցան ի վերայ նորա, կալան զնա և կապեցին, և ետուն տանել յանդիման թագաւորին: Իսկ ար-

քայ կոստանդին իբրև լուաւ՝ խռովեցաւ յոյժ. զի ոչ էր ի հրամանէ նորա կապելն. և հրամայեաց լուծանել զնա ի կապանացն, և ընթեռնուլ զգիրս ամբաստանութեանն, Եւ ծանուցեալ զնենգութիւնն՝ հրամայեաց կոչել զառաջեալ և ընկալաւ զնա սիրով, և նորին իշխանութեամբն պատուով: Եւ կարգեաց նմա ոռձիկ և ընդունելութիւն յարքունուստ: Եւ պա հրամայէ կոչել զԹումաս զոմն, և ոչ հրամայեցաւ նմա մտանել յարքունիսն, այլ արտաքոյ քննութիւնն առնել. և արգարացուցին զԹէոփորոս Ռշտունեաց տէրն ի բանս իւր. և եղեն իրաւունս ի վերայ նորա: Իսկ զԹումաս անարգեալ ի բաց ընկեցին ի պատուոյն: Յայնժամ տեսին զմիմեանս Մսպետ և Թէոփորոս Ռշտունեաց տէրն, և հեղուին արտասուս ի վերայ պարանոցի իւրեանց՝ զի էինսրնն դակիցք միմեանց ի դրանն Խոսրովայ արքային պարսից: Եւ այց Մսպետ սչ կարաց նուաճիլ ընդ իշխանութեամբն յունաց, այլ արկ ի միտս իւր նենգութիւն. և հրամանս խնդրեաց ի թագաւորէն կոստանդեայ՝ զի արձակեսցէ արս չորս յընտանեաց իւրոց ի Հայս՝ տանել առ նա զինչս իւր: Եւ հրամայեաց թագաւորն տալ նմա զհրամանսն. իսկ նա այլակերպեալ զինքն՝ առ ընդ իւր արս երիս, և հասեալ ի ծովեզր՝ եցոյց զհրամանն արքունի: Եւ ի նաւն և էանց ընդ ծովն, և հապճեպ գնացեալ ի նմանութիւն թռչնոյ՝ եկն եհաս փութանակի ի Տայս և ամրացաւ անդ. քանզի ընկալան զնա Տայեցիքն խնդութեամբ:

Յայնմ ժամանակի ոչ սակաւ յուզմունք լինէին ի մէջ աշխարհիս Հայոց. քանզի փութանակի եկն եհաս հրամանն արքունի առ զաւրավարն Հայոց ունել զամենայն անցս ճանապարհացն, և յուզել յամրոցս աշխարհին: Եւ պա ազդ լինէր՝ եթէ եկն և ամրացաւ ի Հայս ի Տայս:

Յայնժամ հրաման ետ զաւրավարն յունաց Թէոփորոս հանդերձ իշխանաւքն զաւրուն և նախարարաւքն Հայոց՝ արձակել զՆերսէս կաթողիկոս առ Մսպետ, և տանել նմա երդումն հաւատարմութեան ի խնդրել նմա զիշխանութիւն աշխարհին, և ածել նմա զկին իւր և զորդիսն:

Եւ գնաց կաթողիկոսն, հաստատեաց առ նմա զերդումն, զի մի այլ ուրեք կալցի ճանապարհ. և դարձաւ եկն անդրէն: Եւ

գրեցին նորա առ թագաւորն Կոստանդին առնել նմա ըստ երդմանն, զոր խոստացաւ. քանզի էր գրեալ Մատթ 24-րդ խոստացաւ. «Թագաւորն այսպէս՝ եթէ՝ «Ծառայ քոյ եմ, և ոչ ուրեք երթամ ի ծառայութենէդ ձերմէ. բայց զի ասացին ցիս ոմանք՝ եթէ «անդրէն երթալոց ես՝ ուստի եկիրն»։ Այսն այնորիկ զահի հարայ և փախեայ. բայց արդ՝ եթէ արժանի համարիք՝ միամտութեամբ վաստակիմ, և կեամ և մեռանիմ ի վերայ ձերոյ աստուծապաշտութեանդ»։ Յայնժամ հրամայեաց թագաւորն Կոստանդին առնել զնա կիւրապաղատ, և տալ նմա պսակ պատուոյն և զիշխանութիւն աշխարհին։ Եւ հրամայեաց արձակել զկին և զորդիսն մեծաւ շքով, և ետ տանել զգահոյս արծաթեղէնս հանդերձ այլովք մեծամեծ ընչիւք։

Արդ՝ մինչդեռ գայր հրովարտակն և պատիւն առնել զնա կիւրապաղատ, յանկարծակի եհաս նմա հիւանդութիւն և մեռաւ. և բարձին զմարմին նորա և տարան թաղեցին առ հաւրն իւրում ի Ղարիւնս։ Եւ զորդի նորա զանդրանիկ՝ որում անունն էր Սմբատ, կարգեաց արքայ ի պատիւ հաւր իւրոյ, տուեալ նմա զիշխանութիւնն բնիկ տանուտէրութեանն ասպետութեան, և արար զնա զրուեղար զաւրաց իւրոց։ Եւ նմա կին ի տանէն Արշակունեաց և յիւրոց մերձաւորաց, և արձակեաց ի բանակն առ զաւրս իւր։ Եւ յետ այսորիկ արձակեաց զՊետրոս Ուշտունեաց տէրն ի Հայս մեծաւ պատուով, և ետ նմա զնոյն իշխանութիւն զաւրավարութեան, եթէ կամիցին իշխանքն Հայոց և եթէ ոչ կամիցին. և եկն կարգեցաւ ի նոյն իշխանութեանն։

Եւ եղև ի գալ միւսում ամի եկն զաւրն Իսմայէլի Ատրպատական, և բաժանեցան յերիս։ Առաջ մի Այրարատ. և առաջ մի ի սեփական գնդին կողմանս. և առաջ մի Աղուանս։ Արդ՝ որք ի կողմանս սեփական գնդին, արշաւեալ սփռեցան և հարեալ զամենայն կողմանսն զայնոսիկ սրով սուսերի, առին զաւար և զգերութիւն։ Եւ եկին ժողովեցան ի Արևան՝ և մարտեան ընդ բերդին, և ոչ կարացին առնուլ։ Եկին ի Որդսպու, և ոչ նմա ինչ կարացին առնել։ Գնացին անտի և բանակեցան Արծափս՝ հանդէպ բերդին առ ջրովն։ Եւ սկսան պատերազմիլ ընդ բերդին, և բազում աւճիրս վնասուց գործեցին անդ ի բերդէն։ Արդ՝ էր նոցա ի թիկանց կողմանէ ել, ի գլուխ սնդր Ասորե-

նայ կողմանէ՝ որում Կախանակտուցն կոչեն։ Արդ՝ իջին ընդ այն արք ի վայր ի բերդէն՝ երթալ խնդրել ի բերդէն Ղարաւնից զաւր յաւգնականութիւն իւրեանց։ Եւ ետ նոցա Սմբատ Ղարաւտունի, որդի Վարազ Սահակայ՝ արս խ։

Եւ զնացեալ ի զիշերի ելին ի բերդն և ոչ զգուշացան տեղւոյն. և գիտացին իսմայէլացիքն զտեղին, և զնացեալ ի նոյն հետին ելին ի բերդն։ Եւ կալան զտեղին մինչև ցառաւաւտն։ Եւ արս ժ պահապանս տեղւոյն ըմբռնեցին ի քուն, և սպանին։

Գ Լ Ո Ի Խ Լ Գ.

Սգատել Յեան զգերին եւ խորտակել զԻսմայէլացիսն. հարկանել զՅայս, զԱրարատ եւ զԱղուանս սփռեցն յԱյրարատ. նաւամարտութիւն Իսմայէլացոց ընդ Յայս. երթալ Պոռնոպայ առ Մաւրիս իշխանն Իսմայէլի եւ հաշտութիւն ընդ Յայս. գործք Ներսիսի Կաթողիկոսի. վէճ հաւատոյ ընդ Հայոց. պատասխան Հայոց առ Կոստանդին կայսրն։

Եւ եղև յամին երկրորդի Կոստանդինի, յամենուն հոռի, որ աւր ի՞նչ էր ամսոյն, յաւուր կիւրակէի ընդ առաւաւատս՝ ճշեցին իսմայէլացիքն ի բերդին վերջոյ և առաջոյ, և հարին զնոսս սրով սուսերի։ Եւ բազումք գահավէժ լեալ սատակէին։ Եւ զկանայս և զմանկունս իջուցին ի բերդէն՝ կամէին սատակել. և ոչ գոյր թիւ գերւոյն, և անասուն պաճարացն բազում յոյժ։ Եւ եղև ի վաղիւ առաւաւտուն՝ եկն եհաս ի վերայ նոցա զաւրավարն Հայոց, և եհար զնոսս անհուն կոտորածով։ Եւ էին նորա երեք հազար ընտիր սպառազէնս յամենայն զաւրացն Իսմայէլի, և ոչ որ զերծաւ ի նոցանէ. բայց սակաւ ճողոպրեալք հետեակք երթեալ ամրացան ի Շամբին։ Եւ սպրեցոյց տէր յաւուր յայն.

միկ զբազմութիւն գերւոյն ի ձեռաց իսմայելացւոցն. և զիսմայէլ խորտակեաց կործանմամբ մեծաւ, և մեռան ք ի շխանքն իսմայէլի՝ Լւթման և Ոգոմայ: Լու եղև յաղթութիւն մեծ զաւրավարին Հայոց, և ետ տանել զաւրավարն Հայոց զընծայս Աստանդնի ի պատերազմէն՝ զընտիր ընտիր երիվարացն ճ ձի. զոր առեալ արքայի ուրախ եղև ինքն և ամենայն պաղատոն, և արձակեաց անդրէն շնորհակալութիւն մեծ:

Իսկ այն զաւրն՝ որ ի կողմանս այրարատեան, եհար սրով մինչև ի կողմանս Տայոց, Վրաց և Լիզուանից՝ առ զաւար և զգերութիւն, և եկն էանց ի Նախճաւան առ այն զաւր, որ մարտ եղեալ կռուէին ընդ բերդին Նախճաւանի: Բայց սակայն ոչ կարացին առնուլ զնա: Լուին զբերդն Խորամայ, և սատակէին զնոսա սրով, և զկանայս և զմանկունս գերի վարեցին:

Իսկ որ ի կողմանս Պաղեստինացւոցն, հրամայեաց կազմել նաւատորմիդս բազում. և եմուտ ի նաւ, և կալաւ գործ պատերազմի ընդ Աստանդնուպաւլիս. և ոչ յաջողեցաւ նմա նաւամարտութիւնն. քանզի ելին ընդդէմ նորա զաւրացն բազմութիւն նաւաւք, և կործանեցին զնոսա ի խորս ծովուն, և զբազումս վանեցին հրով. և զբազումս փախստական արարեալ հալածեցին: Բայց սակայն զարհուրեցաւ արքայն Աստանդին. լաւ համարեցաւ տալ սակ, և առնել հաշտութիւն պատգամաւորաւք. և փութացուցանէին իսմայէլացիք զյոյնս՝ զի կատարեսցեն զբան հաշտութեանն: Իսկ թագաւորն յունաց Աստանդին՝ քանզի մանուկ էր, ոչ իշխեաց կատարել առանց կամաց զաւրուն, և գրէ առ Պոսկոպ՝ զի երթիցէ ընդ նմա ի Վամասկոս առ Սաւիաս ի շխանն զաւրուն իսմայէլի, և կատարեսցէ զպայման հաշտութեան ըստ զաւրուն կամացն: Լուր՝ իբրև ետես Պոսկոպ զհրամանն արքունի, և լուաւ բանս ի զաւրացն, զնաց զհետ նոցա ի Վամասկոս առ Սաւիաս ի շխան զաւրուն իսմայէլի. և յայտնեաց զչափ սակին և ասաց զսահմանն և առ զհաշտութիւնն, և զնաց:

Հայնմ ժամանակի արկ ի միտս իւր կաթուղիկոսն Հայոց Ներսէս շինել իւր բնակութիւն մերձ առ սուրբ եկեղեցեացն՝ որ ի Վաղարշապատ քաղաքին ի վերայ ճանապարհին՝ յորում ասեն ընդ առաջ եղև թագաւորն Տրդատ՝ սրբոյն Վրիգորի: Ել-

նեաց անդ և եկեղեցի մի յանուն երկնաւոր Օլուարթնոցն, որոց երևեալ ի տեսլեան սրբոյն Վրիգորի բազմութիւն երկնաւոր զաւրացն. և շինեաց եկեղեցին բարձր շինուածովք և չքնաղ զարմանալեաւք, արժանի աստուածային պատուոյն՝ որում նուիրեացն: Լծ ջուր և եբեր զգետոյն և արկ ի գործ զամենայն վայրսն առապար, տնկեաց այգիս և ծառատունկս, և շուրջանակի պատուարեաց զբնակութեամբ գեղեցկադիր յաւրինուածով բարձր պարսպաւ ի փառս աստուծոյ:

Լուլ ոչ դադարեաց վիշապն այն ապստամբ, այլ թէ և աստուածամարտ լինել կամեցաւ յիւրոց խորամանկութենէ. այլ երկնէր յարուցանել հալածանս ի վերայ եկեղեցեացն Հայաստանեայց աշխարհին: Քանզի յամս Աստանդինայ թագաւորի թոռին Լարակլի, արկ ի գործ զխորամանկութիւն իւրոյ չարութեանն, արբանեակս կալաւ զզաւրսն, որ ի յունաց աշխարհին: Քանզի ոչ երբէք ընդունէին Հայք զՀուռմի հաղորդութիւն մարմնոյ և արեանն Տեառն: Լու արդ՝ գրեն նոքա ամբաստանութիւն առ թագաւորն յունաց Աստանդին և հայրապետն՝ թէ՛ իբրև զանարէնս համարեալ եմք յաշխարհիս յայսմիկ: Քանզի անարգանս համարին Քրիստոսի Լստուծոյ զժողովն Քաղկեդոնի և զտումարն Եւեոնի, և նզովեն զնոսա՝: Հայնժամ հրաման ետ թագաւորն հայրապետաւն հանդերձ, և գրեն հրովարտակ առ Հայս, զի միաբանութիւն հաւատոյ արասցեն ընդ Հուռմի, զի մի խոտեսցեն զժողովն և զտումարն զայն: Լու էր անդ այր մի ի Բագրաւան գեղջէ՛ որ էր ուսեալ զարուեստ փիլիսոփայութեան, և անուն նորա Վաւիթ: Օնա հրամայեաց արձակել ի Հայս՝ զի երթեալ ի բաց հատցէ զհակառակութիւնն: Լու ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսունքն և նախարարքն Հայոց ի Վրլին առ քրիստոսասէր կաթուղիկոսն Ներսէս և առ բարեպաշտ զաւրավարն Հայոց Թէոդորոս Ուշտունեաց տէրն: Լու տեսին զհրամանս թագաւորին, և լուան զբանս փիլիսոփային՝ որ ուսուցանէր զԼորրդութիւնն բաժանմամբ ըստ տումարին Եւեոնի: Լու իբրև լուան՝ չառին յանձն փոխել զճշմարիտ վարդապետութիւնն սրբոյն Վրիգորի՝ ըստ տումարին Եւեոնի: Հաճոյ թուեցաւ ամենեցուն առնել թղթոյն պատասխանի:

Պատճէն պատասխանի թղթոյն եկելոյ ի Հայս ի Հռոմոց
Թագաւորէն Կոստանդինայ, զոր գրեցին Հայոց եպիսկոպոսունքն
և կաթողիկոսն Ներսէս հանդերձ նախարարաւքն և զաւրավարին
Թէոդորոսիւ Ռշտունեաց տեառն:

ՂԶմարիտ և ուղղագաւան նամակ Նիկիական:

Աղաչեմ գրեզ, ընթերցիր՝ որ գրիստոնէական հաւատն ունիս, Աստուածասէր:

Հ ՈՒՐԵՆՍԱԼ մարգարէիցն և յառաքելոցն Քրիստոսի ունիմք
զպատուէր՝ առնել աղաւթս խնդրուածովք ի վերայ աստուածա-
սէր թագաւորութեանդ և ամենայն իշխանացն և զաւրաց, և բո-
լորովին ամենայն աստուածապաշ պաղատոյդ, յոր սէրն աստու-
ծոյ հանգուցեալ է, և շնորհք աստուածային պարգևացն յայտնի
են ի վերայ ձեր:

Օ ի ահա թագաւորութիւն մեծ և հզաւր քան զամենայն
թագաւորութիւնս, զոր ոչ ձեռին մարդկան, այլ աստուծոյ աջովն
պսակեալ, զոր ոչ դք կարասցէ փոխանորդել՝ բայց Քրիստոսի
թագաւորութիւն: Նոյնպէս և քահանայապետութիւն սուրբ՝ շնոր-
հիւն Աստուծոյ:

Նախարարք և զաւրք քրիստոսասէրք. և մեր պանծացեալ ի
լոյս աստուածասէր թագաւորութեանդ՝ անշարժ մնացաք ի մէջ
չար և անաւրէն թագաւորացն պարսից: Օ ի յորժամ բարձին
զթագաւորութիւնն և կորուսին զամենայն զաւրս աշխարհին
Հայաստանեաց, և ի գերութիւն վարեցին զարս և զկանայս: Իսկ
ի մնացելոցն վերայ սուր եղեալ և շողացուցեալ՝ ջանացան դար-
ձուցանել ի մոլորութիւն, այլ ոչ կարացին շարժել, նաև «ամա-
չեցին ևս անաւրէնք յունայնութեան իւրեանց»: Մինչև հրաման
տալ Կաւատայ արքայի և որդւոյ նորին Խոսրովու՝ եթէ «իւրա-
քանչիւր դք զիւր հաւատս կալցէ, և զՀայս նեղել դք մի իշ-
խեսցէ, ամենեքին մեր ծառայք են մարմնով. իսկ վասն հոգւոցն, որ
զհոգին դատէ՝ նա գիտէ»: Ապա դարձեալ Խոսրով Որմզդի՝ յետ
գերութեանն Երուսաղէմի, հրաման ետ ամենայն եպիսկոպոսաց

կողմանցն Արևելից և Ասորեստանի ժողովիլ ի դուռն արքունի և
ասէ. «Եթեմ եթէ երկու կողմանք են քրիստոնէիցն, և մին
զմիւսն նզովէ, զինչ համարին իրաւացի: Արդ՝ միաբանութեամբ
ժողովեցին ի դուռն արքունի, զի զուղիղն հաստատեցեն և
զթիւրն ի բաց մերժեցեն»: Եւ ժողովեցան ամենայն եպիսկոպո-
սունք և երիցունք և ամենայն հաւատացեալք կողմանցն այնոցիկ,
և կացոյց ի վերայ նոցա ոստիկան զՄմբատ բագրատունի զանուա-
նեալն Խոսրովայ Շընումն. և զբժշկապետն արքունի: Եւ անդ
էր ի գերութեանն և Օսքարիաս հայրապետն Երուսաղէմի և
այլ բազում իմաստասէրք, զորս գերեալ էր Աղէքսանդրացւոց
քաղաքէն. որոց հրաման ետ արքայ Խոսրով արդարութեամբ ի
վերայ հասանել, և զՂԶմարիտն ծանուցանել արքայի:

Եւ ժողովեցան ամենեքեան ի դահլիճն արքունի և եղև ա-
ղաղակ. քանզի էին ոմանք ուղղափառ հաւատով՝ գրով և կնքով
հին թագաւորացն: Եւ այլք Նեստորականք, և այլ բազում խառ-
նիճաղանձ ժողովրդոց: Նաև հայրապետն իսկ յառաջ մատու-
ցեալ ասէր. «Մի կոչեսցի Աստուած այրն այն՝», և ծանուցին
զբանս թագաւորին:

Պատասխանի ետ թագաւորն և ասէ. «Ո՛ր հրամանաւ եկն
նա ի տեղին յայն. արդ գանալից լիցի և գնացէ», նոյնպէս և այլ
բազմութիւն աղանդոց հրամայեաց հանել յատենէն. բայց մի-
այն զՆիկիականն, և զԿոստանդնուպալսին, և զԱփեսոսին, և
զՔաղկեդոնին հրամայեաց քննել: Վիպեցան անդ արք երկու
եպիսկոպոս յաշխարհէն Հայոց, արք հաւատարիմք, զոր վասն
բռնութեան աշխարհին էին արձակեալ, զի ծանուցեն թագաւո-
րին. Կուսիտաս Մամիկոնէից եպիսկոպոս և Մատթէոս Ամա-
տունեաց: Ունէին պատրաստական անդ ընդ ինքեանս զգիր
սրբոյն Վրիգորի: Եւ հրամայեաց թագաւորն հարցանել, եթէ՝
«յորոց թագաւորաց ժամանակս եղեն ժողովքդ այդոքիկ»: Եւ
նորա ասացին, եթէ՝ «Նիկիոյ ժողովն առ Կոստանդիանոսիւ եղև.

¹ Ստղիկ, էր. 95՝ և ոմանք նեստորականք և. Սեւերիտք և այլ բազմութիւն
խառնիճաղանձ աղանդոցն: Նա և. հայրապետն ևս իւրովք համազգեք յառաջ մատու-
ցեալ՝ առնէր ամբաստանութիւն ըստ իւրոց բնիկ սովորութեանց: Մի կոչեսցի, ասեն,
աստ այրն այն: Եւ ծանուցին, և այլն:

իսկ Կոստանդնուպալսին առ Թէոդոսիւ մեծիւ . և Լափեսոսին առ փոքր Թէոդոսիւ . և Քաղկեդոնին առ Մարկիանոսիւ : Պատա- սխանի ետ թագաւորն և ասէ . « Լորից թագաւորաց հրամա- նքրն ճշմարիտ թուի լինել՝ քան միոյն » : Լա ի վերայ հասեալ թագաւորն և վասն Նեստորի՝ թէ ո՛ր կամ ուստի, կամ յորում ժողովի, և թէ զի՛նչ խաւսեցաւ : Լա հրամայեաց զՆեստորե- անքն հանել յատենէն անտի արտաքս : Նոյնպէս և վասն Քաղ- կեդոնի ժողովոյն եհարց, եթէ՞ « ոչք էի՛ն զլիսաւորք », և ծանուցին նմա զամենայն . և ասացին՝ եթէ ինքեանք իսկ ի Նիկիայ և Կոս- տանդնուպալսի թագաւորքն Կոստանդիանոս և Թէոդոս մեծն : Իսկ յԼափեսոս՝ Կիւրեղ Մղէքսանդրու եպիսկոպոսն . և ի Քաղ- կեդոնի՝ Թէոդորեոս եպիսկոպոսն, որ զՆեստորին խորհէր » :

Լոր անդ Լորան անուանեալ կաթողիկոսն, և այլ եպիսկոպո- սուք յԱսորեստանէ և յԱրուստամանէ և ի Խուժաստանէ, և յայ- լոց աշխարհաց . վասն որոյ հրաման ետ արքայ Խոսրով քանդել զամենեցունց նոցա զեկեղեցիսն և սրով սատակել զնոսա, թէ ո՛չ դարձցին ի մոլորութենէն և ելանիցին յարքայական պողոտայն : Իսկ որք զՔաղկեդոնին և զՎրաց և զՂրուանից կաթողիկոսն, և այլ բազում եպիսկոպոսուք ի յունաց կողմանէ, և ի շխանք՝ որք եկեալ էին ի ծառայութիւն պարսից թագաւորին, որով և չբոխ- քարն՝ իսկ հրամայեաց տալ . բայց խնդրեաց յետկար ի կող- մանցն երկոցունց : Օնիկիայն՝ որ առ Կոստանդիանոսիւ . և զԿոստանդնուպալսին՝ որ առ մեծն Թէոդոսիւ . և զԼափեսո- սին՝ որ առ փոքր Թէոդոսիւ . և զՔաղկեդոնին որ առ Մար- կիանոսիւ : Լա զամենայն քննել և ի վերայ հասանել : Լա իբրև ծանեալ զամենայն հաւաստեալ, և ճշմարտութեամբ ի վե- րայ եհաս՝ եհարց ցնոսա և ասէ . « Նորա երեքին ընդէ՛ր ոչ ասա- ցին երկուս բնութիւնս՝ բաժանմամբ, որպէս զսոսայս . յայտ է եթէ պարտ է և զմեզ յերկուս բաժանել և երկուս ասել թագա-ւորս՝ և ո՛չ մի : Օ՛ր և ես յերկուց բնութեանց եմ, թէպէտ ի հաւրէ և ի մաւրէ . թէպէտ ի հոգւոյ և ի մարմնոյ » : Բայց Մս-

¹ Նյայէս ի տպ. եւ ի ձեռ. օրինակին : Սո Նսողկայ, եր. 97՝ զփառքարն : Թուի լի- նել պարսիկ բառ՝ باکل կամ باکل, փառքար կամ փայքար, որ նշանակէ զհարկա- պահանջն եւ զտուրս հարկաց ի պէտս կալուածատեարց :

տուածութիւնն թէ յամենայն տեղւոջ ո՛չ է, և զինչ կամի՝ զամե- նայն լինել կամ առնել ո՛չ կարէ, Մստուածութիւնն զի՛նչ է » : Լա հրամայեաց հարցանել զՕպարիաս հայրապետն Լորուսա- ղէմի, և զիմաստասէրն՝ որ յՄղէքսանդրացւոց քաղաքէն, զի զարդարն ասացեն երդմամբ : Լա նոցա պատասխանի տուեալ ա- սեն . « Լաթէ ո՛չ էպք մեք խոտորնակս գնացեալ առ Մստուծոյ, և ո՛չ նա բարկութեամբ խոտորնակս գնացեալ էր առ մեզ . բայց արդ՝ երկուցեալ յԱստուծոյ առաջի ձեր զճշմարիտն ասեմք : Հա-ւատ ճշմարիտ այն է՝ զոր ի Նիկիայն ասացին առ երանելոյն Կոստանդիանոսիւ : Լա նմին միաբան Կոստանդնուպալսին և Լափեսոսին . և նոցին միաբան Հայոց հաւատն ճշմարտութեամբ . իսկ Քաղկեդոնի ասացեալն ո՛չ է միաբան նոցին, որպէս ձեր բա- րերարութիւնդ ծանեալ » : Լա հրաման տուեալ թագաւորն խրն- զիր առնել ի գանձու տեղոցն, և գտին գրեալ զՆիկիայն հաւատս ճշմարիտս, և ի վերայ հասեալ ըստ միաբանութեան հաւատոյ աշխարհիս Հայոց, որ էր կնքեալ մատանեալ Կաւատայ արքայի և որդւոյ նորա Խոսրովու : Յորոյ վերայ հրաման ետ արքայ Խո- սրով՝ եթէ ամենայն քրիստոնեայք՝ որ ընդ իմով իշխանութեամբս են, հաւատ զՀայոցն կալցեն : Լա որք միաբանին ընդ Հայոց հա-ւատոյն ի կողմանս Մսորեստանեայց, Կամիշով՝ մետրապալիտ, և այլք տասն եպիսկոպոս, և աստուածասէր թագուհին Շիրին . և քաջն Սմբատ . և բժշկապետն մեծ : Իսկ զպատճէն ուղիղ խո- ստովանութեան արքայ Խոսրով հրամայեաց կնքել իւրով մատան- եաւն և տալ ի գանձս արքունի :

Իսկ արդ՝ զի եհան զմեզ Մստուած ի ծառայութենէ խաւարային իշխանութեանն և արժանի արար երկնաքաղաքացի թագաւորու- թեանդ . ո՛րչափ ևս առաւել պարտիմք խնդրել ի Քրիստոսէ Մստուծոյ վասն բարեպաշտ և աստուածասէր թագաւորութեանդ անշարժ մնալ մինչև յաւիտեանն, իբրև զաւուրս երկնից ի վե- րայ երկրի հանդերձ յաղթութեամբդ բազմալ, տիրելով ամե- նայն տիեզերաց, ծովու և ցամաքի : Որ թէպէտ և մարմնով էք

¹ Կամիշով, Kamjesu, որ թարգմանի « յարեալ քրիստոս », և անուն ոմանց յե- պիսկոպոսաց Նսորոց : Տես Նսեմ. II, 414 .

ի մարդկային յազգէ, այլ ունիք զտեղիք աստուածային արժողոյն .
 և լոյս փառաց աստուածասէր թագաւորութեանդ լցեալ ունի զառ
 ի ներքոյս ամենայն, պսակեալդ յերկնուստ, պարծանքդ ամենայն
 քրիստոնէից զաւրութեամբ աստուածային խաչին նշանաւն,
 նմանեալդ աստուածասէր, աստուածապաշտ, աստուածաշնորհ,
 բաջ և յաղթող փրկութեանագործ երջանիկն Երակլի հաւրն քոյ,
 որ փրկեացն զամենայն երկիր ի դառն դահճէն: Եւ այժմ զնոյն
 շնորհեսցէ Քրիստոս՝ Աստուած ի ձեռն բարեպաշտութեան քոյ:
 Եւ որ վասն միաբանութեան հաւատոյ խնդիր հրամայեալ էր
 առնել, և զգիր բարեպաշտութեան խոստովանութեան արձակեալ
 էր առ մեզ անարժան ծառայոս, զոր իբրև տեսաք՝ երկրպագու
 թիւն մատուցաք, և մեծաւ խնդութեամբ փառաւորեցաք զՔրի
 ստոս, և աւրհնեցաք զբարերարութիւնն: Եւ արդ՝ այսպէս ուսաք
 զհաւատոցն ճշմարտութիւն: Յովհաննէս աւետարանիչն ասէ.
 «Ի սկզբանէ էր բանն, և բանն էր առ Աստուած և Աստուած
 էր բանն»: Եւ նոյն դարձեալ ի կաթողիկէին իւրում ասէ. «Որ
 էրն ի սկզբանէ՝ զորմէ լուսքն՝ որում ակնատես իսկ եղաք,
 ընդ որ հայեցաք, և ձեռք մեր շաւշափեցին ի վերայ բա
 նին կենաց: Ահա մարմին եղև բանն, և կեանքն յայտնեցան,
 և տեսաք և վկայեմք և պատմեմք ձեզ զյաւիտենական կենացն՝ որ
 էր առ հաւր, և երևեցաւ մեզ»: Եւ նոյն Յովհաննէս ասէ յաւե
 տարանին, թէ՛ «զաստուած ուրուք չիք տեսեալ»: Եւ Պաւլոս
 ասէ. «Օ, որ ոչ ոք ետես ի մարդկանէ, և ոչ տեսանել կարող է»: Իսկ զիւր
 ասէ, եթէ՛ «ակնատես իսկ եղաք», և եթէ՛ «ընդ որ հա
 յեցաք և ձեռք մեր շաւշափեցին ի վերայ բանին կենաց», և եթէ՛
 «որ էրն առ հաւր, և երևեցաւ մեզ»: Եւ յն կարի ահագին, որ
 պէս պարտ իսկ է՝ ըստ աստուածութեանն, և այս կարի խոնար
 հագոյն և մարդասիրաբար՝ ըստ մարդկային բնութեանս: Բայց
 յայտ իսկ է, զի զմարմնանալն Աստուծոյ պատմէ, որպէս տէրու
 նականն պատմէ բան՝ եթէ՛ «որ ետես զիս՝ ետեսն զհայր»: «Օ, իս»
 ասաց, որպէս զմի, և ոչ «զմեզ» որպէս զերկուս: Եւնդ զաստուա
 ծութենէն միայն ասէ. «Որ միայն ունի զանմահութիւն բնակեալ
 ի լոյս ահեղ և անմատոյց»: Իսկ արդ՝ զմարդկութենէն և զաս
 տուածութենէն, զի անտեսանելին ոչ երևէր, այլ ի տեսանելումն

տեսանէին զանտեսանելին. զի ի տեսանելումն հայրենի բնութիւնն
 աստուածային, և մայրենի բնութիւնն մարդկային: Օ, ի հայրենի
 բնութիւնն ի մարդկային բնութիւն միացաւ անփոփոխելի միու
 թեամբ: Եւ ծնաւ մի տեսակ՝ Աստուած և մարդ, որպէս ծրագն:
 Տարտնացին պատմէ. «Մի է, ասէ, Աստուած, և մի միջնորդ
 Աստուծոյ և մարդկան»: Իսկ միջնորդն միոյ ուրուք ոչ է. զի
 յերկոցունցն զմիութիւնն, որպէս յԱբրահամէ և ի Սաուայէ
 Խոսակ ծնեալ միաբանութեամբ: Այսպէս և Քրիստոս ի Հո
 դոյն սրբոյ և ի Մարիամայ ծնեալ մի բնութիւն, անզանգ և ան
 շփոթ միութեամբ, անձառ ըստ աստուծոյ ի հաւրէ, և զի ոչ
 լուծաւ կուտութիւնն:

Արդ՝ մի է տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած և մարդ. կեանք
 կախեալ զփայտէ առաջի աչաց, ըստ նախամարգարէին ձայնի,
 որոյ վիրաւքն բժշկեցաք ամենեքեան: Այսպէս և երանելին
 Յովհաննէս զմիաւորութիւն պատմէ ի կաթողիկէին իւրում ա
 սելով. «Սա է՝ որ եկն ջրով և հողով և արեամբն Յիսուս Քրի
 ստոս, ոչ ջրով միայն՝ այլ արեամբ և ջրով, և հողին է, որ վկայէ,
 զի հողին իսկ է ճշմարտութիւն: Սոքա երեքին են, որ վկայեն,
 հողին և ջուրն և արիւնն, և երեքին մի են: Եթէ զմարդկան
 ինչ զվկայութիւն ունիցիմք, ապաքէն Աստուծոյ զվկայութիւն մեծ
 է, զոր վկայեաց ի վերայ որդւոյ իւրոյ, եթէ՛ դա է որդի իմ սիրելի
 ընդ որ հաճեցայ, դմա լուարուք»: Եւ ոչ բաժանեաց յերկուս
 բնութիւնս, և յերկուս անձին, և յերկուս միտս, այլ «դայն» և
 «դմայն» ասելով՝ զմիութիւնն յայտ արարեալ: Որպէս և սոյն իսկ
 աւետարանիչն յայտնէ ասելովն, եթէ՛ «Հողին և ջուրն և արիւնն,
 և երեքին մի են»: Եւ ի միւսումն վայրի ասէ. «Եւ արիւնն Յի
 սուսի որդւոյ նորա սրբէ զմեզ յամենայն մեղաց»: Ահա որդի Ա
 ստուծոյ է Յիսուս Քրիստոս, և որդի մարդոյ, և երկոքինն ի
 միասին մի բնութիւն: Արդ՝ զի անմարմին և անմահ է աստուա
 ծութիւնն, ամենեցուն յայտնի է, բայց այն առաւել զարմացմամբ
 և բարերարութեամբ լի: սքանչելիք և յոյժ մարդասիրութեան
 նշանակ: Օ, ի անմարմինն մարմնանայր, և անտեսանելին տեսա
 նիւր, անշաւշափելին շաւշափիւր, անժամանակն սկսանիւր,
 որդին Աստուծոյ որդի մարդոյ լինէր, և զմարդկութիւն իւր խառ

նէր ի թիւ Աստուածութեանն իւրում: Արդ՝ զխոնարհելն մահու
 չափ և մահու խաչի՝ առաքեալն Աստուծոյ ասէ, եթէ՝ «մինչ
 թշնամիքն էաք, հաշտեցաք ընդ Աստուծոյ մահուամբ որդւոյ
 նորա»: Եւ դարձեալ ասէ. «Որ յիւր որդին ոչ խնայեաց, այլ
 վասն մեր ամենեցուն մատնեաց զնա»: Եւ դարձեալ, «եթէ էր
 ծանուցեալ՝ ոչ արդեաւք զտէրն փառաց ի խաչ հանէին»: Եւ
 դարձեալ, եթէ՝ «Աստուած զորդին իւր առաքեաց ի նմանութիւն
 մարմնոյ մեզաց՝ և վասն մեզաց (աշխարհի). և դատապարտեաց
 զմեզս ի մարմնի անդ»: Օրինչ իցէ «դատապարտեացն». այն է,
 զի խափանեաց զայն որ զիշխանութիւն մահուն ունէր, այսինքն
 զսատանայ: Իսկ զինչ և առ մշակս այգւոյն ասիցէ տէրն, եթէ՝
 «Իբրև մերձեցաւ ժամանակ պտղոյն, առաքեաց զծառայս իւր առ-
 նուլ զպտուղ նորա. և կալեալ մշակացն զծառայս նորա՝ զոմանս
 տանջեցին, զոմանս քարկոծեցին, զոմանս սպանին. յետոյ առա-
 քեաց զորդի իւր՝ ասէ. թերևս ամաչեսցեն յորդւոյ աստի իմն: Իսկ
 մշակքն իբրև տեսին զորդին, ասեն. սա է ժառանգն, եկայք
 սպանացուք զսա. և մեր եղիցի ժառանգութիւնն: Եւ հանեալ
 զնա արտաքոյ այգւոյն սպանին: Արդ՝ ոչ միայն բանն է որդի Աս-
 տուծոյ, այլ և բանն և մարմինն. և մարմին բանին ի միասին. զի
 թէպէտ և մարդ է մարմինն, այլ և Աստուած է: Արդ որք ի
 սկզբանէ ականատեսք և սպասաւորք եղեն բանին՝ աշակերտաց
 իւրոց յայտնապէս ուսուցին: Եւ նորա դարձեալ իւրեանց աշա-
 կերտաց զնոյն աւանդեցին: Եւ դարձեալ զնոյն աւանդութիւն
 զրով հաստատեցին: Եւ բազումք յառաքելոցն ընկալան զձեռ-
 նադրութիւն եպիսկոպոսութեան. որպէս զՅուստիանոս, և զԼյ-
 նանկիտոս և զԿղեմենտոս ի Հռոմ, և զԼնանիաս յԱղեքսան-
 դրիա, և զՄաւրն Կղէովպեանց յԱրուսաղէմ, և զԻիոնէսիոս
 Արիսպագացի յԱթէնս, և զմիւս Գիոնէսիոս ի Կորնթոս, և զմիւս
 Տիմոթէոս յԱփեսոս, և զՏիտոս ի Կրետէս, և զՊաւղիկարպոս
 ի Օմիւռնիա Ասիացւոց, և զԵւոզիա՝ որ է Պատրոս յԱնտիոք,
 և Երենիոս Գալիլեացի աշակերտ Պաւղիկարպոսի յեկեղեցւոջն
 Լառդիկեցւոց: Եւ այլ ևս անթիւ բազմութիւն սքանչելի եպիս-
 կոպոսաց և քահանայից և հոգեկիր ճարտասանից, փիլիսոփայից, և
 սքանչելի մանկանց եկեղեցւոյ, որք զճմարիտ հաւատս եկեղեցւոյ

ըստ առաքելական ձայնին զրով զրոշմեցին յիւրաքանչիւր յեկե-
 ղեցիս: Յայտնի ի Նիկիական ժողովոյն է, զի և նորա լիով էին
 ամենեքին աշակերտք, որք յառաքելոցն ընկալան, և ի Նիկիայ
 զնոյն հաստատեցին: Քանզի ասացին զՈրդւոյ, եթէ «նոյն բնու-
 թիւն Հաւր, որով ամենայն ինչ եղև յերկինս և ի վերայ երկրի.
 որ յաղագս մեր մարդացաւ և յաղագս մերոյ փրկութեան»: Այս-
 պէս և սուրբն Գրիգոր յառաջնոցն ուսեալ՝ մեզ վարդապետեաց,
 եթէ՝ «որ ի մարմինն հաւատացին՝ ծանոյց նոցա զԱստուածու-
 թիւնն իւր. և որք ի մարմնոյն զթեցին՝ ուրացան զբնութիւնն նո-
 րա: Քանզի մարմնացաւ ի մի բնութիւն. և խառնեաց միացոյց
 զմարդկութիւնս ընդ իւրում աստուածութեանն՝ զանմահն ընդ
 մեռելոտոյս, զի զամենայն մարդիկ անքակ արասցէ յանմահ ա-
 ստուածութենէ իւրմէ»: Արդ ունիմք մեք հաւատս, ոչ ի նորա-
 գունից սահմանեալ. այլ որպէս ընկալաք մեք ի սուրբ առաքելոցն
 ի ձեռն հայրապետին մերոյ սրբոյն Գրիգորի վարդապետելով
 զՏրդատ արքայ և զիշխանսն Հայոց աշխարհին, գողցես եթէ է
 ամաւք յառաջ քան զԿոստանդիանոս: Եւ սուրբն Վեոնդ մեծ
 արքեպիսկոպոսն Կեսարու, ուր սնեալ և ուսեալ էր սուրբ Գրի-
 գորիոս, որ և ձեռնադրեացն իսկ զնա ի քահանայապետութիւն,
 և նա զնոյն հաստատեաց վաւանդութիւն: Երկրորդ անգամ դար-
 ձեալ ի Նիկիայն ժողովեցան սուրբ և ճշմարիտ հարքն հրամանաւ
 աստուածասէր թագաւորին Կոստանդիանոսի, և ի բաց բարձին
 զամբարիշտ աղանդոյն մոլեգնութիւնն, և սերմանեցին հաւատս
 ճշմարիտս ընդ ամենայն տիեզեր: Ուստի և մերն հանդիպեալ
 անդ սուրբն Ոստակէս որդի սրբոյն Գրիգորի՝ որ ընկալաւ զՏը-
 րամանս հաւատոյ ի սուրբ ժողովոյն և ի մեծ թագաւորէն Կոս-
 տանդիանոսէ, բերեալ մատոյց առաջի քրիստոսասէր թագաւորին
 Տրդատայ և սուրբ քահանայապետին Գրիգորի հանդերձ հրա-
 մանաւք երջանիկն Կոստանդիանոսի: Եւ ի վերայ այնորիկ հաս-
 տատեալ կամք, և բաւական համարիմք զնոյնս ի վարդապետու-
 թիւն ուղիղ հաւատոյս ըստ ասացելումն՝ «մի փոփոխեր զսահմանս
 հաւատոյ՝ զոր հաստատեցին հարքն քոյ»:

Եւ դարձեալ երկրորդ անգամ յորժամ հանդերձեցաւ թագա-
 ւորն Տրդատ, և առ ընդ իւր զսուրբ եպիսկոպոսն Գրիգորիոս և

զնորին որդին զՌաստակէս եպիսկոպոս, և ի զինուորական կողմանէն զչորեսին գահերէցս իւրոյ տաճարին, և հանդերձ ՚հ հազար արանց ընտրելոց գլխաւորաց յամենայն սահմանացն իւրոց՝ դնաց ի Հոմ տեսանել զՎոստանդիանոս: Որ իբրև տեսին զմիմեանս՝ առաջի կալաւ Վոստանդիանոսի զսուրբն Վրիգորիոս, և նա խոնարհեալ յոտս սրբոյն Վրիգորի, զի աւրհնեցի ի նմանէ: Յայն ժամ միջնորդ կալան զհաւատսն՝ որ ի տէր Յիսուս Քրիստոս, և երգմամբ միաւորեցան երկոքին թագաւորքն անշուշտ ունելով զխաղաղութիւն ընդ միմեանս մինչև յաւիտեան ի մէջ թագաւորաց երկոցունց: Եւ ևս հաստատեցին առ մեզ զհաւատոցն զճրճմարտութիւնն, զոր հիմնադրեաց մեզ սուրբ Հոգին:

Օ այլ ժողովսն ուրեք ուրեք լեալ մեք ոչ գիտեմք, և մեք այսպէս համարիմք՝ եթէ այդ աստուածասէր պալատանդ յերանելոյն Վոստանդիանոսէ և ի ժողովոյն Նիկիոյ ունի զհաւատոցդ հիմնադրութիւն: Եւ ամենայն որ աւելի քան զայն ունի, թէ և յերկնից հրեշտակ իցէ՝ նզովեալ եղիցի: Եւրդ ամենայն վարդապետք եկեղեցւոյ՝ որք փիլիսոփայական արուեստիւ գերազանցեալք և աստուածային տեսութեանն հասու լեալ, ճշմարիտ հիմնադրութիւն ընկալեալ ի սուրբ առաքելոցն՝ այտի ի ձէնջ աւետարանեցին ընդ ամենայն տիեզերս: Սուրբ և ճշմարիտ կաթողիկոսն մեր Վրիգորիոս ի Աեսարիա կապաղովկացւոց սնեալ և ուսեալ վարդապետեաց մեզ, յոր հիմնեցեալ անշարժ կամք մինչև ցայժմ, և ի վերայ նորա ունիմք վարդապետս զսուրբ հարսն ճշմարտապատումն՝ որ ամենեքեան զՆիկիայն խաւսեցան. Յուստինոս, Գիորնէսիոս և Ինկտովր՝ Հռոմայ եպիսկոպոսք և Գիորնէսիոս Աղէքսանդրացի, և Պետրոս վկայ, և Թէոփիլոս, և Եթանաս, և Աիւրեղ Աղէքսանդրացի եպիսկոպոս, և Բարսեղ Աեսարու եպիսկոպոս, և Վրիգոր Նազիազու, և Վրիգորն Նէոկեսարու սբանչելագործ, և Վրիգոր Նիւսացի՝ եղբայր Բարսղի, և այլ անթիւ հովիւք ուղղափառութեան համաբարբառք նոցին, որոց պատմութիւնքն յայտնի են:

Եւրդ՝ զի թշնամիք աստուածաշտուութեանն բազում անգամ արշաւեալ կորուսին զերկիրս մեր, և որպէս մարդիկ երկիրս կորուսին, և զկտակարանս եկեղեցւոյ և զվարդապետս նոյնպէս սպա-

ռեցին: Եւ արդ՝ կտակարանս և վարդապետս ոչ գոն, զգիրս և զդպրութիւն մեք ոչ գիտեմք, բայց որչափ ինչ մնացեալ են ի տեղիս տեղիս վարդապետական պատմութիւնք՝ ուսուցանեն մեզ այսպէս զճշմարտութիւնսն հաւատոցն, որ ի Նիկիայն աւետարանեցաւ լոյս յորս փութով հասանէր Ռաստակէս, որդի սրբոյն Վրիգորի, և այսպէս քարոզեցաւ ձայն սիւնհոգոսական ժողովոյն Նիկիայ:

ՀՆՆԳՆԵՆԿ ՆԻԿԻՆԿՆՆ ԺՈՂՈՎՈՅՆ

» ՀՆՆԵՏԵՄք ի մի Աստուած հայր ամենակալ յարարողն երկնի և երկրի երևելեաց և աներևութից: Եւ ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ ծնեալ Աստուծոյ Հաւրէ միածին, այսինքն յէութենէ Հաւր: Աստուած Աստուծոյ, լոյս ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ, Աստուծոյ ճշմարտէ, ծնեալ և ոչ արարեալ: Նոյն բնութիւն Հաւր, որով ամենայն ինչ եղև յերկինս և յերկրի երևելիք և աներևոյթք: Որ յաղագս մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իջեալ մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնակատարելապէս ի Սարիամայ սրբոյ կուսէն՝ հոգւովն սրբով: Որ և (էառ) հոգի, և մարմին, և միտք, և ամենայն որ ինչ է ի մարդ՝ ճշմարտապէս և ոչ կարծեալք, չարչարեալ, այսինքն խաչեալ, թաղեալ, և յերկր յաւուր յարուցեալ, ելեալ ի յերկինս նովին մարմնով (նստաւ ընդ աջմէ հաւր: Գալոց է նովին մարմնովն և) փառաւք հաւր, դատել զկենդանիս և զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան: Հաւատամք և ի սուրբ Հոգին յանեղ և ի կատարեալ՝ որ խաւսեցաւ յաւրէնս և ի մարգարէս և յաւեփարանս, որ էջն ի Յորդանան քարոզեաց յառաքեալս, և բնակեցաւ ի սուրբս: Հաւատամք և ի մի միայն ընդհանրական եկեղեցի, ի մի մկրտութիւն, յապաշխարութիւն, և ի թողութիւն մեղաց, ի յարութիւն մեռելոց, ի դատաստանն յաւիտենից հոգւոց և մարմնոց, յարքայութիւնն երկնից և ի կեանսն յաւիտենականս: Իսկ՝ ոյք ասեն՝ էր երբեմն յորժամ ոչ էր Որդի, կամ էր երբեմն յորժամ ոչ էր սուրբ Հոգի, կամ թէ յոչէից եղեն, կամ յայլմէ էութենէ կամ ի գոյութենէ ասեն լինել զորդի Աստուծոյ, կամ զսուրբ Հոգին, կամ փոփոխելի, կամ այլայլելի, զայնպիսիսն նզովեմք, զի և զնոսա նզովէ կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի:

Իսկ մեք փառաւորեցուք՝ որ յառաջ քան զյաւիտեանս, երկիրպագանելով սրբոյ երրորդութեանն և միասնական Մատուածութեանն Հաւր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:՝

Եւ ապա կոչեցան ի Հռովմ: և յանդիման եղեն Կոստանդիանոսի արքայի, և ուսուցին նմա զհաւատս ճշմարիտս, և վկայութեամբ հաստատեցին զհիմնադրութիւն հաւատոյն:

Յամի (երկերիւր ութսուն և չորրորդի¹) կենարարին և փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի թագաւորէ Վիտիզետիանոս երեք ընկերաւքն թագաւորութեանն Հռովմայեցւոց: (Եւ) յարուցին հալածանս ի վերայ քրիստոնէից, և աւերեցին զամենայն եկեղեցիս յամենայն տէրութեանն իւրեանց: Եւ յամի եւթանասուն և հինգերորդի (կենագն) մեռաւ Կոստանդէս, և թագաւորեաց Կոստանդիոս որդի իւր ի Վալլիա և ի Սպանիա, և էր քրիստոնեայ ճշմարիտ: Եւ յաճկատ ընդ Վաքսիմիանոսի և ընդ Վաքսիմիանոսի որդւոյ նորա, և ընդ Վիկիանոսի, և ընդ Վարկիանոսի, և յաղթեաց նոցա, և կոտորեաց զնոսա, քանզի հաւատաց ի մի Մատուած տէր ամենայնի և յորդի նորա Յիսուս Քրիստոս: Եւ գիտաց՝ եթէ նա ետ նմա զյաղթութիւնն, և հրաման ետ քրիստոնէիցն շինել զեկեղեցիս, և ազատել զտեղիս՝ ուր եղեալ էին մարտիրոսք, և մեծաւ պատուով մեծարէր զքրիստոնեայսն: Եւ հրաման ետ ամենայն եպիսկոպոսաց ժողովի ի Վիկիա քաղաք, և ժողովեցան եպիսկոպոսունք և սուրբք բազումք: Եւ եղեն անդ աւուրս ժե, և ապա եմոյծ զնոսա ի պաղատն, և մինչ ժողովեալ կային միահամուր յոսկեզաւծ պատշգամի միոջ, եմուտ եկաց ի մէջ նոցա, և խոստովան եղև, եթէ քրիստոնեայ եմ և ծառայ տեառն Մատուծոյ ամենակալի, և Յիսուսի Քրիստոսի որդւոյ նորա սիրելոյ: Եւ եղև խնդիր ամենայն եպիսկոպոսաց վասն հաւատոյ առաջի Կոստանդիանոսի

¹ Թողաք զուղղագրեալն յառաջին հրատարակչէ պատմութեանս, իսկ ի ձեռքորին, և ի յամի ժոգ երեքսասաներորդի:

արքայի, քննեցին զգիրս, և գրեցին հաւատս ճշմարիտս, որ ի Վիկիայն աւետարանեցաւ մեզ:

Եւ զի Վերոջնէ կայսերէ մինչև յերջանիկն Կոստանդիանոս, և ի Կոստանդիանոսէ մինչև ի Վարկիանոս թագաւոր, ամենայն վարդապետաց զլիաւոր առաջնորդաց եկեղեցւոյ ի քաջէն Թէոփիլէ ի մեծ ճարտարապետէն սկսեալ արուեստաւոր քաղաքացն Լազիպտացւոց և Լիզիսանգրացւոց և Հռովմայեցւոց և Կոստանդընուպաւլսեցւոց և Լնտիոքացւոց և Կեսարացւոց և Լիթենացւոց, և Կիւրիկեցւոց, և միանգամայն ընդհանսւր ամենայն վարդապետաց եկեղեցւոյ, յաւուրս Վարկիանոսի ի ձեռն տուամարին Լևոնի, Թէոփորիտոս վլուխ Քաղկեդոնի ժողովոյն՝ զոր նայն հաստատեաց չառափառութեամբ: Եւ մեզ մի լիցի պարծիլ, բայց միայն ի Խաչն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Եւս և Վաւթ իսկ պարծի ի խաչ որդւոյ իւրոյ, և ոչ անարգանս համարեցաւ Մատուածութեանն, այլ երբեմն կառք Մատուծոյ ասաց տէր, և երբեմն լետոն Սինեայ, և երբեմն բարձրութիւն երկնից: Քանզի ասէ. «կառք Մատուծոյ բիւրապատիկք, հազարք ուղղիչք և տէր ի նոսա ի Սինէ սրբութեան: Եւ ի բարձունս և զերեաց զգերութիւն», և զայլն ևս: «Կառք Մատուծոյ բիւրապատիկք, հազարք ուղղիչք, և տէր ի նոսա», Եւ ի բիւրապատիկ է զաւրութիւն և փառք Խաչին Քրիստոսի, որ բարձեալ ի վեր ունի զարարիչն երկնի և երկրի: Եւ հազարքն ի Հրէից կանգնեցին զնա: «Եւ տէր ի նոսա ի Սինէ սրբութեան», Յնչար արդեաւք ի նոսա, յայտ է՝ ի բիւրապատիկ զաւրութիւնն, և ի փառս Խաչին, ուստի և զգերութիւնն թափեաց, և վասն այնորիկ մեք ոչ ամաչեմք ասել ցորդին Մատուծոյ, «սուրբ և անմահ» որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա՛ մեզ»:

Իսկ վասն տէրունեան խորհրդեանն՝ զոր մեծաւ զգուշութեամբ բաշխեմք, այսպիսի ինչ, վասն զի՝ ոչ ունիմք իշխանութիւն զսուրբն յանսուրբսն մատակարարել: Վասն զի ունիմք մեք կանոնք համաշխարհական կարգաց և աւրինաց, արանց և կանանց, զի որք կուսութեամբ զուգին՝ համարձակութեամբ վայելեն ի տէրունական մարմնոյն: Մատ այնմ, թէ՛ «պատուական է ամուսնութիւն ամենեւիմք, և սուրբ են անկողինք», Իսկ երկրորդեանքն, և եթէ մին կոյս իցէ, և միւսն երկրորդական՝ հրա-

մայէ ապաշխարել երկոցունցն ի միասին զերեամ մի, և ապա հաւասարել աւրինաց: Իսկ զերրորդեանսն և զչորրորդեանսն ոչ բնդունի եկեղեցի, և ոչ իսկ իշխեն տալ զանուն հաղորդութեանն. ըստ այնմ թէ՛ «որ ուտէ և ըմպէ անարժանութեամբ, դատաստան անձին իւրում ուտէ և ըմպէ. զի ոչ խորէ զմարմինն տեառն»:

Եւ Մատուածայինն բողոքէ ձայն՝ «մի տալ զսրբութիւն շանց»:
Եւ ի տախտակսն քարեղէնս զմի ի տասն պատգամացն «զմի շնարն» իւրով մատամբն գրեաց: Եւ տեսանեմք՝ զի և կարի իսկ ի հինսն և յառաջին փիլիսոփայսն պիղծ և զարշելի համարեալ էր պոռնկութիւնն: Օ՛ր Սողոմոնի Աթենացոյ աւրէնս եղեալ Աթենացոցն ի բաց կալ ի պոռնկութենէն և ոչ բնդունել զպոռնկորդին ի ժառանգութիւնն: Վ իկուրզոս Վակեղովմայեցի աւրէնս եղ Վակեղովմացոց՝ ի բաց կալ ի պոռնկութենէն, և ոչ թաղել իսկ զպոռնկորդին:

Թէ՛ անով՝ ոմն զկին մարդ զաշակերտ Պիւթագորայ հարցեալ եղև, թէ՛ յետ քանի աւուր մերձաւորութեանն ի կին մարդ, արժան է յարքունիս մտանել: Եւ նա ասէ. «յիւրմէն աւրէն է. յաւատարէն և ոչ բնաւ»:

Իսկ եթէ նոցա այնպէս զողջախոհութիւնն համբուրեալ. որչափ ևս առաւել երկիրդիւ արժան իցէ և մեղ զառաքելականն կատարել զձայն, եթէ՛ «փախերուք ի պոռնկութենէն», զի թէպէտ և ոչ որ է արդար և ոչ մի, այլ ոչ եթէ պարտ իցէ ի ձեռն յանդէնութեան զաստուածային զմարմինն թշնամանել: Օ՛ր՝ պիղծն մերձեցի բերան, կամ զիանդ գողումն ոչ կալաւ զճաշակողն՝ ի հուրն կենդանի աներկիւղարար մերձենալ. այլ ունելեալ, և ոչ մարդարէն արժանաւոր լինէր ճաշակել զնա, այլ միայն մերձենալով ի շրթունս նորա անդէն ընկալաւ զմաքրութիւնն:

Իսկ արդ՝ արժան իցէ անսրբոցն և պղծոցն յերկրաւորացս յանգնողել յարքունիս: Եւ կամ ո՞ր իսկ թոյլ տացէ մտանել, և կամ թէ ո՞չ հալածականս փախիցէ. այլ մանաւանդ եթէ և կամեսցի ևս յարքունական սեղանոյն վայելել. ո՞րչափ ևս առաւել յերկնաւոր թագաւորին յարքունիս ունիցի որ համարձակութիւն մտանել ոչ ունելով հանդերձ մաքրութեան, և աներկիւղ լրբութեամբ

1 ի ձեռն օրին. էր՝ գթեանով:

մատիցէ ի հուրն կենդանի, և ճաշակեսցէ յարքունական և յերկնային սեղանոյն. այլ ոչ տարահալած լեալ արտաքս մերժեսցի, ըստ այնմ թէ՛ «Ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան՝ ոյր գործէք զանաւրէնութիւնն»:

Մեր ընկալաք ի սրբոյն Վրիգորէ՛ և յաստուածասէր թագաւորացն Արստանդիանոսէ և ի Տրդատայ, և յետ այնորիկ ապա կարգեցաւ մեղ Նիկիական լոյսն ի ձեռն նորին իսկ երջանիկն Արստանդիանոսի. և ի նորին աւանդութեան վերայ հաստատեալ կամք, և ոչ խոտորիմք ի նմանէ ոչ յաջ և ոչ յահեակ:

Եւ վասն այլ ժողովոց՝ որպէս և վերագոյն ասացաք, ճշմարտիւ ինչ մեք ոչ գիտեմք, բայց որպէս հին վարդապետացն ասացեալ է, սուրբ և ճշմարիտ ասացեալ է զժողով՝ որ ի Արստանդնուպաւլիս ժողովեցան ի խափանումն Եեստորի: Օ՛քաղկեդոնի ժողովն չասացին ճշմարիտ. քանզի ասացին առաջնորդք ժողովոյն այնորիկ որ Արիեստոս, զմիտսն Եեստորի ունէին, բայց ոչ իշխէին ի վեր հանել: Եւ թէպէտ և արարին զժողովն Եւտիբիամբարշտութեանն, նման նորին այլանդակութեանն՝ զիւրեանց հաստատեցին չարափառութիւն. քանզի Եւտիբոսն այն վրիպեալ ասէր թէ՛ «յերկնից երբեք Վրիստոս զմարմինն»:

Իսկ նորա զմի Վրիստոսն յետ միանալոյ բանին և մարմնոյ՝ յերկուս բնութիւնս բաժանեցին, և ետուն կարծիս՝ զսուրբ Ղևրորդութիւնն չորրորդութիւնն յաւելլով: Քանզի գտեալ զՏուամարն Աեռնի արձան չարափառութեան իւրեանց՝ ի վերայ նորին հաստատեցին զիւրեանց դժնդակութիւն, և ասացին զմի տէր Յիսուս Վրիստոս յերկուց բնութեանց՝ ոչ ինչ բարձեալ բնութեանցն զանագանութիւն: Վասն միանալոյն առաւել ողջախոհել զաւրութիւն երկաքանչիւր բնութեանց, և զերկաքանչիւրսն ի մի մի զէմս միաւորեալ. ոչ Մատուածային բնութեանն տալ զմարդկային բնութեանն նուաստութիւնս. և ոչ մարդկային բնութեանն՝ զաստուածային բնութեանն ճոխութիւնն:

Եւ նարժան և անկարելիս համարել՝ Մատուծոյ մարդ լինել, և ի կնոջէ ծնանիլ, և զամենայն կրել զմարդկային կիրս, և ի խաչին բեւեռիլ և մեռանիլ:

Արդ՝ եթէ այդ ամենայն անկարելի էր լինել ըստ մարմնոյ իւրոյ բանին Աստուծոյ, անկարելի էր ապա կուսին առանց առն յղանալ, և անապական ծնանիլ զմարդացեալն Աստուած. և անկարելի էր մարդու մէջ ի հինգ նկանակէ զհինգ հազարսն կերակրել. և զջուրն ի գինի փոխել. և թքովն զաչս կուրին բանալ. և ի վերայ ջրոյն շրջել. և զղեւս հալածել. և զմեռեալս յարուցանել. և զայլսն եւս: Իսկ մեք և ամենեքին՝ որ զուղիղն խոստովանիմք, զի չէր լոկ մարդկային մարմինն, այլ Աստուածութիւնն էր ի մարմինն: Իսկ զայնոսիկ՝ որ յետ միաւորութեանն պատանեն բաժանմամբ, խոտեմք և նզովեմք ըստ երանելոյն Կիւրղի Աղէքսանդրացոյ՝ որ ասէ՝ «Աթէ որ ոչ խոստովանեսցի՝ եթէ Աստուած է ճշմարտութեամբ Իմնանուէլ, վասնորոյ և Աստուածածին կոյսն Մարիամ ծնեալ ընդ մարմնոյ զմարմնացեալ զբանն Աստուած, նզովեալ լիցի»: «Աթէ որ ոչ խոստովանեսցի ի մարմնի բնութեամբ միանալ բանին Աստուծոյ, և մի Քրիստոս զնոյն հանդերձ մարմնով Աստուած՝ միանգամայն և մարդ, նզովեալ լիցի»: «Աթէ որ զմի Քրիստոս բաժանեսցէ յերկուս դէմն յետ միանալոյն. և միայն մերձաւորութիւն և յարելութիւն ստիցէ, իբրեւ պատուով և կամ ձոխութեամբ զուրութիւն գտեալ. և ոչ միութիւն բնութեամբ, նզովեալ լիցի»: Այլ մեզ տէրունական բողոքէ ձայնն՝ «Այնպէս լուսաւորեսցի լոյս ձեր առաջի մարդկան, այսինքն հաւատոյն ճշմարտութիւն, որպէս զի տեսանիցեն զգործս ձեր բարիս, և փառաւոր առնիցեն զհայր ձեր՝ որ յերկինս է»:

Իսկ մեք որպէս ընկալար զհրամանս երկնաքաղաքացի և բարեպաշտ քո թագաւորութեանդ՝ քաջ արանց արքայ Կոստանդին, լուազոյն համարեցար զսահմանադրութիւնն ուղղափառ հաւատոյն՝ զոր ընկալանն հարքն մեր ի բուն առաջին վարդապետացն, զործով ծանուցանել առաջի աստուածասէր և բարեպաշտ թագաւորութեանդ ի ձեռն պատճէնիս: Օյ ի և մեր անարժանութեանս շնորհեսցէ Աստուած արժանաւորապէս խնդրել յԱստուծոյ զգիտութիւն բարւոյ, և աւրհնել զաստուածասէր և զբարերար տէրութիւնդ, զի յաւիտեան տիրեսցես ի վերայ ամենայն երկրի, ծովու և ցամաքի, յաղթութեամբ բազմաւ:

Պ Լ Ո Ի Խ Լ Վ

Յարձակումն հազարացոց, եւ անցք ինչ ի հոռոմս:

ՂԱԹԵՑԻՑ գարձեալ զրուցելով զբանս ըստ չարիս հասելոյ ի վերայ մեր ժամանակի՝ վասն պատառման առագաստին հին հաւատոյ, և շնչել ի մեզ մահաբեր խորշակին, որ տապախառն աւրարեալ զմեծամեծ վարսաւոր գեղեցիկ ծառս մատաղատունկս բուրաստանաց, և այս յիրաւի. զի տեսան մեղաք, և բարկացուցաք զսուրբն Իսրայէլի: «Այլ թէ ակորժիջիք և լուիջիք ինձ, ասէ, զբարութիւնս երկրի կերիջիք. ապա թէ ոչ կամիջիք լսել ինձ՝ սուր կերիցէ զձեզ, զի բերան տեսան խաւսեցաւ զայս»: Օսոյն իսկ մրրիկ ի վերայ Բաբելոնի տեսանի, այլ եկեալ հասեալ ի վերայ ամենայն երկրի. վասն զի մայր է ամենայն ազգաց Բաբելոնի, և թագաւորութիւն նորա թագաւորութիւն կողմանց հիւսիսոյ:

Իսկ հարաւային անդր քան զնոսա, այսինքն Հնդիկք՝ և ի նոսին կողմանէ ազգք բնակեալք յանապատին մեծի, ուրանաւր որդիքն Աբրահամու, որ ի Հագարայ և ի Քետուրայ ծնեալք. Իսմայէլ. Ամրամ. Մադան. Մադիամ. Յեքսան. Յեսրոկ. Մելիսաւէ: Այլ որդիքն Ղովտայ՝ Ամն և Մովար: Այլ որդիքն Ասաւայ՝ այսինքն Լոդոմ: Այլ այլք եւս, որ էին ի հարաւակողմն Հնդկաց նոցին ի հիւսիսոյ կողմանէ, ի մեծ և յահագին անապատէն, ուրանաւր Մովսէս և որդիքն Իսրայէլի բնակեալ էին՝ զոր ասաց մարգարէն, եթէ՝ «Որպէս մրրիկ ի հարաւոյ ընթացի, յանապատէ գնացեալ յահագ տեղւոջէ», այն է անապատն մեծ և ահագին, ուստի մրրիկ ազգացս այսոցիկ փոթորկեալ ել և կալաւ զամենայն երկիր, կոխեաց և եհար զնա: Այլ կատարեցաւ ասացեալ, թէ՝ «գազանն չորրորդ՝ չորրորդ թագաւորութիւն կացցէ ի վերայ երկրի, որ առաւել է չարեալք քան զամենայն թագաւորութիւնս, որ արար անապատ զամենայն երկիր»:

Լա արդ՝ զի՛նչ ևս զՀոռովմոց թագաւորութեանն ասացից զխոռովութիւն և զաղէտս կործանման՝ որ ոչ երբէք դադարեաց յընտանի պատարագմին. և հեղումն արեան կոտորածոյ արանց զխաւորաց և խորհրդականաց ի թագաւորութեանն, զոր ասացին խորհել խորհուրդ մահու ի թագաւորին վերայ: Լա վասն այսորիկ կոտորեցին զամենայն արս զխաւորս, և ոչ մնաց ի թագաւորութեանն այր խորհրդական. զի միահամուռ կոտորեալ ըսպառեցան բնակիչք աշխարհին, և իշխանքն՝ որ ի թագաւորութեանն: Սպանին և զՎէորդ Մագիստրոս, և զՄանուէլ զայրն առաքինի՝ որ էր աներ Սմբատայ ասպետի որդւոյ մեծին Սմբատայ Խոսրովայ Շումն կոչեցելոյ: Օրով ասացին ոմանք տեսանել ի զիշերի զձրագունս լուցեալս ի տեղուջ սպանման նորա: Լա արկին զՍմբատ յարտըն. վասն զի պարտաւորեցին զնա զաւրն իւրեանց ի յապտամբութեան յետ իրացն եղելոց. զի ասացին զնմանէ ընդ թագաւորին՝ թէ՛ «ասէր նա՛ թէ պարտ է արեան Մագիստրոսին խնդիր առնել»: Լա իշխան զաւրուն, որ յայնմ կողմանէ՛ և սիրելի ամենայն զաւրացն: Լա Սմբատ էր իշխան զաւրու թրակացւոց իշխանացն. և Մանուէլ զործէր ի կոտանդնուպաւլիս զգործ Մագիստրէի: Լա ոչ կոչեաց թագաւորն զՄագիստրոսն համարձակապէս իշխանութեամբ՝ երկուցեալ յապտամբութենէն զաւրացն. այլ կոչեաց առ ինքն զասպետն Սմբատ՝ և երդմնեցոյց զնա ի Խաչն տէրունական՝ որ ընդ անձին իւրում՝ զի մի ումէք հանցէ զբանսն ի վեր, և արձակեաց զնա ի զաւրս իւր. և զի խաւսեցի ընդ Մագիստրոսն խաղաղութեամբ՝ տարցի զնա խաբելով: Իսկ նա երթեալ ոչ կարաց զնա խաբել, և մանաւանդ զի ոչ թաղուցաւ ի նմանէ բանն: Լա յա խաւսեցաւ ընդ ամենայն իշխանս զաւրուն, և ետ նմա հրամանն արքունի: Իսկ նոքա և ամենայն զաւրն իբրեւ ոչ կարացին ընդդիմանալ արքունի հրամանին, ետուն զնա ի ձեռս նոցա, զոր կալեալ կապեցին զնա՝ և տարան յանդիման թագաւորին. և վասն այսորիկ զաւրք թրակացւոց իշխանացն խորհեցան ի վերայ նորա մահ, և ասացին զնմանէ պատճառքս ապտամբութեան խորհելոյ՝ զի մեռցի. բայց արքայն խնայեաց ի նա, և մերժեալ ի նոցանէ ապրեցոյց զնա:

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Ե

Պատերազմ Իսմայէլացւոց ընդ Պարսից և բառնալ զտէրութիւն Պարսից մահ Յագկերտի. Մարաց և Հայոց ծառայել Հագարացւոց. կոտանդնի գալ ի Հայս. պատրաստութիւն Իսմայէլացւոց ընդ Յոյնս. և վասն Հայոց կաթուղիկոսին Ներսիսի:

Եւ եղև ի քսաներորդի ամի Յագկերտի արքայի պարսից, ի մետասան ամի կոստասի կայսեր՝ որ կոչեցաւ յանուն հաւր իւրոյ կոստանդին, և յամին ժԹ երրորդի Իսմայէլացւոց տէրութեանն, զաւրն Իսմայէլացւոց՝ որ էր յերկրին պարսից և Խուժաստանի, զնացին ընդ արեւելս ի կողմանս Պալհաւն կոչեցեալ երկրի, որ էր երկիր Պարթեւաց, ի վերայ Յագկերտի արքային պարսից: Լա փախեաւ Յագկերտ յերեսաց նոցա, և ոչ կարաց ձողոպրել. քանզի հասին զհետ նորա մերձ ի սահմանս Քուշանաց, և կոտորեցին զամենայն զաւրս նորա. և փախուցեալ անկաւ ի զաւրս Թէտալաց, որ էին ի կողմանցն եկեալ նմա յաւգնակաճուրիւն: Լա իշխանն Մարաց՝ զորմէ վերագոյն ասացի, եթէ զնաց յարեւելս առ արքայն իւրեանց, ապտամբեալ ի տեղի մի ամրացաւ և խնդրեաց երդումն յԻսմայէլացւոցն, և զնաց յանապատն ի ծառայութիւն Իսմայէլացւոցն: Իսկ զաւրացն Թէտալաց կալեալ զՅագկերտ սպանին, որ կալաւ զթագաւորութիւնն՝ ամս ի. և բարձաւ տէրութիւնն Պարսից և ազգին Սասանայ, որ կալան զթագաւորութիւնն ամս շիք:

Եւրդ՝ իբրեւ ետես արքայն Իսմայէլի զյաջողումն յաղթութեանն, և զի բարձաւ թագաւորութիւնն պարսից, իբրև լցան ամբ զպայմանի խաղաղութեանն, ոչ կամեցաւ այլ աւելի առնել զխաղաղութիւն ընդ թագաւորն յունաց, այլ հրաման ետ զաւրաց իւրոց ունել գործ պատերազմի ընդ ծով և ընդ ցամաք, զի բարձգէ և զայն եւս թագաւորութիւն յերկրէ՛ յերկոտասաներորդ ամի թագաւորութեանն կոստանդի:

Լա ի նմին ամի ապստամբեցին Հայք, և ի բաց կացին ի թա-
 գաւորութենէն յունաց՝ և հնազանդեցան ի ծառայութիւն ար-
 քային Իսմայէլի, եղին ուխտ ընդ մահու, և ընդ դժոխոց դաշինս
 կուեցին թէոգորոս Ռշտունեաց տէր՝ ամենայն իշխանաւքն Հայոց
 ի բաց ընկեցեալ զաստուածային դաշնաւորութիւն: Եւրդ՝ խաւ-
 սէր ընդ նոսա իշխանն Իսմայէլի և սսէր. «Եւս լիցի ուխտ հաշ-
 տութեան իմոյ ընդ իս և ընդ ձեզ որչափ ամաց և դուք կամիջիք,
 և ոչ առնում ձէնջ սակ զերբեամ մի. ապա յայնժամ տաջիք եր-
 դմամբ, որչափ և դուք կամիջիք. և հեծեալ կալէք յաշխարհիդ
 ժե՛ հազար: Եւ հաց յաշխարհէն տուք, և ես ի սակն արքու-
 նի անգարեմ, և զհեծեալսն յՍտորիս ոչ խնդրեմ. բայց այլուր և
 հրամայեմ, պատրաստ լիցին ի գործ. և ոչ արձակեմ ի բերդո-
 րայն ամիրայս, և ոչ տաճիկ սպայ՝ ի բազմաց մինչև ցմի հեծեալ:
 Թշնամի մի՛ մտցէ ի Հայս. և եթէ գայ Հոռոմ ի վերայ ձեր՝ ար-
 ձակեմ ձեզ զաւրս յաւգնականութիւն որչափ և դուք կամիջիք:
 Եւ երդնում ի մեծն Եւստուած՝ եթէ ոչ ստեմ»: Եւ այնպէս
 քակեալ պատառեաց զնոսա ի Հոռոմոց նեռին արբանեակն, զի
 թէպէտ և բազում աղաչանս և պաղատանս գրեաց առ նոսա
 կայսրն և կոչեաց զնոսա առ ինքն, և ոչ կամեցան լսել նմա:
 Եւս ասէ. «Ես գամ ի կարնոյ քաղաք, և եկայք դուք առ իս:
 Եւ կամ՝ ես գամ առ ձեզ, և տամ ձեզ աւգնութիւն հոգի, և
 խորհիմք ի միասին՝ եթէ զի՛նչ արժան իցէ առնել», սակայն և
 այնպէս ոչ կամեցան լսել նմա:

Եւ ամբաստանութիւն ամենայն զաւրացն Հոռոմին և տրը-
 տունջ զՌշտունեաց տեսունէն լինէին, և զՀայոց՝ առաջի թա-
 գաւորին իւրեանց վասն հարուածոց՝ որ եղեն ի Մարդոցէսն:
 Չի ասացին՝ թէ՛ «միաբանեցան ընդ Իսմայէլացիսն. զմեզ վրս-
 տահացուցին. և զզաւրսն ճապաղել ետուն յասպատակ յՍտր-
 պատական, և զնոսա ածին ի վերայ մեր յանկարծակի, և հար-
 կանել ետուն զմեզ. և մեր ամենայն ինչ անդ անկաւ. բայց թող
 երթամք ի Հայս և մեր իրացն խնդիր առնեմք»:

Յայնժամ արքայ կոստանդին հաւանեցաւ առնել զկամս
 զաւրացն: Եւ առ զզաւրս իւր և զնաց ի Հայս ճ հազարաւ: Եւ
 իրրեւ եհաս ի Վերջան՝ ընդ առաջ եղեն նմա արք Իսմայէլացիք՝

և մատուցին նմա թուղթ յիշխանէն իւրեանց, որ էր գրեալ այս-
 պէս, թէ՛ «Հայք իմ են, անդ մի՛ երթար. ապա թէ երթաս՝ ես
 գամ ի վերայ քոյ, և առնեմ զքեզ որ անդրէն փախչիլ ոչ կարես»,
 Իսկ արքայ կոստանդին ասէ. «Եւստուած արդարութեան դատաւոր է»,
 Եւ եթէ գաս ի վերայ իմ, Եւստուած արդարութեան դատաւոր է»,
 Եւ անտի զնացեալ եկն ի կարնոյ քաղաք. յամի թժ երորդի թա-
 գաւորութեան իւրում, ի քսան ամի Իսմայէլացուց տէրութեանն:

Եւ նստաւ արքայ կոստանդին ի կարնոյ քաղաքի աւուրս
 ինչ. անդ ընդ առաջ եղեն նմա իշխանք և զաւրք չորրորդն կո-
 չեցեալ Հայոց, և այլ ամենայն զաւրք և իշխանք՝ որ յայնմ կող-
 մանէ գնացեալ էին յՌշտունականէն: Ընդ առաջ ելին նմա
 Սպերացիքն, իշխանքն Բագրատունեաց, և Մանաղայքն, և Վա-
 րանաղայքն, և որք յԿիւղեաց զաւառէ, և ամենայն զաւրք տե-
 ղեացն այնոցիկ, և կարնացիք, և Տայեցիք, և Բասենացիք: Եւ
 անդ ընդ առաջ եղեն նմա իշխանք Վանանդայ՝ հանդերձ զաւ-
 րուն իւրեանց, և Շիրակացիք, և Խոռխոռունին, և արք տանն
 Վիմաքսենից: Ընդ ընդ առաջ եղել նմա Մուշեղ Մամիկո-
 նեան համազգեաւքն իւրովք հանդերձ, և այլովք ոմամբք իշխա-
 նաւք, և զաւր ըստ Եւրարատայ կողմանէ, Երաւեղեանք, և
 Երանեանք, և Վարաժնունիքն, և Վնթունիք, և Սպանդունիք,
 և այլք ընդ նոսին: Ընդ առաջ եղել նմա կաթուղիկոսն Վերսէս
 եկեալ ի Տայոց. և պատմեցին ամենայն իշխանքն թագաւորին և
 զմիտս և զկամս ապստամբութեան Ռշտունեաց տեսուն, և փու-
 թանակի երթեւեկս առ նա դեսպանացն Իսմայէլի: Յայնժամ նոր-
 վեաց թագաւորն և ամենայն զաւրք իւր զՌշտունեաց տէրն, և
 լուծին զնա ի պատուոյ իշխանութենէն, և արձակեցին այլ այր
 փոխանակ նորա՝ և ին այր ընդ նմա: Որ իբրեւ չողան՝ հասին առ
 նա՝ կալան զնոսա և կապեցին, և ետուն սմանել ի բերդն Բա-
 ղիշոյ, և զոմանս ի կղզիս Բզնունեաց. և ինքն չողաւ եմուտ յԵր-
 թամար կղզի. և զաւրացն կողմանցն այնոցիկ ետ հրաման երթալ
 ամբանալ յիւրաքանչիւր զաւառի: Եւ էին ընդ նմա միարտն
 Վրացին և Եղուանն և Սիւնին, որք ըստ հրամանի նորա զնա-
 ցին յիւրաքանչիւր աշխարհս և ամբացան ի նմին: Իսկ թէոգո-
 րոս Վասէլունեաց տէրն կալաւ զբերդն Երփայս. և Վրիդոր

որդի նորա էր փեսայ Ռշտունեաց տեառնն. և Վարազ Ներսէհն
Վաշտկարին ամրացան ի բացւոջն, և բռնացան ի վերայ գան-
ձուցն. զի անդ էին ամենայն գանձքն աշխարհին, եկեղեցւոյ, և
իշխանաց, և վաճառականաց:

Իսկ արքայ կոստանդին իբրեւ զայն լուաւ՝ կամեցաւ առնուլ
աւար զգաւրացն բազմութեան, և երթալ ձմերել ի Հայս՝ զի
բարձրէ գերկիրն ի միջոյ: Եւ անդէն անկան ի վերայ երեսաց
իւրեանց կաթուղիկոսն և Սուշեղ ամենայն իշխանաւքն Հայոց,
և մեծաւ աղաչանաւք և արտասուալից պաղատանաւք խնդրեցին
ողորմութիւն, զի մի ըստ նոցա յանցանացն իսպառ բարկացի և
գերկիրն կորուսցէ: Եւ աւար արքայ պաղատանաց նոցա և արձա-
կեաց անդրէն զգաւրացն բազմութիւնն. և ինքն գնաց Մարա-
րատ ի հազարաւ: Եւ երթեալ ի Վրէին՝ նստաւ ի տան կաթու-
ղիկոսին: Եւ արար արքայ զՍուշեղ Սամիկոնէից տէր՝ իշխան
Հայոց հեծելոցն, և արձակեաց զնա ի կողմն սեփհական գնդին զ
հազարաւք. նոյնպէս արձակեաց ի զաւրաց իւրոց ի Վիրս և
Մղուանս, և ի Սիւնիս քակտել զնոսա ի միաբանութենէ: Եւ լ
զաւրքն նստէին շուրջ զարքայիւ ի լեռնակողմանն և ի դաշտա-
կողմանն, իսկ թէպէտ առ ժամանակ մի ոչ կամեցան հնազանդիլ,
սակայն յետոյ նուաճեալ ի ծառայութիւն: Բայց Մղուանն և ի
Սիւնին և զուրն սեփհական ոչ հնազանդեցան, զորոց գերկիրն
աւար առեալ տարան զինչ և գտին, և դարձան անդրէն առ ար-
քայ:

Վասն Հայոց կաթուղիկոսին Ներսիսի:

Եւր՝ ասացից փոքր մի ի շատէ վասն Հայոց կաթուղիկոսին
Ներսիսի, զի էր նա բնակութեամբ ի Տայոց, ի գեղջէն՝ որում
իշխանն կոչեն: Եւ սնեալ ի մանկութենէ յաշխարհին յուռաց
և ուսեալ զլեզուս և զգարութիւն Հոռոմին, և շրջեալ ընդ աշ-
խարհս զաւրու կարգաւք զինուորութեան. և հաստատեալ զմիտ
իւր ի վերայ ժողովոյն Քաղկեդոնի, և ի վերայ տումարին Եւո-
նի: Եւ ոչ ումեք ի վեր հանէր զխորհուրդս ամբարշտութեանն՝

մինչեւ եհաս յեպիսկոպոսութիւն աշխարհին, և անտի կոչեցաւ
յաթոռ կաթուղիկոսութեան: Եւ էր այր առաքինի վարուք պա-
հաւք և աղաւթիւք: Բայց ի սրտի իւրում ծածկեալ ունէր զթիւ-
նըս դառնութեան, և խորհէր հաւանեցուցանել զՀայս Քաղկե-
դոնի ժողովոյն, բայց ի վեր հանել զբանն ոչ համարձակէր: Մին-
չեւ եկն արքայ կոստանդին և նստաւ ի տան կաթուղիկոսին. և
քարոզեցաւ յեկեղեցւոջն սրբոյն Վրիգորի ժողովն Քաղկեդոնի
յաւուր կիւրակէի: Եւ մատեաւ պատարագ հոռոմերէն ի Հո-
ռոմերիցուէ, և հաղորդեցաւ թագաւորն և կաթուղիկոսն և ա-
մէն եպիսկոպոսուէքն, որ կամաւ և որ ակամայ: Եւ այսպէս շար-
ժեաց կաթուղիկոսն զճշմարիտ հաւատս սրբոյն Վրիգորի, զի կա-
լեալ էր ամենայն կաթուղիկոսացն հաստատուն հիմնադրութեամբ
ի սրբոյ եկեղեցւոջն ի սրբոյն Վրիգորէ մինչեւ ցայսաւր: Եւ
զսուրբ և զվճիտ և զականակիտ աղբերացն պղտորեաց զջուրս,
զոր ի վաղնջուց իսկ ունէր ի միտս իւր կաթուղիկոսն, և ոչ իշ-
խեաց յայտնել մինչեւ ցայն աւր: Եւ ապա գտեալ ժամանակ, կա-
տարեաց զկամս իւր, մատնէր զմի մի յեպիսկոպոսացն, և բեկա-
նէր ահիւ: Մինչ զի առ մահուն երկիւղիւ ամենեքեան զհրա-
մանսն հաղորդութեանն կատարէին. մանաւանդ զի մեռեալ էին
երանելքն՝ որք էին հիմնաւորադոյնք. բայց յումեմնէ եպիսկո-
պոսէ ըմբերանեալ առաջի թագաւորին՝ պապանձէր: Քանզի յա-
ռաջագոյն ձեռն արկեալ էր նորա և ամենայն եպիսկոպոսացն,
նզովէր զժողովն Քաղկեդոնի և զտումարն Եւոնի, և մերժէր ի
հաղորդութենէ Հոռոմին. և կնքեալ զնա մատանեաւ կաթու-
ղիկոսին և ամենայն եպիսկոպոսացն և մեծամեծ իշխանացն մատա-
նեաւքն. և ետուն առ նա զի պահեսցէ յեկեղեցւոջն: Իսկ յոր-
ժամ մատեաւ պատարագն, և հաղորդեցան ամենայն եպիսկոպո-
սուէքն, եպիսկոպոսն այն՝ զորմէ վերագոյն ասացի, ոչ հաղորդե-
ցաւ, այլ չոգաւ էջ ի բեմբէն, և ծածկեցաւ յամբոխին:

Եւ իբրեւ կատարեցին զգործ հաղորդութեանն և եմուտ
թագաւորն ի սենեակն, մատեաւ կաթուղիկոսն և Հոռոմ երի-
ցուէքն և արարին զամբաստանութիւն զեպիսկոպոսէն զայնմանէ՝
եթէ՝ «ոչ նստաւ յաթոռ, և ոչ հաղորդեցաւ ընդ մեզ, անարժան
համարեցաւ զմեզ և զձեզ, չոգաւ էջ ի բեմբէն, և ծածկեցաւ

յամբոսին»։ Լա խոռովեցաւ թագաւորն և հրաման ետ երկու ա-
 րանց՝ զի կայցեն զնա, և տարցեն յանդիման նորա ի սենեակն։
 Պատասխանի ետ թագաւորն և ասէ. «Քահանայ ես», ասէ եպիս-
 կոպոսն. «Լթէ կամի Լստուած և ձեր փառք»։ Լսէ թագաւորն.
 «Լա զի՛նչ ես դու, որ ես քո թագաւոր՝ և դա քո կաթուղիկոս և
 հայր մեր. և դու ոչ արժանի համարիս զիս ընդ քեզ հաղորդու-
 թեանն, և ոչ զդա»։ Լսէ եպիսկոպոսն. «Լս այց մեղաւոր եմ և
 անարժան, չեմ արժանի ընդ ձեզ հաղորդութեան, բայց թէ Լս-
 տուած արժանի առնէր ընդ ձեզ, համարէի թէ ընդ Քրիստոսի
 ի սեղանոյ և ի նորին ձեռացն վայելեցայց»։ Լսէ թագաւորն.
 «Թող զայդ և զայս ասա ինձ՝ եթէ դա Հայոց կաթուղիկոս է՝ թէ
 ոչ»։ Լսէ եպիսկոպոսն. «Լսնպէս որպէս զսուրբն Վրիգոր»։
 Լսէ թագաւորն. «Ունի՛ս զդա առ կաթուղիկոս»։ Լսէ «Լսո՛»։
 Լսէ թագաւորն. «Հաղորդի՛ս ընդ դմա»։ Լսէ. «Լսնպէս որպէս
 ընդ սրբոյն Վրիգորի»։ Լսէ թագաւորն. «Իսկ այսաւր վասն է՛ր
 չհաղորդեցար»։ Լսէ. «Իարե՛րար թագաւոր, մեք զձեզ մինչ ի
 յորմն նկարեալ տեսանէսք, զողումն ունէր զմեզ. թող թէ ասա-
 ւասիկ դէմ յանդիման տեսանեմք, և բերան ի բերան խաւսիմք.
 մեք մարդիկ եմք տղէտ և տխմար, ոչ լեզու գիտեմք և ոչ դպրու-
 թիւն. բայց եթէ նախ ուսանիմք՝ և ի վերայ հասանիմք. այլ զբա-
 րերար հրամանսդ բուժելով իշխէ։ Լսո՛ս աշխարհ ամենայն կար-
 դաց հրամանք, յայս տեղոյս և ի դմանէ ի դուրս ելանէ. յառաջ
 քան զայս չորս ամաւք՝ ժողով արար դա, և զամենայն եպիսկոպո-
 սուէս այսր ժողովեաց, և վասն հաւատոյ գիր ետ առնել, և կնքեաց
 նախ իւրով մատանեաւն, և ապա մեր, և ապա ամենայն իշխանացն
 մատենեաւք։ Լա գիրն այն այժմ առ դմա է. հրամայեցէք խնդրել
 և տեսանել»։ Լա նա կայր պապանձեալ։ Լա գիտացեալ թագա-
 ւորն զնենդութիւն նորա, յաղնիմանեաց զնա բանիւք բազմաւք ի
 լեզու իւր։ Լա հրաման ետ թագաւորն երթալ հաղորդիլ ընդ
 կաթուղիկոսին։ Լա իբրեւ կատարեաց եպիսկոպոսն զհրամանս
 թագաւորին՝ ասէ. «Լւրհնեացէ Լստուած զբարերար և զաստ-
 ուածասէր թագաւորութիւնդ յաւիտեան, տիրելով ի վերայ ա-
 մենայն ծովու և ցամաքի հանդերձ յաղթութեամբ բազմաւ»։
 Լւրհնեաց և թագաւորն զեպիսկոպոսն՝ և ասէ. «Լւրհնեացէ

Լստուած զքեզ, այնպէս արարեր որպէս վայելէ քո իմաստու-
 թեանդ, և ես շնորհակալ եմ»։

Լա սաստիկ ստիպով փութացուցանէին զարքայ ի կոստան-
 դուպաւլիս վաղ հասանել անդր. և գնաց փութանակի։ Լա ա-
 րար իշխան Հայոց զՍորիանոս ոմն հանդերձ Հայ զաւրուէ՝ որ
 ի նոցուն կողմանէ։

Իբրեւ գնաց արքայ կոստանդին ի Վրւնայ՝ գնաց և կաթու-
 ղիկոսն ընդ նմա։ Լա երթեալ դադարեաց ի Տայս, և այլ ոչ դար-
 ձաւ ի տեղի իւր. զի իշխան Ռշտունեաց և այլ իշխանքն որ
 ընդ նմա, անհնարինն ցասմամբ փքացեալ էին ի վերայ նորա։
 Իսկ թէ՛ողորոս Ռշտունեաց տէր դարանակալ եղեւ յԱղթամար
 կղզի՝ ինքն և փեսայ իւր Համազասպ Սամիկոնէից տէր. և խըն-
 դրեաց յիւր զաւրս ի յամայելացոցն, և եկն է՛ հազար այր յաւ-
 գնականութիւն նմա, և նստոյց զնոսա յԱղիովիտ և ի Րզնունիս,
 և ինքն առ նոսա ելեալ, կայր ի մէջ նոցա։

Լա իբրեւ անցին աւուրք ձմերայնոյն մերձ ի զատիկն մեծ,
 փախեաւ Հոռոմ և անկաւ ի Տայս՝ և հանին անտի. և ոչ ուրեք
 կարաց զետեղել, այլ զնացին փախստական մինչեւ մերձ ի ծովե-
 ղերն և աւերեցին զամենայն երկիրն. առին և զՏրապիզոն քաղաք,
 և խաղացուցին առ և աւար և գերութիւն բազում յոյժ։

Յետ այսորիկ գնաց թէ՛ողորոս Ռշտունեաց տէրն առ Սա-
 ւիաս իշխանն Իամայէլի ի Վամասկոս՝ և ետես զնա մեծամեծ
 ընծայիւք։ Լա ետ նմա իշխանն Իամայէլի հանդերձս ոսկեղէնս և
 ոսկեթելս, և վառ մի նորին աւրինակաւն։ Լա իշխանութիւն ետ
 նմա զՀայս և զՎիրս և զԼղուանս և զՍիւնիս, միւնչեւ ցկա-
 պկոհ և ցՊարհակն Շորայ, և արձակեաց զնա պատուով։ Լա նո-
 րա պայման էր եղեալ նմա՝ ածել գերկիրն զայն ի ծառայութիւն։
 Լա եղեւ յամին մետասաներորդի կոստանդի, լուծումն ինի հաշ-
 տութեանն՝ որ ընդ կոստանդին և ընդ Սաւիաս իշխանն Իամա-
 էլի։ Լա հրաման ետ արքայն Իամայէլի ժողովել զամենայն զաւրս
 իւր ի կողմանս արեւմտից, և ունել զգործ պատերազմի ընդ Հո-
 ռոմոց թագաւորութեանն՝ զի աւցեն զկոստանդնուպաւլիս, և ի
 բաց բարձցեն զայն եւս թագաւորութիւնն։

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

Թուղթ արքային իսմայէլի առ թագաւորն Յունաց Կոստանդին. գաւ Մաւրիսս իշխանին իսմայէլացւոց ի Քաղկեդոն, եւ յաղթիւ տերամբ:

«Եւ Կամիս'ասէ, խաղաղութեամբ ունել զկեանս քոյ, ի բաց կաց յընդունայն պաշտամանէդ յայդմանէ՝ զոր ուսեալդ ես ի մանկութենէ: Ուրացիր զՅիսուսն զայն և դարձիր առ աստուածն մեծ՝ զոր եսն պաշտեմ՝ զԱստուած հաւր մերում Աբրահամու: «Եւ զբազմութիւն զաւրաց քոց արձակեալ ի քէն յիւրաքանչիւր տեղիս, և ես արարից զքեզ իշխան մեծ ի կողմանսդ յայդուսիկ, և արձակեմ ի քաղաքդ ոստիկանս, և քննեմ զամենայն գանձըս՝ և հրամայեմ բաժանել ի չորս մասունս: Արեքն՝ ինձ և մի՛ քեզ. և տամ քեզ զաւրս որչափ և կամիցիս, և առնում ի քէն սակ՝ որչափ և դու կարես տալ: Ապա թէ ոչ, Յիսուսն այն՝ զոր դու Քրիստոս կոչես, մինչ զանձն ոչ կարաց ապրեցուցանել ի Հրէիցն, զքեզ զի՛նք կարէ ապրեցուցանել ի ձեռաց իմոց: «Եւ ժողովեցան ամենայն զաւրքն՝ որ իկողմանս արեւելից ի Պարսից և ի Խուժաստանէ՝ և ի կողմանէն Հնդկաց և Արուաստանէ և Աղիպտացւոց կողմանէ առ Մաւրիսս իշխան զաւրուն՝ որ նստէր ի Իսմասկոս: Եւ կազմեցին նաւս պատերազմականս Արղէքսանդրիս և յամենայն քաղաքս ծովեզերեայս. և լցին զինուք և մեքենայիւք զնաւս. քձ նաւս մեծամեծս, առ մի նաւն հազար այր յընտիր ընտիր հեծելոց: Եւ հրամայեաց գործել նաւս թեթեւս հինգ հազարս: Եւ գումարեաց ի նոսա արս սակաւ վասն թեթեւութեան՝ առ մի նաւ արս հարիւր, զի արագապէս ճախրեցեն սլանալով առ մեծամեծ նաւաւք շուրջանակի ի վերայ մկանանց ծովուն. և արձակեաց զնոսա ընդ ծով: Եւ ինքն առ զզաւրս իւր՝ որ ընդ իւր, և գնաց ի Քաղկեդոն: Իբրեւ եհաս ի վերայ ամենայն երկրի՝ հնազանդեցան ամենայն աշխարհին բնակիչք ի ծառայութիւն՝ որ զծովեզերքն և լեռնականս և դաշտականս: Իսկ բա-

զմութիւն զաւրաց Հռոմին չոգան մտին ի Կոստանդնուպաւլիս պահապան քաղաքին. և ապականիչն չոգաւ եմուտ ի Քաղկեդոն, յամի երեքտասաներորդի Կոստանդնու. կազմեալ ունէր յեզր ծովուն նաւս բազումս թեթեւս, զի յորժամ ծանրագոյն նաւքն հասանիցին ի Քաղկեդոն՝ նա փութանակի հասցէ յաւգնակա նութիւն նոցա: Եւ զթուղթ արքային իւրեանց ետուն տանել ի քաղաքն առ Կոստանդին:

Եւ առ արքայ զթուղթ և եմուտ ի տունն Աստուծոյ, և անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց՝ և ասէ. «Տե՛ս Տէր զնախատինս՝ զոր նախատեցին զքեզ Հագարացիքս այս. եպիցի ողորմութիւն քոյ Տէր ի վերայ մեր, որպէս յուսամք ի քեզ: Այց զերեսս նոցա անարգանաւք և խնդրեցեն զանուն քո Տէր, ամաչեցեալ խոռվեցին յաւիտեանս յաւիտենից, և ամաւթալից կորիցեն. ծանիցեն զի անուն քոյ Տէր է, և դու միայն բարձրեալ ես ի վերայ ամենայն երկրի: Եւ վերացոյց զպսակն ի գլխոյ իւրմէ, և մերկացաւ զծիրանիսն և զգեցաւ քուրձ, և նստաւ ի վերայ մոխրոյ, և հրամայեաց պահս քարոզել ըստ աւրինակին Նինուէի՝ ի Կոստանդնուպաւլիս:

Եւ ասա եկին հասին ի Քաղկեդոն նաւք մեծամեծք Աղէքսանդրացւոց կողմանէ հանդերձ ամենայն փոքր նաւովքն և ամենայն կազմուածովքն իւրեանց, զի էր կազմեալ ի վերայ նաւացն մանդղիոնս, և մեքենայս հրացանս, և մեքենայս քարընկէցս, ազեղնաւորս և պարսաւորս. զի յորժամ հասանիցեն ի պարիսպ քաղաքին ի վերուստ ի գլխոյ աշտարակացն, զիւրեաւ ելեալ ի պարիսպն՝ անկցին ի քաղաքն: Եւ հրամայեաց զնաւսն կարգել ճակատ առ ճակատս, և զիմել ի վերայ քաղաքին: Եւ իբրեւ մեկնեցան ի ցամաքէն իբր երկու ասպարիզաւք, անդ էր տեսանել զզաւրութիւն ասին Տեառն զի ակնարկեաց Տէր յերկնից սաստիկ հողմոյ բռնութեամբ, և յարեաւ հողմն, մրրիկ մեծ, և զղղեցաւ ծովն ի ներքուստ անդընդոց ի վեր և բարձրացեալ զիզանային ալիքն նորա իբրև զկատարս բարձրաբերձ լերանց, և հողմն փոթորկեալ ի վերայ նոցա ճայթէր իբրեւ զամպ և գոչէր: Եւ խոխոջիւն յանդնոց լինէին. և անկան աշտարակքն, կործանեցան մեքենայքն, քակտեցան նաւքն, և ընկղմեցան բազ-

մութիւն զաւրացն ի խորս ծովուն, և մնացեալքն ի վերայ տախտակացն ցնդեցան ի վերայ ալեաց ծովուն, և տարաբերեալ այսր և անդր յելեէջս ալեացն՝ կործանեցան. զի եբաց ծովն զբերան իւր, և եկուլ զնոսս. և ոչ մնաց ի նոցանէ և ոչ մի: Եւ ապրեցոյց Աստուած յաւուր յայնմիկ բարձրացեալ բազկաւ զքաղաքն ի ձեռն աղաւթից աստուածասէր թագաւորին Կոստանդիանոսի և ոչ զադարեաց հողմոյն բռնութիւնն և ծովուն խռովութիւնն մինչև ցվեց աւուրս:

Եւ եղև իբրև տեսին Իսմայէլացիքն զձեռն ասի Տեառն՝ բեկաւ սիրտ նոցա. և ելեալ ի գիշերի ի Քաղկեդոնէ՝ գնացին ի տեղի իւրեանց: Եւ միւս զաւրն՝ որ նստէր ի կողմանս Կապուտկացոց, արար պատերազմ ընդ զաւրացն յունաց. զոր եհար յոյնն, և զնաց փախստական ի կողմանս Արուստանի, հարեալ աւար զչորրորդ Հայս: Եւ եղև յետ անցանելոյ աշնանային ժամանակին՝ ի մերձենալ ձմերայնոյ՝ եկն զաւրն Իսմայէլի և նստաւ ի Գրւին. և խորհէր երթալ հարկանել զՎիրս սրով սուսերի: Խաւսէր ընդ նմա ի ձեռն պատգամի սպառնալեալք, զի կամ եկեսցեն ի ծառայութիւն նոցա, և կամ ի բաց թողցեն զերկիրն և գնասցեն: Իսկ նորա չառին յանձն առնել այնպէս, այլ պատրաստեցան ընդդէմ նոցա ի պատերազմ: Եւ զնաց Իսմայէլացին ի վերայ նոցա պատերազմաւ՝ երթալ սատակել զնոսս իսպառ:

Այն ինչ եղև նոցա ի ճանապարհ ելանել, անկաւ ի վերայ նոցա ցուրտ և ձիւն ձմերայնոյ. վասն որոյ չոգան փութանակի և գնացին ի կողմանս Ասորեստանի, և ի Հայս անիրաւութիւն ինչ ոչ գործեցին:

Իսկ իշխանքն Հայոց որ ի Յունաց և որ ի Տաճկաց կողմանէ, Համազասպ և Մուշեղ, և այլն ամենայն եկեալ ի մի վայր միաբանեցան, և արարին ընդ միմեանս հաշտութիւն, զի մի եղիցի ի մէջ նոցա սուր և արիւնհեղութիւն, և անցուցին խաղաղութեամբ զաւուրս ձմերայնոյն, զի և զշինականսն ապրեցուցանեն: Քանզի Ռըշտունեաց տէրն անկաւ յախտս հիւանդութեան, և չոգաւ անկաւ յԱղթամար կղզի: Եւ ոչ գոյր նմա լինել կարողութիւն ելանել արտաքս կամ խորհել ինչ. և բաժանեցին զերկիրն ըստ

թուոյ իւրաքանչիւր հեծելոց, և կարգեցին հարկապահանջս ոսկւոյ և արծաթոյ:

Եւ աստ էր տեսանել զաղէտս տարակուսի, զաւրէն հիւանդաց՝ յորժամ տաղնապեսցի ցաւն, և հատանիցի ի խաւսից. այն պիտի ինչ եղեն. զի ոչ գոյր մարդկան տեղի փախստի և թաղրստեան, և ոչ խնայել ի ներքուտ, այլ որպէս որ զի անկցի ի ծով՝ և ելս ոչ կարիցէ գտանել:

Իսկ իբրեւ զայն ետես Ռշտունեաց տէրն՝ խնդրեաց իւր զաւրըս Իսմայէլացոցն, զի հարցէ զՀայն և հալածական արասցէ, և զՎիրս սատակեսցէ ի սուր սուսերի:

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Կ:

Ապստամբիւ Մարաց Իսմայէլացոց:

ՅԵՏՈՒ ամի սպստամբեցան Մարք ի ծառայութենէն Իսմայէլի և սպանին զիշխանն հարկապահանջին արքային Իսմայէլի, ապաւէն և թիկունս իւրեանց արարին զամուրս աշխարհին Մարաց՝ զանտառս խորաձորս, զվիհս, զվիմուտս, և զխորաձորս դժնդակս՝ որ զգետոջն Վազայ և զերամբն Մարաց. զժիր և զքաջ ազգացն զաւրութիւնս՝ որ բնակեալ էին ի նոսս, Վեյն (Վեյն) և Վելուին:

Քանզի ոչ կարացին համբերել զառն և զժնդակ ծառայութեանն և հարկին ծանրութեանն՝ որ ի վերայ նոցա, զի անդրէն ի նոցանէ միոյ միոյ ամի առնուին յկե պայուասիկ զրամ. և որ ոչն կարէր տալ, առնուին ընդ միոյ միոյ զրամի մարդ մի, և ի բաց բարձին զհեծելութիւն և զիշխանութիւն աշխարհին: Վասն այնորիկ տուեալ նոցա զանձինս իւրեանց ի կշիռս, լաւ համարեալ զմահ քան զկեանս. զմի յերկուցն գտանել կամ մեռանիլ՝ և

կամ ազատիլ ի չար ծառայութենէ: Լա սկսան զմնացեալ մարդիկն զաւրս ժողովել, և գունդս գունդս կազմել, և թերևս կարացեն զերծանիլ ՚ի ժանեաց վիշապին և դառնաշունչ գազանէն:

Արդ՝ իբրեւ ետես բազմութիւն զաւրացն Իսմայէլի՝ եթէ ոչ յաջողի նոցա գործն ի կողմանէ ամուր լերանցն Մարաց, քան զի ոչ իսկ նուաճեցան ի ծառայութիւն նոցա՝ կեթրուս և Սկիւթեայ՝ որ են գետք Վելուսք հանդերձ ամենայն ամրաբնակ բազմութեամբն: Լա բազումք ծախեցան յամուրս և ի խորածորս գա հապէժ լինելով, և բազումք խոցոտեալ նետիւք ի խարձան դժկոտս, ի քաջ և արի պատերազմողացն: Ոստուցեալ ի բաց ի կողմանցն յայնցանէ, դէմ եղին երթալ ի կողմանս հիւսիսոյ, յազգն՝ որ ըստ կասբիական դրացն: Չոգան հասին ի կապանս Ղորայ: Լա անցեալ ընդ ներքս ընդ կապանն՝ աւերեցին զամենայն կողմանս աշխարհին՝ որ առ լեռնոտամբն, և ելեալ ընդդէմ նոցա զաւրս սակաւ՝ որում Հոնաց դուռն կոչեն, հարին զնոսա, զի էին կողմնապահք տեղոյն:

Լին այլ զաւր ի կողմանցն Թետալաց, և բազխեցին զմիմեանս զաւրութեամբ սաստիկ, և ի պարտութիւն մատնեցաւ զաւրն Իսմայէլի առաջի զաւրացն Թետալաց: Լա հարին ընոսա և սատակեցին սրով սուսերի: Լա ապրեալքն փախստական ոչ կարացին ճողոպրել ընդ կապանն, զի եկն այլ զաւր նոցա ի նոցա թիկանց, և նոցա դէմն ի լեռն արարեալ ի դժուարս մեծի լերինն կաւկասու, ելին ընդ կողածս լերինն հազիւ հազ, սակաւք ճողոպրեալք մազապուրծ, մերկ և բոկ, հետեւակ և վիրաւոր, չոգան անցին ի կողմանս Տիգրոնի յերկիր բնակութեան իւրեանց:

Պ Լ Ո Ի Խ Լ Ը .

Ապտամութիւն Մուշեղի ի Յունաց և ծառայել Իսմայէլացոց. պատերազմ Իսմայէլացոց ընդ Յոյնս ի Նախճաւան, և կոտորելն զՅոյնս, և աւերելն զՀայաստան. վերստին ի բաց կալ Հայոց ի ծառայութենէ Իսմայէլացոց և հնազանդիլ Յունաց լինել կիրապազատ Համազասպայ Մամիկոնէից տեառն, վասնորոյ սպանանել Իսմայէլաց զպատանդան, անկանիլ խոռվութիւն ի մէջ բանակին Իսմայէլի և պատառումն ի միմեանց. յաղթել ամենեցուն Մաւրապայ իշխանին իւրեանց, և թագաւորեալ՝ առնել ընդ ամենեկին խաղաղութիւն:

Իսկ Մուշեղ Մամիկոնէից տէրն ապտամբեալ ի յունաց կողմանէն՝ հնազանդեցաւ ի ծառայութիւն Իսմայէլի, և ի նմին ամի զաւրն Իսմայէլի՝ որ ի Հայաստան աշխարհի, կալան ի ծագաց ի ծագս զերկիրն ամենայն: Լա Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն, և ամենայն իշխանք աշխարհին միաբանեալ հնազանդեցան ի ծառայութիւն, և ամենայն իրաւք փութային զկամս նոցա կատարել, զի երկեւղ անհնարին մահու կայր ի վերայ նոցա:

Յամին յայնմիկ ի ձեռն նախանձու եղբաւր իւրոյ մատնեցաւ երանելի պրն ստուռածասէր Արտաւազգն Վիմակսեան, և տուաւ ի ձեռն անողորմ դահճի Հարիբն անուանեալ զաւրավարի՝ որ նստէր յԱրուճն Աշնակի: Լա սպան զնա սատակմամբ չարաչար մահուամբ:

Լա էին աւուրք ցրտաշունչ ձմերայնոյն, և նեղէր զնոսա յոյնն, և նորա ցրտոյն ոչ կարէին ելանել և տալ պատերազմ ընդ նոսա, այլ ելին յանկարծակի և զնացին անցին զգետովն, և չոգան ամրացան ի Օարեհաւանի: Իսկ յոյնն իբրև ետես զայն՝ ոչինչ փոյթ արար վասն նոցա, այլ աւարեաց զբերզն Վրենայ, և զնաց ի Նախճաւան, և մարտեաւ ընդ բերդին՝ զի աւարեսցէ զնա եւս: Լա էր զաւրավար զաւրուն յունաց Մաւրիանոս ոմն, զոր աւսէին այր հաւատարիմ:

Արդ ի հասանել ժամանակի գարնայնոյն՝ կազմեցաւ պատրաստեցաւ ի պատերազմ ընդ զաւրուն Իսմայէլի: Լա Մաւրիանոս յամառեալ՝ զիւրն խորհէր կատարել զգործ: Լա արշաւեաց Տա-

ճիկն ի վերայ յունին՝ որ մարտ եղեալ կուռէին ընդ բերդին՝
 Նախճաւանի, եհար զնոսա և սատակեաց ի սուր սուսերի, և
 զմնացեալսն փախստական արարեալ: Եւ զնաց Սաւրիանոս փա-
 խրստական, և չոգաւ անկաւ ի Վիրս: Իսկ զաւրն Իսմայէլի
 զարձաւ ի նոցանէ՝ և պաշարեաց զկարնոյ քաղաք, և մարտ
 եղեալ կուռեցաւ ընդ նոսա. իսկ նոքա ոչ կարացին զգէմ՝ ունել
 նոցա պատերազմաւ, բացին զգուրս քաղաքին, և հնազանդեցան
 ի ծառայութիւն: Եւ նոցա մտեալ ի քաղաքն ժողովեցին ոսկի
 և արծաթ և զամենայն բազմութիւն ընչից քաղաքին, և կողոպ-
 տեաց զամենայն երկիրն Հայոց, և զՂրուանս, և զՍիւնիս և զա-
 մենայն եկեղեցիս մերկացոյց: Եւ կալաւ պատանդ զգլխաւոր իշ-
 խանս աշխարհին և զկանայս և զուստերս և զզստերս բազմաց:

Եւ թէոգորոս Ռշտունեաց տէրն համազգեաւքն իւրովք
 զնաց ընդ նոսա. և տարեալ իջուցին զնոսա յԱսորեստան: Ընդ
 մեռաւ թէոգորոս Ռշտունեաց տէրն, և մարմին նորա բերաւ ի
 զաւառ իւր, և թաղեցաւ ի գերեզմանի հարց իւրոց:

Եւ ունէր զիշխանութիւն Հայոց աշխարհիս՝ Համազասպ
 Մամիկոնէից տէրն, որդի Վաւթի, այր առաքինի յամենայն զէմս:
 Իայց ընդանեսուն և ընթերցասէր և ուսումնասէր, և ոչ ըստ
 հայրենի ազգին վարժ և կիրթ հրահանգաւք զինուորական վար-
 ժից, ոչ մտեալ ի ծակատ, և ոչ տեսեալ զգէմս թշնամեաց: Եւ
 արդ՝ սկսաւ նախանձել ի բնութիւն հայրենի տանն քաջութեանն,
 ջերմեռանդ փութով կատարել և զգործ քաջութեան ըստ նախ-
 նեացն վարժից, լիապէս կատարել ի վերուստ խնդրելով զա-
 սաջնորդութիւն և զյաջողութիւն անձին քաջութեանն կա-
 տարել:

Իսկ կաթուղիկոսն Հայոց Ներսէս զնաց ընդ թագաւորին,
 որպէս վերագոյն ասացի, և չուեաց ընդ նմա ի կոստանդնու-
 պաւլիս: Եւ ընկալաւ զնա անդ պատուով, և ետուն նմա ինչս և
 արձակեցին անդրէն ի տեղի իւր, և եկն զազարեաց ի Տայս՝ մին-
 չեւ մեռաւ Ռշտունեաց տէրն, զազարեաց ասպատակ Տաճկին.
 և ապա յետ վեցերորդի ամի հալածանացն զարձաւ անդրէն ի տե-
 ղիս իւր, և հաստատեցաւ յաթոռ կաթուղիկոսութեան. փութայր

կատարել զշինուած եկեղեցւոյն՝ զոր շինեաց ի վերայ պողոտա-
 յին Վաղարշապատ քաղաքի:

Եւրդ՝ թէպէտ և վայրապար զրուցեալ տողեցից զբանս ի կար-
 գի պատմութեանս ըստ անհանձար խորհրդոյ մտացս իմոց, և ոչ
 ըստ արժանաւոր շնորհի գիտութեան. այլ սակայն անդր հայե-
 ցեալ ի կարգս ուսումնասիրացն, և հաստատեցից մարգարէական
 բարբառովն՝ որ ըստ հրամանի Տեառն խաւսեցեալ: Օյ թէ և
 յառաջինս կանխաւ կատարեալ, այլ սակայն և ի վերջինսս մինչև
 յաւիտեան կատարեսցի՝ ըստ բանին Տեառն որ ասէ. «Երկինք և
 երկիր անցեն՝ և բանք իմ մի՛ անցեն», «Օյ ի հուր բորբոքեսցի՛
 ասէ, ի բարկութենէ իմ մէ՛ այրեսցէ և իջցէ մինչ ի դժոխս ներ-
 քինս»: Եւ զի զնոցանէն ասէ յայտ է, զի ասէ, եթէ՛ «Վառե-
 սցին հրով, բորբոքեսցին հիմունք լերանց նոցա», այսինքն զմե-
 ծամեծ իշխանացն զբռնութիւնսն: Եւ թէ՛ «կուտեցից չարիս ամե-
 նայն ի վերայ նոցա, և նետիւք իմովք սպառեցից զնոսա»: Օյ ի
 որպէս նետք թուցեալք ի զրկաց ան կորովոյ ի լայնալիճ աղե-
 դանէ ի նպատակ, այսպէս և սոքա ի Սին անապատէ որ ի վերայ
 ամենայն երկրի կատարեալ սովով և սրով և ահիւ մեծաւ: Եւ զի
 ի կողմանս անապատին բորբոքեցաւ հուր, այսպէս յայտնապէս
 ցուցանէ այնու՛ զի ասէ. «Եւրս առանց բժշկութեան արձակե-
 ցես ի վերայ նոցա, զգազանս անապատի՛ որք այսր և անդր քար-
 շեսցեն զնոսա ընդ երկիր», Օյ որմէ՛ զոչէ մարգարէն Վանիէլ՝
 եթէ՛ «Վազանն չորրորդ ահեղ և զարմանալի, և հզաւր յոյժ. ժա-
 նիք նորա երկաթիք, և մագիլք նորա պղնձիք. ուտէր և մանրէր,
 և զմնացեալսն առ ոտն կոտորէր», Եւ այլն եւս ապա ելս բա-
 նիցն ասէ. «Մերձ է աւր կորստեան նոցա, հասեալ է պատրա-
 ստութեամբ տէր ի վերայ նոցա», Ար և այս եւս կատարեսցի ի
 ժամանակի իւրում:

Ի նմին ամի ի բաց կացին Հայք ի ծառայութենէ Իսմայէլա-
 ցւոցն, և հնազանդեցան անդրէն ի ծառայութիւն թագաւորին
 յունաց: Եւ արար արքայ կոստանդին զՄամիկոնէից տէր զՀա-
 մազասպ՝ կիրապաղատ, և ետ նմա զահայս արծաթիս, և զիշխա-

նութիւն աշխարհին Հայոց, և պատիւս այլոց իշխանացն, և գանձրս զաւրացն:

Յայնժամ ետես արքայն Իսմայէլի՝ եթէ ի բաց կացին Հայք ի ծառայութենէ նոցա, զամենայն զպատանդսն՝ զոր տարեալ էին յերկրէն ոգիս իբրեւ ոչ՛հե, սատակեցին զամենեսեան ի սուր սուսերի. և մնացորդքն սակաւք, թուով իբրեւ իբ, որք ոչ զիպեցան ի տեղւոյն, այն միայն ապրեցան:

Իսկ Մուշեղ Մամիկոնէից տէր, վասն զի էին նորա չորս որդիք ի պատանդի առ Իսմայէլացւոցն, վասն այնորիկ ոչ կարաց ի բաց կալ ի ծառայութենէ նոցա: Երեք (որդիք) Համազասպայ, (և) եղբայր մի ի պատանդի: Բայց զայն՝ և այլ եւս յիշխանացն հանդերձ կանամբք իւրեանց, խնդրէին առ ինքեանս յԱսորիս: Վասն այնորիկ լաւ համարեալ զմահ քան զկեանս, ի բաց կացին ի ծառայութենէ նոցա, և հապճեպ երթեւեկով հնազանդեցան ի ծառայութիւն թագաւորին յունաց՝ հանդերձ միաբանութեամբ իշխանացն և զաւրացն Եղուանից, և իշխանացն աշխարհին Սիւնեաց հանդերձ աշխարհաւն իւրեանց. որք լծեալ էին յառաջագոյն յաշխարհագիրն Ետրպատականի, մինչև բարձաւ թագաւորութիւնն Պարսից, և տիրեաց Իսմայէլացին, նոքա անդրէն նուաճեալ միաբանեցան ընդ Հայոց: Եւ ձերբակալ արարեալ զՄուշեղ, և զայլ եւս յիշխանացն՝ որ էին ընդ նմա:

Երդ՝ զայլ իշխանսն՝ զորս ձերբակալ արարեալ էին, հրամայեաց թագաւորն թողուլ ի բաց, բայց զՄուշեղ առ ինքն խրնդրեաց:

Երդ՝ առաքեաց Եստուած խոսովութիւն ի մէջ բանակացն որդւոցն Իսմայէլի, և պատառեցաւ միաբանութիւն նոցա, և խօսնեցան ընդ միմեանս, և բաժանեցան ի չորս մասուէն: Մասն մի այն՝ որ ի Հնդկաց կողմանէն: Եւ մասն մի այն՝ որ ունին զԱսորեստանն և զկողմանս հիւսիսոյ: Եւ մասն մի այն՝ որ յԱգիպտոս՝ և ի կողմանս Թետալացւոց: Եւ մասն մի ի կողմանս Տաճկաց և յԱսկարաւն կոչեցեալ տեղւոջ: Եւ սկսան կռուել ընդ իրեարս, և անհուն կոտորածով զմիմեանս սատակէին: Երդ՝ միաբանեալ այն՝ որ յԱգիպտոս և որ ի կողմանս Տաճկաց, սպանին զթագաւորն

իւրեանց, և աւար հարին զբազմութիւն գանձուցն, և այլ թագաւոր նստուցին: Եւ ինքեանք գնացին յիւրաքանչիւր տեղիս:

Իսկ այն իշխանն որ ի կողմանս Եստուածանի էր՝ Մաւհաս անուն իշխան նոցա՝ որ էր երկրորդ թագաւորին իւրեանց, իբրև ետես զեղեալսն՝ միաբանեալ զզաւրս իւր, գնաց և նա յանապատրն՝ և սպան զայն եւս արքայ՝ զոր նոքայն նստուցեալ էին, և եամարտ ընդ զաւրացն՝ որ ի Տաճկաց կողմանէ, և եհար զնոսա կոտորմամբ մեծաւ: Եւ դարձաւ անդրէն յաղթութեամբ յԱսորեստան: Իսկ այն զաւրն՝ որ յԱգիպտոս, միաբանեալ ընդ թագաւորին յունաց, և արար հաշտութիւն, և միաւորեցաւ: Եւ բազմութիւն զաւրաց իբրեւ հնգետասան հազարաց հաւատացին ի Քրիստոս և մկրտեցան: Եւ սաստկացաւ արիւն կոտորածին անհուն բազմութեանց ի մէջ բանակացն Իսմայէլի. և գործ պատերազմին տազնապէր զնոսա զմիմեանս սատակելով: Եւ ոչ կարէին դադարել փոքր մի ի սրոյն և ի գերութենէն և ի սաստիկ պատերազմացն՝ որ ի ծովու և ի ցամաքի, մինչև զաւրացաւ Մաւհաս և յաղթեաց ամենեցուն: Եւ հնազանդեցուցեալ ընդ ինքեամբ, և թագաւոր է զվերայ կալուածոց որդւոցն Իսմայէլի, և առնէ խաղաղութիւն ընդ ամենեսին (ամէն):

ՅԵՒԵԼՈՒՆԾՔ

ՀԱՅՈՒՆԵՔ ՊԵՏՄՈՒԹԵՍՆ ՍԵՐԵՈՍԻ ՍԻՒ ՍԵԼ ԽՆՑԵՆՍԵՒԻՐՍ

Թ. Պատմութիւն թողմանի Լորժրունայ, Կ. Պօլիս,
1852, եր. 93—109.

Եթէ որպէս եղև բարձուն չար թագաւորութեանն պարսից տանն Սասանական:

Յամի ութերորդի Մուրկայ յունաց թագաւորի, թագաւորն պարսից Որմզդ որ ի տանէ Սասանայ սպանաւ յիւրոց հաւատարմաց, և որդի նորա Խոսրով մանկագոյն տիովք մնացեալ, առնու զթագաւորութիւնն: Վաչրամ ոմն Մեհրեանդակ, որ էր իշխան կողմանցն արեւելից, այր հզոր զօրութեամբ, քաջութեամբ իւրով եհար զգորս թետալացոց, և բռնութեամբ կալեալ զՆախ և զամենայն երկիրն Քուշանաց, մինչեւ յայնկոյս գետոյն մեծի որ կոչի Վաչոտ. սա և զթագաւորութիւնն պարսից յինքն կորզեաց. և որդի Որմզդի Խոսրով գնաց փախստական առ Մուրիկ թագաւորն յունաց. զոր առեալ քեռիք նորա Վնդով և Վստամ գնացին փախստական ի դուռն կայսերական: Լուսաբեցին առ Մուրիկ թագաւորն արսճոխս մեծամեծ ընծայիւք և պատարագք. և թուղթ գրեալ ի բերանոյ Խոսրովայ զայս ինչ:

«Թագաւոր մեծ իշխան ծովու և ցամաքի, տուր ինձ զօր յօգնականութիւն և հաստատեա զիս ի տեղի թագաւորութեան հարց իմոց, զի թէ կարացից հարկանել զթշնամին իմ և կանգնել զթագաւորութիւնն իմ. և եղէց քեզ որդի հնազանդութեան, և տաց քեզ զկողմանս Լսորոց և զամենայն Լրեւաստան մինչև զՄծուին քաղաք. և ի յերկրէ հայոց զաշխարհ տանուտերական իշխանութեանն մինչև Երւրատ. և ընդ Ղուին քաղաք և յեզր ծովուն Տղնունեաց, և ցԼուստոն աւան. և զմեծ մասն աշխարհին Վրաց մինչև ցՏփղիս քաղաք. և կալցուք ուխտ խաղա-

¹ Մեք այսպէս իսկ ի սպագր. էր եկեալ:

ղութեան ի մէջ մեր երկոցունց, և անշուշտ լիցի այս երդումն և պայման ի մէջ մեր և որդւոց մերոց յետ մեր թագաւորելոյ:»

Եւ կայսր Մուրիկ հաւանեալ նմա յղէր առ նա զՔիլիպիկոս փեսայ իւր. և տայր տանել նմա գիր ընդունելութեան, և առնոյր ի նմանէ երդումն: Եւ տայր նմա զօր կայսերական յօգնականութիւն, և զՅովհանն պատրիկ ի հայոց կողմանէ, և զՆերսէս ստրատելատ յասորոց, և զՄուշեղ այր քաջամարտիկ և հզոր զօրութեամբ, և զամենայն զօրս յունաց և հայոց, վրաց և աղուանից, զուեղ անթիւ բազմութեամբ եկեալ ի կողմանս Լսորպատականի ի Վառարատ գաւառի:

Գրէ և Վաչրամ առ Մուշեղ և առ այլ զօրագլուխն այսպէս:

«Ես այսպէս կարծէի թէ՛ յորժամ ես ընդ թշնամիս ձեր մարտնչիմ, զուք յայդմ կողմանէ օգնական ինձ լինիցիք, և միաբանութեամբ բարձցուք ի միջոյ զտիեզերական պատուհասն զտունդ Սասանայ: Գուք աւաղիկ ժողովեալ գայք ի վերայ իմ պատերազմաւ. այլ ես ոչ երկեայց ի ժողովելոց երիցանցդ հոռմայեցոց որ գումարեալ գան ի վերայ իմ: Բայց զուք շայք տարածամ ցուցանէք տիրասիրութիւն. սչապաքէն տունդ Սասանայ երարձ գերկիր ձեր զտէրութիւնդ, և զուք զիմեալ գայք ի վերայ իմ. բայց ապա հաճոյ թուիցի ձեզ ի բաց կալ ի դոցանէ և միաբանել ընդ իս. զի թէ ես յաղթեցից երդուեալ ի մեծ աստուածն Որմազդ և յարեզակն և ի լուսին և ի հուր և ի ջուր և ի Միհր և յամենայն աստուածս՝ զի ձեզ տուեալ լիցի թագաւորութիւն հայոց. և զոր կամիջիք՝ արասջիք ձեզ թագաւոր, և յասորոց կողմանէ զԼսորեստան, և զՄծուին, և զՆուշիրական մինչև ի սահմանս տաճկաց: Եւ ես մի իշխեցից քան զԼրասիս անցանել յայդ կոյս. և զգանձդ արեաց թագաւորութեան այնչափ արձակեցից՝ մինչև շատ լիցի ասել ձեզ, և բազմութիւն զօրաց որքան և պիտոյ իցէ ձեզ մինչև ձեր թագաւորութիւնն հաստատեսցի: Եւ ըստ կարգի օրինաց իւրեանց երդուեալ, և աղ ծրարեալ հրովարտակին ետ տանել. և նոցա առեալ և ընթերցեալ, ոչ արարին բանիցն պատասխանի:

Վրէ դարձեալ թուղթս երկրորդս և ասէ. «Վրեցի ձեզ ի բաց կալ յայդմանէ. ուրեմն ոչ կամեցարուք լսել, ես զձեզ ապաշաւեմ, ասէ: Քանզի վաղիւ առաւօտուն ցուցանել ձեզ փիղս վառեալս, և ի վերայ հզօր սպառազէնս ի քաջաց, որ տեղացեան ի վերայ ձեր նետս երկաթեղէնս և շուառունս մուխս պաղաւտիկք սլաքովք, և հաստածիքք աղեղանց, և կռուիք բազմադիմիք, որչափ խորովայ և ձեզ պիտոյ իցէ»:

Վրէ պատասխանի Սուշեղ նմա այսպէս: «Չբանս քո լուեալ ասեմ, եթէ Ղ, ստուծոյ է թագաւորութիւն և ում կամի տացէ. բայց Կու պարտիս յանձն քո ապաշաւել քան թէ ի մեզ. զի տեսանեմ զքեզ այր պռոտաբան, զի յանձն քո խրախուսես և ոչ Ղ, ստուած, ի բազմութիւն զորաց և ի փղաց զօրութիւն. այլ ես ասեմ քեզ, եթէ Տէր կամեսցի վաղիւ պատելոց է զքեզ պատերազմ քաջաց. և ձեթեսցեն ի վերայ քո իբրև զամպս երկնից. և բռնալիր նիզակօք անցանիցեն ընդ մէջ բազմութեան քո իբրեւ զփայլատակունս հրոյ շանթից: Քանզի թէ Ղ, ստուած կամեսցի տանելոց է սաստկութիւն հողմոյ զօրութիւն քո իբրեւ զփոշի: Լին՝ անդ, և Վ նդայ, և Վ ստամ, և զօրք պարսիկք իբրեւ ութ հազար հեծեալ, թող զզօրս յունաց և հայոց: Լա ի վաղիւ անդր մինչդեռ արեւն ընդ ծայրս հարկանէր, կարգեցաւ պատերազմ սաստիկ, ճակատ առ ճակատ ութգին խումբ և անհնարին խառնուրդ, և մարտուցեալ ընդ միմեանս յայգուէ մինչեւ ընդ երեկս քաջապէս. և յոգնեցան երկօրեան կողմանքն ի մեծ պատերազմին. և այնչափ սաստիկ լինէր կոտորածն, մինչ զի սաստկութիւն վտակաց արեանն խաղացեալ ոռոգանէր զերկիրն ամենայն: Լա ոչ կարացեալ ունել զգէմ զօրն Վ, ահրամայ, փախստական լինէր առաջի զօրացն յունաց. և նոցա հետամուտ եղեալ մինչև ի մութ երեկոյին, լցին դիակամբք զերկիրն. և զբազումս ձերբակալ արարեալ ածին առ խորով. և զօրացաւ յաւուր յայնմիկ յաղթութիւն խորովայ: Լա Վ, ահրամ գնաց փախստական և անկաւ ի

¹ Մէք այսպէս ուղղեցաք. իսկ ի տպագր. էր՝ Եւ նանդ և Վ նոյ, և այլն: Նոյն սխալ գտանի եւ ի գաղղ. թարգմանութեան պատմութեանս (M. Brosset, Collection, I, 77), Nang, Vndo եւ այլն:

Բախղ Շախստան. որ և յետոյ իսկ սպանաւ ի հրամանէ խորովայ. և հաստատեցաւ խորով յաթոռ թագաւորութեան, և զխոստացեալն կայսեր կատարեաց: Լա նմա զՂ, րեւաստան զամենայն մինչև ցՍ՝ ծուին, և զերկիրն հայոց մինչեւ ցգետն Հուրաստան, և զգաւառն կոտայից մինչեւ յաւանն Վառնի յեզր ծովուն Բզնունեաց, և մինչև Ղ, ուստն աւան. և զկողովիտ գաւառ մինչև զՀացիւն և ցՍ՝ ակու: Լա էր սէր դաշնաւորութեան մեծի ի մէջ երկոցունց թագաւորացն պարսից և յունաց:

Լա եղև յամի չորեքտասաներորդի խորովայ արքայի, ի բսաներորդ ամի Սուրկայ թագաւորութեանն, ապստամբեցան ի կայսերէ զօրքն յունաց, որք ի Թրակացւոց կողմանէն, և նրստուցին իւրեանց թագաւոր այր զոմն անուն Փոկաս կոչեցեալ. և գնացեալ միաբանութեամբ ի կոստանդնուպօլիս սպանին զՍուրիկ թագաւոր, և նստուցին զՓոկաս յաթոռ թագաւորութեան:

Իբրեւ լուաւ խորով արքայ զլուր համբաւոյն այնորիկ, շարժեցաւ ի բարկութիւն մեծ, լինել վրէժխնդիր արեանն Սուրկայ: Լա ժողովեալ զբազմութիւն զօրաց իւրոց, առնէր ֆնասս մեծաւ մեծս և սաստիկս ի բաժնին յունաց: Իբրեւ լցան ամբ ութ Փոկայ՝ սպանաւ և նա ի Հայրակղէ, որ դաւեալ նմա էառ զթագաւորութիւն նորա: Լա առաքեաց հրեշտակս մեծապէս գանձիւք և հրովարտակօք առ արքայ խորով, խնդրել ի նմանէ զխաղաղութիւն մեծաւ թախանձանօք, ասէ. «զվրէժ արեանն Սուրկայ առ ի թշնամոյ նորա. արդ կամ եղիցի քեզ առնել ընդ իս զխաղաղութիւն, և արգելուլ զսուր քո յերկրէ իմմէ»: Արում ոչ կամեցեալ լսել խորովայ, ասէ. «Իմ է թագաւորութիւնն այն, և ես զորդին Սուրկայ նստուցի թագաւոր, և նա երթեալ առանց մեր հրամանի թագաւորեաց. և զմեր գանձս մեզ ընծայ մատուցանէ, ոչ գիտելով եթէ համարս խնդրիցից գանձիս այսմիկ, և ոչ դադարեցից մինչեւ առից զնա ի բուռն իմ»: Լա առեալ զգանձսն հրամայեաց սպանանել զընծայաբերսն, և բանիցն Հայրակղի ոչ արար պատասխանի, այլ առնէր ֆնասս սաստիկս, ի կողմանս կողմանս աւարառութիւն և գերութիւն և սուր. և զօրք պարսից որք էին ի կողմանս պաղեստինացւոց, և զօրավար նոցա անուանեալ Ռազմայուզան որ է խորովայ, խօսէր ընդ Լըրուսաւ.

դէմի զխաղաղութիւն. քանզի էին հնազանդեալք յառաջագոյն
 ընդ թագաւորութեամբն յունաց, և սպանեալ զոստիկանն պար-
 սից որ էր ի վերայ նոցա, և ինքեանք պատրաստեալ ի պատե-
 ռազմ ընդդէմ պարսից: Յայնժամ ժողովեալ խոռեմ Լոռազմայ-
 ուզան զգորս իւր բնակեցաւ շուրջ զԼորուսաղէմաւ, և պաշա-
 րեաց զնա. և պատերազմեցաւ ընդ Լորուսաղէմի աւուրս ինն և
 տասն, և փորեալ ի ներքոյ զհիմունան աւերեցին զպարիսպն: Լու-
 եղեւ յաւուրն ինն և տասներորդի յամսեանն մարգաց, որ օր
 քսան և ութ էր ամսոյն. յամի քսան և հինգերորդի թագաւորու-
 թեանն խոսրովու, որ կոչէր Լպրուէզ, զկնի տասն աւուր ան-
 ցանելոյ զաակին, առին զքաղաքն. և սուր ի գործ արարեալ զե-
 ռիս աւուրս, սպառեցին զամենայն մարդ ի քաղաքին. և նստան ի
 ներքս ի քաղաքին քսան և մի օր. ապա ելեալ բանակեցան ար-
 տաքոյ քաղաքին, և զքաղաքն այրեցին հրով: Լու հրամայեցին
 համար առնել անկելոց զիակացն, զտաւ թիւ սպանելոցն յիսուն
 և եօթն հազար մարդ. կալան և զհայրապետն Օսբարիայ, և ի
 խնդիր անկեալ աստուածային սուրբ Նշանին սկսան զնոսա տան-
 ջել, մինչեւ զբազումս ի պաշտօնէիցն կառափեալ սատակեցին.
 ապա ցուցին զտեղին ուր ծածկեալն էր. զոր առեալ վարեցին ի
 գերութեան, և ոսկի և արծաթ անբաւ խաղացուցին ի դուռն
 թագաւորին: Լու վասն մնացելոցն որք ի քաղաքին և ի սահմանս
 նորա, ել հրաման յարքունուստ առնել ի վերայ նոցա ողորմու-
 թիւն. շինել զքաղաքն և հաստատել զամենեսին յիւրաբանչիւր
 կարգ. և անդէն վազվազակի կատարէին զհրաման արքունի. և
 կարգեցին երիցապետ զումն ի վերայ քաղաքին որում անուն էր
 Մողեստոս: Լու յետ այսորիկ գումարեցոյց զօրս բազումս խո-
 ռէմ, և ել ի Քաղկեդոն և նստաւ յանդիման Բիւզանդայ, և
 խնդրէր անցանել և կործանել զքաղաքն թագաւորանիստ: Իբրեւ
 ետես կայսր Հայրակղէս զչարիսն ամենայն որ եկին հասին ի վե-
 րայ նորա. ահամայ կամեցեալ ցուցանել բարեկամութիւն ել ընդ
 առաջ նոցա, մեծարել իբրև զվաստակեալս և զհիւրս. ընկալաւ
 զնոսա մեծամեծ ընծայիւք, և տայր զօրավարին և իշխանացն ա-
 մենեցուն պարզես մեծամեծս, և բաշխէր զօրացն ամենեցուն

դահեկանս ի խոռուս¹, և ճաշս և ընթրիսս ուրախութեան կազմէր
 ամենայն զօրացն մինչեւ ցեօթն օր: Լպա ելեալ ի նաւ եկն ի
 մէջ ծովուն խօսել ընդ զօրավարին պարսից. «զի՞նչ կամիր, ասէ,
 առնել, և վասն է՞ր եկիր ի տեղիս յայս. մի՞թէ զծով իբրեւ
 զցամաք համարիցիրք, մարտնչել ի ամա ընդ մեզ. կարող է Լս-
 տուած եթէ կամեսցի ցամաքեցուցանել զծովս առաջի ձեր. բայց
 զգոյշ լերուք. մի գուցէ ոչ հաճեսցի Լստուած և խնդրեսցէ ի
 ձէնջ զվրէժ արեան կոտորածի աշխարհի. զի ոչ թէ վասն աս-
 տուածպաշտութեան ձերոյ կամ բարեգործութեան և սրբութեան
 արար Լստուած զայս այսպէս, այլ վան մերոյ ամբարշտութեան ի
 Տէր, մեղք մեր արարին և ոչ քաջութիւն ձեր. բայց և զի՞նչ իսկ
 խնդրիցէ թագաւորն ձեր յինէն որ ոչ առնէ խաղաղութիւն.
 բառնալ կամի զթագաւորութիւնս զայս, մի՞ ջանասցի քանզի Լս-
 տուծոյ հաստատեալ է, և բառնալ զսա անհնար է. բայց թէ
 Լստուծոյ այնպէս հաճոյ իցէ, կամք Լստուծոյ կատարեսցին: Լու
 եթէ ասիցէ եթէ այլ թագաւոր նստուցից, արասցէ զս եւ կամես-
 ցի և արձակեսցէ, և մեք ընդունիմք. ահաւասիկ է տեղի թագա-
 ւորութեանս. և եթէ գրէն արեանն Մուրկայ խնդրէ, զքէն
 արեան Մուրկայ խնդրեաց Լստուած ի Փոկասայ ի ձեռն հօր
 իմոյ Հայրակղի. և եթէ երկիր խնդրիցէ, ահաւաղիկ² երկիրդ
 առաջի ձեր, եթէ կամիրք և եթէ ոչ կամիրք եհան Լստուած ի
 մէնջ և ետ ի ձեռս ձեր. և եթէ քաղաքս խնդրիցէ, ահաւաղիկ
 է քաղաքք մեծամեծք և պարսպաւորք. այլ զանձս խնդրիցէ,
 ասացի թէ՛ տաց որչափ և ձեռն հասանիցէ: Լու ոչ կամեցաւ
 լսել, այլ տակաւին ծարաւի է արիւնհարբութեան. մինչև յե՛րբ
 ոչ կամիցի յագեանալ արեամբ, մի թէ՛ ոչ կարէին հոռութք սպա-
 նանել զնա, և բառնալ զթագաւորութիւնն պարսից, ի ժամանակի
 իբրեւ ետ Լստուած զսա ի ձեռս մեր, այլ արարին ի վերայ
 նորա ողորմութիւն: Բայց արդ ես զնոյն բարիս խօսեցայց և խըն-
 դրեցից ի նմանէ հաշտութիւն և սէր. և ի ձէնջ խնդրեցից երիս

¹ Ըստ հնչման բնակչաց Վասպուրականի սովորաբար խ ի տեղի շ ի կեր
 առնու հեղինակս:
² Այլ օրինակ. երկիրդ ամենայն առաջի:

ինչս և լուարուք ինձ, ի բաց արարէք յաշխարհէ զսուր և զհուր և զգերութիւն, և յերիցդ օգուտ գտանէք. զի ոչ դուք նուազիցիք ի սովոյ, և ոչ հարկք արքունի կորնչիցին. և ես աւասիկ արձակեցից թագաւորին ձերում պատարագս և հրեշտակս հրովարտակօք, խնդրել ի նմանէ զխաղաղութիւն աշխարհի և ընդ իս հաշտութիւն, և լա նոցա ընկալեալ զխնդիրսն հաւանեցան առնել ըստ կամաց նորա, մինչեւ տեսցեն եթէ զի՛նչ պատասխանի եկեսցէ յարքայէն իւրեանց, և կամ զօրուն զի՛նչ հրամայեսցէ առնել: Լա զօրուն գնացեալ անտի ձմերեցին ի Սուրիայ:

Իսկ թագաւորն պարսից ընդունէր զպատարագսն բերեալս ի ի կայսերէն, և հրեշտական անդրէն ոչ արձակեաց, և ոչ հրովարտակացն պատասխանի առնէր. այլ հրաման տայր զօրացն նաւս կազմել և անցանել ի Կոստանդնուպօլիս: Լա եղև պատերազմ և նաւամարտութիւն սաստիկ ի մէջ ծովուն: Լա կորեան ի զօրացն պարսից յաւուր յայնմիկ սպառազէնք հեծելոց չորք հազարք հանդերձ նաւք իւրեանց: Լա տեսեալ զայնպիսի կորուստ ոչ ևս համարձակեցան ի նոյն զործ. այլ տարածեալ կալան գերկիրն ամենայն:

Լա յաւել գրգռել ի սիրտս իւր արքայ Խոսրով. զի Տէր խրստացուցանէր զսիրտ նորա, զի կործանելոց էր զթագաւորութիւն նորա:

Պրէ հրովարտակ նախատանաց առ Կայսր՝ որ ունէր օրինակ զայս:

“Մտուածոց պատուական և ամենայն թագաւորաց տէր երկրի և ծովու, ծնունդ մեծին Արամազդայ Խոսրով թագաւոր: Առ Հայրակղոս անմիտ, և առ անպիտան ծառայ մեր, ոչ կամեցար կամօք տալ զանձն ի ծառայութիւն մեզ, այլ տէր և թագաւոր կռչես զքեզ. զգանձ արքունի որ իմ առ քեզ է՝ ծախես, և զայդ ոչ գիտես եթէ վաղիւ համարս տալոց ես: Օ՛ ծառայս իմ պատրես, և զգօրս աւազակաց ժողովեալ ոչ տաս ինձ հանգչել, այլ հանապազ պատրաստիս ինձ ի պատերազմ, և ասես վստահանալ Մտուածն իմ. արդ ո՛ւր է Մտուածն այն զոր դուզ ասես, վասն է՛ր ոչ փրկեաց զԿեսարիայ, և զԱնտիոք, և զՏարսոն, և զԱմասիայ,

և զԱրուսաղէմ, և զԱղէքսանդրիս, և զԹերապիտ, և զայլ աշխարհս: Մի թէ՛ և այժմ ոչ գիտիցես՝ թէ զամենայն երկիր, զծով և զցամաք ինձ հնազանդեցուցի. արդ զԿոստանդնուպօլիս միայն ոչ կարիցեմ բերել: Բայց արդ զամենայն յանցանս քո և զվնաս զոր արարեր թողում քեզ. արի առ զկին քո և զորդիս և եկ այսր, և տաց քեզ ագարակս, այգիս, և ձիթենիս, և սերմանս զի վարեսցես և հնձեսցես և մեք սիրով նայեսցուք ի քեզ: Ապա թէ ոչ՝ մի խաբեսցէ զքեզ յոյսն սնտոի, զի Քրիստոսն այն՝ որ զանձն իւր ոչ կարաց ապրեցուցանել ի հրէիցն, այլ կալան զնա և սպանին ի վերայ փայտի, իսկ արդ զքեզ զիմարդ կարէ ապրեցուցանել ի ձեռաց իմոց: Օ՛ ի թէ իջանիցես յանդունդս ծովու՝ ձգեցից զցանցս իմ և ըմբռնեցից զքեզ, և ապա տեսանիցես զիս այնպէս որպէս դու ոչ կամիցիս:”

Լա առեալ Հայրակղի զհրովարտակն հրամայեաց ընթեռնուլ առաջի հայրապետին և ամենայն մեծամեծացն, և ապա մտին ի տունն Մտուածոյ, և տարածեալ զհրովարտակն առաջի սրբոց սեղանոյն, անկան ի վերայ երեսաց իւրեանց յերկիր առաջի Տեսուն և լացին դառնապէս. զի տեսցէ Տէր զնախատինս զոր նախատեաց զնա թշնամին: Լա հաճոյ թուեցաւ Հայրակղի և ամենայն սինկղիտոսիցն նստուցանել զորդին Հայրակղի յաթոռ թագաւորութեան, որ էր մանուկ փոքր, և ինքն հանդերձեալ կազմել զնալ ընդ արեւելս, նաւել ի Քաղկեդոն: Լա զօր պարսից արքային որ յաշխարհին՝ ոչ գիտացին, և Հայրակղի ժողովեալ զամենայն արեւելեացս իբրև հարիւր և քսան հազար, զիմէ ի վերայ Խոսրովայ: Լա ճանապարհ արարեալ ընդ կողմն հիւսիսոյ ել զէպ ուղիղ ի Կարնոյ քաղաք, և անցանէ ի Շիրակ, և հասեալ ի Պուլին աւերէ զնա, և զՆախաճաւան, և զՈրմի, և զիմեալ ի Գանձակն Ատրպատականի, բրէ զնա, աւերէ զԱհմատան, և զՍայ, կործանէ զբաղին հրատին մեծի, որում Վշնապն կռչէին, և լնուն զծովակն որ յանդիման հրատին՝ զիակամբք, զխօսուն և զանասուն, զայր և զկին և զմանուկ առ հասարակ մաշեցին ի սուր սուսերի. և արքայ Խոսրով զարհուրեալ պատրաստի ի փախուստ, քանդի զօրացաւ յաթոռութիւնն Հայրակղի, և ամենայն ուրեք ուր և

հանդիպէր զօրուն պարսից, առ հասարակ սատակէր զամենեւեան մինչ ոչ մնալոյ ապրեալ:

Օ այս յառաջագոյն իմացեալ հին պատմագրին, յառաջատես զկործանումն նոցա յայտ առնէ. և զոր ասեն այսպիսի ինչ է. «վայ քեզ. եղուկ դու երկիրդ պարսից, յորժամ բազմախուռն գունդք զօրացն յունաց ի քեզ արշաւանս եղեալ հասանիցեն և հարկանիցեն գքեզ ի սուր սուսերաց, և յառաթուր սմբակաց: Վայ քեզ. եղուկ դու այր քաջ արքայդ մեծանուն, յորժամ կարկառիցէ Ռարձրեայն զձեռն իւր ի կործանել զքեզ, և ի խորտակել զգաւազան ամբարտաւանութեան քո. յայնժամ մերկասցի արեգակն զլոյս իւր ի քէն, և զգեցուցէ քեզ խաւար. յայնժամ ահագինս որոտալով ճայթիցէ ի վերայ քո երկինք. և լսիցէ հնչիւն և բոմբիւն և զըրզիւն յանդնդոց. ձայն որոտալոյ սմբակաց բազում ամբոխից երիվարաց, և աղաղակ բազում սպառազինաց յարձակեսցին ի վերայ քո: Յայնժամ ամօթալից աչօք տեսցես զբազմափառ և զպայծառացեալ նշանս գրոշմացն բարձրացելոց: Յայնժամ թանձրացեալ մթասցի, բալ և մառախուղ, խաւար ի վերայ լերանց և դաշտաց քոց. յայնժամ կերիցէ սուր զպատերազմողս քո. ելցեն ի քեզ փայտահարք բազումք և կոտորեսցեն զմայրս քո մեծամեծս, և զմատաղատունկս բարձունս. յայնժամ ելցէ հուր ի քէն ծնեալ և կերիցէ զքեզ և զբազմութիւն ուստերաց և դատերաց քոց, ի քէն ակնունելով զբորբորումն: Օ ի որովք բարձրացար և ամբարտաւանեցար, նոքիմբք խոնարհեսցիս և անկցիս: Քակտեսցի և աւերեսցի պերճութիւն տաճարաց քոց, և ամենայն ուրէք անարգեսցի: Եւ զոր ծնար և գգուեսցերն՝ քեզէն կոչեսցես ի մահ: Եւս ամենայն վճարեցաւ պարսից ի ձեռն յունական սրոյն:

Իսկ Խոսրովու կարծեալ արծարծեալ զզօրս իւր, և որք ի դրանէն արքունի որ կոչին համհարցք և փուշտիպանք. և ամենայն արք ընտիրք տան թագաւորին ոյժ առեալ զարձեալ պատերազմել ընդ Հայրակղի. և նա գնաց ընդդէմ նոցա սաստիկ զօրութեամբ. և եղև բալ և մոլթ թանձրամած խաւարին ի վերայ երեսաց ամենայն երկրին. և ոչ գիտացին զօրն պարսից զդարձն Հայրակղի ի վերայ նոցա. մինչև երթեալ խառնեցան և բախե-

ցին զփմեանս պատերազմօք, այնպէս զօրացոյց Տէր զողորմութիւն իւր ի վերայ Հայրակղի յաւուր յայնմիկ տալ ի ձեռս նորա զամենեսեան. և նոքա հարեալ սատակեցին զնոսա սրով սուսերի յանխնայ. սպանին և զզօրավարն ի պատերազմին. և զմնացեալ սակաւսն ի մէջ արարեալ, շրջափակ տուեալ, կամէին զամենեսեան սատակել: Եւ նոցա ձայն բարձեալ ողորմագին պաղատանօք առ Հայրակղոս, եթէ՝ «Մտուածասէր և բարերար տէր արա ի վերայ մեր ողորմութիւն, թէպէտ և չեմք արժանի ողորմութեան:» Յայնժամ Հայրակղոս հրամայեաց առնել ի վերայ նոցա ողորմութիւն: Եւ թողին զնոսա արք իբրեւ չորք հազարք, վերաւորք բոկք և մերկք և հետեւակք: Եւ ընդ առաւօտն հրամայեաց Հայրակղոս ասպատակս սփռել ի վերայ ամենայն երկրին, և հարկանել զամենայն երկիրն սրով սուսերի: Եւ Խոսրով արքայ փախստական գնաց, և անցեալ զՎեկղաթաւ ի Վեհկաւատ հրամայեաց զլար կամուրջացն կտրել. և Հայրակղի հասեալ բանակեցաւ առ դուրս Տիսպոն քաղաքի. և քանդեալ աւերեաց զամենայն ապարանս թագաւորին, և այրեաց զնոսա հրով, և բազում գանձս մթերեալս յափշտակեաց անչափ աւարաւ գանձս ոսկոյ և արծաթոյ և հանդերձից, և անասուն բազում յոյժ, և բազմութիւն գերեաց իբրեւ զաւազ ծովու անթիւ: Բայց տիկնայքն և հարձքն և ամենայն որդիքն արքայի, և արքունի երիվարացն, էին անդէն ի Վեհկաւատ. և սկսաւ Խոսրով արքայ ժողովել զմնացեալ նախարարս զօրացն և զզօրն որ զերծեալ էին ի պատերազմէն: Եւ խօսէր ընդ նոսա սաստիկ և ահագին դատաստանօք և սպառնալեօք. թէ՝ «ընդէ՛ր և դուք ոչ մեռարուք ի պատերազմին, քան թէ ելեալ փախըստական գնացէք գալ առ իս և տալ համարձակութիւն ծառայի իմում ի յայսքան վնաս. մի՛ թէ արդեօք զԽոսրով մեռեալ կարծէիք:» Յայնժամ խորհուրդ միաբանութեան ի մէջ առեալ ամենեցուն նոցա ասեն. «Թէպէտ և ի թշնամեացն ապրեցաք, սակայն ի ձեռաց դորս մեզ չիք ապրել. արդ եկաք իմացուք ինչ:» Յայնժամ երդուեալ միաբանութեամբ գնացին ի գիշերի և անցին ընդ զում ի Վեհկաւատ. և կալան անդ զտիկնայսն ամենայն, և զհարձսն, և զորդիսն արքայի, և զերիվարսն արքունական, որով եկեալ էր Խոսրով արքայ ի Տիսպոն. հանին զապտաբար ի գիշե-

րի, և արքայ խորով ոչ միայն իւր չէր տեղեակ, և զորդի նորա
 կաւատ նստուցին թագաւոր, և նա դիմեալ եկն ի վերայ նորա, և
 ոմն ընթացեալ ետ գոյժ վաղվաղակի խորովու, թէ ապստամբե-
 ցաւ ամենայն արեաց երկիր ի քէն, և զորդի քո կաւատ նստու-
 ցին թագաւոր, և ահաւազիկ դիմեալ գայ ի վերայ քո: Եւ ընդ-
 ոստուցեալ խորով ի յահէն և զարհուրեալ մեծաւ զողութեամբ,
 խնդրեաց իւր տեղի փախստեան, աղաղակեաց և ասէ, «ձի, ձի», և
 մտեալ յասպաստանն, ոչ հանդիպեցան ձիոյ. յայնժամ արքայ
 խորով յայլակերպս եղեալ զնաց եմուտ ի բուրաստանն արքունի,
 և երթեալ ի թաւ պուրակս բուրաստանացն մտեալ ի ներքոյ թաւ
 թփոյ ծաղկոցն որ էր մուրտ բազում, զուղեալ զաղարեաց: Եւ
 կաւատ արքայ հրամայեաց խնդիր առնել, և երթեալ ի բուրաս-
 տանն գտին զնա ի թաւի անդ զուղեալ. կալան զնա և եկին ածին
 զնա ի դախդիժ անդր. հրաման ետ արքայ կաւատ արկանել զնա
 ի տուն մի արքունական սենեկացն. և մտանէին առ նա արք ի
 նախարարացն խօսէին դատաստանօք և նախատէին զնա, անար-
 դէին և զնային: Եւ յտեղեւ զաւուրս ինչ, ապա անարգեաց զնա և
 կաւատ արքայ, եհատ ի վերայ նորա դատաստան մահու, և հրա-
 մայէ արանց մտանել և սպանանել զնա. որք մտեալ քարտակա-
 տեցին զնա տապարօք ի սենեկի անդ և սպանին: Հրամայեաց և
 զեղբարսն իւր սպանանել, որք ի միում ժամու սպանան արք քա-
 ոստուն, ամենեքեան ի չափ հասակի եկեալ, և կաւատ արքայ
 հաստատեցաւ յաթոռ թագաւորութեան. և արար խաղաղութիւն
 մեծ ընդ կայսեր և ընդ ամենայն երկիր ի շխանութեան իւրոյ: Եւ
 և կայսեր զամենայն զոր և կամեցաւ առնուլ, և մինչդեռ խորհէր
 արքայ կաւատ վասն շինութեան աշխարհի և խաղաղութեան,
 եհաս նմա վախճան կենաց և մեռաւ, կեցեալ ամիսս վեց: Եւ յետ
 մահու նորա նստուցին թագաւոր զորդի նորին զԱրտաշիւր, կարի
 տղայ մանուկ: Յայնժամ Հայրակղէս գրէ առ խորով և ասէ.
 «կաւատ թագաւորն ձեր վախճանեցաւ, և որդի նորա մանուկ
 տղայ է. բայց արդ ի քեզ հասեալ թագաւորութիւնդ, և ես քեզ
 տայ զնա, և եթէ զոր պիտոյ իցէ յօգնականութիւն արձակեցից
 որչափ և կամիս. բայց արդ եկ ի կողմանցդ յայդցանէ, եկից և ես
 յասորեստան, և երդումն արարեալ ուխտ դիցուք ի մէջ մեր եր-

կոցունց, խաղաղութեամբ ունել զթագաւորութիւնն: Եւ հաւա-
 նեալ խորովեաց եկն առ Հայրակղոս արքայ յունաց, թողեալ ի նա
 զԱրուսաղէմ, և զկեսարիայ պաղեստինացւոց, և զամենայն կող-
 մանս անտիրացւոց, և զամենայն քաղաքս գաւառացն այնոցիկ,
 և զՏարսոն կիւրիկեցւոց, և զմեծ մասն Հայոց, և զամենայն զոր
 միանգամ կամեցաւ Հայրակղոս, և ուրախ եղել մեծապէս խըն-
 դութեամբ, և Հայրակղոս տայ նմա զթագաւորութիւնն, և խոս-
 տանայ զոր որչափ և պիտոյ իցէ: Եւ խնդրէ ի նմանէ խնդիրս ա-
 ուջին, ասէ. «զԱստուածնկալ սուրբ Նշանն զոր գերեցեր Ա-
 րուսաղէմէ, խնդիր արարեալ մեծաւ փութով այսրէն դարձու-
 ցես»: Յայնժամ երդուաւ նմա խորով և ասէ. «հրամայեա՛ւ արձա-
 կել արս հաւատարիմս, և ես յորժամ հասից ի դուռն արքունի,
 ի նմին ժամու խնդիր արարից խաչին, և գտեալ զնա տայց բերել
 առ քեզ», և արար նմա հաւատարմութիւն յոյժ գրով, և կնքեալ
 աղիւ ըստ սովորութեանն իւրեանց երդումն, և խնդրեաց ի նմանէ
 զոր ինչ սակաւ յերեւելի մարդկանէ, յորս ինքն վստահն էր:
 Իսկ խորովեաց առեալ զզօրսն երթեալ ի թագաւորանիստն, հրա-
 ման տուեալ այլոց ոմանց սպանին զտղայ թագաւորն զԱրտաշիւր:
 Յայնժամ արձակեաց Հայրակղոս արս հաւատարիմս առ խորով
 վասն Աստուածնկալ սուրբ խաչին. և նորա խնդիր արարեալ մե-
 ծաւ ստիպով մինչև կարացին գտանել նովիմբ կազմածով, և ետ
 յայրսն որք եկեալ էին. նորա առեալ զնացին փութանակի և ետ
 բերողացն Հայրակղոս ինչս բազումս և մեծարեալ արձակեաց
 պատուով: Եւ գումարեալ Հայրակղի զամենայն զօրս իւր յորդոր
 և խնդալից սրտիւ, բազմութեամբ զօրաց ել ընդ առաջ սուրբ
 Նշանին, ի պատիւ հրաշալի և երկնաւոր գանձուն. և տարեալ
 հասուցանէր ի սուրբ քաղաքն Արուսաղէմ: Եւ ապա անտի ոչ
 սակաւ ինչ լինէր յաւուր յայնմիկ ձայն լալոյ, հեղումն արտա-
 սուաց յահագին բորբոքմանէ սրտից նոցա, և գութ խանդաղատա-
 նաց թագաւորին և իշխանացն և զօրացն ամենեցուն և բնակչաց
 քաղաքին. և ոչ որ կարէր երգել զօրհնութիւն սաղմոսացն, և
 կամ լսել ի զթալից արտասուաց ժողովրդեանն միանգամայն և
 յայնչափ խնդութեանէ: Եւ կարգեալ հաստատեաց Հայրակղոս
 զսուրբ Նշանն անդէն ի տեղուջ իւրում ի սուրբ Գողգոթայ: Եւ

բաշխեաց ամենայն եկեղեցեացն և աղքատաց քաղաքին օրհնու-
թիւն և զինս խնկոց, և ինքն զնաց ի միջազետս ասորոց, զի
կալեալ հաստատեսցէ ինքեան զքաղաքսն և զսահմանսն ամենայն
որ առ խոսրովաւ և առ Մուրկաւ հաստատեալ էր: Եւ եկաց
սուրբ Խաչն Տերունական Մատուածակերտ քաղաքին մինչև
ցմիւսանգամ առածն Լըուսաղէմի, որ յորդոցն Իամայէլի:

Եւ խոռեմայ առեալ զԹագաւորութիւնն յաւուր միում զգե-
ցեալ էր հանդերձ Թագաւորական, և հեծեալ յերկվար արքունի,
և շրջէր ի մէջ ամենայն զօրացն իւրոց ցուցանել զինքն և քաջա-
լերել զգօրսն. և յանկարծակի ի թիկանց կողմանէ յարձակեալ ի
վերայ նորա արանց, հարեալ սատակեցին զնա: Եւ ա թագաւորե-
ցուցին զՏորն զգուսարն խոսրովայ որ էր կին նորին, որում
Բամբիշն կոչէին. և կարգեցին հրամանատար ի դրանն զՍոռոխ
Որմզդ, որ և սպանաւ ի Բամբշանէն որ կոչէին Տոր: Եւ կալաւ
Տորն զԹագաւորութիւնն ամս երկու և մեռաւ: Եւ յետ նորա
ածին զՍոսրոյ զոմն տղայ մանուկ և նստուցին իւրեանց Թագաւոր.
և նա փութանակի վախճանեցաւ. սպա ոմանք Թագաւորեցուցին
զՎարմիկ դուստր խոսրովու. և զօրն խոռեմայ Թագաւորեցու-
ցին զՈրմզդ ոմն ի Մծուին քաղաքի. և յայնմհետէ նուազեալ
պատառեցաւ Թագաւորութիւնն պարսից: Յետ այսր ամենայնի
Յազկերտ Թագաւորեաց ի Տիսպոն, և ունէր զԹագաւորութիւնն
երկիւղիւ. և ոչ հրամանատու այլ անձնապահ: Որ և ի սա հա-
սեալ վախճան եղել Թագաւորութեանն պարսից զոր յետ սակա-
ւու միոյ ասասցուք: Եւստանօր և ի դէպ ելանէ մարգարէութիւնն
Դանիէլի, տեսութիւն անհեղեղ պատկերին բազմախառն նիւ-
թաքն ի վերայ խեցեղէն և երկաթեղէն ոտիցն:

բ. Պատմութիւն Ստեփաննոսի Տարոնեցւոյ, Փարիզ, 1859.
եր. 85—100, և 114—120.

Եւ ապա խոսրով՝ արքայն Պարսից զՍուրէն ոմն ազգական
իւր, որում անուռն էր Ղիհովր-Վ շնասպ հանէ ի հազարապե-
տութիւն Հայոց: Որ եկեալ կալաւ զերկիրս մեր յոյժ հարստա-
հարեւոյ զնախարարս Հայոց. զի շնայր ընդ կանայս ազատաց ոչ
առնելով զայրն տէր կնոջ իւրոյ: Բնդ որ զայրացեալ Վ արդանայ
բղեշխի՝ որդոյ Վ ասակայ որ էր յազգէն Սամիկոնէից, սպա-
սեալ զիպող ժամանակի՝ սուսերահար առնէր զՍուրէն մարզպան,
(եւ) յերկիր կործանէր յամի քառասուն և միերորդի Թագաւո-
րութեան խոսրովու, որ էր ամ եօթներորդ Թագաւորութեան
Յուստիանոսի՝ յամենանն արեգի քսաներկուսն ամսոյն, որ է փե-
տրուարի յաւուր երեքշաբաթուջ, Եւ իշխանք Հայոց համօրէն
ապստամբեալ ի Պարսից՝ ձեռն ետուն ի Յունականն՝ նոքաք ընդ-
դէմ կալով սաստիկ մարտիւ: Իսկ Վ արդանայ առեալ զընտանիս
իւր և զայլ պայազատսն՝ փախստեայ անկանի յաշխարհն յունաց
ի Թագաւորեալ քաղաքն Վոստանդուպօլիս: Եւ երթեալ յանդի-
ման լինէր Թագաւորին Յուստիանոսի որ զսուրբն Սոփիա շի-
նեաց, և հաղորդի ընդ նմա օրինաց. և յիւր անուռն անուանէ
զաւագ զուռն սուրբ Սոփիայ, որ մինչեւ ցայսօր կոչի դուռն
Հայոց:

Եւ այս են ժամանակք մարտից, երկպառակութեանց, անթիւ-
սպանմանց, գերութեանց, առից, խռովից, կապանաց, նեղու-
թեանց, պակասութեանց, խիստ սովու, սրոյ և մարգամահու, ա-
ւերելոյ աւանից, հրդեհից շինուածոց և ամենայն վնասուց բա-
զում աշխարհաց յերկուց կողմանց հասանէր, մոռացեալ սա-
տուածպաշտութեան: Իսկ զկնի Տեառն Սովսիսի եկաց կաթողի-
կոս Հայոց տէր Բարսամ ի գաւառէն Ուշտունեաց, ի գեղջէ
Լըրաթանից հրամանաւ Սմբատայ Բագրատունւոյ որ էր մարզ-

պան Հայոց ի Խոսրովու հրամանէ: Այս Սմբատ երթեալ յաշխարհն Վրկանի պատերազմաւ, և գտեալ անդ ազգս գերեալս ի Հայոց բնակեալ ի Թուրքաստան անապատին որ Սագաստան առնուանի, մոռացեալ զլեզու և զգարութիւն հայերէն: Օր տեսեալ Սմբատայ, և ուրախացեալ յոյժ՝ երէց մի Հաբէյ անուն՝ վարդապետ նոցա կարգէ. յորմէ ուսեալ զգարութիւն հայերէն՝ կան մինչեւ ցայսօր վիճակ սրբոյն Գրիգորի:

Իսկ հայրապետն Աբրահամ բազում ջանիւ հոգ տարեալ վասն Վրաց աշխարհին՝ ոչ կարաց դարձուցանել յուղղութիւն. ապա հատեալ աստուածային սրով նզովեաց ամենայն Հայոց միաբանութեամբ: Իսկ կայսրն Սաւրիկ զՅովհան ոմն նստուցանէ կաթողիկոս մասին յունաց: Եւ Աբրահամ նստէր ի Գուին: Եւ Աշոտ ոմն առաքեալ յարքայէն պարսից Խոսրովու, հարեալ զյոյնն՝ էառ զկթուիճ՝ քաղաք Հաշտենից, նոյնպէս և գքաղաքն կարնոյ. և գերեաց զՅովհան կաթողիկոս ամենայն սպասուք եկեղեցւոյն և տարաւ ի Համասան. որ կալաւ զաթոռն ամս 16: Այլ Աբրահամայ կալեալ զաթոռն ամս 23՝ վախճանի:

Իսկ յետ սուսերահարն լինելոյ Սուրենայ ոչ ևս պարսիկ մարզպան առաքէր ի Հայս թագաւորն պարսից. այլ ի խնորոյ նախարարացն իշխան հաստատէ Հայոց զՎաւիթ Սահառունի, որ կալաւ զհազարապետութիւն Հայոց ամս 30 հրամանաւ Որմզդի՝ որդւոյ Խոսրովու՝ պարսից արքայի: Իսորա երկուտասան առմին երեւեցաւ Սահմէտ՝ որդի Աբղլայի ի 68 թուին: Եւ սկիզբն լինի թագաւորութեան Իսմայելի 72 թուականին: Եւ զկնի Տեառն Աբրահամու եկաց կաթողիկոս Հայոց Տէր կոմիտաս ի գաւառէ Արագածոտոյ, ի գեղջէ Աղցից՝ ամս 8: Սա շինեաց զհանգստարան սրբոյն Հռիփսիմայ գեղեցկադիր շինուածով. քանզի խարխալեալ էր առաջին շինուածն սրբոյն Սահակայ: Եւ ի սորա ժամանակս փայլէր վարդապետութեամբ Յովհան մայրագոմեցի որում զկաթողիկոսութիւնն հաւատացեալ էր կոմիտաս: Սա գրեաց զերիս գիրս. և զանուն իւր ոչ վերագրեաց ի նոսա վասն չընդունելոյ ժողովրդեանն. անուն միոյն՝ խրատ վարուց, և անուն միւսոյն՝ հաւատարմատ, և անուն միւսոյն՝ նոյեմակ:

Եւ ապա Տէր Քրիստափոր ազատ յաբրահամեան բարձէն

Մպահունեաց գաւառէն՝ ամս 6: Օսա ընկեցին յաթոռոյն՝ զի խոսովութիւն առնէր ի մէջ իշխանացն. յետոյ և այլ ինչ պատճառ ասացին: Տէր Լզր ի Նգայ գաւառէ, ի գեղջէ Փառաժնակերոյ՝ ամս 10: Սա հանդիպեալ Հերակլի ի կարնոյ քաղաքի, ոչ տանելով ընդ իւր զՅովհան՝ փակակալ սրբոյն Գրիգորի, որ յայնմ ժամանակի կատարեալ էր աստուածային գիտութեամբ, այլ զոմն կիսակատար գիտութեամբ ընդ իւր առնոյր: Եւ հասեալ ի ժողովն՝ խնդրէ ի նմանէ Հերակլ ձեռնարկ հաւատոյ: Իսկ նոքա իբրեւ տգէտ գոլով աստուածային գրոց՝ խարեալ խորամանկութեամբն յունաց՝ նզովեալ զամենայն հերձուածողս բաց ի ժողովոյն Քաղկեդոնի, հաղորդեալ նոցա ըստ օրինաց՝ մեծապարգեւ փառօր դառնային, զկողբ ժառանգեալ փոխան հաւատոյն: Որոյ ընդ առաջ ելեալ նմա ուխտ եկեղեցւոյն. իսկ Յովհան ոչ ել. և մեղադրեալ Լզրի՝ ծանուցանէ նմա. որոյ ասացեալ «քաւ լիցի ինձ հաղորդել այնմ որ քակեաց զցանկ հաւատոյ»: Եւ ապա բռնութեամբ մուծեալ ի սենեակն՝ ասաց Լզր «զի՛ ընդվզեալ և խրոխտացեալ ոչ տեսանես զմեզ»: Եւ նա ասէ «խրոխտումն ոչ գոյ յիս. այլ ջատագով ճշմարտութեան կամիմ լինել. բայց դու յիրաւի կոչեցար Լզր. զի յեզր հանեալ տրոհեցեր զՀայաստանեայս քակեալ ըզսահմանս հաւատոյ հարցն և խրամատեալ զառաքելական զցանկն՝ կործանեալ ի մարդադաւան տօմարն Եւոնի»: Եւ զայս ասացեալ գնաց յերեսաց նորա անարգանօք: Եւ երթեալ բնակեցաւ ի Մայրոյ վանս. ուստի հալածեալ գնա Լզրի՝ կոչէ զտեղին մայրագոմ՝ և զՅովհանն՝ մայրագոմեցի: Իսկ նորա գնացեալ ի Գարդման՝ անդ կատարէ զկեանս իւր առաքելաջան հանդիսիւ: Օսմանէ համբաւի հերձուած մուծանել յեկեղեցի, որ ոչ է սորա. այլ այլ ոմն Սարգիս անուն յաշակերտաց նորա արար զայն, զոր հալածեաց Յովհան յիւրմէ:

Իսկ զկնի Գաւթի Սահառունւոյ եկաց իշխան Հայոց Թովմարոս Ռշտունի ամս 25: Եւ զկնի Լզրի յաջորդէ զաթոռն Ներսէս՝ եպիսկոպոս Տայոց: Սա շինեաց զվկայարան սրբոյն Գրիգորի ի վերայ վերապին յԱրտաշատ, և զմիւս ևս հրաշապայծառ եկեղեցին զսրբոյն Գրիգորի Վաղարշապատու առապարին զանազան յօրինուածով:

Յայնմ ժամանակի ամիրապետն Տաճկաց ել ի Սին անապատէն զօրու ծանու, և անցեալ ընդ ծով ի հարաւակողմն յարեւել ի Սինդ, ի Պարս, ի Սագաստան և ի Սրման և ի Հնդկիս, և աւելեալ գերեաց բառնալով զամենայն թագաւորութիւնս ազգացն բաց ի Հոռմէացւոցն: Օր տեսեալ ապա Թէոդորոսի Ռշտունեաց տեսոն, որ էր զօրավար Հայոց և այլոց համախորհից (միաբանութեամբ) ի բաց կացեալ ի կայսերէ՝ հնազանդին Տաճկաց: Իսկ կայսրն Կոստանդին՝ թոռն Հերակլի մեծաւ ցասմամբ դիմէ ի Հայս, խորխտայր ջնջել ի միջոյ: Որում ընդ յառաջ ելեալ Հայրապետն Ներսէս՝ համոզէր ի խաղաղութիւն, և ի միասին հասեալ ի Ղուին քաղաք, հրամայէ կայսր հոռոմ երիցանց մատուցանել պատարագ յեկեղեցիսն, և ի միասին հաղորդեցան օրինաց կայսրն և կաթողիկոսն: Յորմէ գայթակղեցան բազումք զի ութ օր ի խորհրդի եկաց կայսրն ըստ սովորութեան: Եւ ի ժամ ճաշուն արհամարեալ լինէին ազատքն Հայոց առաջի նորա:

Իսկ կայսրն գնացեալ ի Կոստանդնուպօլիս թողու ի զօրաց իւրոց վերակացուս աշխարհիս Հայոց, և ապա վիշապն ապստամբ, ամենաչար դեւն՝ աստուածամարտ գազանն ոչ լուէր յիւրոց խորամանկ խորհրոց չարութենէ, այլ անբուն ակամբ երկնէր յանձն իւր յարուցանել հալածանս ի վերայ եկեղեցեացն Աստուծոյ որ ի Հայաստան աշխարհիս: Քանզի յայսմ թագաւորութեան Կոստանդին՝ որդւոյ Կոստանդեայ թոռին Հերակլի, արկ նա ի գործ զբնիկ կախարդութեան իւրոյ զչարութիւն պղտորել զհաւատս մանկանց եկեղեցւոյ, և արբանեակս իւր կալաւ զզօրս յունաց որ ի Հայաստան աշխարհիս: Քանզի ոչ երբէք ընդունէին Հայք զՀոռոմն ի հաղորդութիւն մարմնոյ և արեան Տեառն:

Եւ արդ՝ գրեն նորա ամբաստանութիւն ի Կոստանդնուպօլիս առ Կոստանդին թագաւորն և առ Հայրապետն թէ՛ իբրև զանօրէնս համարեալ եմբ յաշխարհիս այսմիկ զի անարժանս համարին Քրիստոսի Աստուծոյ զժողովն Քաղկեդոնի և զտօմարն Ղեւոնի, և նզովեն զնոսս և զամենեսին որք ըստ նոցա խորհին ի հաւատս: Յայնժամ հրաման ետ թագաւորն հայրապետան գրել ի Հայս հրովարտակ առ սրբասէր կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս, և առ մեծն Թէոդորոս՝ Ռշտունեաց տէր, որ էր իշխան աշխարհիս և

զօրավար զօրացն, և առ ամենայն իշխանս աշխարհիս զի միաբանութիւն հաւատոյ արասցեն ընդ Հոռոմոց, և մի՛ խոտեսցեն զժողովն զայն և զտօմարն, և եթէ գտցի ոք յիշխանացն, որ ընդդիմասցի հրամանին, ի պատուոյն և յիշխանութենէն ի բաց ընկեսցի, և զինչս նորա զամենայն յարքունիս կայցեն, և տարեալ զնա ի դրունս թագաւորաց՝ անդ արասցեն պատասխանի: Եւ էր անդ այր մի ի Ռազրեանդ գաւառէ, ի Ռազրան գեղջէ, որ էր ուսեալ զարուեստ փիլիսոփայութեան, և էր անուն նորա Ղաւիթ զնա հրամայեաց արձակել ի Հայս. զի երթեալ ի բաց հատցէ զհակառակութիւն և արասցէ միաբանութիւն:

Եւ ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսունք և ամենայն իշխանք աշխարհին ի Ղուին քաղաքի առ քրիստոսասէր և ճշմարտապատում կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս և առ բարեպաշտ իշխան աշխարհին և զօրավարն Հայոց Թէոդորոս Սահառունի պատրիկ, որ էր Ռշտունեաց տէր, և տեսին զհրաման թագաւորին, և լուան բանս ի փիլիսոփայէն, որ ուսուցանէր բաժանմամբ զերկուց բնութեանցն վարդապետութիւն ըստ ժողովոյն Քաղկեդոնի: Եւ իբրև լուան՝ ոչ առին յանձն փոխել զճշմարիտ վարդապետութիւն սրբոյն Պրիզորի ըստ տօմարին Ղեւոնի, Եւրդ հաճոյ թուեցաւ ամենեցուն առնել բանիցին պատասխանի և ցուցանել զհաստատութիւն հիմնադրութեան ճշմարիտ հաւատոյն իւրեանց, զոր ունէին յառաջին և ի բուն վարդապետացն իւրեանց: Օր զազալ բարձեալ ամենեցուն ասէին թէ՛ լաւ լիցի մեռանել քան թէ՛ փոխանակել զվարդապետութիւն սրբոյն Պրիզորի ընդ ժողովոյն Քաղկեդոնի և տօմարին Ղեւոնի, (որ) յոյս ճշմարիտ թուի մեզ ամենեցուն, իսկ որ զուզիցն կամիցին պարագիտել ճանապարհ, ասացեալն յառաքելոյն: Եւրդ՝ աղաչեմ նախքան զամենայն առնել աղօթս, խնդրուածս, պաղատանս, գոհութիւնս վասն ամենայն մարդկան, մանաւանդ վասն թագաւորաց և ամենայն իշխանաց, զի խաղաղութեամբ և հանդարտութեամբ վարեսցուք զկեանս մեր ամենայն աստուածապաշտութեամբ և սրբութեամբ:

Եւրդ թէպէտև անարժանութիւնս մեր յօլովագոյն է, բայց զհրամայեալսն՝ մեզ՝ յոյժ փութամբ կատարել առնելով աղօթս ի վերայ ամենայն մարդկան, բայց ևս առաւել ի վերայ աստուածրն:

կալ փառաց թագաւորութեանդ և ամենայն իշխանաց և զօրաց և բոլորովին իսկ աստուածապաշ պալատանդ, յոր սէրն Մատուծոյ լիով հանգուցեալ է, և շնորհք աստուածային պարգևացն ամենեցուն իսկ յայտնի են ի վերայ ձեր, զի ահա թագաւորութիւն մեծ և հզօրագոյն քան զամենայն թագաւորութիւնս որ ոչ մարդկային ձեռամբ, այլ աստուածային աջովն է պսակեալ, զոր ոչ որ երբէք կարացէ փոխանորդել, բայց միայն Քրիստոսի թագաւորութիւնն. քահանայապետութիւն սուրբ և ճշմարիտ՝ լի աստուածային շնորհիւ. նախարարք և զօրք քրիստոսասէրք, և բազմութիւն ամենայն ժողովրդոց՝ ժողովուրդ Քրիստոսի Մատուծոյ. և մեք պանծացեալ ի լոյս փառաց ձերոյ աստուածապաշ թագաւորութեանդ՝ անշարժելի հաւատով կացեալ մնացաք ի մէջ դառնաշունչ և դժնդակ և անօրէն թագաւորացն պարսից: Օ՛ ի յորժամ բարձին զթագաւորութիւնն, կորուսին զամենայն նախարարս և զզօրս աշխարհիս, կոտորեցին սրով զարս և զկանայս, և ի գերութիւն վարեցին զբազմութիւն քաղաքացն և զիւրից: Իսկ մնացելոցն սուր ի վերայ շողացուցեալ բազում անգամ ջանացան դարձուցանել ի մոլորութիւն. բայց ոչ կարացին շարժել, Նաև ամաչեցին անօրէնքն յունայնութեան իւրեանց զի նշան քրիստոնէական հաւատոյ հզօրագոյն է քան զամենայն թագաւորութիւնս հեթանոսաց. մինչև հրաման տալ անօրէն թագաւորացն կալատայ, և յետ նորին՝ որդւոյ նորին Խոսրովութե՛ իւրաքանչիւր որ զիւր հաւատ կալցի. և յայսմհետէ մի՛ որ իշխեսցէ նեղել զայս. ամենեքեան մեր ծառայք են, մարմնով մեզ ծառայեսցեն. վասն հոգւոց, որ զհոգին դատէ՛ նա գիտէ և նորս:

Մյա դարձեալ յաւուրս Խոսրովութե՛ որդւոյ Որմզդի յետ գերութեանն Երուսաղէմի հրաման ետ արքայն Խոսրով ժողովիլ ամենայն եպիսկոպոսաց կողմանց արևելից և Մտորեստանեայց ի գունն արքունի. «Լսեմ՝ ասէ, թէ երկու կողմանք են քրիստոնէից, և մին զմիւսն նզովէ վասնզի չհամարի իրաւացի. արդ՝ միաբանութեամբ ամենեքեան ի մի վայր ժողովեսցին»: Եւ ժողովեցան անդ ամենայն եպիսկոպոսունք և երիցունք և ամենայն հաւատացեալք կողմանցն այնոցիկ: Եւ կացոյց ի վերայ նոցա ոստիկանս զԱմրատ Բագրատունի՛ զանուանեալն Խոսրովչնում և զբժշկա-

պետն արքունի: Եւ անդ ի գերութեան և Օւքարիա՛ հայրապետն Երուսաղէմի և այլ իմաստասէրք բազումք զորս գերեալ էր Մաղեքսանդրացւոց քաղաքէն: Որոց հրաման ետ արքայ Խոսրով արդարութեամբ ի վերայ հասանել, և զուղիղն և զճշմարիտն ծանուցանել արքայի: Եւ ժողովեալ ամենեքեան ի դահլիճն արքունի՛ եղև վէճ և աղաղակ մեծ. քանզի ոմանք էին յուղղափառութեան՝ հաւատով և գրով և կնքով հին թագաւորացն միաւորեալք և միաբանեալք ընդ հաւատոյ աշխարհին Հայոց: Եւ ոմանք Նեստորականք և Մեւերիտք և այլ բազմութիւն խառնիճաղանճ ազանդոյն: Նաև հայրապետն ևս իւրովք համազգեօք յառաջ մատուցեալ՝ աւնէր ամբաստանութիւն ըստ իւրոց բնիկ սովորութեանց: «Մի կոչեսցի՛ ասեն, աստ այրն այն»: Եւ ծանուցին զբանս թագաւորին: Եւ թագաւորն «նյր հրամանաւ եկն նա ի տեղին յայն. արդ՝ գանալից լիցի և գնացէ ի տեղի իւր»: Նոյնպէս և զայլ ազանդոյն բազմութիւն. բայց միայն զՆիկիականն և զԿոստանդնուպոլսին և զԼափեսոսին և զՔաղկեդոնին հրամայեաց քննել:

Վիպեցան անդ ի ժամանակին յայնմիկ արք երկու՝ եպիսկոպոսք յաշխարհէն Հայոց, արք հաւատարիմք զորս վասն բունութեան աշխարհիս էին արձակեալ զի ծանուցեն թագաւորին. Եւ միտաս՝ Մամիկոնէից եպիսկոպոս և Մատթէոս՝ Մատուռնեաց. և ունէին ընդ ինքեանս պատրաստական զպատմութիւնս սրբոյն Վրիգորի և զայլ ևս վարդապետական պատմութիւնս: Եւ հրամայեաց հարցանել թագաւորն եթէ՛ յորոց թագաւորաց աւուրս եղեն ժողովքդ այդպիկ: Մացին թէ «Նիկիոյ ժողովն առ Կոստանդիանոսիւ եղև. Կոստանդնուպոլսին՝ առ մեծն Թէոդոսիւ. Լափեսոսին՝ առ Թէոդոսիւ փոքու. Քաղկեդոնին՝ առ Մարկիանոսիւ»: Պատասխանի ետ թագաւորն և ասէ «երկոց թագաւորաց հրամանքն ճշմարիտ լինել թուին քան զմիոյն»: Եւ ի վերայ հասեալ թագաւորին գրով վասն Նեստորի, թէ ո՛ կամ ուստի կամ յորում ժողովի և թէ զինչ խօսեցաւ և որպէս եղև նմա՛ հրամայեաց զՆեստորականն հանել յատենէն արտաքս:

Նոյնպէս և վասն Քաղկեդոնի ժողովոյն եհարց եթէ ո՞ք էին գլխաւորք, և կամ զի իսկ եղև ժողովն այն. և ծանուցին նմա զա-

մենայն: Ասացին թէ ի Նիկիայն և ի Կոստանդնուպօլսին ինքեանք իսկ թագաւորքն Կոստանդիանոս և Թէոդոս մեծ. իսկ յԱփեսոս Կիւրեղ՝ Աղեքսանդրացւոց հայրապետ. և ի Քաղկեդոնին՝ Թէոդորետոս ոմն եպիսկոպոս որ զՆեստորին խօսէր, և Աննա անուանեալն կաթողիկոս և այլ եպիսկոպոսունք և երիցունք բազումք ի նորին իշխանութենէ՝ յԱրուաստանէ, ի Աուժաստան կողմանէ և յայլոց աշխարհաց: Ասան որոյ հրաման ետ արքայ Խոսրով քանդել զամենեցուն նոցա զեկեղեցիս: «Թէ Քաղկեդոնին ընդունելի էր, ասէ, ապա թուղթս ընդէ՛ր ոչ տարաւ. և այն զի ես ճշմարիտ գրեցի. այլ արտաքոյ է երից սուրբ ժողովոցն» և սրով սպառնացեալ զամենեսեան զնոսա սատակել, եթէ ոչ ի բաց դարձցին ի մոլորութենէն և ելանիցեն յարքունական պողոտայն:

Իսկ որք զՔաղկեդոնին (ունէին զգաւանութիւն) ի վերիոյ և Աղվանից կաթողիկոսն որ էր ի Փայտակարան, ի դրան տրքունի, և այլք ոմանք եպիսկոպոսունք և երիցունք քաղաքաց որ ի յունաց կողմանէ, և իշխանք որք եկեալէին ի ծառայութիւն թագաւորին պարսից. որոց զփաքարն իսկ հրամայեաց տալ: Լուսապա խնդրեալ նա յետկար ի տէրանց կողմանցն երկոցունց՝ զՆիկիայն որ առ Կոստանդիանոսիւ, Կոստանդնուպօլսին որ առ մեծն Թէոդորիւ, և զԱփեսոսին առ փոքր Թէոդորիւ, և զՔաղկեդոնին առ Մարկիանոսիւ. և զամենայն քննեալ և ի վերայ հասեալ՝ ասէ «նոքա ընդէ՛ր ոչ ասացին երկու բնութիւնս բաժանմամբ որպէս զոսոս. յայտ է եթէ և զմեզ պարտ է յերկուս բաժանել, երկուս ասել թագաւորութիւն և ոչ մի. զի եթէ զբնութիւն որքնէ, և ես յերկուց բնութեանց եմ՝ թէպէտ ի հօրէ և ի մօրէ, թէպէտ ի հօգւոյ և ի մարմնոյ: Բայց Աստուածութիւն որ յամենայն տեղուջ է՝ թէ ինքն զինչ կամի զամենայն լինել և կամ առնել՝ ոչ կարէ, ապա Աստուածութիւնն զինչ է»:

Ապա հրամայեաց հարցանել զՕլաքարիա՝ հայրապետն Արուսաղէմի և զայլս բազումս զորս ածեալ էր յԱղեքսանդրացւոց քաղաքէն՝ թէ որ իցէ ճշմարիտն, զարդարն ասացէք երդմամբ: Լուսապա պատասխանի տուեալ ասեն «եթէ ոչ էաք խոտորնակի գնացեալ առաջի Աստուծոյ, և ոչ նա բարկութեամբ խոտորնակս

գնացեալ էր ընդ մեզ: Բայց արդ երկուցեալ յԱստուծոյ՝ առաջի ձեր զճշմարիտն ասելք. հաւատք ճշմարիտ այն է որ ի Նիկիայն ասացաւ առ երանելեալն Կոստանդիանոսիւ, և նմին միաբան են Կոստանդնուպօլսին և Ափեսոսին, և նոցին միաբան Հայոց հաւատն է ճշմարտութեամբ: Իսկ Քաղկեդոնին ասացեալն ոչ է միաբան նոցին, որպէս ձեր իսկ բարերարութիւնդ ծանեաւ» և լուսապա հրաման տուեալ թագաւորին խնդիր առնել ի գանձս արքայի: Լուսապա խնդրեալ գտին տետրեայս գրեալ ի վերայ հաւատս ճշմարիտս ըստ միաբանութեան հաւատոյ աշխարհիս Հայոց, որ էր կնքեալ մատանեալ Կապատայ արքայի և որդւոյ նորին Խոսրովու: Յորոյ վերայ հրաման ետ և արքայ Խոսրով եթէ ամենայն քրիստոնեայք որք ընդ իմով իշխանութեամբ են՝ զհաւատս Հայոց կալցեն: Լուսապա որ միաբան էին ընդ Հայոց հաւատոյս ի կողմանս Աստուծանի Կամկայէշով մետրապօլիտ և այլ տասն եպիսկոպոսք, և նոցին միաբան աստուածասէր թագուհին Շիրին և քաջն Սմբատ և բժշկապետն մեծ: Իսկ զպատճէն ուղիղ խոստովանութեան արքայ Խոսրով հրամայեաց կնքել իւրով մատանեալ, և տալ ի գանձն արքունի:

Իսկ արդ՝ զի եհան զմեզ Աստուած պիժմ ի խաւարին իշխանութեանց, և արժանի արար ծառայութեան երկնաքաղաքացի թագաւորութեանդ, որչափ ևս առաւել քան զառաւել արժան է մեզ վայելել ի խաղաղութեան, որ և պարտիմք աղօթել և խնդրել ի Քրիստոսէ Աստուծոյ վասն բարեպաշտ և աստուածասէր թագաւորութեանդ հաստատուն և անշարժ կալոյ մնալոյ մինչեւ յաւիտեան իբրեւ զաւուրս երկնից ի վերայ երկրի»:

Իսկ յետ գնալոյ կայսեր երկուցեալ Ներսէս ի ցաւմանէ իշխանացն՝ փախչի ի Տայս՝ ի բնիկ գաւառն իւր: Յետ վեց ամի, յորժամ վախճանեցաւ Թէոդորոս զօրավարն՝ դարձաւ ի Հայս: Յաւուրս յայտոսիկ և յիշխանութեան Թէոդորոսի Ռշտունոյ, յ86 թուին եղև առաջին եւք ի Հայս Տաճկաց հրամանաւ Օմարայ Ամիրամունջոյ, որ էր երկրորդ ի Մահմետէ. և ի 95 ամի թուականութեան դարձեալ սաստիկ զօրու եկեալ Տաճկաց՝ առին զՎուին քաղաք, և եղև համար գերութեան 35,000. և ապա տիրեցին Հայոց, Վրաց և Աղվանից: Իսկ աշխարհս Հայոց ի

բաց կացեալ ի Տաճկաց՝ հնազանդի կայսեր, և ի խնդրոյ Ներսիսի լինի Համազասպ հրամանատար Հայոց ի 104 թուին: Օր լուեալ ամիրապետին՝ զայրացեալ կոտորեաց զպատանդսն Հայոց ոգիս իբրեւ 777. և իսկոյն մեռանի ինքն յիւրոց զօրացն. և զօրն Իսմայէլի որ յԱզիպտոս՝ միաբանեալ կայսեր՝ հաւատացին ի Քրիստոս և մկրտեցան 16,000:

Իսկ ի վախճանել Համազասպայ հայցէ Ներսէս նախարարօքն հանդերձ յամիրապետէն զՎրիգոր Մամիկոնեան՝ եղբայր Համազասպայ, որ ի պատանդի իսկ էր առ նմա, կացուցանել իշխան Հայոց. և շինեաց զկաթողիկէն որ յԱրուծ: Իսկ Ներսիսի կացեալ ամս 10. յաջորդէ վաթոռն Մնաստաս ի 120 թուին, որ էր սենեկապետ Ներսիսի, ի գաւառէն Մասեացոտոյ, ի գեղջէ Մկոռուոյ. որ և զեկեղեցին Մկոռուոյ վայելուց շինեաց:

Գ. — Թագաւորք Պարսից Սասանականք. անուանք և ժամանակք նոցին:

Արտաշէր ամս 40. Շապուհ՝ ամս 23. Ներսէս՝ ամս 14. Արմիզդ՝ ամս 3. Շապուհ (Բ)՝ ամս 58. Արտաշէր՝ ամս 3. Վրամ որ կրման՝ ամս 11. Յազկերտ՝ ամս 20. Վրամ՝ ամս 22. Յազկերտ Զախճախ՝ ամս 19. Պերոզ՝ ամս 27. Վալարշ՝ ամս 4. Կապատ՝ ամս 11. Զամասպ՝ ամս 4. Կապատ՝ ամս 31. Խոսրով որ մկրտեցաւ՝ ամս 48: Սա ի ժամ մահուան իւրոյ ընկալաւ զերկնային շնորհս, հաւատաց ի Քրիստոս և մկրտեցաւ յԱրրորդութիւն սուրբ. և ի սենեկի իւրում ետ պատարագ մատուցանել և հաղորդեցաւ մարմնոյ և արեան Տեառն. Արմիզդ՝ ամս 12: Ի սորա ժամանակս էր Վահրամ ոմն Մեհականդ՝ իշխան արևելից կողման աշխարհին պարսից, որ հարկանէր քաջութեամբ զզօրսն Թեոալաց, և բռնութեամբ ունէր զՄահլէ և զամենայն աշխարհն Քուշանաց մինչև յայնկոյս գետոյն մեծի որ

կոչի Վեհռոտ, և մինչև ցտեղին որ կոչի Վասբուն: Այս Վահրամ պատերազմեալ ընդ արքային Մազքթաց՝ եհար զբազմութիւն զօրացն և սպան զթագաւորն և յափշտակեաց զգանձս թագաւորութեան. և սուղ ինչ աւարամասն առաքեաց ի մեծամեծ ընչիցն թագաւորին Արմիզդի. և զայլսն զօրացն բաշխեաց:

Իսկ թագաւորն առեալ զայն ասէ ցասմամբ «ընթրիքն առաւել մեծագոյն, և զնշանն ի պատառոյս ծանեայ. յայնչափ մեծամեծ գանձուց զայս միայն բերիք յարքունիս»: Եւ հրամայեաց փշտիպանացն երթալ ժողովել զգանձսն ի զօրացն: Ընդ որ զայրացեալ զօրացն սպանին զփշտիպանսն, և թագաւորեցուցին զՎահրամ. և միաբանութեամբ դիմեցին յասորեստան սպանանել զԱրմիզդ. զոր լուեալ Արմիզդի փախչել կամելով, և անցեալ ընդ գետն Վիլլաթ ընդ զոմն ի Վեհկավատ: Այլ խորհուրդ աւարեալ արանցն և համահարզացն և փշտիպանացն՝ սպանին զԱրմիզդ. և նստուցին թագաւոր զԽոսրով՝ որդի նորին ի վերայ աշխարհին պարսից: Եւ ոչ յետ բազում աւուրց Վահրամ ամենայն զօրօքն եկն, եհաս փութանակի իբրեւ զխոյանալ արծուեաց. իսկ Խոսրով իւրայօքն փախստեայ անց ընդ գետն մեծ Վրիլլաթ. և Վահրամ հասեալ էառ զտուն և զգանձն արքունի, և նստաւ ի գահոյս թագաւորին(պակաս ի տպագր.):

Ապստամբեցին զօրք նորա ի Թիրակ, և կացուցին իւրեանց թագաւոր զՓոկաս. և եկեալ ի կոստանդնուպօլիս սպանին զՍօրիկ և զորդիս նորա: Օր լուեալ Խոսրովու՝ առ զբազմութիւն զօրաց իւրոց և ել ի կողմանս արեւմտից. և առ նախ՝ զՎարայ քաղաք. և ապա զԽոռեմ զօրավար որ Ռազմանն անուանի՝ զօրօք առաքէ ընդ Ասորիս, և զԱշղատ՝ ընդ սահմանս Հայոց: Որոյ եկեալ պատերազմեցաւ ընդ զօրսն յունաց, որ ի Վու և ի յԱրդրու և փախստեայ տանի մինչև ի Սագալայ, և առնու զքաղաքն կարնոյ և գերէ զկաթողիկոսն Յովհան ամենայն սպասուք կաթողիկոսարանին. և ամենայն բնակչօքն քաղաքին տանի յԱհմատան: Իսկ Խոռեմ անցեալ ընդ Ասորիս՝ հնազանդեցոյց զԱմիթ, զԱուհայ և զԱնտիթ: Եւ Շահենայ՝ զօրավարի Պարսից, առեալ զքաղաքն կեսարիա՝ եկաց ի նմա տարի մի:

Լա Խոռեմայ անցեալ ի Պիսիդոն՝ առնու զՏարսոն քաղաք. և պաշարեալ զԱրուսաղէմ առուրս 19, փորեաց զՏիմն քաղաքին և առ զնա. և այրեցին զնա հրով և սատակեցին սրով 57,000, և գերեցին 35,000. և զՕւրբարիա հայրապետն և զսուրբ Խաչն փրկչական ամենայն սպասուքն ոսկւով և արծաթով տարան ի դուռն արքունի: Իսկ Թագաւորն զկալանաւորսն հրամայեաց ի քաղաքն դարձուցանել և շինել զքաղաքն և հալածել զՀրէայսն. և կացուցանել երիցապէտ քաղաքին զՄողեստոս որ ի Հայս թուղթ գրեաց:

Լա յամի 29 Թագաւորութեան Խոսրովու քակեաց Կոմիտաս զմատուռ սրբոյն Հռիփսիմէի զշինեալն ի սրբոյն Սահակայ. և եգիտ անդ զմարմին սրբոյն Հռիփսիմէի ինն թիզ և չորս մատն՝ կնքեալ մատանեաւ սրբոյն Գրիգորի և սրբոյն Սահակայ. և իւրով ևս մատանեաւ կնքեալ՝ շինեաց զեկեղեցին. և ի նոյն տեղին եղ զնշխարան: Լա զսուրբ կաթողիկէին փայտայարկան վերացուցեալ՝ քարայարկ շինեաց. և էր Յովհան վանաց երէց:

Իսկ Խոռեմ՝ զօրավարն պարսից՝ որ գերեաց զԱրուսաղէմ, ամենայն զօրքն ի Քաղկեդոն հասանէր. և մարտուցեալ նաւաբ ընդ Կոստանդնուպօլիս, ի միում առուր մեռանին ի պարսից զօրացն արք 4,000: Լա ապա Հերակլէս Թագաւորն զԿոստանդին՝ զօրդի իւր Թագաւորեցուցեալ ի Կոստանդնուպօլիս. ինքն ել ի կեսարիա ժողովել զամենայն զօրս իւր 120,000. և զիմեաց ի վերայ արքային պարսից: Լա եկն ի Կարնոյ քաղաք. և հասեալ ի Դուին աւերէ զնա, և զՆախճիվան և զՎանձակ և զՀեղակ ի հիմանց բրէ. կործանէ և զբազինս հրատին մեծի որում Վնասպն կոչէին: Յաւարի առեալ զաշխարհն պարսից դառնայ ընդ Մարս. գայ, հասանէ ի Փայտակարան յաշխարհն Կասպից, բանակի ի Տիգրանակերտ աւանի: Լա զօրավարքն պարսից Շահր-Վարազ և Շահէն երկու բանակօք յառաջոյ և զկնի հասանեն Հերակլէսի: Լա դարձաւ Հերակլէս ի թիկունս կոյս, հարկանէ զՇահէն 30,000 զքն: Լա ինքն ընդ Ծղուկս ի Նախճիվան թափի. և անցեալ ընդ գետն Արասի յաւանն Վրնջունիս՝ գնաց ի Րաւ գրեւանդ. և անցեալ ընդ Վպահունիս՝ բանակի ի գիւղն որ կոչի Խարձօք: Լա Շահր-Վարազ այրընտիր եղեալ՝ վեց հազարաւ

նստի յԱրձէշ դարան գործեալ Հերակլէսի: Լա հասանէ ի վերայ նոցա ի գիշերի, հուրք վառեալ զքաղաքն. և զելեալսն ի նմանէ սրով սատակեաց. և առեալ զօրն ամենայն զնաց ընդ կեսարիա յԱմասիա հանգուցանել զզօրս իւր:

Լա դարձեալ դառնայ զօրքն ի Հայս, անցանէ ի Շիրակ, ընդ Կոգովիտ ճանապարհ կալեալ ի Հեր և Օարևանդ դաւառ, զէպ ուղիղ ի Տիգրոն ի վերայ Խոսրովու. և անցեալ յայնկոյս լերինն Վարասպայ յերկիրն Մտրեստանեաց: Լա անցեալ ընդ արևմուտս զնաց ի Նինուէ: Լա Հերակլէս սաստիկ զօրութեամբ դարձաւ ի վերայ նոցա. և զօրքն պարսից ոչ գիտացին զդառնալն Հերակլէսի զի բալ ունէր զերեսս դաշտին, մինչև երթեալ խառնեցան ընդ միմեանս: Լա օղնեաց Տէր Հերակլէսի յաւուր յայնմիկ. և պարտեցան զօրքն պարսից առաջի նորա. սպանաւ և զօրավարն նոցա. և ասպատակս սիռեալ յաւարի առեալ զաշխարհն պարսից:

Լա ինքն կայսրն հասանէ ի դուռն Տիգրոն քաղաքի. և այրէ շուրջ զքաղաքաւն զամենայն Թագաւորական ապարանս. և դառնայ յԱտրպատական: Յայնժամ զօրն պարսից և նախարարք Թագաւորեցուցին զԿալատ՝ որդի Խոսրովու, և սպանին զԽոսրով: Լա Կալատ առաքեաց հրէշտակս պատարագօք առ կայսրն ի հաշտութիւն. և նա առաքեաց նոյնպէս. և խաղաղութիւն արարին ընդ միմեանս. և սահման նոյն հաստատեցաւ, (որ) ի մէջ Մօրկայ և Խոսրովու: Իսկ Կալատ կեցեալ ամն երկու վախճանի. և Թագաւորէ Մրտաշիր՝ որդի նորա, մանուկ տղայ: Իսկ կայսրն Հերակլէս գրէ առ Խոռեմ զօրավարն պարսից, որ էր ի կողմանս Աղեքսանդրի. և կոչէ առ ինքն. և Թագաւորեցուցանէ պարսից. և խնդրէ ի նմանէ զխաչն փրկչական, և առաքէ զկնի նորա արս հաւատարիմս սակաւ զօրօք: Լա եկեալ Խոռեմայ սպան զմանուկն Մրտաշիր: Լա խնդիր արարեալ փրկչական խաչին՝ առաքեաց առ Հերակլէս. և նորա առեալ տարաւ յԱրուսաղէմ:

Մտանօր դադարէ Թագաւորութիւն պարսից յազգէն Սասանայ սկսեալ յերրորդ ամի Փիլիպպոսի՝ Թագաւորի Հոռմայ, և դադարեալ ի 18 ամի Հերակլէսի 777 թուին, կալեալ ընդ ամենայն զԹագաւորութիւն պարսից ազգին Սասանեան ամն 386:

Յետոյ թագաւորեցին մի մի ամ բազում պատանիք, այլ և աղջկունք ամսականօք, որ ոչ իսկ են արժանի յիշատակի. բայց անուանք նոցա են այսոքիկ: Յետ Խոռեմայ թագաւորէ Ռբորն՝ դուստր Խոսրովու: Եւ ապա Յազկերտ՝ որդի Կալատայ թոռն Խոսրովու, որ թագաւորէ ի Տիգրան:

Ճ. Պատմութիւն Վարդանայ. Վ. Ենետ. 1862. եր. 58—64.

Լ.Ս. Իսկ Խոսրով թագաւոր Պարսից մօտ ի վախճանն հաւատայ ի Քրիստոս, և կոչեցեալ առ ինքն զԼարան կաթողիկոսն՝ զոր տէր Վիւտ էր ձեռնադրեալ հանդերձ այլօք եպիսկոպոսօք, ի գնալն իւրում առ Պերող արքայ՝ ուր յանդիմանեաց զմոլորութիւնն պարսից, ցանկալով մահու, մկրտեցաւ Լարանայ և հաղորդեցաւ. և զկնի սակաւուց կատարեցաւ, և թաղեցին զնա քրիստոնեայքն յարքունական գերեզմանս: Եւ առ զթագ նորա որդի նորա Որմիզդ. որոյ նենգ գործեալ սպանին զնա յիւրում զահլճի, և առնու զթագն որդի նորա Խոսրով. յորոյ վերայ յառնէ Վահրամ գլուխ զօրացն, և առնէ զնա փախստական: Եւ նա գնայ առ Մօրիկ կայսր, և գտեալ ի նմանէ օգնութիւն զառնայ և տիրէ հայրենեացն, և լինի երախտահատոյց, թողլով ի Մօրիկ զՄիջագետս, և ի Հայոց զաշխարհն՝ որ Տանուտերական գունդն կոչի. բաց յոստանէն Ղաւնայ, և յերկուց գաւառացն՝ որ է Ոտն Մասեաց և կողմն Լճագածու, թողու ի Մօրիկ ի լեռնէն որ կոչի Րնծաքիսար, մինչև ցԼոտստն աւան և ցՀացիւնս: Որ յանդգնեալ զեղեալ անուանսն Լճայէն՝ փոխէ. զԼճային կոչեցեալ ի նմանէ՝ որ է Լոաջին Հայք՝ Լրկրորդ Հայք զնա կոչէ, յորում մայրաքաղաքն Սևաստ. և զկապոսկիա, յորում մայրաքաղաքն կեսարիա՝ Լրկրորդ կոչէ Հայք, և առնէ զնա եպարքի. և զՄեկտենի՝ որ ունի զՏումանուն գաւառն իւր, կոչէ զնա Լոաջին Հայք, և զՊոնտոս, յորում մայրաքաղաքն Տրապիզոն, Մեծ մասն Հայոց կոչէ զնա. և զՉորորդ Հայք, յորում մայրաքաղաքն Նիքորկերտ որ ասեն Մուփարկին, Յուստիանունիստ գրէ զնա ի դիւան

արքունի. և զաշխարհն կարնայ՝ յորում քաղաքն Թէոփուպօլիս՝ Մեծ մասն Հայոց կոչէ. և որ ի Մեծ Հայոց մասն էր առ նոսա, ի կողմանց Բասենոյ մինչև ցասմանս Լսորեստանի, Մեծ Հայք անուանէ. և զկողմանս Տայոց սահմանօքն իւրովք՝ Խորագոյն Հայք կոչէ. և զկողմն Ղաւնայ՝ Ներքսագոյն Հայք կոչէ: Գայս անուանս գրէ ի դիւանի:

Յորում աւուր Սմբատ Բագրատունի քաջապէս խոնարհեցուցանէ ընդ ոտիւք Խոսրովու զամենայն թշնամիս նորա. և նորա պատուասիրեալ նմա տայ զմարդպանութիւնն Վրկան աշխարհի, ուր երթեալ գտանէ ազգս Հայոց գերեալ, և բնակեալ ի Թուրքաստան անապատին մեծի՝ որ Սագաստանն կոչի, մոռացեալ զլեզու և զդպրութիւն. որք տեսեալ զՍմբատ խրախ լինէին, և նորոգէին զլեզու և զգիր. և զերէց մի նոցա Հաբէլ անուն տայ եպիսկոպոս ձեռնադրել մեծի հայրապետին Մովսիսի. հաստատէ զնոսա վիճակ սրբոյն Վրիգորի, և առեալ հրաման յարքայէ՝ գայ տեսանել զերկիր իւր: Եւ եկեալ ի Ղուին՝ սկսաւ շինել զփայտաշէն սուրբ Վրիգորն ի Վարդանայ սրբոյ. և պահնակ բերդին բողբոջ ի դուռն, թէ վնասակար է բերդիս. և ելանէ հրաման քակել զբերդն, և հեռագոյն շինել. և խնդացեալ Սմբատ ի փառս Քրիստոսի, շինէ զեկեղեցին կոփածոյ վիմօք, և տայ ձեռնադրել պատրիարգ զտէր Լբրահամ զեպիսկոպոսն Ուրշտունեաց, որ շատ քանացեալ թղթով ի ձեռն Պետրոսի՝ ոչ կարաց դարձուցանել զկիւրիոն յուղղափառութիւն. վասն որոյ աւարեալ ժողով ի Ղուին, անիծին զկիւրիոն հերետիկոսեայ: Եւ Մօրիկ կացոյց յիւր կողմանն կաթողիկոս զՅոհան որ նստէր ի գեօղն Լւան, շինեալ անդ եկեղեցի, այր սուրբ, և բնտրեալ յամենեցունց:

Լ.Բ. Յայնմ ժամանակի նախարարքն Մօրկայ սպանին զնա, և եղին թագաւոր զՔիովկաս, որ և եկեալ ի Բասեն՝ քանայր նուաճել զՀայս. և ընդ առաջ երթեալ Լճոտ, հարկանէ անջափ կտորմամբ հրամանաւ Խոսրովու, և առնու զկարնոյ քաղաք, և փոխէ զբնակիչսն ԵՂՏմատան, տարեալ զՅոհան կաթողիկոս զկնի, որ կայր ի զաղթի անդ. որ և անդէն վախճանեալ, բերաւ դին ի գեօղն Լւան, որ կալաւ զկաթողիկոսութիւնն ամս քսան և

վեց. և սուրբ պատրիարզն Աբրահամ փոխի զկնի քսան և երեք ամի անթողակալութեանն. և յաջորդէ զնա տէր Կուստաս, ի գեղջէ Աղցից:

Իսկ յիշխանաց կարգի զկնի Մեծեժայ պարսիկք կացին. նախ Գենշապուհ, որ զշնմոլութիւնսն շատացոյց, և յետ նորա Վարազդատ ոմն, և ապա Սուրէն ազգական Խոսրովու, որ շնայր ընդ կանայս իշխանացն. ընդ որ զայրացեալ Վարդանայ՝ որդւոյ Վասակայ մամիկոնենոյ՝ սպան զնա, և առեալ զընտանիս իւր զնաց ի Կոստանդնուպոլիս: Բայց Հերակլ սպանեալ զՔրովկաս, թագաւորեցուցանէ զորդի իւր, և ինքն խաղայ յարևելս. և Խոսեմ աւերէ զՅոյնս հրամանաւ Խոսրովու, քինախնդիր մահուանն Մորկայ, և զերէ զԱրուստղէմ և զԲայտն փրկական, և զՕպարիա պատրիարզն Արուստղէմի: Յայնմ ժամանակի պատրիարզն Կուստաս ընդարձակէ զվկայարան սրբոց Հոփսիմեանցն, և պատահէ սուրբ նշխարաց նոցա. և լինի ոչ սակաւ միտթաւութիւն քրիստոնէից. և էր կնքեալ մատանեաւ սրբոյն Պրիզորի, և սրբոյն Սահակայ, զոր ոչ իշխեաց բանալ, այլ և զԷւրն եղ ի վերայ. և չափ հասակին Հոփսիմեայ՝ տասն թիղ և չորս մատն, և զուրբն Պրիզոր ասեն՝ ինն թիղ, և զՏրտատ՝ մեծասան թիղ:

Եւ Մարտիաց Հերակլ զեսպանս պատարագօր առ Խոսրով խնդրել զխաղաղութիւն, որում ոչ ետ պատասխանի. և բարկացեալ Հերակլի, առնու ընդ իւր զեղբայր իւր զԹէոդոս, երկիցս հարկանէ զգորսն Պարսից առ Անտիոքաւ, և երթայ ընդ Հայս ի վերայ Խոսրովու, և զնա ոյժստեալ Կուստայ որդւոյ առաջնոյ Խոսրովու, սպանանէ զԽոսրով, և խնդրեալ սէր ի Հերակլէ՝ թողու ի նա զՄիջագետս. և զառնայ Հերակլ և զայ ի Կարնոյ քաղաք: Յորում յաւուրս յաջորդեալ էր զսուրբ անթոն Կոմիտասայ տէր Քրիստափոր, և հանեալ զնա զի առնէր խոռովութիւն ի մէջ իշխանացն, զնեն զԱզր Նիկացի, զոր կոչեաց թագաւորն ի Կարնոյ քաղաք, որ վասն տգիտութեանն իւրոյ քաղկեդոնիկ եղև, առեալ զԱղցր, և զերրորդ մասն Կողբայ զին հաւատոյն: Եւ ի դառնալ նորա կշտամբեաց զնա Յոհան վարդապետ կաթուղիկոսարանին, ասելով. Յիրաւի Ազր կոչեցար, զի յեզր ելեր յուղ զափառութենէ, և ինքն չոգաւ Աղուանս, ի զլուխ Պարզման

զաւառի, և ճգնեցաւ խիստ վարիւր: Սա գրեաց երիս գիրս, զանուն իւր չգնելով ի նոսա. զմինն կոչեաց Խրատավարք, զմինն Հաւատարմատ, և զմինն Նոյեմակ: Ի՛յր սորա աշակերտ մի Սարգիս անուն, որ զՍարելին ախտանայր. զոր հալածեալ մերժեաց յինքենէ: Յաւուրս յայսոսիկ մեռանի Կաւատ արքայ, և թագաւորէ տղայ որդի նորա Արտաշիր. և լուեալ Հերակլ, յորդորէ զԽոսեմ՝ առնուլ զթագն, սպանանելով զտղայն: Օ, որ և արար իսկ. և ետ զխաչն սուրբ ի Հերակլ: Եւ սպանեալ զօրացն զԽոսեմ՝ տան զթագն ի Բորն դուստր Խոսրովու, և զկնի նորա ի Օամրիկ քոյր նորա. և յետ նորա, զՌմիզդ թոռն Խոսրովու, զոր խեղդամահ արարին, և եղին զՅազկերտ թոռն Խոսրովու:

Իսկ Հերակլ զխաչն տարեալ Արուստղէմ, կանգնէ ի տեղւոջ իւրում. յորում ժամանակի կարգէ զօրավար Հայոց զՄեծեժ, զոր սպանեալ Գաւիթ Սահառունի, ինքն լինի իշխան հրամանաւ Հերակլի, զամս երեք, որ շինեաց զեկեղեցին Մրենոյ. և ապա անարգեալ յիշխանացն հալածեցաւ. և անկաւ շիթմ մեծ ի Հայս, զմիմեամբք ելանելով. յորում աւուրս ընդարձակեաց Ազր զվկայարան սրբոյն Պայիանեայ. և տէր Քրիստափոր շինեաց միայնարան ի յՈսն Մասեաց, և առաքինանայր բազում ջանացող աղօթիւք, երեքհարիւր խարաղնազգեստ արամբք: Յորում աւուր ժողովեալ Աղեւսիա երկոտասան հազար Հրեայ՝ ապստամբեցին ի Հերակլեայ, և նա երթեալ պաշարեաց զԱռհա, և առ զնա և արձակեաց զՀրեայսն կենդանի, յո՛ և կամիցին երթիցեն, ոչ լսելով Թէոդորոսի եղբօրն՝ որ կամեցաւ սատակել զնոսա: Եւ զնացեալ անտի ընդ անապատ չոզան ի Տաճկաստան առ որդիսն Իամայելի, որպէս առ ազգայինս, և կոչէին յօգնութիւն. և կէսք ախորժէին, և ոմանք ոչ, վասն այլ և այլ աղանդոյ նոցա, որպէս երբեմն Ագիպտացւոցն, ըստ զանազան պաշտամանց նոցա:

Եւ Յայնժամ ապա այր մի յորդուցն Իամայելի, որում անուն էր Մահմաթ թանգար, որ էր ծնեալ ի քաղաքին Մադինա, մերձ ի Մաքա երկօրեայ ճանապարհաւ, յազգէն՝ որ կոչի Կորէշ, որդի Աբդլայ, որ մեռաւ որք թողեալ զնա. որ և յարեցաւ ի վաճառական մի, և եղև ի տան նորա յառաջագէմ. մեռաւ վաճա,

ուականն և տիրացաւ տան տեառն իւրոյ, առեալ զկին նորա, և երթայր ուղտօք յԱզիպտոս, և պատահեաց նմա միայնակեաց մի Սարգիս անուն յազանդոյն Մարիսի և Կերինթոսի, որ և ուսոյց նմա ի հին մատենիցին զՄատուած, և զգիրս տղայութեան Տեառն մերոյ, և ի դառնալն ի տուն քարողեաց զոր լուաւն, և հալածեցին զնա ազգն իւր, և եկն յանապատն Փառանու, և յորժամ եկին երկոտասան հազար Հրեայքն, առեալ պատճառս ի նոցանէ, քարողեաց որդւոցն Իսմայելի զՄատուածն Մարահամու, և եղև երաշխաւոր նոցա, որ թէ պաշտեն զնա՝ ժառանգեն զերկիրն զոր ետ Մատուած Մարահամու:

Եւ լուան նմա, և ժողովեցան յԱւիլսոյ մինչև ցՍուր, որ է հանդէպ Լազիպտոսի, և զերկոտասան հազարսն ըստ ցեղիցն Իսրայելի երկոտասանից նահապետացն, հազար հազար արկին յինքեանս, և եղեն երկոտասան բաժին, ազգապետ զնելով ինքեանց, յորոց անուն կոչեցան իսկ՝ Նաբէովթ, Կեդար, Մարգլա, Մարսամ, Մասմա, Իդումա, Մասէ, Քողզադ, Թեման, Յետուր, Նաբէս, Կեդմա: Եւ զնացին բանակս բանակս յանապատէն Փառանու ցՌարովթ Մովարու, և անցին յայնկոյս Յորդանանու ի վիճակն Ռուբինի: Եւ զօրն Յունաց էր յԱրարիա, հարին զնոսա, և փախեալ Թէոդորոս եղբայր կայսերն մազապուրծ: Եւ դարձան ինքեանք յԱրարիա, բնակեցան ըստ ցեղից ցեղից, և ժողովեցան առ նոսա ամենայն մնացեալք յորդւոցն Իսրայելի, և եղեն զօր մեծ: Եւ յղեն բանս առ կայսր, թողուլ զերկիրն զոր ետ Մատուած Մարահամու, և արար նոցա ընդդէմ պատասխանի, և գումարեաց զօրս եօթանասուն հազար ի ձեռն ներքինւոյ մի հաւատարմի, և պատուիրեաց երթալ յԱրարիա ի վերայ Իսմայելի, ուր և սատակեցան իսկ, և լցան մեծութեամբ բանակքն Մահմեդի:

Կ. Պատմութիւն Յովհաննու Կաթողիկոսի, Լորուսաղէմ, 1867. եր. 86—114.

Ընաց մինչդեռ կենդանի էր սուրբ հայրապետն Սովսէս, Խոսրով որդի Կաւատայ արքայի Պարսից յետ բազում մարտից արութեանց և քաջութեանց և տիրելոյ ազգաց բազմաց, ըստ ծագման նշուլից աստուածային լուսոյն ի սիրտ նորա՝ ի ժամ վախճանի իւրոյ հաւատացեալ Մատուած ճշմարիտ, և յՈրդի նորա միածին և ի Հոգին սուրբ Մատուծոյ, և անարգեալ ի բաց ընկէց զկուսմով ամբարշտութիւնն, խոստովան եղև թէ ոչ գոյ այլ Մատուած բաց ի միոյն միայն զոր քրիստոնեայքն պաշտեն: Եւ ապա աւագանին սրբոյ վերստին ծննդեան լուսաւորութեամբ հաղորդի ի կենդանարար մարմնոյ և արեան Տեառն, և ողջունեալ զսուրբ Մատարանն Քրիստոսի համբուրմամբ, յետ երից աւուրց վախճանի ի բարւոք ծերութեան: Եւ բարձեալ զմարմին նորա քրիստոնէից, նուիրական սաղմոսերգութեամբ և քահանայական դասուք տարեալ զնեն ի շիրիմս թագաւորացն: Եւ թագաւորէ որդի նորուն ընդ նորա Ռմիլզգ, զոր իւրոյ իսկ մերձաւորացն և այլոց ևս նախարարաց նենգ գործեալ, յիւրում իսկ զահլճի զնա սպանանեն, և փոխանակ նորա որդի նորուն Խոսրով թագաւորէ: Եւ և սմա եւս ի Վահրամայ ումեմէ ի շխանէ, որ թագաւոր զինքն կարգայր, նենգ գործեալ փախստեայ անկանի առ Մօրիկ կայսր Հռոմոց: Իսկ կայսերն օժանդակեալ Խոսրովայ բազում զօրու հանդերձ, սպանանի Վահրամն Յիուայ առ հասարակ ի նոցանէ:

Եւ Խոսրով, թոռն հաւատացեալ Խոսրովուն, հաստատի դարձեալ ի թագաւորութիւնն Պարսից, և ըստ երախտահատոցն լինելոյ խնդրէ Մօրիկ ի Խոսրովայ զՄիջագետս Վարայիւ և Մծբնաւ հանդերձ, և ի Հայոց զայն աշխարհ՝ որ տանատիրական գունդն անուանէր, բաց յԱստանէն ի Վիլին քաղաքէ, և յերկուցն ևս դաւառաց՝ որ է Մասեաց ոտն և կողմն Մարագածու: Օսյստոսիկ ի բաց զատուցեալ, զայլն ամենայն թողու Խոսրով ի Մօրիկ, ի լեռնէն որ կոչի Քնծաքիսար մինչև ցՄատուս աւան, և ցՀացիւն:

Խոսրովայ հաստատեալ ի թագաւորութիւնն պարսից, ստանոր Սմբատ քաջ Ռազրատունի բազում և անհնարին մարտս յարդարէր ընդդէմ բոլոր թշնամեաց նորա, և արիաբար մրցմամբ վանեալ վտանգեալ զբնաւ հակառակորդս նորա, յոտին նմա կացուցանէր: Բնդ որ զարմացեալ Խոսրովայ՝ յաւէտ իմն հաճոյանայր Սմբատ յաչս նորա, և բազմօք ոմամբք ընծայական օժտութեամբք զնա պատուասիրեալ՝ տայ նմա և զմարզպանութիւն Վրկանայ: Իսկ Սմբատայ երթեալ հասեալ յաշխարհն այն, գաւնէ անդ ազգս գերեալս ի Հայաստանեայցս, և բնակեցուցեալս ի Թուրքաստան կողմանէ մեծի անապատին՝ որ Սագաստան աւուռանի: Օլեզու իւրեանց մոռացեալ, և զպրութիւնն նուագեալ յոյժ. որոց և տեսեալ զՍմբատ՝ յաւէտ իմն խրախք լինէին, և ի հրամանէ նորուն զարձեալ աշակերտեալ ըստ հայերէն հազագայս սիղոբայիցն զլեզուն նորոգէին, և ուսեալ զպրութիւն հայերէն՝ հաստատէին ի հաւատոս: Եւ ապա զերէց ոմն ի նոցունց իսկ Աբէլ անուն՝ եպիսկոպոս նոցա հրամայէ կացուցանել մեծի հարապետին մերոյ Սովսէսի: Եւ այսպէս վիճակ մեծի աթոռոյ սրբոյն Վրիգորի ի հեռաստան երկրի գնոսա կազմէ մինչեւ ցայսօր ժամանակի:

Բայց Սմբատայ մարտիւ քաջութեամբ զամենայն թշնամիս Խոսրովու նուաճէր հնազանդել. յետ բազմաբաղձ բարութիւնս նմա պարգեւելոյ Խոսրովու, և մեծահարկի մեծարանս դնելոյ, հրամայէ երթալ տեսանել Սմբատայ զերկիր ծննդեան իւրոյ: Իսկ նա յերթալն իւրում ըստ հրամանի Խոսրովայ՝ խնդրէ շինել զեկեղեցին ի Վրին քաղաքի, որ էր իսկ անուանակոչութեամբ սրբոյն Վրիգորի: Իսկ արքայի աջալուրջ երեսօք զհայցուածս նորա լցեալ, և այնպէս հրաման առ ի նմանէ ընկալեալ, չուէ զնայ, և եկեալ հասեալ յիւրական յաշխարհս յայս, և տեսեալ առանց առաջնորդի զաշխարհս Հայոց, վասն զի վախճանեալ էր մեծ հայրապետն Սովսէս, ապա կարգէ ի վերակացութիւն Հայոց զԱբրահամ Ռշտունեաց եպիսկոպոս՝ ի գեղջէ Աղբաթանից, և ինքն արկանէ հիմն եկեղեցւոյն սրբոյ կոփածոյ քարամբք, գեղեցկադիր շինուածիւ, կրով ձուլեալ ի մի. զի յառաջ յաղիւսոյ և ի փայտէ կազմեալ էր նա ի սրբոյն Վարդանայ: Իսկ պահնակ

ամրոցին ամբաստան առ արքայ լինի իբր վնասակար զնա գորբերդին, և վաղվաղակի հրաման ընդունի եթէ՝ բերդդ քակեսցի և եկեղեցիդ ի դմին տեղ շինեսցի:

Յետ այսորիկ ըստ հրամանի կայսերն Սօրկայ զՅովհան ոմն ի գաւառէ Կոզայ ի Ռազարան գեղջէ, կացուցանեն կաթողիկոս յունական կողմանն, բնակեցուցանելով զնա ի քաղաքագիւղն Աւան, ուր և շինեաց իսկ ինքնին Յովհան զպայծառակերտ քաւարանն սուրբ, և շուրջանակի նորա զարդարեաց կալուածս կալանի իւրոյ: Իսկ մեծ հայրապետն Աբրահամ ըստ նախասաց բանին ի Վրին քաղաքի բնակէր՝ ի Պարսից բաժնի անդ, զի գետն Աղատ զսահման բաժնիցն երկոցունց ընդ մէջ հատանէր: Եւ թէպէտ և Յովհան այր ճշմարիտ և արդար էր և առաքինի ի վարքս, և բնաւ ոչ ինչ շեղեալ զկնի Քաղկեդոնական աղանդիցն, սակայն հակառակաթու գոլով՝ յերկուս հատուածս ձեղքեալ լինէր միատարր միութիւն հայրապետական Աթոռոյն, և ապա ոչ սակաւ հակառակութիւն կրեալ լինէին կողմանքն երկոքին:

Բայց Սմբատ զկնի բազում արիական քաջութեանցն և բազմահանդէս երկոց, և կրկին անգամ մենամարտիկն լինելոյ ընդ Ափթաղեայ արքային Քուշանաց և սպանանելոյ զնա, վախճանի ի ռարուք ծերութեան ի Տիղբոն քաղաքի: Եւ բարձեալ տարան զմարմինն նորա ի Հայք, և դնեն ի Վարդոյնս՝ որ ի Կոզ գաւառի: Իսկ զօրքն Սօրկայ ապստամբեալ առ ի նմանէ, և սպանեալ զնա ի պալատանն, կացուցանեն փոխանակ նորա զՓոկաս: Իսկ Փոկաս եկեալ զօրօք բազմօք ի Ռասեան, առ ընդ իւրեաւ զՀայաստանեայցս նուաճել, իսկ Աշոտ ոմն հրամանաւ Խոսրովայ հասեալ ի Հայս, և դիմեալ ի վերայ՝ խորտակէր զզօրսն Յունաց, զի ոչ լինէր թիւ սպանանելոցն ի զաշտին, և ինքն կալեալ գործ պատերազմի ընդ Կարնոյ քաղաքի՝ առնոյր զնա: Եւ յետ երկեամ մի ամաց զբնակիչս քաղաքին յԱհմատան փոխէ: Եւ վասն զի ծերունի կաթողիկոսն Յովհան կայր ի փախստականութեան ի նմա, ընդ նոսին և նա ևս ըմբռնեալ վարեալ ի գերութիւն, և անդէն վախճանեալ բերաւ ի գիւղն Աւան, որ եղաւ մերձ յեկեղեցին՝ զոր իւր իսկ էր շինեալ կալեալ զաթոռ հայրապետութեան ամս ինչ: Ի նմին իսկ ամի՛ տ.

պա երանելի Հայրապետն Աբրահամ լցեալ զթուականն կենաց
իւրոց իբրեւ ամս ի դ, փոխի և նա յաշխարհէ, և յաջորդէ զա-
թոռ նորա կոմիտաս ի գեղջէ Աղցից, փակակալ սրբոյն Հռիփսի-
մեանց վկայարանին, և եպիսկոպոս զկնի ի Մամիկոնեան Տա-
րօնոյ:

Բայց Հերակլի սպանեալ զՓոկաս՝ զորդի իւր ընդ նորա թա-
գաւորեցուցանէ, և ինքն զօրու բազմաւ չուէ գնայ յԱսորեստան:
Իսկ խոռեմ հրամանաւ խոսրովայ առեալ զԱրուսաղէմ անհնա-
րին կոտորածիւ, սպառէ ի նմա զամենայն այր, և զբազումս գերէ:
Բնդ որս և զհայրապետն նոցա զՕսբարիա, և զքրիստոսընկալ
զսուրբ Խաչն տէրունեան ի գերութիւն վարէին:

Օայսու ժամանակաւ մեծ Հայրապետն կոմիտաս զվկայարան
սուրբ Հռիփսիմեանցն՝ որ նախ խրթին և փոքրատեսակ իմն էր
շինեալ, ևս հրաշապէս և վայելուչ և նազելի և պայծառ շինուա-
ծով յարդարէր. ուր և պատահեալ սուրբ տիկնոջն Հռիփսիմեայ՝
ոչ սակաւ լինէր մխիթարութիւն բնաւ իսկ Հայաստանեայցս: Եւ
էր նա կնքեալ մատանեաւ սրբոյն Գրիգորի և սրբոյն Սահակայ,
ապա և մեծի հայրապետին ևս կոմիտասայ ոչ համարձակեալ բա-
նալ զնա, եղ և զիւր ևս կնիք ի վերայ նորա. իսկ չնախ հասակի
տիկնոջն՝ ինն թիզ և առ չորս մատունս: Ապա շինեալ զեկեղե-
ցին սուրբ, և անդ ամփոփեալ ժողովէ զնշխարս սուրբ Տիկնոջն
ի պատրաստեալ իւր կայանսն: Յետ որոյ ապա քակեալ սորա
զփայտայարկ գմբէթ սրբոյ կտթուղիկէին՝ որ ի Վաղարշապատ
քաղաքի, շինէ զնա գեղեցկայարմար և չքնաղատես կոփածոյ քա-
րամբք:

Բայց կաւատ որդի առաջնոյ խոսրովայ սպանեալ զերկրորդն
խոսրով Պարսից արքայ՝ ինքն փոխանակ նորա թագաւորէ: Եւ
ապա տուեալ կաւատայ զմարզպանութիւն Հայոց Վարազտիրոցի
որդոյ քաջին Սմբատայ, առաքէ զնա յիւրական աշխարհն: Իսկ
եկեալ նորա եգիտ հրաժարեալ ի կենաց աստի մեծ հայրապետն
կոմիտաս, որ եկաց իսկ յաթոռ հայրապետական ամս ութ: Ապա
զՔրիստափոր ոմն Աբրահամեան տանէ խորհրդակցութեամբ
Թէոդորոսի Ռշտունեաց տեառն՝ կացուցանէ յաթոռ Հայրապե-
տութեանն: Օսմանէ բան ճառի՝ թէ քսութիւն իմն յիւրում լե-

զուի կրէր, և սակս այնորիկ ասէ՝ ասպետն Վարազտիրոց զչա-
րեալ գտանիւր ընդ եղբարս իւր: Իսկ ի վերայ այսպիսի համբա-
ւոյ ապա և յընտանեաց տանն քիղք չարաբանք ի վերայ յարու-
ցեալ նորա՝ բամբաստնս ապիրատս յօգէին. և ապա այնուհետեւ
ոչ ըստ իրաւանց ուղղոց ինչ, այլ կամակար մտօք ըստ կամս ան-
ձանց հաստատէին վճիռ՝ անկանել նմա ի պատուոյն: Իսկ նորա
իւրովի կամաւ խոյս ի չարէն տուեալ, երթեալ շինէ միայնարան
մեծ մերձ ի գիւղն Ուղեաց որ ի Մասեաց ոտան, և բազում
միանձուեսս առ ինքն գումարեալ առաքինաջան երկօք և բազմաշ-
խատ քրտամբք, փայլէր պահոց պնդակազմութեամբ և աղօթից
պաշտպանութեամբ և ամենագիշեր տրնութեամբ, կացեալ յա-
թոռ Հայրապետութեան ամս երիս: Ապա փոխանակ նորա կացու-
ցանեն զԱզր ի Նիզ գաւառէ՝ ի Փառաժնակերտ գեղջէ, որ էր
փակակեալ սրբոյն Գրիգորի:

Յաւուրս սորա վախճանի կաւատ Պարսից արքայ՝ թողով
զթագաւորութիւնն Արտաշրի տղայագիտակ որդոյ իւրոյ: Իսկ
ապա Հերակլ սակս ըղձակերտութեան քրիստոսընկալ նշանի
Խաչին թագաւորեցուցանէ Պարսից զԽոռեմ, և զԽաչն սուրբ
փոխարէն իւր առ ի նմանէ հայցեալ. որոյ երթեալ և սպանեալ
ի Տիզբոն զտղայ թագաւորն Արտաշիր, վաղվաղակի առաքէ զտէ-
րունեան Խաչն առ կայսրն Հերակլ: Եւ իսկ և իսկ ապա զօրքն
Խոռեմայ սպանանեն զԽոռեմ ի ձեմարանի իւրոյ ասպարիսին,
կացուցեալ թագաւոր զԳրոր դուստր խոսրովու՝ որ էր կին Խոռե-
մայ, և յետ մահուան նորա՝ զխոսրով ոմն յազգէ Սասանայ: Իսկ
յետ նորա զԱզրմիկ դուստր խոսրովայ, և յետ նորա Որմիզդ
թոռն խոսրովայ, զոր խեղդամահ արարին: Եւ զկնի թագաւորէ
Յազկերտ թոռն խոսրովայ:

Իսկ Հերակլէս զքրիստոսընկալ Խաչն տարեալ զնէ Արու-
սաղէմ ի տեղուջ իւրում: Բայց Մաթեժ Գնունի զօրավարի ի
Հերակլեայ և առաքի ի Հայս. ապա պատուէր տայ հայրապե-
տին Ազրի երթալ լինել կցորդակից և հաղորդ կայսեր ի գործ
մասին խոստովանութեան հաւատոյ: Եւ եթէ ոչ, ասէ, կամիցիս
երթալ միակցիլ, արասցուք մեզ այլ կաթողիկոս: Եւ Ազրի վասն
զի ոչ կարացեալ զատանիլ յիւրոց հաւատացեալ հօտիցն, յանձն

առնու երթալ առ կայսր: Եւ իբրև չոգաւ, ոչ տանէր ընդ իւր
 զՅովհան փակակալ սրբոյն Պրիգորի, որ էր յայնմ ժամանակի
 փիլիսոփայ կատարեալ, և աստուածային գրոց գիտութեան բանի-
 բուն ճանաչիւր, այլ զայլ ոմն իւր քեռորդի՝ կիսակատար ուս-
 մամբ՝ առեալ զնայր նովաւ վճարել զգործ իրին: Եւ ի հանդի-
 պել կայսերն՝ խնդրեն առ ի նմանէ ձեռնարկ հաւատ նամակի: Ար
 և վաղվաղակի իսկ գրեալ էտ նոցա՝ նզովել զամենայն հերձուածողս
 բաց ի ժողովոյն Քաղկեդոնի: Իսկ Լզրի և իւրայոցն տգիտաբար
 իմն իբր անձանօթ գրոց աստուածայնոց, ոչ կարացեալ ի միտ
 առնուլ զխորամանկ հնարիմացութիւն հերձուածոյն՝ որ ընդ կայ-
 սերական ձեռագրիւն իբրև ընդ գրուանաւ էր թագուցեալ, դա-
 ւաճանեալ խաբեցան ընդ նորա՝ ըստ օրինի սօմարին Լեոնի:
 Եւ ապա մեծարեալ յարբայէն, և ընկալեալ պարգևս զերիր
 մասն զիւզաքաղաքին Կողբայ, և զազս նորուն բովանդակաբար
 դառնայ մեծաւ շքով ի տեղի իւր:

Իսկ ի չուել գալ նորա ըստ օրինի սովորական կարգացն,
 կղերք եկեղեցւոյն իւրոյ փութացեալ լինէին: Բայց փիլիսոփոսն
 Յովհան՝ զոր վերագոյն ասացաք, ոչ ևս ընդ այլսն երթալով լնուլ
 զսակ հարկին որ ի վերայ կայր: Եւ մտեալ ի տաճարն ի խնդիր
 Յովհաննու լինէր ի հայրապետէն Լզրէ: Եւ պատմեցաւ ապա
 յոմանց Յովհաննու՝ հանդերձ մեղադրութեամբ, եթէ ընդէ՛ր ոչ
 չոգար ընդ առաջ նորա յերկրպագութիւն: Եւ որս և պատասխա-
 նի տուեալ ասէ. Օ խնոր պարտ վարկանիմ՝ յողջոյն կամ յերկր-
 պագութիւն նմա երթալ, որ քակեացն իսկ զսահման կանոնի
 հարցն մերոց ուղղափառաց, և հանգունակից զմեզ խորհեցաւ
 առնել Քաղկեդոնեան չար հերձուածոյն: Եւ պա հրամանն Լզրի
 սաստկանայր ի վերայ, և ապա ակամայ կամօք մուծանէին զՅով-
 հան ի սենեակն: Իբրև յանդիման եղև, ասէ Պաթուղիկոսն, Խոր-
 խտաբար իմն ամբարհաւածութեամբ ընդվզեալ թւիս, վասն այ-
 նորիկ ախտակրեալ սրտիւ ոչ տեսեր զմեզ: Եւ նա ասէ, Խորխ-
 տումն և ամբարհաւածութիւն յիս ոչ գտանի, այլ ջատագով
 ճշմարտութեանն լինել հաւանիմ: Բայց քո յիրաւի կոչեցաւ
 անունդ Լզր, վասն զի յեզր տարեալ հաներ արօհեցեր զՀայա-
 ստանեայս: քակեալ զսահման հաւատոյ հարցն մերոց ուղղա-

փառաց, և խրամատեալ զցանկն առաքելական, և ի մարդագա-
 ւան սօմարն Լեոնի կործանեալ: Եւ պա հրամայէ Լզր մուրցացի
 տանջել զպարանոց նորա և զկզակս: Իսկ Յովհան ձեռս ի վեր
 ամբարձեալ ասէ, Թէ՛ ահաւասիկ զնացի խնդալով յերեսաց ատե-
 նին, զի վասն անուանն Տեառն արժանի եղէ անարգելոյ: Եւ
 զայս ասացեալ ելեալ զնաց: Եւ երթեալ առկայանայր ի Մայրոց
 վանս՝ որ ի ծործորս լերինն ամրոցին Բջնոյ, և սակս ի նմա բնա-
 կելոյն Յովհաննայ՝ փոխեալ Լզրի զանուն տեղւոյն Մայրոց վա-
 նաց՝ Մայրեգոմ՝ զնա անուանէր, և զՅովհան՝ Մայրեգոմեցի:
 Բայց վասն զի յայնմ տեղոյ ևս հրամայէր զնա հալածել, ապա
 չուէ զնայ ի գաւառն Պարդմանայ, և անդ ապա խստամբեր վա-
 ըրս իւր ստացեալ, նեղ և անձուկ պողոտայիւ հետևի զկնի ամե-
 նայն առաքինի վարուց:

Օ սմանէ ապա համբաւ ամբաստանութեան պատմի, իբր
 դառն հերձուածս իմն նմա մուծանել ի մէջ եկեղեցւոյ սրբոյ, սա-
 կայն ես ոչ կարեմ հաւանութիւն իմոյ կամացս տալ վասն այն-
 պիսւոյ առնն, թէ զխնոր նա կարէր խորհել առ փլուզանել զու-
 ղիղ հաւատոյ շինուածս: Եւ լ կարծիս իմն ընդունի սիրա իմ ի
 հակառակադիր և խորիմաց այլոց կամաց այս գործ համբաւոյ
 լեալ: Բայց եթէ սակս Սարգսի աշակերտի նորա համբաւէ որ
 զայնպիսի չար հերձուածս ընձիւղեալ, և ես ևս ոչ վասն նորա
 հակառակիմ, զի իմ իսկ ընթերցեալ է գիր վնասու նորա, այլ
 վասն զի Յովհան ի բաց յիւրմէ հալածեաց զՍարգիսն, սակս այնու-
 ըրիկ արտաքոյ կամաց նորա ասեմ զնորայն հերձուած: Իսկ ապա
 հայրապետն Լզր զվկայարան սրբոյն Վայխանեայ, զոր երբեմն
 խրթին և մթին էր զնա շինեալ, քակեալ զայն՝ ևս ընդարձակա-
 զոյն և պայծառազոյն զնա շինեաց, կոփածոյ քարամբք և կրով
 ձուլելով, և արտաքուստ յարդարէր կայանս բնակութեան քա-
 հանայական դասուց ի պաշտօն աստուածային խորանին: Եւս ե-
 ղև սկիզբն ժամատուն շինելոյ, մինչև ցայս վայր ոչ երևիւր ի
 Հայս:

Ի ժամանակի աստ յայմիկ Վարազտիրոց որդի քաջին
 Սմբատայ՝ փախստեայ լեալ յՌոստոմայ ի շխանէ Ետրպատականի,
 չուէ զնայ ընտանեօք և աղխիւ առ կայսրն Հերակլ, վասն զի

նենգ թագուցեալ յինքեան Ռոստոմայ սպանանել զՎարազտի-
րոց, սակս այնորիկ գնացեալ տարարնակէր ի Յոյնս: Ի սմին
յայսմիկ յաւուրս կայսրն Հերակլ զՎաւիթ Սահառունի կուրա-
պազատ արարեալ իշխան Հայոց կացուցանէր, որ մեծաւ ճո-
խութեամբ և յաղթութեամբ բազմաւ քաղաքավարէր զիշխանու-
թիւնն ամս երիս. և ի հրամանէ նորուն շինէր իսկ եկեղեցին
գեղեցկայարմար՝ որ ի քաղաքագեղն Մրենս: Իսկ յետ երեամ մի
անարգեալ զնա նախարարացն և զօրաց իւրոց, հալածեցաւ: Եւ
յայնմ հետէ ապա ի չար հակառակութենէ նախարարացն և ի
նանիր նախանձուէ գղրդեալ կործանեցին սպառսպուռ զՀայա-
ստանեայս. բայց միայն բարեպաշտ իշխանն Ռէտորոս ըստ սա-
կաւածեռն կարի՝ դիմակայ հինից թշնամեաց գտանիւր:

Օչայսու ժամանակաւ ապա երևեալ ժառանգն Հագարայ ա-
ղախնոյն Մահմէտ որ ըստ Պօղոսի ի լեռնէն Սինայ կամ յանա-
պատէ ի ծառայութիւն ծնեալ է. սա հպարտացեալ ի վերայ
քրիստոսադրոշմ և ստուգահաւատ ազգաց, ընդր ապա զիւր կո-
րստական խորխորատն խորհրդոց, ոչ տալով յագուրդ սրոյն ծա-
րաւոյ, յոր միշտ արբուցանէր յարենէ վերաւորելոց՝ գերելոց
գլխոց իշխանաց թշնամեացն յարձակելոց ի վերայ հաւատացե-
լոց, որ թէպէտ կարծեցուցանէր զինքն հակառակորդն, հպար-
տացեալ ի հրամանէն աստուծոյ զոլ քարոզ ճշմարտութեան
արբահամեան հաւատոյ և մովսիսականն օրինաց, սակայն ան-
աստուած աստուածածանօթութիւն նորա, դաւաճանումն միայն
լինէր մտաց տգիտաց, վասն զի դատապարտ էր դատաստան
նորա, և անարգագոյն յարգանք նորա, և ուխտադրութե-
ութաք, և աննուէր նուիրմունք, և անողորմ ողորմութիւնք:
Քանզի և ոչ իսկ թերևս ի Տեառնէ տուաւ աղախնորդոյ՝
ընդ որդւոյ ազատին լինել ժառանգորդ, որպէս և ոչ իսկ բաժին
հաւատացելոցն ընդ անհաւատին: Եւրդ՝ իբրև գումարտակ մեծ
լինէր Հագարացին, և յաղթեալ կոտորէին աս հասարակ զզօրս
կայսերն Հերակլի որ Մարաբիս, այնուհետև ազգք և ազինք
պակուցեալք ի յահէ նոցա՝ հնազանդեցան ի ծառայութիւն նո-
ցա: Իսկ Երուսաղէմացիք զքրիստոսընկալ սուրբ Խաչն վաղվա-
ղակի յուղարկէին նաւուք ի Կոստանդնուպօլիս, զի մի կրկին ևս

ի թշնամեացն գերեսցի. և ինքեանք հնազանդեցան ի ծառայու-
թիւն Հագարացոյն:

Եստ ապա վախճանեալ կայսրն Հերակլ, Կոստանդին որդի
նորա ընդ նորա թագաւորէ: Եւ վասն զի նախարարք աշխարհիս
մերոյ անմիաբանք լեալք, և ոչ ոք էր որ սմա զօրավարէր,
յայնժամ ապականիչ զօրքն Հագարայ համարձակութիւն առեալ
Մարտեստան կողմանէ՝ ասպատակ ի Հայս սփռէին. և ըստ օրի-
նակի հրացայտ իմն հրդեհի՝ ճարակ բոցոյ նոցա վաղվաղակի հա-
սանէր Մարարատ գաւառ, հարեալ զգաշտավայրն ամենայն, և
պաշարեալ պատերազմաւ զՎփին քաղաք, և առեալ զնա՝ զսու-
սերս իւրեանց արբուցին յարենէ քաղաքին, ուր ոչ ևս կայր
թիւ բազմութեան սպանելոցն. լէ հազար ոգի գերեցին վաճա-
ռակուր լինել, և անցեալ գնացին ընդ որ չուեալ եկեալ էին
Մարտեստան: Եւ իսկ և իսկ վախճանէր հայրապետն Եզր, կա-
լեալ զաթոռ Հայրապետութեան ամս տասն:

Իսկ Ռէտորոս Ռշտունեաց տէր, և այլ նախարարք Հայոց
հանդերձեցին կացուցանել յաթոռ Հայրապետութեանն փոխա-
նակ Եզրի՝ զՆերսէս եպիսկոպոս Տայոց. բայց նա յապշուութեան
լեալ յանհնարին կոտորելոցն՝ որ ի գերելոց քաղաքին, գաղտա-
գնաց փախստեայ լինել խորհէր, իբր ոչ կարող կալ ի քաղաքա-
վարութեան այնմ աստիճանի մեծի: Եւ ա յողբական բանից և
ի սաղբելոյ նախարարացն հնազանդեալ հանդարտիւր: Եւ կա-
ցեալ յաթոռ Հայրապետութեան ամփոփեալ հաւաքէր զբազմու-
թիւն դիակացն անկելոց, և ի նմին տեղ վերստին շինէր զհրդե-
հեալ վկայարան մեծի նահատակին Սերգեայ: Օկնի ապա շինէ
տաճար սրբութեան և ի վերայ վերապի սրբոյն Գրիգորի. ուր ի
ի մէջ թունաւորացն թաղեալ առաքելանուէր այրն Եստուծոյ.
զկամակոր վիշապին ջախջախեաց զգլուխ, ի մեռելութենէ խո-
րոց կուսպաշտութեան վերածելով զՀայաստանեայս ի լոյս փա-
ռաց Որդւոյն Եստուծոյ: Վարձեալ յուսացեալ ի Տէր, և ոչ ա-
ծեալ զմտաւ զկրթական արշաւանս հինիցն թշնամեաց, գեղեցիկ
իմն մոլութեամբ զնէ ապա հիմն մեծ և հրաշալի բազմապայծառ
յարկի տան Եստուծոյ՝ ըստ անուանակոչութեան սրբոյն Գրիգո-
րի, յանձն առնելով զկատարումն իմաստութեան շինողին Քրիս-

տոսի: Իսկ ի հիմնարկել զաստուածակերտ փարախն բանաւոր հօտին Քրիստոսի: ի ներքոյ չորից սեսնցն հաստահեղուսիցն բաժանեալ դնէ զնշխարս ոսկերաց սրբոյն Վրիգորի: առ ի յանշուշտ մնացականութեամբ պահիլ զանձուն երկնաւորի ի գերջաց ապականչաց, և ի պարծանս հաւատոյ քրիստոնէական կարգաց: Իսկ քրիստոսադրոշմ և զպատուական գլուխն ոչ ի խորոջ, պլ արտաքոյ ի գզրոցի եղեալ՝ դնէ ի գանձարանս Աստուածութեանն ի յոյս բարեաց փափաքողաց նմա և ի բժշկութիւն ախտակրելոց: Բայց հայրապետն մեծն Ներսէս հրաման հայցեալ ի կայսերէն Կոստանդնէ, կացուցանէ զօրավար Հայոց զԹէոդորոս Ուշտունեաց տէրն:

Արդ՝ մինչ ցայս վայր ոչ ևս էր իւրովի ելեալ ի պատերազմ ընդ ումեք՝ ամիրապետի Հագարացւոյն, այլ միայն զզօրսն և եթ ասպատակաւ հանեալ սփռէր ի ծագս երկրի: Ապա յայսմ նուագի ինքն իսկ ամիրապետն ելեալ ի Սին անապատէ, անթիւ բազմութեամբ անցանէր ընդ ծով ի հարաւակողմ և յարեւելս, ի Պարս և ի Սագաստան, ի Սինդ և ի Սորան, ի Բարան և ի Սակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց. առեալ և աւերեալ զբոլորեսին, բառնայ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց, բաց ի յՂիտանացւոց՝ որք են Հոովմայեցիք:

Իսկ կայսրն Կոստանդին ի Մարտինեայ մօրուէ իւրմէ դաւեալ սպանանի, կացուցեալ փոխանակ նորա զորդի իւր զԱրակլակ: Իսկ Վաղենտին զօրավար հուպ ի վերայ հասեալ, և սպանեալ զՄարտինէ և զԱրակլակ զորդի նորա, կացուցանէ թագաւոր զԿոստանդ որդի Կոստանդնի: Իսկ սպա վասն զի հատուած եղեալ և եկեալ էր ի Յունաց ասպետն Վարագտիրոց, սպա մեծ հայրապետն Ներսէս խնդրէ հաշտութիւն նմա ի կայսերէ, և տայ առնել զնա կուրապաղատ և հրամանատար Հայաստանեայցս: Իսկ նա յառնուլ զիշխանութեան պատիւն՝ վաղվաղակի վախճանի, զոր և տարեալ եղին առ հօր իւրում քաջին Սմբատայ: Ապա Ներսէս զորդի նորա զՍմբատ ի պատիւ հօրն խնդրէ կացուցանել, և հայցէ ևս զԹէոդորոս Ուշտունեաց տէր ի զօրավարութիւն հաստատել. և այսպէս պայազատեալ յապահովանայր առ ժամանակ մի ի չար հինից Հագարու աշխարհս մեր:

Իսկ իբրեւ բառնայր առ հասարակ տէրութիւն ազգաց և ազանց, այնուհետեւ պատառեալ առագաստն հին հարաւոյ՝ շնչեաց ի մեզ նոր հարաւահողմ մահաբեր խորշակ, և տապախարշ արարեալ զմատաղատունկս իմանալի բուրաստանաց մերոց՝ խայթոցօքն խոցոտեաց. և այսպէս սպա յամս սակաւս արագընթաց ազգք հարաւոյ փոթորկեալ պտուտեալ տիրեցին ամենայն երկրի, զոր տեսեալ Թէոդորոսի և այլոց ևս նախարարացն, և պակուցեալք յահէ հինիցն եկելոց՝ հնազանդեցան ի ծառայութիւն Հագարացւոյն, զնելով ուխտ ընդ մահու, և կռելով դաշինս ընդ դժոխոց: Աւ այսպէս ի բաց կացին ի կայսերէ:

Իսկ կայսեր զօրս բազումս գումարտակ արարեալ, չուէ զնայ ի Հայս՝ ընդ իւրեւ նուաճել, որում ոչ որ թերևս դտաւ հնազանդեալ, բայց միայն ի Վրաց աշխարհէն: Ապա կայսրն Կոստանդին յաւէտ իմն բարկացեալ խորհէր կործանմամբ սաստիւ բառնալ զերկիրն ի միջոյ: Իսկ հայրապետն Ներսէս մեծապաղատ աղաչանս արքային մատուցեալ՝ դատնայ յայնց կամաց իւրոց, Աւ սպա հեզարար զնացեալ ի քաղաքն Վփին՝ իջաւանս ի տան Կաթողիկոսարանին արարեալ, և անդ սպա հրամայէ հոռոմ քահանայիցն պատարագ ի սուրբ Ալիեղեցւոջն մատուցանել, և քարոզել ի նմա ժողովն Քաղկեդոնի. և հաղորդեցան օրինացն ի միասին թագաւորն և հայրապետն մեր Ներսէս. այլ և ժողովեալ ևս եպիսկոպոսունքն: Աւ այսպէս սպա թէ կամաւ և թէ ակամայ պատճառք գայթակղութեան բազմաց այս լեալ. շարժեցաւ հաւատն զոր ընկալեալ էր ի սրբոյն Վրիգորէ, և ցայն վայր անշուշտ կացեալ և մնացեալ: Իսկ մի ոմն յեպիսկոպոսացն ի վայր ի բաթրոնէ բեմին իջեալ լռիկ իմն ծածկեցաւ յամբոխին: Իսկ իբրև յայտ իբք եպիսկոպոսին գայր, ածաւ եպիսկոպոսն առաջի արքային, և սպա հարցեալ առ ի նմանէ թէ՛ Վնդէ՛ր ոչ ընդ իս՝ կամ ընդ քում Հայրապետին ոչ հաղորդեցար: Աւ պատճառս փաստաբանականս ի մէջ առնոյր. Ա՛ռ ահի սրտիս, ասէ, զայն գործեցի. քանզի մեք, ասէ, մինչ ի տախտակի տպաւորեալ նկարապաճոյճ դեղով միայն զձեզ զկայսերոց տեսանեմք, զողումն զմեզ պատեալ պաշարէ. թողում ասել զկենդանի դիտակ երեսացդ նկատել, և հաղորդակից ևս լինել: Կայսրն ասէ, Արդ հաղորդի՞ս

ընդ քում Պատրիարքիդ: Ասէ եպիսկոպոսն. Իբրև ընդ սրբոյն Վրիզորի. սակայն ինքն իսկ դա եղև պատճառք չհաղորդելոյս իմոյ ընդ իւր: Գլի երկուք ամբ յառաջ քան զայս հրամայէր դա ժողով եպիսկոպոսացն առ ինքն լինել. որք միաբան ընդ դմա ձեռնարկ արարեալ, նզովեցին զամենայն հերձուածողս, և առաւել ևս զժողովն Քաղկեդոնի, և ես ևս ապա խառն ընդ նոսա: Վասն որոյ կայսր զայրազնեալ յանդիմանէր զնենզուծիւնն Ներսեսի ի լեզու իւր. և ապա յայն ևս եպիսկոպոսն հաղորդէր ընդ նոսա՝ օրհնելով զթագաւորն, և թագաւորն զնա:

Եւ ապա ըստ հապճեպ տալոյ խնդրակաց ի Կոստանդնուպոլսէ՝ զնայ կայսրն փութանակի: Իսկ Հայրապետն երկուցեալ իմն ի սաստիկ ցասմանէն Ռշտունեաց տեառնն, երթեալ դադարէ ի Տայս: Բայց յետ մի անգամ և երկիցս ասպատակի իսմայէլեան զօրու ի Հայս, և սպառսպուռ տիրելոյ, առին պատանդ յամենայն գլխաւորաց աշխարհին զկանայս և զուստերս և զզբւտերս: Բայց թէոգորոս Ռշտունեաց տէր գնաց ընդ Իսմայէլի զօրուն յԱսորեստան իւրայնօքն համազգօք, և անդ մեռաւ, և մարմին նորա բերեալ եղաւ ի գերեզմանի հարցն իւրոց:

Իսկ հայրապետն Հայոց Ներսէս յետ վեց ամի հալածանաց իւրոց, իբրև լուաւ զվախճանն թէոգորոսի, և զդադարումն իսմայէլեան ասպատակին, դարձաւ անդրէն ի տեղի իւր: Եւ միախորհ ապա լեալ ընդ նախարարացն, իշխան ի վերայ Հայաստանեացս կացուցանեն զՀամազասպ Մամիկոնեան. որ էր այր ընթերցասէր և ուսումնասէր, և վարժ ի բոլոր հրահանգս, և զնախնական քաջութեանցն պայման միշտ ջանայր լրութեամբ կատարել մրցարանաց կրթութեամբ: Բայց հայրապետն Ներսէս պարապ անձին գտեալ, զարտաքոյս հրաշակերտ Լիկեդեցոյն՝ զոր իւր իսկ էր շինեալ, շուրջանակի պատուար պարսպով փակեալ ամրացուցանէր, յօրինեալ ի նմա յարկս բնակութեան ինքեան հաստահեղոյս կոփածու քարամբք: Եւ յԼ և կարգեալ կացուցանէր ի նմա ամբոխութիւնս երդումարդաց ըստ պայմանի քաղաքականաց, և ածեալ ջուր ի Քասաղ գետոյ՝ զամենայն աւազախիր առապար դաշտավայրն ի գործ արկանէր, անկէր սյգիս և բուրաստանս ծաղկոցաց:

Եւստ ապա զարձեալ սակս անհնարին և ծանրաբեռն ծառայութեանն ի բաց կացեալ Հայք յիսմայէլեան բռնակալացն, հնազանդէին ի ծառայութիւն կայսեր: Եւ մեծին Ներսեսի խնդրեալ յարքայէ առնել կուրապաղատ զՀամազասպ և հրամանատար Հայաստանեացս. զոր ապա լուեալ ամիրապետին՝ զամենայն պատանդան Հայոց առ հասարակ կոտորէ, հոգիք իբրև ոչէ (1775): Եւ յայնմ օրէ հետէ ապա հոգի խոռվութեան առաքեալ Մատուծոյ ի մէջ բոլոր բանակացն իսմայէլեան, և այր ի վերայ ընկերի յարուցեալ, և սուր յազդեր կալեալ անհնարին սատակմամբ զմիմեանս կոտորէին. և սպանանէին ևս զամիրապետն իւրեանց, և այլ ի տեղի նորա կացուցանէին: Ապա զօրքն իսմայէլեան որ էր յԱզիպտոս, միաբանեալ ընդ կայսեր Կոստանդնի, հաւատացին ի Քրիստոս և մկրտեցան արք իբրև վեշտասան հազար: Եւ ապա զօրացեալ Մաւի, և սպանեալ զայն ևս ամիրապետ, ինքն իսկ թագաւորէ ի վերայ բոլորից Հագարացւոցն, արարեալ խաղաղութիւն ընդ բոլոր ծագս երկրի:

ՍՅԼ ԵՒ ՍՅԼ ԾԵՆՍԹՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՄԵՆՍՈՒԹԻՒՆՔ ԲՇՈՒՑ ԵՒ ԵՆՈՒՆՍՑ:

Հրատ (եր. 24, 27). մեհեան կամ տաճար հրոյ, ատրուշան: Հռչակաւոր էր հրատն Վշնասպ յԱտրպատական նահանգի (եր. 92): Տէս ի ծանօթ. 2. յեր. 92. զոր ինչ ասացաք զանուանէս Վշնասպ: Եւ շարժական հրատ, զոր մեծագոյն համարէին քան զամենայն կրակ, աթաշ آتش ի պարսից կոչեցեալ, որպէս ասէ հեղինակն:

Շահրմար (եր. 26). անուն քաղաքի անյայտ յայլ գիրս: Ստուգաբանութիւն անուանս իցէ թերևս՝ شاهمار, քաղաք օձի կամ քաղաք Մարաց:

Շահաստանն Ոկնոյ (եր. 28). նոյնպէս քաղաք անյայտ մատենագրաց մերոց: Ի սեպաձև արձանագրութիւնս Մսորեստանեաց յիշատակի գետն Ուկնի ի Խուժաստան աշխարհի:

Միհրևանդակ (եր. 26, 30) որ և Մեհևանդակ (որպէս Մեհ-

րուժան և Մեհուժանն: Բսա սմին օրինակի և մեհեանն ի մեհրեան բառէ կարծի լինել: անուն Մեհրան ազգատոհմին, ի ցեղէն պահլաւիկ Արշակունեաց:

Անուշ ըռուան (եր. 26,28). մականուն Խոսրովու Խ, «անմահ հողի», ստուգաբանի ի լեզու պահլաւիկաց:

Բամբիշն (27, 45, 99). ի լեզու պահլաւիկաց նոյնպէս զտիկինն կամ զթագուհի նշանակէ:

Մաշապերձան, Մաշկապերձան (եր. 27,42). առ Բուզանդ. եր. 55, մաշկապաձեան, և յեր. 189, մաշկաւարզան. վրան թուի լինել արքայի յարմարեալ վասն կանանոցի, թերևս ի բառից ܡܫܟܐ, կանանոց և ܡܫܟܐ կամ ܡܫܟܐ, վրան արքունի:

Փուշտիպան (եր. 31). ի փուշտ ܦܫܬ բառէ պարսից, որ է թիկունք, և փուշտիպանն թիկնապահ փոխի ի հայ լեզու:

Օւմ (եր. 32,95). տես ի ծանօթ. յեր. 32.

Սինկղրաոս (եր. 33,113). է σύγκλητος, ծերակոյտ, բառն յունաց:

Ապրուէզ (35). մականուն Խոսրովու Խ, ܐܦܪܘܝܙ կամ փարվիզ ܐܦܪܘܝܙ կոչեցելոյ, որ նշանակէ՝ յաղթող և երջանիկ:

Անակ (36). ի լեզու պահլաւիկաց anak, դժնեայ նշանակէ: Տե՛ս West, Arda Viraf, Gloss.

Կայէն (36). տ. ծան. յեր. 36:

Կապիոհ (37, 64). է անուն լերինն Կովկասու և յԵղիշէէ ևս յիշատակեալ (59): Ստուգաբանութիւն բառիս է ܩܝ ܩܘ, ܩܐ, այսինքն՝ լեառն Կաֆ կամ Կապ: Յարդ ևս բնակիչք տեղւոյն զՎլադիկավիկայ քաղաք Կապկայ կամ Կավկայ յորջորջեն:

Յետկար (41). է ܝܘܕܐ Բառն պարսից:

Վասպուրական (45). հաւանական է կարծել զանուն նահանգիս ի վասպուր ܩܘܦܘܣ, պահլաւիկ բառէ ծագեալ, որ է զօրագլուխ: Տե՛ս Justi, Bundelesh, Glossar.

Ողոգոմեան (46). ծաղկազարդ օր արմաւենեաց, ἐυλογημένος (ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου), այսինքն՝ օրհնեալ (եկեալ աւուուամբ տեառն): Իսկական անուն տօնիս առ յոյնս է՝ ܚܘܪܝܚܐ ܬܘܢ ܒܝܐܝܘܢ կամ ܚܘܪܝܚܐ ܒܝܐܝܘܢ ܒܝܐܝܘܢ:

Ղամբար (49). جنبر, շրջան, տեղի շրջափակեալ, թերևս՝ բանակ: Ղանբար ականակապ (65) է մանեակ, բոլորաձև զարդ պարանոցի:

Կորատոր (50, 102). Curator, ܚܘܪܐܬܘܪ, կառավարիչ տան արքայի:

Կիւնիկ (54). է ܚܘܢܝܓܝܘܢ, հրապարակն կրկիսի. Du Cange.

Պէշասպի (56). զայս բառ պէշասպիկ ընթեռնուն Բառարանք և «պգտի ձի» մեկնեն, այն ինչ առաւել հաւանական թուի զայն ի ܩܫܝ ܣܘܘܐ Զագնաց և ܩܫܝ, հեծեալ, ձիաւոր, բառից ստուգաբանել, իբր թէ՛ հեծեալ սուրհանդակ. զի ասէ Բուզանդացին (56) «բայց միայն թագաւորն պրծեալ մազապուրծ, պէշասպիկ մի սուրհանդակ առաջի, պրծեալ ելանէր փախստական»:

Գեղում (57). տես ի ծան.

Ռէ, Ռէյ կամ Ռէհ (57). է ܪܝ նախնի քաղաքն պարսից, որոյ աւերակք ցարդ ևս տեսանին մերձ ի Թէհրան: Չէ պարտ զՌէյ շփոթել ընդ Հրե քաղաքին, յիշատակելոյ առ հնագոյն մատենագիրս մեր, որպէս առնեն բազումք ի հայագիտաց, զի վերջինս է Հերատ քաղաքն Աֆղանիստանի:

Ամաղ, Ուոյեան, Գրէշան (59). տե՛ս զոր ինչ ասացաք զսոցանէ ի Ուուս թարգմանութեան աշխարհագրութեան Խորենացւոյն, յեր. 61, 62:

Օւնգապանակ (63). զանգա ի լեզու պարսից սրունք նշանակէ. ուստի և զանգապանն՝ սոնապան թարգմանի հայերէն:

Գումարտակ (65). Խումար զօրաց. Խ. փունջ կամ շար (ականց) ի զարդ պարանոցի: Կարծեմք զսա ի ܩܘܡܐܪܬܝܢ պահլաւիկ բառէ ծագեալ, որ նշանակէ՝ կազմել, շարել զզօրս կամ զայլ ինչ: Տե՛ս, Justi, Bund. Gloss.

Խոսրով Շում (65,97,101,121). մականուն Սմբատայ բազմայաղթի. «զովեստ կամ գրուատ Խոսրովու», ստուգաբանի ի լեզու պարսից: Տե՛ս ܩܘܡ, Bund. Glos.

Վեհոտ (66). անուն Օքուս կամ Ամու դարեայ կամ Գահան գետոյն, ի ܘܒܐ ܘ ܘܨ Բառից, այսինքն՝ վեհ գետ, կամ մեծ գետ:

Հար, Վատագէս, Տոխորոստայն, Տաղական, Մարգ և Մարգոռոտ (67). տե՛ս զսոցանէ զասացեալն մեր ի ոռւ թարգմանութեան աշխարհագրութեան Խորենացւոյն, յեր. 75, 76.

Գաւիտեան Խոսրով (68, 101), մականուն Վարազտիրոցի որդւոյ Սմբատայ Խոսրով Շմոյ: جاويدان և جاويد անոն են ընդ յաւէտ և յաւիտեան բառից Հայոց:

Գուվան վե՛հ կամ Գուվանան վե՛հ (72, 73). մականուն զորապետին Խոսրովու որոյ բուն անուն չէ մեզ յայտ: Գուվանն է انجو պարսից, որ է՝ մատաղազաս, երիտասարդ. իսկ վե՛հ ھ, ի լեզու պահլավկաց անոն նշանակութիւն զոր և ի հայունս:

Խոռեամ, Խոռեմ (76, 93). անուն երևելի զորավարին Խոսրովու: Ի լեզու պարսից چرخ ուրախ և զուարթ նշանակէ: Յիշատակի առ մատենագիրս և այլ ձև անուան սորա՝ Խոռեան: Օսմանէ ասէ կաղանկատուացին (բ, 10). «Մեր իբրև ետես (Խոսրով) եթէ յաջողեաց գործ մարտի պատերազմաց... ի ձեռն զորավարին իւրոյ որոյ բուն անուն իւր Խոռեան կոչէր. և վասն մղելոյ նորա և յորինելոյ զձակատն պատերազմաց և զյաղթութիւնս կատարելոյ՝ ըստ խորագիտութեան պարսից, այլ և այլ պճնող անուամբ յորջորջէ գնա՝ երբեմն՝ Ռագմիողան և երբեմն Շահ վարազ»:

Ռագմիողան (76, 81). ասի ևս Ռագման, Ռամիողան և Ռագմայուզան. իսկ առաջինն է ուղղագոյն:

Մշտադ Յեզտայար (76, 77). անունս Մշտադ է اشتاد բառն պարսից, որ նշանակէ «գեարի հրեշտակ» ի զրադաշտական կեշտին: Իսկ Յեզտայարն يزدايد «բարեկամաստուծոյ» ստուգաբանի, որոյ ըստ օրինակի Մշտայար ابدا անուն նորագոյն պարսից է ձևեալ:

Զիթարիձ (77). քաղաք Հաշտենից կոչէ զսա Սերէոս: Ընյայտ է այժմ նշանակութիւն բառիս առիձ կամ առինձ, որ ի հնումն ի լեզու պարսից՝ աւան կամ գիւղ թուի լինել. որպէս երևի յանուանցս՝ Բագայառինձ, Սկնառինձ, կուկայառինձ, Տիրառինձ:

Շահէն պատգոսապան (77, 92). է անուն զորավարին Խոսրովու, զոր Յոյնք Σάχην անուանեն: Շահէն է شاهين պարսից, որ ի լեզու նոցա և առ մեզ զբազէ կամ ազգ ինչ բազէի լսի: Իսկ բուն նշանակութիւն բառիս պատգոս անյայտ է մեզ: Բառ գիրք՝ պաշտօնեայ կամ զորավար մեկնեն զսա, զիմաստն առեալ, ի թում. Մրժբ. եր. 322. որ ասէ. «զայսու ժամանակաւ առաքին յարքունուստ պատգոսք պատուաւորք զօրօք բազմօք»: Իսկ պատգոսապանն, որ կրկնակի յիշատակի ի պատմութեանս, ոչ է գլուխ պատգոսաց (պաշտօնէից), զի լինէր պատգոսապետ, այլ կառաւարից թուի լինել պատգոսի (այլով նշանակութեամբ) پدکوس, որ ի լեզու պահլավկաց գաւառ փոքրիկ նշանակէ:

Ռոճիկ վե՛հան, Շոռձ վե՛հան, Ռոճվե՛հ: Ուղղագոյնն Ռոճվե՛հան և Ռոճվե՛հ թուի լինել, զի այլ ձև մականուանս Ռուգբիհան յիշատակի ի Սիբայելէ Մտրուոյ և ի յոյն պատմագրաց: Ռոճվե՛հ, պարսկերէն ھرزور, զայր յաջողակ նշանակէ: Ռոճն նախկին պահլավկաց ձև է زور բառիս, որ է՝ աւր կամ Լոյս:

Շահր վարազ (93). Տե՛ս զոր ինչ ասացաք զմականուանէս ի թարգմանութեան Մշտարհ. Խորենացւոյ յեր. 72—75:

Պեշոպա (93). տե՛ս ի ծանօթ.

Խոռոխ (99, 101, 107). է چرخ, ֆառուխ, բառն պարսից, որ է՝ գեղեցկատեսիլ, և վարի իբրև զյատուկ անուն: Հնչումնս Խոռոխ յիշատակի և առ Համգայի (II, 47). Chorzad, filius Chorhormos, ուր Խոռոչն ի տեղի Խոռոխի: Հայ ձև անուանս է Փառոխ որպէս տեսաք յեր. 7: Խոռոխ ազատն էր որդի Խորոխ Արմզի և եղբայր Ռոստոմայ իշխանին Մտրպատականի:

Որոսպու (108, 116) (ի մերում ոռւ թարգմանութեան պատմութեանս վրիպակաւ գրի ОРАУБАДЪ). առ այլ մատենագիրս մեր ոչ յիշատակեալ, երևի լինելի մէջ Բերկրոյ և Բայագիրդի: Խուժաստան Տաճկաստան (110). ոչ է սա Մրարիա—Տաճկաստան, այլ մասն ինչ Խուժաստանի յարևելեան հիւսիսային

եզերս ծոցոյն Պարսից, որ այժմ Լըարբիստան յորջորջի. եթէ չիցէ խուժաստան հասարակ անուն և ի կիր առեալ ի տեղի խուժական կամ այլ նոյնանման բառի:

Մաւրինեայ (112). պարտ է ընթեռնուլ Մարտինեայ:

Մարսս (112). չէ այս մեծ նահանգն Պարսից Մեդիա, զոր Հայք Մարս կոչեն, այլ գաւառ ինչ փոքրիկ մերձ ի Կեհաւենդ: Կաղանկատուացին (139) Կեհղաղ կոչէ զանուն տեղւոյն մեծի պատերազմին ի մէջ տաճկաց և պարսից: Ի Պատմ. Խոր. բ. 60. նոյնպէս յիշատակի սա. «Ի Մարսս ի Սոհունդ անուանեալ տեղոջ»: Ուստի յայտէ, թէ չէ պարտ շփոթել զՄարս ընդ Մարսս անուան, որպէս առնեն ոմանք:

Սպաթար (118). σπαθάριος զինակիր թարգմանի. իսկ այն որ ունէր զպատիւ սպաթարի և կանդիդատի σπαθαροκαθιδάτος յորջորջէր: Du Cange.

Վրոնդար (116) և ոչ Կրոնդար, որպէս էր ի տպագ. և ի ձեռագ. օրինակի մերում. է ծրոսγγάριος, Drungarius զինուորական պատիւն առ բիւզանտացիս, այսինքն՝ պետ վաշտի: Du Cange.

Ողումայ (118). Ուղղագոյն Ոգպայ ըստ Վ. և ոնդեայ:

Փաբար (122). տես ի ծանօթ.

Կամիշով (123). տես ի ծանօթ.

Պալլաւ, Պալլաւ (127): Տես զոր ինչ ասացաք ի ոռու թարգմանութեան աշխարհագրութեան Խորենացւոյն յեր. 68—71:

Մարդոցէս (138). ոչ մարտուցեալ և ոչ մարտկոց, որպէս կարծէ հրատարակիչն (1851), այլ անուն տեղւոյ ինչ ի Վոգոփիտ գաւառի, որպէս ասէ Վ. և ոնդ (24). «Պոռկոպ որ էր բնակեալ ի գաւառին Վոգոփիտ ի սահմանս Բազու ձորոյ և Մարդուցայից»:

Պայուասիկ (147). հին տպագր. պայուասիկ: Ի Ճնացորդս Լնանիայի Շիրակունեոյ (Ս. Պ. Բուրգ, 1877, 29, ծան). Սատեր է ք գրամոց կշիռ, և պայուասիկն Տ լիտր է, (Չկ, կամ մերձաւորապէս) ո՞ սատեր, որ լինի (վպիւ, կամ մերձաւորապէս) ո՞ գրամակշիռ:

Թանկանդար (104). Թումա Լըծր. (110) և Վարդան (63) թան.

գար կոչեն զՄահմէտ: Օթանդարն վաճառական թարգմանեն բառգիրք և հայագէտք, իբր թէ յարաբացի արձիւր բառէ, կամ յարամականէն թագգար (Lagarde, Arm. Stud. 173) ի փոխ առեալ: Թանկանդարն, եթէ չիցէ աղաւղութիւն գրչի, թուի լինել ګانګ; Թավանդար բառն, որ է՝ հարուստ կամ իշխան: Իսկ թանդարն թերևս է թանգար ګانګ բառն պարսից, որ թարգմանի՝ վարսավիրայ, սափրիչ գլխոյ, զի ասէ Թումա Լըծրունին (110). «և եղև (Մահմէտ) այր թանգար արուեստիւ և հմուտ վաճառական», որով զարուեստն ի վաճառականութենէ որոշէ:

ՎՐԻՊԱԿՔ ՅՊԱՆՈՒԹԵՆՆ

երես	տպեալ	ուղիղ
25	պատարագմ	պատերագմ
27	աւհրնեալ	աւրհնեալ
29	սպարագինաց	սպարագինաց
39	փաղանք	փաղանգ
45	գրերանի	գրերան
80	սուհանդակաց	սուրհանդակաց
86	միսիթարեցէ	միսիթարեցէք
105	աւելորդ	աւելորդ համարիմք. և այլն: